

The background is a deep blue gradient with a subtle, wavy texture. Scattered across the right side and bottom are numerous white dots of varying sizes, some of which are grouped into larger, semi-transparent white circles, creating a cosmic or starry effect.

Aniszi Kálmán

CSILLAGÖSVÉNYEKEN

Életutak
a változó
időben

Aniszi Kálmán: író, publicista, szerkesztő, nyugalmazott egyetemi oktató. 1939. október 14-én született a Bihar megyei Magyarkakucson (Románia). Nagyváradon érettségizett, esti tagozaton. 1962-1964 között a kolozsvári Zenepedagógiai Főiskola hallgatója volt. A Babes-Bolyai Egyetem filozófia szakán szerzett tanári oklevelet 1969-ben. 1970-1972 között újságíró a kolozsvári Igazságnál. 1971-től 1985-ig előbb tanársegéd, majd adjunktus a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Egyetemen, ahol filozófiát, filozófiatörténetet, esztétikát és etikát tanít. 1985-1990 között a Korunk folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársa, önálló rovatokkal. 1982-ben egyetemi doktori címet szerzett filozófiából (A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza), Gáll Ernő professzor, akadémikus irányításával.

1990-ben visszahonosodott Magyarországra. 1990-1991 között a szombathelyi Vas Népénél újságíró. Ugyanebben az évben Budapesten rövid ideig a Magyar Honvéd c. hetilap szerkesztője. 1991-1994 között a budapesti Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője, egyidejűleg a miskolci Bölcsész Egyesületnél filozófiatörténetet tanít. 2000-től a Kapu c. folyóirat főmunkatársa, olvasó- és könyvszerkesztője.

A Zrínyi Kiadónál számos szépirodalmi és társadalomtudományi művet gondozott.

Írásaiban főleg etikai, esztétikai, eszmetörténeti és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik.

A Magyar Írószövetség tagja.

Az újraalakult Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapító tagja.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pártoló tagja (1990-2008)

Az Erdélyi Szövetség vezetőségi tagja (1992-2010).

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának tagja.

A skandináviai Ághegy-Liget Baráti Társaság magyarországi elnöke – 2013-ig.

A Magyar Kultúra Lovagja.

ANISZI KÁLMÁN

CSILLAGÖSVÉNYEKEN

ANISZI KÁLMÁN

CSILLAGÖSVÉNYEKEN

ÉLETUTAK A VÁLTOZÓ IDŐBEN

A borító és a rajzok Árkossy István munkái

A kötet
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával készült.

© *Aniszi Kálmán*

ISBN 978-963-552-464-8
Kiadja a Székely Ház Alapítvány
Felelős kiadó: Nagy Zoltán kuratóriumi elnök

ELŐSZÓ HELYETT

A maga módján mindenki utazó. A kérlelhetetlenül múltó, változó idő utasai vagyunk.

Minő szerencse, hogy a bizonytalan köznapi vándorok milliói előtt ott vonulnak – igaz, kevesen – az Ösvénytaposók. A Szolgálattevők. Akik – belső sugallattól indítatva - lankadatlanul építik az utat az ismeretlenbe. Ők az új lehetőségek kieszközlői, akikre odafigyelni és példájukat követni emberi kötelesség.

Persze nem mindegy ki milyen képességekkel, elszántsággal, hittel tapossa-építi azt a bizonyos ösvényt, amivel nem csupán saját céljait követi, sokkal inkább annak a közösségnek a javát szolgálja, amelyből maga is vétetett.

Lett légyenek bármily eltérőek is az alkotói életutak, az egyéni küzdelmek előbb-utóbb közösségi sorssá minősülnek. Az eleinte mégoly vékonyan csörgedező erecskék, patakok is - találkozva az egyet akarársban - győzelmes folyammá duzzadhatnak.

Utazunk a változó időben. De jó irányba tartunk-e? A kiteljesülés, a humánus felé visznek-e a jobbító szándékú küzdelmek? A fölénk magasodó Kimérával való muszáj-herkulesi viaskodásokban meg tudjuk-e őrizni emberi méltóságunkat, vagy óhatatlanul egy arctalan egyenvilág rabszolgasorsa vár reánk?

Bár a lelkek mélyén fészkelő félelmektől szorongunk, a remény örök.

ÚTKÖZBEN

VISSZAPILLANTÓ, AVAGY ÖNVIZSGÁLAT – HOLNAPÉRT

– BESZÉLGETÉS KISS ANDRÁSSAL –

Nyílt titok, hogy nemcsak a Ceausescu-diktatúra, hanem a mindenkor román politikai vezetés is „féltékeny” (volt) történelmünkre. Viszont a diktátort ez annyira zavarta, hogy hatalmi szóval kínai falat emeltetett mai magunk és múltunk közé: az iskolákban, a közintézményekben, a köztereken... az egyházak és a családi fészkek kivételével mindenhol. Ebben a mindenre kiterjedő groteszk amnézia-tervben az ifjúság volt a legveszélyeztetettebb, nem csupán tapasztalatlansága miatt, hanem legfőképp azért, mert a politikai vezetés ráirányította a manipuláció ösztüzét.

A bedarálás, az elnemzetietlenítés nem pusztán egy beteg elme sántáni ötlete volt; ez az egykori politikai vezetésnek épp annyira szerves részét képezte, mint a tegnapinak és a mainak. Egyértelműen bizonyítja ezt az a tény, hogy a '89 utáni „új politikai hatalom” újdonsült képviselői is változatlanul elvhívei maradtak. A levéltárost, történészt, jogtudóst kérdezem:

– Ön szerint mennyien szenvedhetnek ma identitásavarban Erdélyben?

– Messzebből kezdem. A hovatartozás, illetve azonosságtudat alá-
ásása Trianon után, mintegy hét évtizede indult meg azokkal a látszólag
ellentétes, ám egyaránt a totalitarizmusra törő ideológiai áramlatokkal,
melyek az addig törvény szerint egyenlő állampolgár státusát kezdték
ki. Nagyon sok eladdig teljes jogú állampolgár – akiért a polgárosodás
során annyi küzdelem folyt – egyszer csak arra ébredt, hogy a nemzet,
a haza vagy az osztály nevében, „érdekében” immár a törvény előtt sem
egyenlő többi polgártársaival, sőt a két (látszólag ellenkező előjelű)
szélsőséges pártállamban mondhatni nincsenek is jogai. Azt is észrevet-
te, hogy a polgári jogokat előnyösebb helyzetű állampolgár-társai ese-
tében is korlátozzák, jöllehet a jelszavak szerint amazok jogfosztása
épp az ő érdekükben történt. Az államhatalmat gyakorlók fölöttük is
gyámkodni kezdtek. Ilyenformán viszont az állampolgár a polgárosult

világból mintegy visszasüllyedt a középkorba, hiszen hovatarozását, pályáját, állampolgári státusát megmászhatatlanul az határozta meg, hogy – középkori megfogalmazás szerint – „jó” vagy „rossz ágyból született” ... De amíg a középkorban – amely az emberiség történetének egy meghatározott fejlődési szakasza volt, a kornak megfelelő erkölcsi renddel – ez egyszerűen jogkorlátozással, esetleg kirekesztettséggel járt, a mi korunkban a totalitarista államban már a fizikai megsemmisítésre való elrendeltetést is magában hordozta.

– *Ezeknek az áramlatoknak, törekvéseknek a jellegzetességeiről, ismerveiről köteteket írtak, ezért már pusztá jelzésük is elegendő ahhoz, hogy emlékezzünk: Ebben a térségben, egyes államokban megsemmisítették azt, amit a polgárosulás során a jogállam biztosított az embereknek...*

– Az állampolgár, az említett erők érvényesülése következtében nem nyilváníthatta magát annak a közösségnek a tagjává, ahova szabad akarata, nyelve, műveltsége alapján tartozott, amelybe beleszületett, hanem a pártállam, illetve annak apparátusa minősítette őt egy-egy közösség tagjává, sorolta be valamely pozitív vagy negatív jellegűnek ítélt osztályba, rétegbe. A szabadság nevében harcoló, a náciizmus bűnös államapparátusát megsemmisítő nyugati hatalmak (vak gyűlöletből, felelőtlenségből, tudatlanságból?) valósággal tálcán kínálták fel szinte az egész Közép- és Kelet-Európát a bolsevista típusú totalitárius rendszernek. Ahol pedig a náci és a bolsevista szemlélet és módszer ötvöződött a „feladatok” végrehajtásában, végrehajtóiban – ez a mi külön negyvenöt évünk.

– *A magyarság viszonylatában hamis jelszavakkal indokolt intézkedések egész sorát hozták...*

– Hosszú sorát! Ilyenek voltak: a saját gazdasági alap beolvasztása az állami gazdasági hálózatba. A magyarság sajátos oktatási és művelődési lehetőségeinek a megszüntetése, intézményrendszerének a felszámolása, amit az „aranykorszak” leplezetlen homogenizálási folyamata követett. Ráadásul mindez példátlan korrupcióval, anyagi haszonleséssel, harácsolással párosult.

Nézetem szerint a magyarságtudat válságát, zavarát mostanság divat is szüntelen hangoztatni, nemegyszer magyarázat gyanánt vagy mentegetőzésképpen bizonyos cselekedetekre és magatartásmódokra. Ám tény, hogy a magyarság nagy tömegében nincs semmiféle identitászavar. Ők egyszerűen magyarok, ennek a minőségnek az összes elemével.

Viszont más-más okokból valóban jelentkezhetnek az azonosságtudat zavarai, például a magyar-zsidóknál az asszimiláltak, a vegyes házasságból születettek között. Mindezek persze kényes kérdések...

– *Épp ezért kell beszélni róluk...*

– Mindenesetre én nyomatékosítani szeretném, hogy a különböző megjelölések korántsem pejoratív jellegűek, nem minősítenek a „jó” vagy a „kevésbé jó” magyarság, a kirekeszthetőség irányában. Ezek egyszerűen tények. Mert valóban zavart okoz(hat)ott a közösségből kirekesztett, zsidónak minősített magyar esetében a hovatartozás eldöntése, és tényleg van, lehetséges ilyen zavar a vegyes házasságból születettek között, ez a valamelyik közösséghez tartozást túlhangsúlyozandó, túlkompenzáló magatartásban nyilvánul meg.

De ezektől a természetes folyamatok eredményeképpen fellépő azonosságtudat-zavaroktól meg kell különböztetnünk a túlhangsúlyozott érdekből hangoztatott ál-identitás zavart, amivel bizonyos cselekedeteket kívánnak igazolni. Ezt teszi pl. a valamelyik nyugati Kánaánba vándorló atyámfia és/vagy családja, jóllehet egész életében magyar volt, a magyarsághoz tartozott, az anyanyelve is a magyar, s gyakran még csak nem is beszéli őshajtott hazája nyelvét, s hirtelen „rádöbben”, hogy ő nem magyar, és ezt honnan-honnan nem előkotorászott érvekkel próbálja bizonygatni: igazolni a közösségből való kiválását, aminek az okát mindnyájan ismerjük.

Különösen a fiatalokat kell megvédeni, felvértezni ez ellen, nehogy beléjük sulykolják az alacsonyabb rendűség érzését, valamiféle bűntudatot. Meg kell előznünk azt az állapotot, hogy szemlesütve járjanak, meglegedjenek azzal, hogy egyáltalán levegőt szívhatsanak.

Ugy veszem észre, hogy ott, ahol a család – a maga erkölcsi normáival, hagyományaival – fennmaradt, élt és él, ahol a tanárok nem voltak a pártcélok buzgó végrehajtói, ahol az egyházak – akár részben is – teljesítették közösségfenntartó feladataikat, a károsodást sikerült elkerülni vagy minimálisra csökkenteni.

– *Ott viszont, ahol sérült, torzult az azonosságtudat, mi módon lehetne segíteni, kiköszörülni a csorbát?*

– Hatásos segítséghez mindenekelőtt a kiváltó okokat kellene megszüntetni, ennek pedig megfelelő kerete a jogállam lenne.

– *Ezek intézményi biztosítékok?...*

– Igen. Csakhogy azok megteremtése, megszilárdítása és érvényesítése nem kis erőfeszítést kíván. Minden felelős tényező részéről.

De ne csak másokra mutogassunk! Mert – másod-, harmad- vagy osztályon aluli állampolgárokként – bizony bennünket sem került el e

korruptió, a harácsolási igyekezet, az atyafiak érdekszövetségének a létrehozása, és az életben tartására tett erőfeszítés, sokunktól a cezaromania sem volt idegen, nemkülönben a karrierizmus, beleértve a felelőtlen szupervállalást is, ha az önimádat és a pénzsóvárgás úgy kívánta.

Számunkra – az erdélyi magyarság számára – az ilyen emberi gyengeségektől és hibáktól való megszabadulás: létkérdés. Ezért most ki kell mondanom, még hogyha rám sütik is, hogy konzervatív, vén transzilvanista vagyok, mivelhogy Makkai Sándort parafrázálom: szükséges a magunk revíziója.

És még valami. Védekezésből, a kisközösségekben élőket a nevelés során kettős hatásnak tettük ki, ami tudatukban bizonyos torzulásokhoz vezetett: csak azt hitték/hittük el, ami a mi közösségünkől eredt, mindazt, amit „hivatalosnak” véltünk, hazugságként kezeltük. Azért, hogy a családban vagy más kisközösségekben élőket megóvjuk attól, hogy azonosságtudatuk megrendüljön, hovatartozásukban törés álljon be. De saját jövőnk érdekében gyermekeinket most újra arra kell nevelnünk, hogy az értelem fényénél előítélet-mentesen meg tudják különböztetni az igazat és valószínűt a hazugságtól és a manipulált féligazságoktól.

– *A második világhéget követően bizonyára hittel készültek az új életre. Olyan sok jót és szépet meséltek az egykori Móricz-kollégistákról, akik közül többen – Benkő Samu, Bajor Andor s mások – az erdélyi magyar szellemi élet jeles személyiségeivé váltak. A mostani – 1989 végi romániai – helyzet ugyancsak hasonlít az akkorihoz, több vonatkozásban is. Nem kellene-e most is valami hasonlót lépni, tenni?*

– Egyik alapítója és vezetőségi tagja voltam ugyan az 1945. április 29-én megalakult Móricz Zsigmond Körnek, és részt vettem az ebből alakult Móricz Kollégium szervezésében is, de én nem voltam sohasem bennlakó kollégista. 1946 elejétől pedig már nem vettem részt a Kollégium életében. Ezzel kapcsolatban azonban el kell mondanom, hogy a Móricz Zsigmond Kör gondolata akkor fogant meg a Kolozsvári Magyar Demokrata Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének – jórészt harmadik utas – vezetőségében, amikor a párt „egységesítő” törekvései nyomán valósággal megfojtották a független magyar diákszövetséget, és arra kényszerítették, hogy egyesüljön egységes diákszervezettel a szintén nyomásnak kitett zsidó diákszövetséggel. Nos, az egyesülést kimondó közgyűlésen én jelentettem be – mint a diákszövetség vezetőségi tagja – a magyar diákság elhatározását, hogy „a sajátos magyar kérdések és az erdélyi magyar kultúra ügyének szolgálatára megalakítja a Móricz Zsigmond Kör”.

A magyar diákok – akárcsak a két világháború között – a Szent Jós-kának nevezett Báthory-Apor Szemináriumba szorultak, amely szükségessé tette a diákbenlakás megszervezését. Így szűkült a Móricz Zsigmond Kör a diákok bennlakását biztosító Móricz Zsigmond Kollégiummá, később népi kollégiummá.

A Móricz Zsigmond Kollégiumnak valóban több tehetséges diákja volt, akik közül számosan vállaltak közéleti, tudósi, írói szerepet az elmúlt évtizedekben.

– *Milyen eredménnyel?*

– Nos, ezt személy szerint kellene megvizsgálni.

Amikor én még kapcsolatban voltam a kollégiummal, úgy állt a dolog, hogy bár voltak, akik a népi kollégiumokra, elsősorban a Gyórrfy Kollégiumra esküdtek, szerencsére a szervezésben egyet-mást átvettek az akkor erősen támadott Eötvös Kollégiumtól is (könyvtárszervezés a kollégiumon belül, tanulmányi irányítás). De erről többet tudna mondani Faragó József akadémikus, aki kezdetben a kollégium tanulmányi igazgatója volt, úgyszintén az őt követő Antal Árpád.

Anélkül, hogy a kollégium szerepét kétségbe vonnám, én úgy érzem, hogy azok, akik valóban értékeset alkottak szellemi életünkben, és nemcsak a kurzus által futtatott „jó káderekként” kerültek bizonyos beosztásokba, elsősorban tehetségüknek és annak köszönhetik eredményeiket, hogy komolyan vették a tanulmányaikat, és kihasználták azt a lehetőséget, amit a kollégium ismereteik, műveltségük gyarapításához nyújtott. Ugyanakkor arra is emlékeztetnem kell, hogy ezek a diákok akkor még a hagyományos, vagyis jó felkészültséget és főleg általános műveltséget nyújtó középiskolákból kerültek a kollégiumba, ilyenformán későbbi pályájuk alakulásába a nagyszerű középiskolai alapozás is besegített.

– *Nem lehetne-e most is valami hasonlót véghezvinni, létrehozni?*

– Feltétlenül meg kellene teremteni az együtt élő, tanuló, vitatkozó és egymást serkentő diákközösségek otthonát, a jó könyvtárakkal felszerelt diákkollégiumokat, az Eötvös Kollégium és a nyugati kollégiumoknak a mai követelményekhez igazított változatait. De ne szűkítsük őket népivé, se más egyébbé. Csupán egyetlen ismerv létezzen: a megfelelő értelmi képesség, tehetség, amit az eredmények igazolhatnak.

– *Őn átélte azoknak az időknek az eseményeit, sok visszaemlékezést is olvashatott azokról az évekről. Magam is forgattam egy-két ilyen könyvet, visszapillantást. A visszaemlékezők egy része – főleg a korszak haszonélvezői – egyértelmű lelkesedésről, mi több eufóriáról beszéltek. Alig esett szó pl. karrierizmusról, törtetésről, a felkínált/felkínálkozó*

lehetőségek felelőtlen kihasználásáról. Ön milyennek látta az újrakezdés éveit?

– A kép meglehetősen tarka. Én itt most csak arra utalok, hogy a visszaemlékezések olvasása során találkoztam olyan szerzőkkel is, akik azt vallották, hogy az úrgyűlölet sodorta őket a totalitárius pártapparátus szolgálatába. Elhiszem és megértem, de ez csak egy rövid időintervallumra vonatkoztatva lehetséges. Hiszen meddig tarthatott az úrgyűlölet, elvégre az „urakat” már egészen korán leterítették? Gyenge szellemi képességre vall, ha az egykori úrgyűlölő nem veszi észre, hogy maga is a párt-hűbérurat szolgálta, s hogy belőle is a maga polca szerint kegyetlenkedő hűbérúr lett.

– *Engedje meg, hogy Kosztolányit idézzem. Ő mondatja egy helyütt Marcus Aureliussal, a sztoikus bölccsel: „Tiszták csak addig lehetünk, amíg gondolatainkkal játszunk. Mihelyt hozzányúlunk az élethez, tele vagyunk az élet förtelmes ellentmondásaival s kezünk csupa vér és csupa sár”.*

– Előjáróban külön kellene választani a romániai magyarság politikai érdekvédelmi szervezetének/szervezeteinek a kérdését a szellemi, gazdasági és társadalmi élet és intézményrendszer ügyétől.

Ami a politikai érdekvédelmi szervezeteket illeti, ezek – természetüknél fogva – állandó változásoknak vannak kitéve, de a működő demokráciában a változásokat a polgárok igényei, a közösség valós szükségletei szabják meg. Feltétlenül szükségünk van politikai szervezetekre, ez jelen helyzetben nem vitás. Azonban én nem vagyok híve hosszú távon a politikai érdekvédelmi szervezeteknek. Ezek ugyanis általában olyan rendszerekben alakulnak ki, ahol korlátozzák, vagy egyáltalán megszüntetik a politikai szabadságot. Pontosabban fogalmazva: működésük engedélyezését bizonyos feltételekhez kötik, vagy maga az államhatalom hívja életre őket. Működésük átmeneti, válságos időszakban is elfogadható, érthető, de a szabad társadalom létrejötte után, jogállamban nincs szükség rájuk.

Az az igazság, hogy az érdekvédelmi szervezetek bizonyos veszélyeket is rejtenek magukban. Nem a háború után a hatalom által engedélyezett dicstelen, úgynevezett érdekvédelmi szervezetekre gondolok, bár itt sincs helye az általánosításnak, hisz ezekben is dolgoztak olyan személyek, akik ha nem is értek el tartós eredményeket, a lehetőségekhez képest igyekeztek tisztességgel szolgálni közösségüket. Ha hiányzik a kellő politikai dinamizmus, ez a veszély még szabaddabb körülmények között is fennáll. Elég csak az egységre törekvést, az egyszólamúságot vagy az „örök” vezetőknek a valóságtól való el-

szakadását, hivatalnökká degradálódását említenem. Ilyen körülmények közt az érdekvédelmi szervezetek a hatalom könnyen manipulálható testületeivé válnak, függetlenedve attól a közösségtől, amelyiknek a nevében tevékenykednek.

– *Jogállamban, szabad polgári társadalomban kinek kell vállalni a jelzett feladatokat?*

– A dinamikus politikai pártoknak, szabadon választott képviselőik útján.

– *Viszont a magyarság Romániában számbeli kisebbségben van.*

– Ezért ne is ártassuk magunkat azzal, hogy a mindenáron való érdekvédelmi tömörülés révén a törvényhozásban meghatározó szerephez juthatunk, hogy kisebb vagy nagyobb számú képviselőinkkel nagyon sokat el tudunk érni, ha nem valósul meg a szabad demokratikus polgári társadalom – mindenki számára. Nekünk profi politikusokra van szükségünk, akik az egész társadalom érdekében történő szabályozások keretében képesek szemmel tartani a mi jogainkat is tiszteletben tartó jogalkotói munkát, és ehhez megfelelő kapcsolatokat teremtenek. Addig pedig, amíg ezt az állapotot elérjük, marad a megvalósításért folytatott kitartó küzdelem, akár érdekvédelmi szervezet/szervezetek keretében is. Azután ez a feladat a saját politikai pártunkra/pártjainkra hárul.

– *Számbeli kisebbségi helyzetünkben elengedhetetlennek érzem az értelmiség pártpolitikától mentes kezdeményező, tanácsadó (ha kell irányító!) és ellenőrző szerepét, akár testületei útján, akár egyénileg.*

– Értelmiségünknek vállalnia kell a kihívást, még ha nem óhajt is aktívan politizálni, hogy mintegy a társadalom második, technokrata kamarája (felsőházaként) részt vegyen a politikai életben szakmai tanácsaival, tapasztalataival. Ennek a politikai rendszernek a kiépítése annál is szükségesebb, mert nemzedékem politikai szerepvállalóinak előbb-utóbb át kell adniuk a helyüket a fiatalabb nemzedékek képviselőinek, akik sok mindenben még tapasztalatlanok, nincsenek felvértezve a jó hagyományok kellő ismeretével. Külön hangsúlyoznám a profi politikusok kialakításának és a szakemberekkel való együttműködésüknek a szükségességét. Hisz a jelenlegi fejlődés azt mutatja, hogy a békés európai együttélés felé vezető utat a kisszerű pártpolitikai érdektől mentes, nagy horderejű eszmék megvalósítására törekvő politikusok és technokraták együttműködése és a multinacionális, transznacionális szakértői szervezetek által alaposan kidolgozott, összehangolt gazdasági irányelvek érvényesülése biztosíthatja. Országos viszonylatban.

– És az, ami sajátosan minket, az erdélyi magyarságot érinti?...

– Szerintem közösségeink számára a létfontosságú érvényesülési lehetőségek a megfelelő törvények által biztosított keretek: a helyhatósági önkormányzatok megvalósulásával nyíltak meg. Tudom, hogy egyesekben az önkormányzat szó s még inkább latin megfelelője: az autonómia ingerültséget vált ki. Én ezt elsősorban annak tulajdonítom, hogy a fogalom nem ismerete miatt a románság elképzelésében ez valamiféle országcsönkítással, Románia szétdarabolásával járna. Ezért használjuk inkább a helyi öngazgatás, sőt a valódi értelemben vett municipalitás kifejezést.

– *Önt élénken foglalkoztatja az ország magyar társadalmának hagyományos és az újabb idők/korok szellemi, gazdasági és társadalmi szükségletei szerint kialakult intézményrendszerének a sorsa, a jövője is.*

– Valóban foglalkoztat hagyományos iskolahálózatunk a maga több százados múltjával és nyomon követhető eredményeivel a tudás és az erkölcsi normák továbbadásában; foglalkoztatnak gazdasági intézményeink, így bankhálózatunk, ipari vállalatunk, a helyi gazdaköröket összefogó és irányító Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE), a Hangya Központba tömörült fogyasztási szövetkezeti hálózat egységei, a gazdasági és hitelszövetkezeti egységek, a magyar kisiparosok és kereskedők, a sajátos társadalmi egyesületek; foglalkoztatnak a hagyományos tudományos és közművelődési egyesületek (az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Közművelődési Egyesület, az Erdélyi Kárpát Egyesület), illetve az új igények által létrehozott egyesületek zavartalan tevékenysége. Ezeknek egy részét a jelen idők szellemének megfelelően szinte az alapjaiból kell ismét felépítenünk, másokat új feladatokkal újraindítanunk.

– *Mit sikerült eddig megvalósítani?*

– Megkezdődött hagyományos intézményrendszerünk újbóli felépítése és működtetése. A magyar nyelvű tudományművelés keretként az Erdélyi Múzeum-Egyesület most már szakosztályait is megszervezte, ezzel lehetővé vált, hogy beinduljon az egyesületi munka: felolvasó üléseket tart, részt vesz több közös rendezvény megszervezésében és megtartásában, 1991-ben sor került évi vándorgyűlésére is, a megbízott szerkesztők pedig a már elkészült vagy készülő kéziratok kiadási tervén dolgoznak.

Az EMGE – jóllehet némileg módosított névvel – szintén újraalakult, működik, nemkülönben az Erdélyi Kárpát Egyesület. Az EMGE feladatait – természetesen az új idők jegyében – több közművelődési

egyesület vette át. Mind a tudományművelési, mind a közművelődési munkában még számos újonnan alakult egyesület osztozik vagy kíván részt venni benne. Ez a felsorolás persze korántsem teljes. Az említeteken kívül több régebbi egyesület is újraindult.

– *Egykori egyesületeink közül nem egy erőszakos elnémítása után is tovább élt. Ha nem is a hivatalos keretek között, hanem tagjai közösségében, a régi tagok példamutató ösztönzésére...*

– Néhai Nagy Miklós barátom, ez a nagy tudású, jól tájékozott szakember és szervező, az EMGE egykori vezető tisztviselője élete utolsó napjáig járta az egykori gazdaköröket –, melyek részben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megfogyatkozott tagságában éltek tovább –, szakmai előadásokat tartott, megbeszéléseken vett részt. Örömmel hallottam, hogy sok helyen ezek a keretek zavartalanul biztosították a gazdakörök újbóli megszervezését.

Ami az Erdélyi Kárpát Egyesületet illeti, azt tapasztaltam, hogy nagy lendülettel folytatja azt a társadalmi munkát, ami eredetileg is jellemezte.

Természetesen nem részletezhetem az újonnan alakult egyesületek munkáját, melyek között vannak szép számmal közművelődésiek, és nem hiányoznak a különböző szakterületeken tevékenykedők sem.

De nem szeretném, ha a számok elkápráztatnának bárkit is. A célok tiszteletre méltóak, a szándékok tiszták, de tény, hogy valamennyi egyesületnek, intézménynek szembe kel néznie az anyagi nehézségekkel. Az indulás megtörtént, nem egy egyesület a '89 decemberi események után az országot elárasztó segélyek okos felhasználásával indult. Engem azonban aggaszt, hogy nem látok haladást hagyományos intézményrendszerünk gazdasági-pénzügyi területén. A két világháború között Romániában a magyar lakosság gazdasági-pénzügyi tevékenységét szövetkezeti viszonylatban két központ köré tömörült hálózatban fejtette ki. A Hangyához/Kalákához tartozó fogyasztási szövetkezetek és a Szövetséghez tartozó gazdasági és hitelszövetkezetek hálózatában.

– *A háború után Ön a Szövetség jogügyi osztályán kezdte el a pályáját...*

– Még emlékszem arra a jól kiépített hálózatra, amely később ebek harmincadjára jutott... A kalotaszegi, valamint a Maros-, Udvarhely- és Háromszék megyei virágzó tejszövetkezetekre, a vajgyárra, a keményítő gyárra, a földműves hitelélet lehetőségeire a hitelszövetkezetek keretében. Ez alapja lehet/lehetne egy holland, dán stb. típusú korszerű szövetkezeti gazdálkodás kiépítésének. Pénzügyintézeteink pedig nem-

csak „kapitalista cápái” voltak társadalmunknak, hanem egész magánvállalkozási tevékenységeink hitel/pénzforrásai is. Sőt, oktatási, művelődési életünk támogatói is.

Hivatal- és intézménytörténeti adatgyűjtéseim során elég alaposan átnéztem a bankok levéltárba került anyagát. Bárki meggyőződhet róla, hogy pl. a pénzintézeteink jelentős összegeket juttattak a főiskolai hallgatóknak. A Trassylvania Bank ilyen természetű pénzfolyósításainak hasznélvezői között szerepel az a rossz emlékű Bányai László is, aki aztán részt vett abban az „élcsapatban”, amely kiszolgáltatta és szétverte saját intézményrendszerünket. Mindennek, így pénzintézeteink tevékenységének is voltak árnyoldalai. De azt nem úgy kellett volna kiküszöbölni, hogy szétverjék magát az árnyékot adó objektumot, hanem arra kellett volna törekedni, hogy az árnyékot csökkentsék a lehető legkisebbre.

Sajnos, ma még ilyen törekvéseink sem lehetnek, mert nemcsak hitelintézeteink terén nem látok semmi mozgást, de egyéb gazdasági intézményeink, vállalataink viszonylatában sincs számottevő eredmény.

– *A felekezeti iskolahálózat helyreállítása nagyon döcögve mozdul előre, mintha készakarva fékezné valamilyen láthatatlan erő...*

– A bajok forrását elsősorban abban látom, hogy még mindig nem történt meg a tulajdonjog általános és feltétlen elismerése, illetve biztosítása. Kétségtelen, hogy a negyvenöt év jogsértései, önkényeskedései annyira összekuszálták a jogviszonyokat, rengeteg zűrzavart okoztak társadalom-szerre, hogy mindent helyrehozni máról holnapra nyilván nem lehet. De legalább ki kellene dolgozni egy pontosan körvonalazott tervet, amely csakis a tulajdonjog elismerésén alapulhat. E nélkül nincs polgári társadalom.

Mindezt aggódva mondom, mert bizonyos intézkedésekben olyan jeleket vélek felismerni, amelyek korántsem a polgári fejlődés irányába való elmozdulást fejezik ki. Nemrég pl. a megyefőnöki hivatalt e célra épített régi székhelyéről a volt Kereskedelmi és Iparkamara épületébe költöztették át. Az intézkedés épp oly meggondolkoztató, mint az a körülmény, hogy ezt a döntést maga a megyefőnök hozta, aki nem választás révén került a megye élére, hanem kinevezés útján. Miközben mi állítólag a municipalitás felé haladunk.

Minden gazdaságilag fejlett országban a kereskedelmi és iparkamarák a gazdasági élet kulcsszervei, a magánvállalkozás fellegetvárai. Ugyancsak ezek biztosítják a kereskedelmi és ipari vállalkozások nyilvánosságát, az ügyletek követhetőségét, a gazdasági élet valóságos ko-

ordinátorai. A kereskedelmi és iparkamarák nem voltak állami szervek, épületeik sem voltak állami épületek.

– *Említene néhány olyan normatív jellegű tényezőt, intézményes alapfeltételt, amelyek nélkül elképzelhetetlen a társadalom egészséges fejlődése?*

– Egy olyan alkotmányra gondolok – a mostani nem ilyen –, amely kiküszöbölne minden totalitarista, etatista szemléletet, előjogot, kiváltságot, és lehetővé tenné a szabad és a törvény előtt egyenlő állampolgár személyi és egyesülési jogának, szabadságának a gyakorlását. Az az intézményi keret pedig, amely a leghatékonyabban biztosítaná ezeknek és más jogoknak az alkotó módon való gyakorlását: a teljes municipalitás (önigazgatás) törvényhatósági, vagy ha úgy tetszik, helyi önkormányzat. Ennek hagyományai vannak Erdélyben, csak korszerűsíteni kellene őket.

Ilyen tényező a tulajdonjog tiszteletben tartása és sérthetetlensége. És végül – jóllehet a felsoroltak nem merítik ki a kívánalmakat – elengedhetetlen annak a jogos óhajnak az intézményesítése, hogy az alkotmányban biztosított jogelvek és a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek megsértése esetén az állampolgár az alkotmánybíró-sághoz fordulhasson, illetve a törvényes alapot nélkülöző közigazgatási intézkedéseket közigazgatási bíróságok előtt megtámadhassa.

– *Ezek általános, vagyis minden állampolgárt érintő gondok. Ezek mellett vagy ezeken túlmenően milyen sajátosan kisebbségi, esetünkben magyar elvárásokat, követelményeket említhetnénk?*

– A magyarság szempontjából nélkülözhetetlen az anyanyelvi oktatás biztosítása, a szabad nyelvhasználat, a teljes kulturális önállóság, saját intézményrendszer létrehozása, illetve helyreállítása – természetesen a megfelelő törvények keretei között és anélkül, hogy az állami intézményrendszer ez által kárt szenvedne. Összegezve: biztosítani kell a teljes esélyegyenlőséget, fedezni a nemzeti kisebbség jogos érdekeit szolgáló állami intézmények pénzügyi szükségleteit, az illető nemzeti kisebbség számarányának megfelelő költségvetést.

– *Olyan sokat hallani manapság a kollektív jogokról. A személyi jog és szabadság szembeállítható-e a kollektív jogokkal és szabadsággal, avagy miért e különbségtétel?*

– Ez jogelméleti kérdés, s mint ilyen, a végtelenségig mérlegelhető. A jogelméleti tételeket azonban beépíthetjük a jogszabályokba, és a vitát végül is az dönti el, hogy alkalmazhatóak-e a mindennapi életben, előre viszik-e a társadalmat mások jogainak a csorbítása nélkül. A kollektív jog nem korlátozza az egyéni, a személyi jogokat. Elsősorban

azért nem, mert az él velük, aki akar. Az egyén élhet vele, de ez nem kötelező, viszont nem gátolhatja meg a közösség más tagjait abban, hogy azok élhessenek illetően jogaikkal.

– *Eszerint a kollektív jog nem privilégium, mint egyesek gondolják?*

– Nem privilégium, hanem garancia. Azért nem privilégium, mert nem kizárólagos, abszolút. Azáltal, hogy valaki kollektív jogaival él, nem rekeszt ki másokat belőlük, nem fosztja meg őket attól a lehetőségtől, hogy ők is hasonló módon cselekedjenek, akár úgy, mint más (nagyobb) közösség(ek) tagjai, akár mint egyének. Viszont a demokrácia, az esély- és jogegyenlőség biztosítása végett bizonyos korrekciókra szorul, ezt már a polgári demokratikus társadalom kialakulásakor észlelték. Ezért alkották meg a nemzetiségi törvényeket, melyek ugyancsak a kollektív jogok csoportjába tartoznak. Korrekcióra pedig azért volt szükség, mert jóllehet a demokrácia alapelve: a többség akaratának az érvényesítése, viszont a többségi akarat érvényesítése nem válhat a többség zsarnoki uralmává, a többséghez tartozók nem lehetnek kiváltságosok.

– *A politikusok megnyilatkozásait figyelve, az ember arra a következtetésre jut, hogy a két nép – román, magyar – politikai vezetésének, nemkülönbben a két népnek óhatatlanul szembe kell néznie saját előítéleteivel.*

– Valóban a történeti ismeretek, a történeti tudat területén terjedt a legerőteljesebben a torz szemléletek, az álismeretek elburjánzása. Nézetem szerint higgadtan és ésszerűen kell szembenéznünk a kialakult helyzettel. Mint minden tudományművelési területen, a történelemszemlélet és történelemkutatási eredmények tekintetében is vannak és lesznek véleménykülönbségek. De ezek nem fajúlnak ellenségeskedéssé, ha valóban tudományművelésről és nem olcsó propagandisztikus zsurnalisztikáról van szó. Román polgártársaink és főleg a fiatalok irányában mi nem sokat tehetünk, legfeljebb annyit, hogy szigorúan tudományos módszerekkel és komoly forrásmunkák alapján elért eredményeinket eljuttatjuk az igényes román olvasóhoz. Ilyen tekintetben jó szolgálatot tett és tehetne a jövőben is a Biblioteca Kriterion felélesztése vagy egy hasonló sorozat megindítása. A kölcsönös megismerés lehetőségének szélesbítése tekintetében bízunk kell a tudományos igényű román történészekben.

– *Nehezebb feladat kapcsolatot teremteni a tömegekkel, hatni rájuk, de még ennél is nehezebb meggyőzni azokat a magukat történészeknek vélő, valójában külön szubkulturális réteget alkotó dilettánsokat, akik mindenáron hallatni akarják a szavukat.*

– A Cintarea Romaniei (Megéneklünk, Románia) nemcsak az irodalom és a művészet terén okozott mérhetetlen károkat, azáltal is, hogy kiszorította a vérbeli művészeket, írókat, költőket az irodalmi és a művészeti életből, hanem a történettudomány területén is rombolt. Hemzseg az ország a „tudósoktól”. Ha arra gondolunk, hogy egy olyan társadalom gondolkodásmódját kell megváltoztatnunk, amelyben olyanok lehettek „akadémikusok” és a „tudományok doktori”, akik a nevüket is alig tudták leírni, be kell látnunk, hogy nehéz munkája lesz a román tudományosságunknak.

Az említett jelenség bizonyos hatást gyakorolt ránk is. Az itteni magyarságot fokozatosan elszigetelték – az „aranykor” utolsó éveiben pedig teljesen kirekesztették – annak a lehetőségéből, hogy anyanyelvén igényes történeti ismeretekhez jusson akár az iskolában, akár mint olvasó. A minőségi román szakirodalmat pedig – ha megjelenését itt-ott engedélyezték is – csak a szakemberek olvasták. Az élet bizarr játéka, hogy az „aranykorszak” tollnokai nagyhangú magyarelles „történeti műveinek” épp a magyarok voltak a legszorgalmasabb vásárlói, hogy aztán jogos aggodalommal és vérmérséklettől, felkészültségtől függően vagy megbotránkozzanak, vagy dühöngjenek, vagy derüljenek a „tudós” eszmefuttatásokon. Más munkák híján a *historia*, a saját múltjuk iránt is érdeklődők a nagyszülőktől, szülőktől maradt századvégi vagy azt követő idejétmúlt, romantikus, igénytelen népszerűsítő munkákból meríthették történeti tudásukat. És a zsarnokság a románság körében a nagyságot, a sok ezer éves múltat, a műlegendák, sőt műeposzok „történettudománnyá” való előléptetésével és lankadatlan terjesztésével vélte megvalósíthatni. Sajnos – védekezőként – közöttünk is egyre jobban terjedt a legendák térhódítása és mindannak a visszautasítása, amit „hivatalosnak” hittek. Nekünk ezt az állapotot kell megszüntetnünk, ezt a feszültséget kell feloldanunk. Hiteles, tudományos módszerrel és szakismerettel, a források kritikai értelmezésével alkotott történeti munkákat kell eljuttatnunk az érdeklődőkhöz, a szigorúan vett szakmunkák alapján megírt, érthető, áttekinthető, a szélesebb olvasóközönségnek szánt kiadványokkal kell elérnünk, hogy újból tért hódítson az egészséges történelmi tudás és szemlélet. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy saját történelmünket mindig az egyetemes történelem eseményeibe, főleg politikai, gazdasági és művelődési áramlataiba beágyazva szemléltessük, és hagyjunk fel végre a sztereo-tip megállapításokkal.

– *Sok évig a kolozsvári levéltárban dolgozott. Szabadon kutathatnak-e már, vagy még mindig indexen tartanak bizonyos anyagokat, do-*

kumentumokat? Kérdezem ezt annak ellenére, hogy tudom: a legújabbkori levéltári anyag, amit általában „titkosnak” minősítettek, sohasem tartozott igazán érdeklődési köréhez.

– Dacára annak, hogy ezek iránt a levéltári anyagok iránt sohasem vonzódtam különösebben aktív levéltárosi koromban, ez az anyag számomra hozzáférhetetlen volt. Az igazság kedvéért azonban hozzá kell tennem, hogy román kollégáim egy része számára is. 1990-ben és 1991-ben mindent, amit kértem és a helyén volt, megkaptam. Ez jó érzést kelt a kutatóban. Nehézséget csupán a rendezetlenség vagy leltározhatatlannak nyilvánított levéltári anyag képez. De ez sem akadályozhatja meg a kutatást. Harmincöt éves levéltárosi gyakorlatom és a nemzetközi irodalom alapján állítom, hogy az ilyen anyag kutatása is megoldható, ha szavatolják az anyag biztonságát és a visszakereshetőséget.

– *Az 1989-es decemberi események óta erősen visszaesett a könyvkiadás, aminek most – gondolom – döntő módon anyagi okai vannak. Nehézséget okoz a papír és a nyomdatér hiánya, magyar vonatkozásban a nyomdászok hiánya is...*

– Ezek valós nehézségek, gondok, mindazáltal átmenetinek kell tekintenünk őket. Legfontosabb a kézirat. Ha van megfelelő kézirat, előbb-utóbb könyv lesz belőle.

– *Ezek közé tartozik az oly ígéretesen indult, de később betiltott Fehér-könyvek sorozat újraindítása is?*

– A sorozatra feltétlen szükség van, de csak ez, nem elég. Én azok közé tartozom, akik egy jól megszervezett, szigorúan tudományos ismervek alapján készülő forráskiadvány-sorozatot tartanak elengedhetetlennek. A kiadott források területén még sok a fehér folt. Kiadásra várnak a részlettanulmányok és a szélesebb olvasóközönségnek szánt összefoglaló munkák is. Új alapokra kell helyezni, megszervezni a módszeres helytörténeti kutatást, eredményeit pedig késedelem nélkül közzé tenni.

– *Mindebből ön mire vállalkozik?*

– Én már nagyon közel járok a hetvenhez, ezért, sajnos, nem merülhetek újabb kutatásokba, nem szöhetek vadonatúj terveket. Egyéb levéltárosi tennivalóim mellett örülnék, ha befejezhetném azt, amit elkezdtem. Egy régebbi írásaimból összeállított kötet, amit a zsarnokság mindentudó „könyvvizsgálói” nem engedtek megjelenni, kéziratban várja, hogy nyomdába kerüljön. Szeretném befejezni a már két évtizede vajúdó kötetemet a kolozsvári boszorkányperekről. Szinte harminc éves adósságom, hogy lemásoljam és kiadásra előkészítsem

Kölcsey Ferencnek azokat a kiadatlan fogalmazványait, amelyeket Szatmár megyei nótárius korában és minőségében vetett papírra. Több évig néztem át a Szatmár megyei levéltári anyagot iratról iratra, hogy azonosíthassam az aláírás nélküli Kölcsey fogalmazványokat. Jó lenne, ha ebből a munkából nemcsak a jegyzetek pontos feltűntetése maradna utánam. Az adatgyűjtést jórészt befejeztem, már csak végső megfogalmazásra vár a *Bűncselekmények és büntetések a fejedelemség kori Kolozsváron*. És ott van a nekem annyira kedves kutatási terület, a kolozsvári polgár temetője: a Házsongárd és történetének oklevéltára. „Tervfeladataim” közé tartozik az a munka is, ami nehéz napjaimban valóságos felüdülést jelent: az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, amelynek szerkesztő-munkaközössége azzal tüntetett ki, hogy meghívott soraiba. Mindez megvalósulásra vár a napi gondok és a legújabb és a legszebb gyakorlati feladat mellett, ez pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesület szolgálata.

Hitel, 1992/8.

'56 ÉS A NEMZET

– BESZÉLGETÉS SZÉKELYHIDI ÁGOSTONNAL –

Magyarország 1918 óta küszködik az önrendelkezés és nemzetfeletti hatalom ellentétével. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot is ez az ellentét lobbantotta fel, majd fojtotta vérbe. Újfajta szereplők újfajta ütközéséről van itt szó. Ebben pedig az 1917-től kiépülő oroszországi proletárdiktatúra indította el a történelmi fordulatot. Nemzeti államokat vagy nemzeti közösségeket addig más nemzeti erők fosztottak meg az önrendelkezéstől, akár népiirtó háborúban. De az oroszországi proletárdiktatúra megalapozta a kommunista nemzetfeletti hatalom világrendszerét. A magántulajdont és minden önrendelkezést ellenző osztályharc az 1970-es évekre a célt meg is közelítette: központosított pártállamok sorát hozta létre négy földrészen. Utólag elmondhatjuk, hogy a kommunizmus világuralmát saját öntörvénye, az emberi és a nemzeti önrendelkezés elfojtása ítélte bukásra. Ezen ítélet beteljesedéséig, a szovjet birodalom 1991-es széthullásáig azonban jóvátehetetlen rombolást végzett.

–Ötven év telt el 1956 győzelme és megtorlása óta. Magyarországon 1990-ben jogállami rendszerváltozás zajlott. Az idei emlékévet mégsem szentelhetjük az egykori győzelemnek és győzteseknek, mert máig kísértenek a megtorlás erői. Ezzel a kétarcú folyamattal kell tehát szembenéznünk? – Kérdezem Székelyhidi Ágoston író, politikustól.

–Ahhoz, hogy jobban megértsük a folyamatot, kanyarodjunk vissza e vészes történés eredetéhez. Az első világháborúba a monarchia részeként belesodródó Magyarországot a vereség útkeresésre kényszerítette. Az 1918. október 26-án nyilvánosságra lépő Nemzeti Tanács elnökeként Károlyi Mihály más irányba sodródott. A nemzeti önrendelkezés lehetséges érvényesítése helyett, miniszterelnökként és népköztársasági elnökként a baloldali liberális demokrata megoldással próbálkozott, majd a proletárdiktatúrát engedte szabadjárá. Népköztársasági elnöki beiktatási beszédében 1919. január 11-én bejelentette: „Nincs más politikánk, mint az Antanttal való barátság. A passzivitásban van ma a nyugalom, és a jogban találhatjuk meg az erőt.”

– Mit szolgált ez a passzivitás, és milyen konzekvenciái voltak?

– Azt, hogy nemzetén és törvényen kívüli érdekek nyomakodtak fel-színre. Március 21-én a Kommunisták Magyarországi Pártja irányításával kikiáltották a Magyarországi Tanácsköztársaságot. Nem magyar, csak magyarországi helytartóként Kun Béla a világproletáriátus vezéréől, Lenintől kért és kapott utasítást. A száznál több moszkvai távirat közül a május 27-ei nyersen és komoran üzent: *„Ez a proletárdiktatúra azzal jár, hogy könyörtelen, gyors és határozott erőszakot alkalmazunk, hogy megtörjük a kizsákmányoló tőkések, nagybirtokosok és cinkosaik ellenállását.”* Egy év múlva, 1920. július 18-án a kommunista döntési központ a Kommunista Internacionálé világuralmi stratégiát jelölt ki: *„Európa és Amerika majdnem minden országában a polgárháború szakaszába fejlődött az osztályharc. Ilyen körülmények között a kommunisták nem hagyatkozhatnak a burzsoá törvényességre. Az a kötelességük, hogy a törvényes szervezetek mellett mindenütt földalatti szervezeteket is létrehozzanak, amelyek képesek teljesíteni a legfőbb pillanatban a forradalom iránti kötelezettséget.”* Itt jelentkeztek azok a külső kényszerek, amelyek 1956 fordulatait keretezték. Hoszszan sorolhatnánk a kommunista hatalom rémtetteit 1917-től a népek, a nemzetek, az emberiesség ellen.

– *Európában és Ázsiában 35-40 történelmi nemzet és népcsoport önrendelkezését zúzták szét...*

– Ez a torz diadal végül is az úgynevezett létező szocializmus világrendjének stratégiájában öltött testet. Moszkvában 1972-ben a világ kommunista és munkáspártjainak találkozásán határoztak a nemzetek beolvasztásának elvéről. Ezen a világtalálkozón a Szovjetunió megalapításának ötvenedik évfordulóját ünnepelték. A díszelnökségbe azokat hívták meg, akik saját hazájukban, így az 56-os lengyelországi nemzeti mozgalom és magyarországi forradalom, illetve az 1968-as csehszlovákiai függetlenségi kísérlet leverésében jeleskedtek.

– *Ebben a keretben milyen esélyre számíthatott a kihívás a nemzetfeletti hatalom ellen 1956-ban Magyarországon?*

– A magyar forradalom és szabadságharc indítékát élethelyzetben tárhatjuk fel. Ezt Magyarországon három sajátos nemzedék élte. Időrendben: az 1896-os millennium táján született nemzedéket a történelmi nemzettel való tudatos azonosulás, az első világháború és Trianon szörnyűséges élménye töltötte el. A középső nemzedéket az elszakított részek visszaszerzésének vágya, a kommunista Szovjetunióval vívott második világháború kudarca, de a hazai újjáépítés reménykedése is alakította. Az életkezdő fiatalok pedig a háborús

megszállás és a népi demokrácia ellentmondásos tapasztalatain nőttek fel, különösen érzékenyen viselve a népnek nevezett hatalom népellenességét. Ez a három nemzedék természetes emberi és közösségi igények, illetve természetellenes kényszerek szorításában hasonult egymáshoz.

– *Jelek szerint ezt az élethelyzetet 1948-1950-től növekvő elégedetlenség feszítette...*

– A hazai második proletárdiktatúra a természetes emberi és közösségi igényekre elfajult erőszakkal válaszolt. Osztályharcos indoklással 1948 és 1956 között rengeteg embert ért atrocitás. Ez a tömeg a lakosság tíz százalékát tette ki, szélesebben pedig mintegy hárommillió családtagot is érintett. Gondolnunk kell a Trianont megismétlő 1947-es párizsi békedöntés következményeire is.

– *A szomszédos országokban élő magyar nemzetrészeket attól fogva a kisebbségi sors és a kommunista birodalom kétszeres elnyomása sújtotta.*

– Magyarországon pedig legalább 300.000 hozzátartozó szenvedte meg. Ez a kényszerű áldozattal, veszteséggel és elfojtással terhes évtized készítette elő a nemzeti tudatosodást és összetartozást.

– *Milyen szerepük volt a reformszocialistáknak 1956-ban?*

– Semmi érdemi. Ők voltak a vészelhárító csapatok, semmi több. Az 1956. október 23-ai fordulatnak a népből táplálkozó önszervező erő szabott irányt. Ebből a szempontból beszélhetünk a nemzet érett magatartásáról. Október 23-a és november 4-e között ez az önszervező erő és akarat mintegy 12.000 nyilatkozatban mutatkozott meg. A megnyilatkozásoknak ez az áradata az önvédelem, az összetartás, az önrendelkezés tette kész állapotára vallott. Összegző fogalmakat használva, első helyen a nemzeti önrendelkezés és a politikai demokrácia szerepelt. Magyarország 3.220 települése közül 2.100 város és nagyobb község pár nap alatt saját forradalmi közhatalmi testületet állított. Október 30-ra Győrbe már össze is hívták a megyeszékhelyek küldötteinnek találkozóját.

– *Vegyük szemügyre az ellenoldalt is!*

– Az önszervező közösségekből választott új képviselőtű testületeknek sehol sem kellett küzdelembe bocsátkozniuk a pártállammal, az ellenoldalon ugyanis igazi ellenerőre nem akadtak. Győzelmükhöz elégségesnek bizonyult a hazai kommunista hatalom magára maradása és meghasonlása. A hazai pártállam külső kényszerrel, természetellenesen jött létre, ezért természetesen vezetett a semmibe. Ezzel szemben az önszervező közösségek és a belőlük választott testületek a

természeti erő módján töltötték be a nekik rendelt helyet és szerepet. A munkástanácsokból és forradalmi bizottságokból épülő közhatalom nem is keletkezésében, hanem inkább szerepében volt forradalmi. Ez a közhatalom nem pillanatnyi forradalmi állapotot gerjesztett, hanem a nemzet tartós önrendelkezését tűzte célul. Gyorsan, de szervezeten és szervesen építkezett. Az ellenoldallal ezért nem is nagyon törődött. Maga a pártállam október 23-tól a felső testületek szintjére zsugorodott. Melyek maguk is elszigetelődtek, inkább csak üzengettek egymásnak.

– *A Szovjet Kommunista Párt elnöksége napokig lázasan keresgélte, kik által és hol is érvényesítse akarátát...*

– Ez a lázas keresgélés a politikai és katonai tömb fenntartását szolgálta. Moszkvában már október 28-án gondoltak a magyarországi ket-tős hatalom előkészítésére. „Forradalmi katonai bizottság lehetséges, bár ez a legrosszabb variáns.”

Fordulatot jelentett minden nap, sőt, minden óra. Ezen fordulatok mélysége az önszerveződés és a kormány bizalmában mutatkozott meg. Az önszerveződés erői nem akarták, hogy a forradalom leszámolásba torkolljon. A Magyar Népköztársaság kormányát október 30-án még a proletárdiktatúrát uraló Magyar Dolgozók Pártjának döntéshozói is ellenőrizték. Közben azonban már 27-én meghátrálásra kényszerültek: a miniszterelnöki tisztelet Nagy Imrének, a korábban kizárt pártellenzékinak engedték át. Nagy Imre az október 23-ai fordulatot úgy értelmezte és érvényesítette, hogy a régi pártvonaltól távolodott, az új közeledés irányát pedig csak nyitva hagyta, azaz tárgyalásra hajlott.

De azért 24-én reggel aláírta a rögtönítélő bíróságok felhatalmazásáról szóló törvényt. Igaz, este ezt már fel is függesztette. Fültnúja volt annak, hogy Gerő Ernő telefonbeszélgetést folytat Moszkvával a szovjet csapatok behívásáról, de nem tiltakozott. A hivatalos segítségkérő levelet azonban nem írta alá. Ebben a furcsa menetben zajlottak a tárgyalások a forradalmi bizottságok és a munkástanácsok küldöttségeivel.

Nagy Imre magatartását és a kormány irányultságát most már lépésről-lépésre ezek a tárgyalások alakították. A sorsfordító döntést 30-án éjjel a forradalmi küldöttségek és Nagy Imre egybehangzó akarata hozta meg. A nemzeti önrendelkezés és a politikai demokrácia felső képviselőivel öttagú nemzeti kormány alakult. A nemzeti önszerveződés természetes folyamata nyolc nap alatt kiteljesedett. Ennek a teremtésnek a kilencedik napján a teremtmő, a nemzet a maga urává vált.

Nagy Imre október 31-én délután az Országház erkélyéről jelentette be ezt a döntést: „Az a forradalmi harc, amelynek ti voltatok a hősei, diadalt aratott. Ennek a győzelemnek az eredménye hozta létre a mi nemzeti kormányunkat, amely hazánk függetlenségének és szabadságának szilárd talaján áll.”

– *Milyen szerepe volt a pártellenzéknek, a reformkommunista csoportoknak?*

– Szerepük a kommunista baloldal elfogadottságának, hatékonyságának és így hatalmi erejének növelésére irányult. Nagy Imre még október 23-án is ilyen javaslatot tett. „Elébe megyünk a népi mozgalomnak és a nemzeti érzéseknek, hogy élére álljunk ennek a népi mozgalomnak és ezáltal szétverjük az ellenforradalmárokat, és megőrizzük a népi demokratikus rendszert.” A válaszut innét ágazott el a teljes nemzeti azonosulásig.

Emeljük ki néhány sorsfordító megnyilatkozást, a nemzet megnyilatkozásait október 27-e és 30-a között. Ezen az első napon a Szakszervezetek Országos Tanácsának, az Írószövetségnek, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságnak és a Miskolci Munkástanácsnak a küldöttségei arról győzték meg Nagy Imrét és bizalmasainak köreit, hogy végleg választaniuk és dönteniük kell. Az írók, az egyetemisták és az új munkásvezetők a „nemzeti demokratikus forradalom elismerését és képviselését” követelték. Nagy Imre 28-án már be is jelentette „a régi bűnös politikával szakítunk, és egész népünknek átfogó és eggyé forrasztott nemzeti demokratikus mozgalmát támogatjuk.”

– *Ezek a tárgyalások a nemzeti önvédelem és önrendelkezés akaratának kibontakozását bizonyították?*

– A szabad hírközlés harmincadikáig a forradalmi hatalmi testületek országos megalakulásáról számolt be. Aznap két közlemény keltett erős hatást. A Corvin-közi szabadságharcosok nyílt levelet intéztek a megszálló szovjet hadsereg parancsnokságához. „Ellenünk csak az államvédelmi hatóság egy része harcol és a hazánkban lévő szovjet haderőnek Budapesten bevetett része. Testvérgyilkosnak tekintjük az államvédelmi hatóságot, akik kiprovokálták a fegyveres felkelést és az esztelen tömeggyilkos vérengzést. De nem tudjuk megérteni önöket sem, hiszen mi nem vagyunk külső ellenség, csak a jogait követelő elnyomott nép.”

A győri Dunántúli Nemzeti Tanács és a csatlakozó tizenegy forradalmi bizottság pedig először tette világossá az új közhatalom kiteljesedésének igényét. „A kormány legkésőbb... március végéig több párt részvételével írjon ki általános titkos választást.” Ebben a döntési sza-

kaszban köthetjük össze a szálakat már Erdélyből és Kárpátaljáról is. Nagy Imre 30-án nemcsak a többpárti nemzeti kormány megalakulását, hanem az új forradalmi közhatalommal való együttműködést is bejelentette. „Az egypárt-rendszer megszüntetésével a nemzeti kormányzást az 1945-ös koalíciós pártok alapjaira helyezzük. A forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szerveket elismerjük, rájuk támaszkodunk és támogatásukat kérjük.” A történelmi Független Kisgazda Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt központi és helyi szerve magában foglalta a történelmi nemzettudat és nemzeti felelősség megújítását is. Magyarország és a Kárpát-medencei magyar nemzetrészek kölcsönös kapcsolatteremtése így, a történelmi pártok visszaállításával vált természetessé.

– *A határon túl élő magyarok már az első hír hallatán válaszoltak a forradalom nemzeti önrendelkezési törekvéseire...*

– Valóban: Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyváradon október 23-tól mozgolódtak magyar egyetemisták, főiskolások és középiskolások. Esti összejöveteleken támogató aláírásokat gyűjtöttek a magyarországi tüntetések mellett. A Házsongárdi temetőben égő gyertyákkal emlékeztek az első sortűzek áldozataira. Jeles erdélyi világi és egyházi személyiségek elérkezettnek látták az időt, hogy magyarságuk sorsát a világ elé tárják. Október végén, november elején készült el közös munkájuk, a Memorandum az erdélyi kérdésről az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez. Az első szövegváltozatokat Magyarországon is ismerte Bibó István, Illyés Gyula, Németh László, Ravasz László, Tamási Áron és Veres Péter. A közvetlen kapcsolatot Márton Áron gyulafehérvári katolikus püspökkel Tamási Áron tartotta, aki a hazai leendő koalíciós kormányban a Nemzeti Parasztpárt kijelölt kulturális minisztere volt.

A Memorandum széles történelmi és politikai távlatot fogott át: „Az erdélyi kérdés 1920-ban keletkezett Magyarország keleti részének Romániához csatolása folytán. Megoldása négy politikai keretben képzelhető el:

1. Román uralom alatt a trianoni határok fenntartásával és légiesítésével, az erdélyi magyarok autonómiájával az Európai Unión belül vagy kívül.

2. Erdélyi magyar uralom az ezeréves határok visszaállításával és légiesítésével, az erdélyi románok autonómiájával, az Európai Unió keretein belül.

3. Független Erdélyország az ezeréves és trianoni határok között az Európai Unió keretében.

4. Erdély területének megosztása Románia és Magyarország között a méltányosság szabályai szerint az esetleges lakosságcsere biztosításával az Európai Unió keretein belül vagy kívül.

Romániában azokban a napokban ötven-ötvenkét településen alakult együttérző, együttműködésre kész magyar önszervező csoport. Tömeges büntetés, kivégzés, embertelen bánásmód lett a sorsuk.

Kárpátalján október 24-től a szovjet-magyar határsávban rendezték be a Vörös Hadsereg támadó alakulatainak parancsnokságát. Nyomban kijárási tilalmat rendeltek el. Ennek ellenére több településen szervezkedtek titkos magyar csoportok a „testvéri segítség” szándékával. Beregszászon, Gálócson, Nagyszombaton, Nagyszöllősen, Szolyván, Técsőn, Ungváron és másutt főleg fiatal magyar fiúk és lányok terjesztettek röplapokat kézírásos felhívással. „Talpra magyar!”, „Segítsünk magyar testvéreinknek!”, „Testvéri segítség kell!”, „Ne engedjük át a tankokat a Tiszán!” A szervezkedések ungvári körben a nemzeti kisebbségi jog- és vallásszabadság követelésére is kiterjedtek. Egy 1995-ben készült összegzés szerint: 1956 végétől 1959-ig zajlott tömeges megtorlás. Legalább négyezer magyar ellen indult rendőrségi és ügyészségi vizsgálat politikai bűncselekmény gyanújával.

Nagy Imre, a koalíciós kormány miniszterelnöke október 31-én a hagyományos nemzeti gondolkodás kifejezéseit élesztette fel. Az olasz *Il giornale* tudósítójának pedig így nyilatkozott: „Nyugati demokráciaként független nemzeti politikával fogunk kormányozni. Saját utunkat fogjuk járni, a magyar utat.” Saját út? Magyar út? Ez az irányválasztás az 1918 óta eltelt évtizedek kudarcának, újrakezdésének és megtisztulási szándékának tanúságát fejezte ki. A forradalom győzelmét megelőző három nemzedék találkozott abban, hogy a jobboldali és baloldali szélsőségekkel való szakítás után végre a nemzet megosztását is maga mögött hagyta. Mindenki előtt megnyílt az a bizonyos saját út vagy magyar út.

– *A Corvin-közi szabadságharcosok a harmincadikai levélben csak az ÁVH egy részét ítélték el. És ezt a jogait követelő magyar nép nevében tették.*

– Gondos megkülönböztetéssel éltek ebben a politikai kirekesztésből szabaduló szociáldemokraták is. Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt elnöke a Szocialista Internacionálé bécsi gyűlésén október 31-én kijelentette: „A Magyar Szociáldemokrata Párt új megalakulása nem jelenthet menedéket azoknak, akik a szörnyű politikai, gazdasági és erkölcsi csődöt okozták. Nekik számot kell adniuk tetteikről.”

Kéthly Anna felkért államminiszterként a nemzeti kormány véleményét is képviselte. Számadást említett, nem leszámolást. Ha úgy tesszük, jobboldali és baloldali álláspont találkozott ebben a magatartásban. Senki sem azt méregette, hogy ki nem magyar. A nemzeti szocialista és a kommunista birodalom külső kényszereinek és hazai helytartóságainak megosztó hatása mintha hirtelen elenyészett volna. A forradalomban kibontakozó nemzeti önrendelkezés a természetellenes állapotot természetes állapottá lendítette át. Nemzeti megosztásból így lett nemzeti összetartás.

– *Milyen jelentőséggel bír Bibó István november 6-án befejezett alkotmánypolitikai munkája?*

– Bibó István expozéjában forradalmi törekvéseinket hitelesen foglalta alkotmányozási tervezetekbe. „Az általános választások megtörténte előtt a forradalmi bizottságokból, munkástanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés üljön össze, mely az új magyar demokrácia alkotmányjogi és társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával megszabva... államfőt választ, és választójogi törvényt alkot.

a.) Magyarország államformája az 1946-os első törvénycikk szerinti köztársaság.

b.) Magyarország kormányformája az 1946. III. törvénycikk szerinti független felelős kormánya, népképviselte és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia.”

Figyelemre méltó, hogy a tudós jogász-politikus 1946-at említi és nem 1945-öt és 1946-ot, vagyis a teljes parlamenti demokráciát. A nemzet akkori állapotának összegezését és kifejlődés irányát jellemezte ez a tervezet. A forradalmi szabadságharc kiteljesedésének önképét ismerhetjük föl benne, és a nemzeti közakarat önvallozásának tekinthetjük. A nemzeti összetartás épp erre az értékrendre épül.

– *És a kommunista baloldal?*

– A kommunista baloldal belső reformját Nagy Imre szorgalmazta már 1953-ban. Épp ennek a kísérletnek a kudarca leplezte le a kommunista baloldal rejtett arcát. A tapasztalatokat Nagy Imre 1956-os nyári feljegyzései őrzik: „A magyar szocializmusnak nem a nemzeti nihilizmus az útja, hanem a párt- és államvezetés politikai és morális megújulása. Súlyosabb károkat okozott a szovjet-magyar viszonynak Rákosi nemzetellenes, a nemzeti érzést sértő, megalázó politikai tevékenysége, mint az amerikai propaganda. Az ország elszegényedett, lerongyolódott, lemaradt. Igazságot kell szolgáltatni a magyar népnek, a munkásosztálynak, parasztságnak, értelmiségnek.

Így tehát először éppen a népi baloldal minősítette nemzetileg cinikusnak és nemzetellenesnek a kommunista baloldalt 56 nyarán. A hazai pártállami döntéshozók már '56 július másodikán gondoltak is Nagy Imre és hívei esetleges letartóztatására. A határozat a „jobboldali támadás visszaverése” címet viselte. Országos politikai határozatot kicsinyesebb és nyomorúságosabb érveléssel keresve se találhatnánk. „Össze kell állítanunk azok listáját, akik részt vettek Nagy Imre hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett fogadáson. Meg kell vizsgálni, hogy a fegyveres testületek tagjai között milyen a hangulat, kik vettek részt a Petőfi Kör legutóbbi vitáján, és tapsoltak a pártellenes felszólalóknak.” Ezek voltak az „érvek.”

– *Mit tekintett a baloldal a jobboldaliság mércéjének?*

– A kommunista baloldal sérthetetlenségét. Magyarország vesztlére ebből az álcsoportból kerültek ki a katonai bizottság és az úgynevezett mozgósítási stáb tagjai. Ez a két testület irányította aztán az alkotmányos és az alkotmányon kívüli hazai fegyveres szervezeteket. Persze a két testület maga is titkosan és alkotmányon kívül működött. Tevékenységüket csak a hasonló birodalmi szervek vezetőivel egyeztetették. Így történhetett meg, hogy a katonai bizottság és a mozgósítási stáb maradék tagjai szovjet védelemben szervezkedtek október 23-a és november 4-e után is. Többek között fegyveres műveletekre adtak parancsot. Október 23-tól december 22-ig mintegy hatvan sortűzet zúdítottak fegyvertelen tüntetőkre, önszervező utcai csoportokra és tömegekre. Ez az elvakult és kegyetlen folytonosság kötötte össze a hazai kommunista baloldal forradalom előtti és forradalom utáni hatalmát. Hadd hivatkozzunk ezen a ponton megint a szovjet döntéshozók október 28-ai titkos állásfoglalására, mely szerint Magyarországon forradalmi katonai bizottság lehet, bár ez a legrosszabb variáns. Nos, nemsokára ezt a legrosszabb variánst állították csatasorba. A november 4-én előbukkanó Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ugyanis igazában szovjet-magyar katonai bizottságként működött. A magyar nemzeti önrendelkezést vérbe fojtó kommunista baloldal változatlanul saját érdekét, hatalmát, sérthetetlenségét tekintette mércének.

– *Novemberben és decemberben a kommunista baloldalon a boszszú-állás, a vádaskodás, a visszarendeződés indulatai tomboltak...*

– November 22-e és 24-e között a visszarendeződés igazi erejét a szocialista tábor, a Román Kommunista Párt küldöttsége képviselte Budapesten, Gheorghe Gheorghiu-Dej vezetésével. Először is megleckéztették a hazai kommunista baloldalt: „Nálunk nagy meglepetést keltett az, hogyan lehet, hogy egy párt, amelynek nyolcszázezer tagja

van, nem lépett akcióba egy emberként a népi demokrácia ellenségeivel szemben. De ne hivatkozzunk nyolcszázezerre, csak száz- vagy kétszázezer párttagra, megbízható elvtársra, akik képesek a szocializmus ügyét az életük árán is megvédeni” – mondta Gheorghiu-Dej. Ez után következett az erőszak bátorítása. „Ütni kell! A pártnak ütnie kell a legnagyobb erővel. A fasizmus uralomra jutásának megakadályozása összhangban van Magyarországnak az 1947-es párizsi békeszerződésben vállalt kötelezettségeivel. Ez Románia és Magyarország érdeke.” – jelentette ki a román pártvezér.

A nemzet önrendelkezési akaratát így ott és először azonosították a fasizmussal. Ebből a hazug azonosításból faragtak akkor is, azóta is vádat. December 5-én éjjel a frissiben kimondott vádat már foganatosították is. Letartóztatták az értelmiségiek forradalmi bizottságának és a nagy Budapesti Munkástanácsnak az elérhető 188 tagját. Ezt a rögtönítélő népbírószági és katonai bírósági tanácsot a rendőrségi és ügyészségi szervek, az intézményi és munkahelyi fegyelmi bizottságok sorozatos határozatai követték. A tiszti kar tagjaiból és önkéntesekből szabad csapatok alakultak. Nem egy ilyen szabadcsapat halálbrigádnak nevezte saját magát. A Budapesten, Békésben, Szabolcsban halálra kínt, agyonlőtt és elkapart áldozatokat száznál többre becsülik. Magyarországon 1960 végéig politikai okból 450-460 embert végeztek ki, 23-24.000-et ítéltek börtönre, 140-150.000-et bűntettek vagy bélyegeztek meg internálástól elbocsátásig, áthelyezésig, kizárásig, nyilvános figyelmeztetésig. Menekülésre kényszerült 240.000 nő és férfi, köztük 2000 család. A politikai megtorlás legalább másfél millió embert érintett, családtagokat és a második nemzedék tagjait is. Ez a politikai megtiltással felérő megtorlás csak 1990. július 19-én ért véget 1956 igazságtételi törvényének eltiltásával.

Minden azzal kezdődött, hogy a kommunista baloldaliak az 1956-os forradalmat és szabadságharcot ellenforradalomnak minősítették, újabb megosztásra ítélve ezzel a nemzetet magát. Egyik oldalon kiépült a pártállam hatalmi tábora anyagi, karrierbeli előnyökkel, a másik oldalon az ellenforradalmárnak és fasisztának bélyegzett széles csoportok, minden hátrányos megkülönböztetésükkel. Egy alföldi város tanácselnök-helyettese még 1989. február 3-án is azzal utasította el egy nyomorgó asszony kérelmét temetési segélyre, hogy „férje büntetett előéletű ellenforradalmár volt.”

A megtorlás felelőseit és kiváltságosait ugyanakkor még a lelkiismereti teher alól is igyekeztek fölmenteni. Nagy Imre újratemetése előtt 1989. február 10-én a pártállam egyik minisztere arra intetett a

politikai döntéshozó testület zárt ülésén: „... nem szabad megengednünk, hogy 1956 kapcsán valamiféle lelkiismereti válság keletkezzen mindazoknál, akik akkor fegyvert fogtak, mert akik akkor fegyvert fogtak novemberben, azok az ellenforradalommal szemben léptek fel. Ezért kapták a kitüntetést vagy az elismerést. Arról nem is beszélve, hogy az 1956-os ellenzékiek..., mint a nemzet lelkiismerete léphetnek fel... Ez nekünk nem jó.”

Figyeljünk csak a szembeállításra – 1989 tavaszán! Az 1956-os megtorlás a belőle eredő kiváltságos hatalom sáncain belül helyezkedik el; az ellenforradalom hívei ellenzéki lázongóként a sáncokon kívülre szorulnak. A sáncon belüliek természetesnek és jónak találják ezt a szembeállítást, a nemzet megosztását tehát elismerték és adottságnak tekintették.

Csakhogy ennek a sáncon belüli miniszternek a pályája 1989 után még magasabbra hágott. Horn Gyula pályája magában hordozza az '56-ból eredő megosztó és megtorló hatalom máig tartó irányultságát. Horn Gyula november közepétől az önkéntes tiszti karhatalmi ezred főhadnagyaként vett részt a szabadságharc és ellenállók felmorzsolásában, szovjet felszereléssel és fegyverrel. Pártállami karriere meredeken emelkedik: 1983-tól a moszkvai kommunista világközponttal együttműködő hazai testület vezetőjévé, majd külügyminiszterré nevezték ki. Később, a közjogi rendszerváltozás idején az egyeduralmi párt kiváltságainak átmentésében jeleskedett. Az MSZMP-ből alakult MSZP-ben 1989 őszétől a reform-szocialista örökséget védte alapító elnökségi tagként, elnökként, országgyűlési képviselőként, végül miniszterelnökként. Nevéhez fűződik a hazai kommunista baloldal 1989 utáni második átalakulása. Pártelnök-miniszterelnökként ugyanis 1995. január 25-én egy szigorúan zárt tanácskozáson céltudatosan és gyakorlatiasan szabta meg a legújabb átalakulást. „Baloldali érzelmű tőkés osztályt kell létrehozni.” Ilyen háttérrel az MSZP második elnöke és első miniszterelnöke mit is érthetett vajon baloldali érzelmen? Hiszen tudnia kellett, hogy a gondolatszabadság világában a baloldalt a szociáldemokrácia képviseli. Magyarországon azonban a szociáldemokráciát 1945 után háromszor kényszerítette térdre a kommunista baloldal. Ezt a politikai erőszakot egyazon folytatólagos érdekcsoport követte el: 1948-ban a Magyar Kommunista Párt, 1956-ban a Magyar Szocialista Munkáspárt, 1989-ben a Magyar Szocialista Párt. Ráadásul az egyik tettes párt személyében máig képviselik ezt a folytonosságot.

Nyers Rezső 1948-ban szociáldemokrataként segédkezett a kommunistáknak: '56 után az MSZMP döntéshozójaként szavazta meg,

Nagy Imre halálba küldése mellett, Kéthly Anna és a Szociáldemokrata Párt jogfosztását. 1989-ben aztán az MSZMP utolsó elnökeként vállalta az MSZP első elnöki tisztét, miközben az 1989. október 7-ei Alapító Nyilatkozat szerint: „A Magyar Szocialista Párt a Magyar Szocialista Munkáspárt jogutódjának és reformtörekvései örökösének tekint magát.”

Az új hazai baloldali érzelmű tőkészek csoportja csak a vagyonbővítés és a zárt hálózatépítés útján járhatott és járt. Ragaszkodik az átmenett gazdasági és uralmi kiváltságokhoz, de nem vállalja az érdemi társadalmi igazságosságot, a nemzeti azonosulást és felelősséget. Magatartását neoliberais nézetek és globalizációs érdekek határozzák meg. A kommunista nemzetfeletti hatalom így torkollott és torkollik bele a globalizációs nemzetfeletti érdekhálózatba, a kis magyar átváltozások módján.

– *Baloldali érzelmű tőkésosztály – nem önellentmondás ez?*

– Az 1956 utáni félévszázad kelet-európai és hazai nyomorúságai sarjasztották ezeket a torz képzeteket. A három mai nemzedéknek még ebben az örökölt környezetben kell együtt élnie. Időrendben az első nemzedék épp 56-ban emelkedett nemzeti megosztásból összetartásba, majd süllyesztették összetartásból új megosztásba. A mai középnemzedéket a megtorlásból és a magánélet anyagi könnyítéséből nőtt gulyáskommunizmus nevelte egyoldalú alkalmazkodásra és bezárkózott közömbösségbe. A fiatal felnőttek induló nemzedéke most már a választás szabadságával is találkozott. Amely az európai és magyar hagyomány hosszú megszakításának végeztével megteheti, hogy vagy felfedezi és megtartja ezt az értékrendet, vagy jogról és hagyományról tudomást sem véve jelenkori világfüggvényként éljen. Közvetlen munkára és támaszra legkevésbé az induló nemzedék számíthat.

– *Az idei emlékév is nyitott kérdések tömegétől terhes...*

– Az 1956-os nemzeti összetartás hagyományát senki sem sajátíthatja ki. Feltámasztását viszont mindenki támogathatja. Ez azon múlik, hogy a nemzet megosztásának nyilvános felelősségét végre az viselje, akinek viselnie kell. Ha az 1956-os megtorlás és megosztás tetteseinek kiváltságai máig öröklődnek, a felelősség is átszáll az örökösökre. Rajtuk múltott és múlik, hogy ennek a kérdésnek tisztázó lezárása máig elmaradt. Gondoljuk hát meg jól, milyennek látjuk és láttatjuk a nemzet akkori és mai állapotát!

Az idei emlékév előkészítéséről a szocialista döntéshozók 2005-ben a féligazság és a félhomály ötleteivel kísérleteztek. Hallottunk „a baloldal tragikus veszteségéről”, hallottunk „az 1956-os és a mai fiatalok

hasznos életmód-forradalmáról”, vagy „a köztársaság nemzeti megbékéléséről és egységéről”.

Egyedüli és megismételhetetlen történelmi alkalom részesei és felelősei vagyunk. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulóját már a gondolatszabadság korában és még a cselekvő szereplők jelenlétében üljük. Ez az élethelyzet nyíltságot, hitellességet és alázatot követel. Vagyis 1956 igazsága a nemzetről és a nemzet által szóljon. A nemzet akarta 1956-ot, és erre most a nemzetnek kell emlékeznie. Ha a mai megemlékezés 1956 igazságára támaszkodik, az a nemzeti összetartás megújítását szolgálja. A kölcsönösség fordítva is érvényes. A nemzeti megosztást folytatja az, aki 1956 megtorlását és meghamisítását „elrendezi”.

Tegyük mérlegre a két szellemi és közéleti szándékot. Az előkészület jelképes napján, 2005. november 7-én hozták nyilvánosságra az 1956-os Kárpát-medencei Emlékbizottság budapesti, debreceni, marosvásárhelyi, ungvári rendezésű állásfoglalását. Ez így hangzik: Megbékélést akarunk. Azoknak a megbékélését akarjuk, akik életükkel, rabságukkal, megnehezített és megalázott sorsukkal fizettek az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc természetes emberi és közösségi nemzeti céljáért. Ehhez a megbékélési szándékhoz a 2006-os emlékévre készülve mindenki, minden nemzet mindenütt csatlakozhat. De azt senki, sehol, semmikor ne várja, hogy 1956 áldozatainak, meghurcoltjainak, megbélyegzettjeinek nevében valaki is csatlakozzon a megtorlók és örököseik saját megbékéléséhez, a felmentés megbékéléséhez. Ez 1956 nemzeti közakarától és méltóságától idegen magatartás volna. Ne a megtorlás és a meghamisítás oldaláról állítsanak feltételt a megbékéléshez. Ott inkább a bűnbánatnak és a bocsánatkérésnek van helye. Mert ugyan mi is várható az 56-os megosztás és megtorlás túlélőitől és örökségétől? A Kádár rendszerhez való hozzátartozás nem állt összhangban egy nyugat-európai mintát követő, polgári demokratikus értékrendet valló párttal, mivel az államszocialista kurzus éppen ezeknek az értékeknek a tagadására épült. Az alapvető ellentmondásra a szocialisták válasza máig a hallgatás, a múlt elemzésének elmulasztása. Megtorlás, megosztás, nemzettől idegen szemlélet egyazon oldalnak a felelősségét terhelik, a kommunista nemzetfeletti hatalom felelősségét. Ez a felelősség nem évül el. Hiába minden hallgatás, ezt a felelősséget soha nem lehet elhárítani.

Nyugati Magyarság, 2006. október-november

ÖTVENHAT HULLÁMVERÉSE ERDÉLYBEN, ROMÁNIÁBAN

Az alábbi szöveg **Dávid Gyula** irodalom- és sajtótörténész, könyvkiadó Nagyváradon, a Partiumi Írótáborban 2006. jún. 9-én elhangzott előadásának szerkesztett változata:

1956 romániai története – néhány szakmunkát leszámítva – a román közönség körében úgyszólván ismeretlen. Tulajdonképpen érthető módon, hiszen az eseményeket az egykori szereplők részéről 1989-ig hallgatás övezte, s amit szélesebb körben tudtak róla, azt az egykori hivatalos beállítás alapján tudták: hogy t. i. „ellenforradalom” volt, amelynek résztvevői többek között „Erdély elrablását” is célként tűzték ki. Ez a magyarázata annak, hogy a román közönség egy része – amint azt az 1956 emlékére tervezett kolozsvári emlékmű körüli szélsőséges hangulatkeltés is mutatta – még ma is manipulálható.

Az erdélyi magyarság körében e tekintetben valamivel jobb a helyzet. A romániai Politikai Foglyok Szövetsége székelyföldi szervezetei nagyjából magyar volt ötvenhatosoknak a vezetése alatt állnak, ők gondoskodnak a forradalom évfordulója körüli megemlékezésekről is, amelyek azonban többnyire az érintettek szűk körében maradnak. Az évforduló táján ma már a sajtó is rendszeresen közöl emlékező és egyre inkább tényfeltáró, elemző írásokat. Viszont az egykori elitéltekben, a hozzátartozókban, leszármazottaikban és környezetükben egyes helyeken máig él a félelem, nem mernek beszélni arról, amit átéltek. A hallgatásnak és a tájékozatlanságnak ezen a falán sikerül majd rést ütni – reményeink szerint – azzal a kötettel, amelyben, az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében szerveződött munkacsoport kétévi munkájának eredményeként, mintegy 1400, 1956 és 1965 között elítélt erdélyi magyar életrajzi adatait tárja elé.

Az említett évtizedben az erdélyi ötvenhatosok mellett sokan mások is a romániai politikai üldöztetések áldozataivá lettek. Rendkívül tanulságos azoknak a pereknek a története, amelyek nem voltak ugyan közvetlen kapcsolatban a magyar forradalommal, de részei voltak egy olyan – bár a magyarországinál jóval visszafogottabb – szellemi-világ-

nézeti erjedésnek, amelynek a magyar forradalom is a kifejeződése volt. Ezeknek a pereknek, amelyek részei voltak az 1956 őszen kezdődött és 1965-ig tartott megtorláshullámnak, az volt a célja, hogy a rendszer leszámoljon mindenfajta ellenzékkel, mindenkivel, akit valamilyen formában ellenségnek, vagy a maga biztonságára nézve veszélyesnek minősített.

Ha meg akarsz ismerni valakit, nézd meg, kitől fél – szoktam volt mondani. Nos, ha ebből a szempontból nézzük ezt a korszakot, csakhamar kiderül, hogy a román kommunista rendszer és a szekuritete tulajdonképpen mindenkitől félt. Nemcsak azoktól, akik a magyar forradalommal rokonszenveztek, vagy akik a forradalom rövid ideje alatt, vagy azt követően szervezkedtek, esetleg terveket készítettek a kommunista rendszer megdöntésére, átformálására, hanem azoktól a politikai erőktől is, akiktől 1946-1948-ban elvették a hatalmat, s amely erők a föld alatt próbáltak változtatni a status quon. (Elsősorban a román történelmi pártokra és az 1948-ban „megszüntetett” görög katolikus egyházra kell gondolunk.) De félt a hatalom az olyan ártatlan, politikamentes vallási mozgalmaktól is, mint a Jehova tanúi, akiknek a rendszerhez mindössze annyi közük volt, hogy nem voltak hajlandók katonai szolgálatot teljesíteni, és nem ismerték el a rendszer fennhatóságát. Félt a Bethánia mozgalomtól, amely a református egyházon belüli belső, hitbeli megújulásra irányult. És természetesen félt a falvakban élő tekintélyesebb emberektől, akik az 1958-1959-es időszakban megpróbáltak szembeszegülni a kollektivizálás utolsó hullámával, vagy valamilyen formában kibújni a kollektivizálás kényszere alól. Ha tehát a romániai 1956 és az azt követő évek eseménytörténetébe betekintünk, rendkívül széles skálájú az a jelenségkomplexum, amely a szemünk elé tárul.

A Sztálin halálát követő években Romániában sokkal visszafogottabban alakultak az események a politika világában, mint Magyarországon vagy Lengyelországban. Itt nem történt meg az a személycsere, ami Magyarországon Nagy Imre első kormányra kerülésével a kommunista párt vezetésén belül végbement (amelynek nagy hatása volt, még ha később Rákosi és csoportja meg is kísérelt egyfajta visszarendeződést). S nem történt meg az, ami Lengyelországban végbement, ahol a korábbi sztálinista pártvezetést adott pillanatban Gomulka váltotta fel, aki maga is megjárta a kommunista börtönöket. Romániában személycsere helyett „a sztálinista korszak törvénytelenégeinek felszámolása s a pártvonaltól való elhajlások elleni harc” jegyében a

Gheorghiu-Dej-féle pártvezetés likvidálta a maga belső ellenzékét: 1954-ben végzik ki Lucretiu Patrascanut. S ugyanabban az évben zajlott le a Luca-per, amelynek során a párt 1952-ben félreállította két legnagyobb hatalmú, régi bolsevik vezetőjét (Luca mellett Ana Paukert is elítélték).

Az irodalomban 1956 tavaszán Erdélyben egy nagyon érdekes megmozdulásra került sor, ami azt jelzi, hogy az íróársadalomnak Romániában is lehetett volna egy olyan fajta szerepe, mint amilyen Magyarországon az Irodalmi Újság körül, a Petőfi Körben és az Írószövetségben volt. Az írók mozgolódását azonban csírájában megfojtotta a hatalom. Az történt, hogy Alexandru Jar, a korábban hithű baloldali író, aki az ötvenes évek elején egész sor szocreál művet alkotott, többek között egy olyan regényt is, amelyben leleplezte a Tito-féle „mesterkedéseket” a szocializmus és a szocialista tábor ellen, 1956 áprilisában egy interjúban számon kérte a pártvezetéstől, miért vezette félre a társadalmat; követelte: legyen már vége a hazudozásnak, álljanak félre azok, akik ezt csinálták. Fellépésének az lett a vége, hogy a bukaresti pártbizottság gyűlésén nyilvánosan megbélyegezték és félreállították, azoknak az íróknak egy része pedig, akik előbb mellette álltak, most, mint elhajlót bélyegezték meg. A párt tehát – ahogy az esetet maga Jar jellemezte –: „az írók szájába nyomta az öklét”.

Az 1950-es évek derekán az erdélyi magyar író- és értelmiségi társadalomban is megindult egyfajta erjedés, mégpedig azoknak az íróknak, értelmiségieknek a körében, akik a második világháború utáni helyzetben felvállalták a rendszer támogatását, a szocialista rendszerbe való integrálódást. Ennek a lecsatlakozásnak – a baloldali értelmiségi orientáción túl – voltak érthető történelmi okai is: a Magyar Népi Szövetség akkor állt teljes mellszélességgel a kommunisták mellé, amikor Jugoszláviában 40 000 magyart öltek meg Tito partizánjai, amikor Csehszlovákiában közel 200 000 magyart tettek földönfutóvá a Benes-dekrétumokkal.

Romániában is voltak atrocitások: a Maniu-gárdák mészárlásait azonban sikerült megfékezni (nem utolsó sorban azzal, hogy a szovjetek a román közigazgatást 1944 őszén visszaparancsolták Észak-Erdélyből), s egészen a Trianont újra szentesítő Párizs-környéki békéig a romániai magyar élet (főképp az oktatás és a kultúra terén) kiteljesedhetett. A kommunista párt támogatását vállaló erdélyi magyar értelmiség csak 1953-ra, 1954-re ébredt rá arra, hogy az itteni kisebbségi magyarság jövőjének alapvető problémái megoldatlanok, hogy „a nemzetiségi kérdés marxi-lenini megoldása” a szocializmusban, Ro-

mániában is a magyarság fokozatos visszaszorítását jelenti a társadalmi és gazdasági élet, a kultúra, az oktatás minden területén.

1956 augusztusában és szeptemberében került sor azokra az értelmiségi találkozókra és megbeszélésekre, amelyeket a pártközpont maga próbált levezetni, megkísérelve kifogni a vitorlákból a szelet. Ezeken a megbeszéléseken a kolozsvári írók sok mindent felvetettek, elmondtak. Mindenekelőtt az iskola, az oktatás kérdéseit, a Bolyai Egyetem hátrányos anyagi helyzetét, a magyar felsőoktatás leépítésére hozott intézkedéseket. Szabédi László például mintegy számon kérte, hogy amennyiben Kolozsvár kétnyelvű város (lakosságának akkor még több mint a fele magyar volt), ha történelmi hagyományaira tekintve két kultúrának a letéteményese, mért nem tükröződik ez külsőleg is? Hol vannak a magyar feliratok? Hol vannak a magyar utcanevék? Tehát nyíltan megfogalmazódtak bizonyos kérdések.

A pártvezetés mindezekre úgy reagált, hogy megpróbált jelentéktelen, ám annál látványosabb engedményeket tenni. Ennek a jegyében hoztak létre egy nemzetiségi miniszterhelyettesi posztot az Oktatási Minisztériumban, az írószövetségnél magyar titkári állást létesítettek, a Bolyai egyetemen elrendelték a tudományos normák felülvizsgálatát. Más engedmények és látszateredmények is születtek: 1957-ben újraindult az 1940-ben megszűnt baloldali folyóirat, a Korunk, ekkor jött létre a román akadémia magyar nyelvű folyóirata, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, ekkor született meg a Napsugár című gyermeklap is.

Sajnos, ezzel olyan helyzet teremtdött, amelyben ez az erdélyi magyar író- és értelmiségi csoport a forradalom leverése után manipulálhatóvá vált: „az elért eredmények védelmében” hajlandó volt nyilatkozatokban elítélni a forradalmat, sőt akciókat is vállalt a Kádár-rendszer magyarországi konszolidálása érdekében. Mindez azonban nem zavarta a román pártvezetést és a szekuritátét, amely 1956 októberétől, novemberétől egyre keményebb döntéseket hozott annak a szellemnek a megfojtására, amelynek jegyében a forradalom küszöbén az említett engedményeket tette.

Az erdélyi magyar társadalom másik rétege, az 1944 utáni korszak nagy vesztese a földbirtokosság volt, amelyiket két részletben is kizátítottak, kitelepítettek, kényszerlakhelyre űztek. Hasonló sors várt a módosabb parasztságra is, amelyet a kulákság elleni harc és az erőltetett kollektivizálás jegyében tettek teljesen tönkre vagy semmisítettek meg. A negyvenes évek második felében a kollektivizálás mindennapi módszereihez tartozott, hogy a falu két-három vezető gazdáját össze-

szedték, és a faluvégén agyonlőtték, ami után az egész falu kétségbeesve lépett be a közösbe. Ezeknek a rétegeknek természetesen egészen más volt a viszonyuk a kommunistákhoz, mint az említett baloldali vezető értelmiségnek.

És ott volt még az értelmiségnek az a része, amelyet mint megbízhatatlant jobbik esetben kidobtak az állásából, rosszabb esetben adminisztratív ítélettel a Duna-csatornához hurcoltak el évekre. Érthető okokból ők egy pillanatig se álltak a rendszer oldalán. Ezekből a rétegekből toborzódtak első sorban az olyan csoportok, mint pl. az, amelynek élén Szoboszlai Aladár magyarpécskai római katolikus pap állt.

A nagy romániai magyar perek közül időben az első a Szoboszlai Aladár-féle szervezkedés volt. Szoboszlai Aladár 1953-ban vetette papírra először tervezeteit egy magyar-román-osztrák konföderációra és egy Keresztény Munkáspárt létrehozására vonatkozólag. S ezt követően kezdte kiépíteni azt a mozgalmat, amelynek gerincét a katolikus papság és híveik alkották (volna). Bánsági lévén, Szoboszlai kereste a kapcsolatot a román ellenzék felé is, és sikerült szervezetébe bevonnia néhány, a román történelmi pártokhoz közel álló értelmiségit (perben halálra ítélték és kivégezték Alexandru Fântânu aradi ügyvédet, és 16 évre ítélték Arcadie Crasnic volt buttyini jegyzőt).

A másik csoport első rendű vádlottja Dobai István nemzetközi jogász – 1948-ig a Bolyai egyetem tanársegédje volt –, aki hármass alternatív tervezetet dolgozott ki arról, mi legyen Erdély sorsa.

1.) Erdély teljes egészében tartozzék vagy Romániához, vagy Magyarországhoz.

2.) Erdély teljes mértékben legyen független.

3.) Bizonyos gazdasági és demográfiai megfontolások alapján Erdély megosztásra kerülne Románia és Magyarország között. Ez utóbbi változathoz egy lakosságcserére vonatkozó elképzelés is tartozott.

Dobai és társai a tervezetet véleményezésre olyan értelmiségieknek is odaadták, mint Lakatos Imre, az erdélyi szociáldemokrácia börtönből nemrég szabadult vezető személyisége, a Bolyai Egyetem tanár-csoportjában szintén börtönt járt Jordáky Lajos egyetemi tanár és Szabédi László.

Dobai elvitte tervezetét Márton Áronhoz is, ám a püspök akkor már nagyon szigorú megfigyelés alatt állt, s amikor Dobai a püspöki rezidenciát elhagyta, letartóztatták. Ez a „bűn” elég volt ahhoz, hogy a csoportból két személyt életfogytiglani fegyházra ítéljenek, a többieket pedig 25 évtől lefelé terjedő börtönövekre.

A Dobaiéhoz hasonló tervezet volt a Csíkszeredában élő Fodor Pál mérnök dolgozata is. Ő a lakosságcsere változatot dolgozta ki részletebben. Fodor nem tett mást, mint hogy elbeszélgetett négy katolikus szerzetes ismerősével és Csiha Kálmán akkori arad-gáji református lelkésszel. Így aztán csak őket ítélték el 10-25 évi börtönre.

A negyedik csoportot a szekuritate Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész köré szervezte. Ennek a csoportnak és a pernek a történetét kevés dokumentum és távolabbi összefüggések alapján Balaskó Vilmos érolaszi református lelkész írta meg, aki harmadikként volt halálra ítélve, de esetében az ítéletet később életfogytiglanira „enyhítették”. Eszerint Sass Kálmánnak már 1940 előtt volt konfliktusa a román szigurancával. Akkor egy „irredenta szervezkedésben való részvétel” vádjával kiutasították Romániából, de 1940-ben visszatért, és Érmihályfalván ismét elfoglalta lelkészi állását. 1945-1946-ban egyike volt azoknak, akik Érmihályfalván és környékén a Magyar Népi Szövetségi munkát igen intenzíven támogatták. Adatok vannak arra is, hogy korábban, 1942-44-ben elég élénk kapcsolata volt a magyar népi írók baloldalával, és több olyan személlyel, akik 1956-ban a forradalom után Magyarországon börtönbe kerültek. Egyes feltételezések szerint a lelkipásztornak az okozta a vesztét, hogy a vidéken 1944-ben ejtőernyősként ledobott Maléter Páltól találtak nála 1945-46-ból származó levelet, amelyben az igazolta, hogy Sass Kálmán 1944 szeptemberében menedéket adott a csendőrök által üldözött partizántársainak. Érmihályfalváról és a környékbeli falvakból akkor 34 embert ítélték el, hármat halálra, 14-et életfogytiglani kényszermunkára.

A szervezkedések mellett – sőt azoknál sokkal láthatóbban – a romániai lakosság széles rétegei rokonszenveztek a magyar forradalommal. Az első naptól kezdve érezhető volt a magyarországi példa felszabadító hatása: Az emberek ki merték nyilvánítani ellenérzésüket a hatalom helyi képviselőivel (párttitkárok, aktivisták, néptanácsi tisztviselők, milícia, kollektív gazdasági vezetők) szemben, nem egy esetben, a magyarországi példára hivatkozva, fenyegetéseikkel. Ezekről az esetekről az első napokban részletesen beszámolnak a tartományi pártbizottságok által készített összegező jelentések. Az ilyen ügyekben letartóztatásokra közvetlenül alig kerül sor, az események elmúltával viszont annál több. A kutatás által eddig megismert – hangsúlyozni kívánom, részleges – adatok szerint 1956 utolsó két és fél hónapjában csak a Magyar Autonóm Tartományban 40, 1957-ben 71, 1958-ban 186, 1959-ben 268 magyart tartóztatnak le, állítanak a ma-

gyar forradalommal összefüggő politikai vádakkal bíróság elé. Más adatok szerint országosan a letartóztatottak száma ebben az időszakban több mint 28 000, amelynek eleinte 10%-a, majd 1959-ben 15%-a magyar.

A magyar forradalmat megelőző és a forradalommal párhuzamosan futó romániai események legnagyobb része a diáksághoz fűződik. Ezeknek az eseményeknek közvetlen előzménye az volt, hogy 1956 júniusában – felülről jövő kezdeményezésre – elkezdődött egy, az Ifjú Munkás Szövetség mellett létrehozandó diákszövetség szervezése, amely magába foglalná az egész egyetemi ifjúságot, de inkább szakmai, semmint politikai szervezetként. Az 1955-56-os idők szellemében, egy kicsit a demokrácia látszatát is megjátszva, az volt a felülről sugalmazott elképzelés, hogy a szervezés alulról fölfelé történjen. Üljenek össze az évfolyamok, karok, és válasszák meg a maguk vezetőségét, dolgozza ki mindenki a maga működési programját, majd az ilyen módon felépülő piramis csúcsán jöjjön létre az országos szervezet, amely persze az IMSZ, politikailag pedig a párt irányítása alatt áll. De nem így történt. Ugyanis a magyarországi diákmozgalmak – mint tudjuk – a politikai változásnak a melegágyai voltak: a Petőfi Körben és az egyetemeken a magyar társadalom alapvető követeléseit fogalmazódtak meg. Ez a szellem Erdélybe is kisugárzott, és a diákprogramokban kezdtek feltűnni radikálisabb programpontok is. Így került például a Bolyai Tudományegyetem bölcsészkar diákszövetségének a programjába az egyetem autonómiájának a követelménye, az orosz nyelv és a marxizmus visszaszorítása a tantervből. Továbbá az is, tegyék lehetővé, hogy a romániai diákság kapcsolatot tartson más országok diákságával, de nem képviseleti alapon, a legfelsőbb szerveken keresztül, hanem közvetlenül. A temesvári román diákság körében pedig, ahol 1956. október 30-án tartottak nagy diákgyűlést a Politechnikai Intézet hatalmas étkezdéjében, olyan kemény politikai követelések is elhangzottak, mint a szovjet csapatok kivonása, a sajtó szabadsága, az iparban a norma-, a mezőgazdaságban a kötelező beszolgáltatási rendszer megszüntetése stb.

Ezek a diákmegmozdulások már nemcsak eszmeileg kapcsolódtak a magyar forradalomhoz, hanem de facto bennük rejtett a magyar forradalommal való szolidaritás is. Ez a gondolat – a temesvári diákság nyilatkozatához hasonlóan – a bolyaisták mellett kifejezésre jutott a kolozsvári teológus-hallgatók körében is, ahol a diákok november 1-én, Halottak Napján, fekete szalagot viseltek, néma felállással emlékeztek órák előtt a forradalomban elesettekre, s kivonultak a

Házsongárdi temetőbe is. Hasonló eseményekre és a forradalommal való szolidaritást kifejező megnyilvánulásokra került sor más erdélyi városokban is. Ezekkel a tényekkel és a magyarországi forradalommal való szolidarizálással magyarázható, hogy a Román Munkáspárt Központi Bizottságának október 25-én megtartott ülésén, amellet, hogy egyértelműen „ellenforradalom”-nak minősítették a Magyarországon történeteket, kemény határozatok születtek. Azonnal lezárták az ország nyugati határait, megerősítették a cenzúrát, s előírták a hatalom helyi szerveinek, hogy különös figyelemmel legyenek a határ menti régiók lakosságára és a diákságra. A pártvezetés érezte, hogy a diákság az a közeg, ahol a leggyorsabban fog a futótűz terjedni, ha valami történik az országban.

A megtorlásra lépcsőzetesen került sor. Az első letartóztatások a kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán történtek, ahol az 1956. október 24-én tartott diákszövetségi gyűlés három szervezőjét, illetve szónokait – Balázs Imrét, Tirnován Videt és egy harmadik személyt, akit később szabadon engedtek, letartóztatták, s kettejüket decemberben el is ítélték. Az október 30-i temesvári diákgyűlés után már több tucat diákot tartóztattak le, mire diáksztrájk és a karhatalommal való összetűzés következett. Háromezer diákot tereltek be ekkor a kisbecskereki volt szovjet laktanyába, s ebből a tömegből szűrték ki aztán azt a 31 személyt, akiket még decemberben elítéltek.

Máshol is voltak kisebb megmozdulások. A bukaresti egyetemisták egy csoportja november 4-én akart tüntetést szervezni a magyar forradalom mellett. Szolgálatos fülek révén a tüntetés terve a szekuritäre tudomására jutott, az érkező diákokat folyamatosan összeszedték, és 15 diákot ítélték el.

Voltak szórványosabb, kisebb reakciók is, helyenként pedig csak a röpcédulázásig vagy falfirkákig jutottak el. Ilyen megmozdulásokról léteznek adatok Iasiból, Brassóból és Nagyszebenből.

Kiterjedt a magyar forradalom hatása a középiskolákra is. Ide vonatkozó adataink jobbára a Székelyföldről és Nagyváradról valók. A középiskolás diákmegmozdulások közül voltak egészen gyerekes, romantikus elképzelések is. Így Baróton négy általános iskolás diák elhatározta, átszöknek az anyaországba, hogy segítsék a forradalmat. Négyük közül ketten jutottak át a határon, de mire átértek, a forradalomnak vége lett. Őket 1957 áprilisában Debrecenben tartóztatta le az AVH, és adta vissza Romániának, ahol persze elítélték a két fiút. A határon át nem jutó másik két diák közül az egyik az a Moyses Márton,

akit 1962-ben börtönöznek be, és aki a nyolcvanas években Brassóban, üldöztetése ellen tiltakozva, a pártszékház előtt felgyújtja magát.

A kisdíákok között is voltak komolyabb szervezkedések is. Ilyen volt a sepsiszentgyörgyi Mikó-s diákok szervezete, a Székely Ifjak Társasága. Ők 1957-ben, sőt még 1958-ban is megkoszorúzták a sepsiszentgyörgyi 1848-as Honvéd Emlékművet. A második koszorúzás-kor buktak le. Nagyobb méretű ifjúsági szervezkedés volt az EMISZ (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége) Brassó központtal. Ez a csoport az Erdővidékre és a Homoród-mentére terjedt ki, és vezetője, Orbán László unitárius teológusjelölt révén sok unitárius pap került bele. 77-üket ítélték el. 1961-ben tartóztatták le, majd ítélték el a gyergyói központú Fekete Kéz nevű szervezet tagjait, akik többek között a magyar középiskola-hálózat „egyesítés” címén történő felszámolása ellen készültek mozgalmat szervezni. Ugyancsak 1961-ben kerít sort a szekuritäre a nagyváradi SZVISZ (Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete) felszámolására. A vizsgálatok során közel 200 diákot és tanárt hurcolnak meg, közülük 59-et ítélnék el, összesen 540 év börtönre. De említést érdemel a temesvári Bíbor Banda, a sepsiszentgyörgyi Fehér Szarvasok, vagy a Csobotár István szervezte Erdélyi Ifjúság – ez utóbbi csoport tagjait, akárcsak Török József galócási csoportját, 1965-ben tartóztatják le és ítélik el, ugyancsak a magyar forradalomra, és egyes, a magyarországi forradalomban részt vett személyekkel való kapcsolatokra hivatkozó vádak alapján.

Ötvenhat romániai története, az eseményeken túl a megtorlások története tehát elhúzódott 1965-ig. Feltételezésem szerint többek között azért is, mert amikor a szekuritäre kezdett kifogyni az „anyagból” (egyik kortársunk megfogalmazásában: „kezdett lanyhulni az élőhús-beszolgáltatás”), továbbra is „eredményeket” kellett, hogy felmutasson. A valóság azonban ennél sötétebb: a magyar forradalom leverését követő megtorlás évtizedében épült ki az a megfélemlítő gépezet, amely biztosította – a börtönnel, megtorlásokkal fenyegetettek kényszerű beszerzése, besúgóvá alacsonyítása révén is – a kommunista rendszer uralmát, egészen az 1989 decemberében bekövetkezett bukásig.

Talán eljön az ideje annak, hogy részleteiben is megismerhetjük annak a korszaknak a hiteles történetét. 1956 ötvenedik évfordulóján már reménykedhetünk ebben.

Nyugati Magyarság, 2006/10-11.

Lejegyezte és szerkesztette: A.K.

NEHÉZ IDŐKRE EMLÉKEZVE

– DR. PÉTER MIKLÓS KÖLTŐ, LELKÉSZ –

..A diktatúra elleni tiltakozás jelképpé magasztosult alakja, a törékeny alkatú, de törhetetlen gerincű Doina Cornea, tíz évvel ezelőtt tudományos ülőszakot szervezett arról, mit tudnak a mai történelem szakos hallgatók az erdélyi 1956-ról.

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár tanácsterme már telve volt meghívott érdeklődőkkel, amikor az épület főbejárata előtt három kopaszodó-öszülő férfi találkozott. Három különböző irányból érkeztek: Várhegyi István professzor Németországból, Aurel Baghiu nyugalmazott mérnök, aki temesvári egyetemi hallgató korában az 56-al rokon-szenvező román diákság vezetője volt, a dél-nyugati határszélről, jómagam Kolozsvárról. Mi hárman 1959 forró-izzasztó nyarát a szamosújvári börtön - Martinuzzi Fráter György (1482-1551) államférfi, bíbornok-érsek egykori kastélya - kettes épületének emeleti sarkoszábjában egy cellában töltöttük, ahol 26 ágy volt, és 160-an aludtunk...

Miért olyan későn került sor a letartóztatási sorozatokra Erdélyben? Rossz történész vagyok, remélem, annál lelkiismeretesebb teológus, ezért kevésbé keresem hátrafele nézve az okokat, inkább figyelek minden intézkedés és esemény céljára. Mert cél is volt ám a letartóztatások időzítésében, a román belügyi hatóságok mindig legalább két legyet akartak ütni egy csapásra. Úgy időzítették a politikai letartóztatásokat és elítéléseket, hogy sikerüljön megfélemlíteni azt az intézményt vagy társadalmi réteget, amellyel kapcsolatban súlyos terveik voltak.

Amikor a Bolyai Tudományegyetemet akarták felszámolni, akkor kezdték, tömegmérétekben, letartóztatni a tanárokat és a diákokat. Amikor a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetnek az „átszervezését” érezték szükségesnek azért, hogy egységesebb irányítás alatt szigorúbb belügyi felügyeletet gyakorolhassanak fölötte, akkor kezdték mind a négy protestáns teológiai egyház professzorait, hallgatóit meg az intézetek néhány tisztviselőjét lefogni és elítélni. Ürügyet, igazolást is találtak rá, hisz ezek az intézmények nem olyan nevelést biztosítottak

tak a jövő nemzedékeinek, amelyet a párt és kormány tervezett. A párt-határozatok végrehajtását akadályozó személyeket - lett légyenek azok tanárok vagy diákok - félre kellett állítani az útból.

Ugyanez történt a mezőgazdaság szövetkeztetésékor. Minden faluból elvitték és súlyos börtönbüntetésre ítélték azokat a gazdákat, akiknek tekintélye volt a faluban, akikre hallgatott a többség.

Magyarázatot keresve a magyarországi katonai törvényszék ítéletet indokoló szövegére, ugyan mi mást tehetünk volna Erdélyben a magunk tehetetlenségében, fegyvertelenségében, mint hogy együtt éreztünk azokkal, akik valami jobbért, emberibbért hajlandóak voltak fegyvert is ragadni, életüket is áldozni. Éjjel-nappal hallgattuk a teológiai intézet egyetlen rádiókészülékét, a Szabad Kossuth Rádiót, Amerika hangját, a BBC-t, a Szabad Európát, amit éppen fogni lehetett, illetve amit kevésbé zavartak. Ravasz püspök beszédét ugyanúgy hallgattuk, mint a Mindszenty hercegprímását. Ravasz László beszédéből tudtuk meg azt is, hogy utcai harcokban budapesti református teológustársaink is elesetek. Őket meggyászolni - ez volt a leginkább magától értetődő kifejezése annak, hogy egyetértünk áldozatukkal. Én voltam az, aki megvásároltam a tíz méter feketeszalagot és egy doboz gombostűt. Ezért kaptam 1959-ben tizennégy évi kényszerszolgálatra szóló ítéletet.

Voltak, persze, előzmények is. Az 1957-ben és 1958-ban végzett évfolyamokkal - lelkipásztorokról van szó - hosszú hónapokon át labdázott a Hadügy- és a Kultuszminisztérium: teljesítsenek-e katonai szolgálatot, vagy alkalmatlanok rá? Hetenként, kéthetenként egymásnak ellentmondó intézkedéseket hozott a két kormány szerv. Kimehetnek és végezhetik szolgálatukat ott, ahova a kinevezésük szól; majd: vonuljanak vissza a szülői házba, és várják a katonai behívójukat. Amíg lassan megszűletett a „megoldás”: a társaság egy részét letartóztatták, a másikat pedig behívták, de nem katonai, hanem munkaszolgálatra, fegyver helyett lapáttal. Mindenkinél találtak rá megfelelő ürügyet. Esetemben még külön ütni akartak az egyik Bihar megyei gyülekezeten is, ahonnan a Sas Kálmán kivégzett lelkész-forradalmár utódjául kinevezett helyettes-lelkészt, bár tüdőbeteg volt, elvitték munkaszolgálatra. Az ő helyébe neveztek ki engem azért, hogy megérkezésem éjszakáján ott tartóztassanak le, s ezzel mutassák meg a gyülekezetnek, hogy márpedig nektek sose lesz papotok.

1959. március 21-én érkeztem szolgálati helyemre. Másnap, 22-én virágvasárnap volt. Még a templomot se láttam belülről. Azt a prédikációt is, amellyel a gyülekezetnek adósa maradtam, harmincnégy és

fél év után, egy későbbi utódom meghívottjaként, nem virágvasárnap, hanem reformáció emléknapiján mondhattam el. Amikor be kellett volna mennünk a biharvajdai templomba istentiszteletre - a letartóztató tisztek kocsijában ülve - épp a kolozsvári felsővárosi templom előtt haladtunk el, hallottam a harangszót, láttam a templomba vonuló híveket...

Virágvasárnap

Nem vagyok Krisztus. Lábam elé

Virágot senki se hintett.

Mozdulatomra félve vigyázott

három kemény tekintet.

Egyetlen egy nő várt reám

reggel az állomáson.

Fénytelen volt, hosszannátlan volt

az én bevonulásom.

Hogy élni s néha

szólni mertem,

négy cellafal az ára.

Virágvasárnap...

Itt kezdődik az út a Golgotára.

Kolozsvár, 1959

Hét hónapi vizsgálati fogság után ítélték el 14 év kényszermunkára. Csak az érdekesség kedvéért említem, hisz sem történeti, sem politikai szempontból nincs semmiféle jelentősége (legfennebb babonátörténeti vagy kabalisztikai tekintetben bírhatna némi súllyal), hogy a letartóztató és kihallgató tiszt 14 évvel volt idősebb nálam: én 20 éves voltam akkor, ő 34, a 34-es szobában hallgatott ki 14-szer. Minden kihallgatás egy-egy évet eredményezett. Ha letöltöm a 14 évemet, magam is 34 éves koromban szabadultam volna.

Ezeknél a véletlenszerű egybeeséseknél sokkal izgalmasabb és értékesebb emlék az, hogy a 34-es szobában a kihallgatott fogoly jobb oldalán a falon hatalmas tintafolt éktelenkedett. Aki ránézett, s voltak holmi egyháztörténeti emlékei, Luther Mártonra gondolt, aki a hagyomány szerint az őt kísértő ördöghöz vágta hozzá a kalamárisát, így szabadult meg a kísértéstől. Akinek nem ilyen asszociációi lehettek, az egyszerűen boldog volt, hogy volt egy letartóztatott elődje, egy fogoly, akiben volt annyi bátorság, hogy ahelyett, hogy aláírta volna a jegyző-

könyvet, fogta a tintásüveget és odavágta a falhoz. Mindig adott egy kis bátorságot „beszélgetés” közben az az éktelen tintafojt.

A szamosújvári börtönben Aurel Baghiuval és Várhegyi Istvánnal voltunk együtt. Ott éltem meg lelkeszi felszentelésem első évfordulóját, júliust is. Nyár volt, aratás ideje.

Aratás

*Uram, aranylik vetésed dús kalásza,
sarlóra ringanak a hajló szálak.
Meggyőznék benne sok-sok izmos vállat!
M'ért nem küldesz engem is aratásra!?*

*Minden tagom nagy tette vágyva reszket.
Meglásd: a sorban mindig elől járnék,
Nyomon nem érne semmi gond, baj, árnyék!...
És szól a Gazda: „Vedd hát - a keresztet!”*
Szamosújvár, 1959

A második évfordulót is ott értem. Akkorra már letisztult bennem a félelem, a bizonytalanság, csitult a fájdalom, megtanultam azt, ami a túléléshez legfontosabb: nem hátra, hanem előre nézni, nem azt keresni, mi volt az oka, hogy idekerültem, hanem hogy Istennek mi célja van azzal, hogy ebbe az iskolába járat, ahol olyat tanulhatok, amit megtanulni az életnek semmilyen más akadémiáján nem lehet.

Hivatás

*Semmit ne adj, ha nem adod
adó magad egészen.
Gyertyát se gyűjts, ha nem hagyod
a tűz, hogy megemésszen.
Meggyalázva, letörve
találd meg boldogságod,
ha nem vakulsz meg, ne lásd
soha a napvilágot.
Keserű legyen étked,
szögesdrótból a párnád,*

*Poklok kínja vetítse
Pihenésedre árnyát.
Megcsúfolt bolond légy
És börtöntöltelék,
részed a fájdalomból
sose legyen elég!
Felőrlött lélek légy,
Pusztába halt kiáltás;
neved – te átkozott pap –
hogy így lehessen áldás!*

Szamosújvár, 1960

Papírt a börtönben nem volt szabad használni. De a vizsgálati fogság idején a szekuritate fogdájában volt papírunk: füzetlap volt odakészítve használatra a vécére, abból loptunk. Írószerként a fogpasztás tubus belseje használt, nem tudom ólomból, ónból készült-e, de úgy fogott, mint a grafitceruza. Kibontottuk, azzal írtunk. A biztonság kedvéért senki sem írta le a saját versét, ne lehessen a szerzőt és a kézírást azonosítani. Bárdos Boros Artúr költő volt a cellatársam egy darabig a vizsgálati fogság idején. Nekem diktálta verseit. Előfordulhat, hogy ő teljesen elfelejtette őket. Én is jártam úgy, hogy le nem írt, csak élőszóban ismételtetett versemet jó barátom tanulta meg, és vitte magával a sírba, én pedig nem tudom. Hadd mondjam el hát Bárdosnak két, a vizsgálati fogságban írt versét, hátha olyan irodalomtörténeti emlék lesz, amelyet megőrizhetünk az utókornak.

Északra néz

*Északra néz a cellaablak.
A börtönlakót hozzák lázba,
Beszűrődik az ég a rácslyukon.
S már tervez, dolgozik fogoly-kezem.
A szelek mind összeszaladtak,
Képzelt vásznak fölött cikázva,
Áprilist hozva zúgó szárnyukon.
Fák ringó virágraját skiccelem.*

És egy másik, amit akár Horváth Imre is írhatott volna, olyan a hangulata, a lelkülete.

Hogy odakint

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Zsarnok szél rontott rá, tiporta.
Alóla is kiserkedt arasznyi lelke
Sarkának nyomát hordta.*

*Hogy odakint milyen a fűszál?
Még úgy emlékszem, talán zöld volt.
A harmat égi súlya nyomta a földre.
Szelíden s behódolt.*

Adózzam én is a drága Imre bácsi emlékének, aki nélkül Várad annyira üres. Az ő stílusában, az ő műfaját használva, íme, két szerelmi vers, egy kétsoros, meg egy négy soros:

Két sor

*Két sornyi vers s egy világ kell keretnek,
Hogy beleférjen, mennyire szeretlek.*

Vallomás

*Szeretlek. Ebben mennyi önzés,
s mégis mennyi odaadás van.
Lehetetlen, hogy rám ne ismerj,
A rólad szóló vallomásban.*

Ritkán született szabad vers. Ragaszkodtunk a nagyon kötött formákhoz. Könnyebb volt megjegyezni, észben tartani. Még dallamot is rögtönöztünk hozzájuk, úgy ismételtgettük. És vagy rábíztuk a fogolytársra, hogy megjegyezze, vagy megjegyeztük magunk. Hányszor álmodtam, milyen szép lesz hazaérkezni majd, ha eljön a szabadulás órája.

Hajnalban utazni Kolozsvár felől Váradra, akkor nem sikerült. Éjszaka érkeztem. Azóta Isten kárpótol azzal, hogy amíg Váradon a Partiumi Keresztény Egyetemen tart a tanév, minden kedden hajnalban ezt az élményemet újra átérezhetem. Aztán estefelé, amikor visszautazom lakóhelyemre, Kolozsvárra, a sötétedésben, megpróbálok így imádkozni a vonaton:

*Lankadt már a lebegő csillag szárnya,
Megpihenni a dombtetőre szállna.
Hajnalt remélve gyűlni kezd a harmat,
Alvó szelet hűs barlangmély takargat.
Fáradt vagyok, pedig a dolgom tenger,
Te tarts ébren virrasztó kegyelemmel.
Szerelmed csillogjon a szavaimban, úgy legyen
Kérlek, Te mondd, máris így van.*

Más elégtétele is lehet az embernek. Negyven esztendővel a szabaddulás után hálaadó emlék-istentisztelet a börtön városában, a szamosújvári templomban. Azok a lelkipásztorok szolgálnak, akik egykor a papi szobának a lakói voltak. Már csak ketten vagyunk életben abból a körülbelül ötven kollégából, akik több mint egy esztendőt töltöttünk ott együtt. Nézem a Duna televíziónak az eseményről készült beszámolóját. Azt a pillanatot vágta be, amikor az úrvacsora kelyhét nyújtom egykori börtönőrömmek...

Elsőéveseket vizsgáztatok első félév végén. Írásbeli vizsga. A hallgatók dolgozatokat leteszik az asztalra, és mennek kifelé. Tulajdonképpen akkor tudom meg, kit hogy hívnak. Nagyon ismerősen csengő név: Endi Melinda. Visszahívom a leánykát:

- Nem vagy te véletlenül Szék községből való?

- De igen.

- Azért kérdem, mert volt nekem egy ilyen nevű börtönőröm, Endi András.

- Az az én nagyapám...

Ezerkilencszázhatvannégyben Romániát rákényszerítették a politikai foglyok szabadon bocsátására. A börtöntől is el kellett búcsúzni. Hát búcsúzott tőle ki-ki aszerint, hogy odabent mi volt a foglalkozása.

A szakács

*Hogy válni kell, most szinte fáj. Megszoktalak,
koromba vont, szürkére vált komor falak.
Isten veled, jó konyhakés, forró kazán,
mert már fogyókúrára vár boldog hazám.*

A kőműves

*Két emeletnyi cellasort magam építettem,
s befalaztam kipusztított galambok otthonát.
Így szólt az ősz alezredes, megdicsérve tettem:
„Menj haza, s a kommunizmust építsd:
csak így tovább!”*

A takarítómester

*Mostam budát, hordtam ivóvizet.
Hűségemért a kormány megfizet:
Tizennyolc évből elenged tized.*

Szamosújvár, 1964

Említettem a papi szobát. Sok érdekes egyéniséggel ismerkedhettünk ott meg. Külön regényt lehetne írni például a zsidó misszionáriusról. Tőle tanultam egy életem végéig elkísérő figyelmeztetést. Többször volt fogságban, saját bőrén, saját lelkén tanulta, fogolytársait is megtanította rá, hogy kell imádkozni szabaduláskor a börtön kapujában:

*Uram, ne engedd jobban örülnöm a szabadulásnak,
Mint annak, hogy Te itt végig velem voltál.*

Mielőtt befejezném az emlékezést, hadd kérdezzek valamit:

Lehet-e?

*Lehet-e élni ott, ahol az ország
Gyilkosok cinkosára bízta sorsát?
Hol mását annak, ki ezreket ölt,
Itt árváikat túlélő bronzba önt
Országgyűlési s törvényszéki tolvaj
Lopott vagyont nevére ír, a tolvaj.
A hatóság szomszédokkal figyeltet,
S holnaptól törvény tiltja be a nyelvet?
Maradj-e még itt?
Amikor a testvér ostobának néz?
Kint többet keresnél,*

*S a jólétre fizetnéd az adódat.
A temetőket?
Őrizzék a holtak. Melyiket?
Vörösmarty és Reményik sírján
A márvány más-más kertben
Fénylik. Hová?
Erdélyi, pesti golgotára?
A te hazádnak hol van a határa?*

Nagyvárad, 2005.

összeállította és szerkesztette: A.K.

ÉN CSAK A HIVATÁSOMNAK SZERETTEM VOLNA ÉLNI

– BESZÉLGETÉS CS. GYÍMESI ÉVÁVAL –

Vannak, akik időnként azzal riogatják a védtelen (vagy csak annak tűnő?) kis népeket, hogy az ő kultúrájuk nem maradhat fenn a nagyobb szomszédságában: sorsuk – hosszabb távon – a megsemmisülés. Azt hiszem, főleg válságos, mi több, határhelyzetekben születnek némelyekben ilyenszerű látomások, hisz többnyire olyankor döbben az emberekbe a szorongató kérdés: hogyan tovább, lesz-e tovább?

Erdély népei az 1989. decemberi események óta ködös történelmi ingoványon élnek...

– *Kedves Éva, rólad nemcsak tisztelőid tudják, hanem szélesebb körben is él az a vélemény, hogy átfogó összefüggésekben, mélyen és felelősen gondolkozó író, pedagógus és közéleti személyiség vagy. Ezért kérdezem, hogy ítéled meg ezt a baljós gondolatot?*

– A kérdés meglehetősen provokatív, hisz olyan véleményt sejtet, mely szerint hosszú távon a magyar vagy a román kultúra nem maradhat(na) fenn. Ez engem természetesen sokkol. Gondolom, szándékosan fogalmaztál ennyire meredeken, hogy kihozz belőlem egy olyan választ, amely épp ennyire meggondolkoztató, mint maga a kérdés.

– *Valóban szándékosan.*

– Én azt hiszem, nem a kultúrák egymásmellettségével van baj. Európában évezredek óta élnek egymás mellett különböző kultúrák. Kimutatható, hogy nemcsak egymás mellett létezhetnek, hanem kölcsönösen hatnak is egymásra, keveredhetnek. Ha feszültségek állnak elő, azok feltételeit nem magában a kultúrában kell keresnünk. Ezt mindenekelőtt azzal indokolnám, hogy az igaz kultúra összeférhetetlen a szűklátókörűséggel, az önös érdekekkel, a türelmetlenséggel, hisz minden nép jobbik énje a kultúrájában nyilatkozik meg. A népek szellemisége valóban különbözhet egymástól, némelykor akár mentalitásbeli ellentétek is felfedezhetők közöttük. De ha kultúrákról van szó, akkor az ellentétek sohasem kibékíthetetlenek. Mindazáltal, hogy az

egymás mellett élés lehetetlensége felvetődik, az mindig kultúrán kívüli jelenségre utal.

– *Mire gondolsz?*

– Tágabb értelemben a politika is a kultúrához tartozik, hiszen létezik politikai kultúra is. Intoleranciával pedig akkor találkozunk, hogyha emitt vagy a másik oldalon hiányzik a politikai kultúra. Egy politikailag kulturáltabb és egy politikailag kevésbé kulturált mentalitás összeütközése szülhet olyan konfliktusokat, melyek nyomán adott pillanatban egyesekben felvetődhet a kérdés: vajon lehetséges-e a kultúrák egymás mellett élése.

– *Mint sajátos értékrendszerek, a kultúrák nem rejtenek-e magukban olyasmit, amire azt mondhatnánk: bekebelező?*

Ahudhatunk-e nyugodtan: semmi veszély, egyik se tör a másikra?

– Maguk a kultúrák nem egymás ellenére léteznek. Viszont biztosítani kell a kultúrák virágzásának a külső feltételeit, a lehetőséget, esélyek egyenlőségét, amihez végül is minden népnek joga van.

– *Hol sarjadnak hát a romlás virágai?*

– A hatalmi szférákban. Én a politikában látom a valódi okokat. Az egyéni és a csoportérdekek, az ilyen-amolyan nemzeti ambíciók akadályozhatják a sajátos kultúrák szabad kibontakozását.

– *Történészek, politikusok körében, sőt a közvéleményben is él az a gondolat, vélekedés, hogy a romlás igazában most éli nemzetté válásának azt a szakaszát, amit a magyarság és más közép-európai népek több mint száz évvel ezelőtt már megéltek, a vele járó érzelmi megnyilvánulásokkal és feszültségekkel.*

– Igen ám, csak hogy a történelmi mozgásnak bizonyos ritmusa van, amin nem lehet önkényesen változtatni, erőszakot nem követhetünk el rajta, ezt egyértelműen bebizonyította a szocializmus csődje. Vannak objektív törvényszerűségek, amelyek a társadalom tagolódási folyamatában, belső szerkezetének a változásában kikerülhetetlenek.

Ahhoz, hogy egy nemzet éretté váljon, képes legyen önnön nemzeti mibenlétének a szemlélésére, ahhoz, hogy nemzeti tudatának esetleges problémáira reflektáljon, erős középosztályra, polgárságra van szüksége. A szerencsésebb nyugat-európai nemzetekkel szemben a kelet-európai népeknek egyszerre kell megküzdeniük a megkésett polgári fejlődéssel és saját nemzeti létünk kiteljesítésének a problémáival.

Az egyes országok, térségek közt e vonatkozásban is különbségek vannak. Véleményem szerint Romániának nagy része, kétharmada olyan régióhoz tartozik, ahol a középosztály még nem alakult ki, vagy még olyan színvonalra sem emelkedett (mennyeség és minőség össze-

függ), mint Magyarország területén az Osztrák-Magyar Monarchia idején.

Ne feledjük, egyedül a középosztály képes arra, hogy virágzó piaczgazdaságot hozzon létre, biztosítsa a tőkebefektetést, polgári foglalkozásokat töltsön be, illetve hogy vagyona révén a politika számára felszabaduljon. Nos, ez a felszabadultság teszi lehetővé, hogy profi módon viszonyuljon a társadalom különböző kérdéseire, kevésbé legyen elfogult, kritikusan viszonyuljon önmagához is.

Hogy egy példával éljek: ismeretes, hogy a kiegyezés korában kialakult magyar polgárság számbelileg és súlyban is kevesebbet nyomot, mint a parasztság, de mégiscsak létezett és hatott. Nos, ez a maradék magyar polgárság, melynek jó részét a szocializmus „sikeresen” kiirtotta, ez az újräelö magyar polgárság még mindig képes arra, hogy saját történelmünket önkritikusan szemlélje.

Most már persze én is belátom: hiba saját nemzeti hıglétünk tragikus pontjait állandóan nagyítóval vizsgálni, folyton azon vıvödni, hol nem csináltuk jól a történelmünket. Mert a túloldalon egy olyan mentalitással állunk szemben, ahol viszont a pozitívumok számon tartása uralkodott el a kritikai önrevízió nyilvánvaló rovására.

–Elegánsan fogalmazol...

–Direkt megfogalmazásban: még nem vettem észre a mai román értelmiség ama törekvését, számomra igazán meggyözö vonulatát, amely arra irányulna, hogy megvizsgálja, melyik osztály milyen hibát követett el a román társadalom fejlődésében. Mit rontottak el és kik. Ha van ellentét, nagy-nagy különbség a két nép között, akkor az az, hogy egymással szemben áll egy tragikumra hajló, önmagát ostromozó etnikum egy olyanal, amelyik felhötlenül éli a maga nemzetté válásának „felemelő” pillanatait, és egyáltalán nem hajlandó magába nézni tragikus mélyfúrással a hamisságokat is felszınre hozó kritikus önszemlélettel.

–Amíg hallgattalak, arra gondoltam, vajon nem épp ennek tulajdonítható-e az a szerencsétlen helyzet, ami az 1989-es decemberi események után kialakult, hogy tudniillik a romániai magyarság mást sem tesz/tehet, mint szüntelen védekezik a vége-nincs támadások, örökös vádaskodások, rágalmak ellen. Ahelyett, hogy egyenlő partnerként tárgyalhatna a másik féllel, energiájának jó részét kénytelen arra fecsérelni, hogy „bebizonyítsa” büntelenségét. Egy kritikátlan önszemléletből kinövő önhitt magatartás képviselőit szeretné rábírnijózanabb belátásra. Ez alighanem történelmi patthelyzet. Van ebből kiút?

–Az a körülmény, hogy mi folyton a jó szándékunkat és a jóhiszeműségünket próbáljuk meggyőzően közölni velük, nemcsak a mi mentalitásunknak a jellemzője, hanem sajátos helyzetünkben rákényszerülünk erre. Olyan objektív helyzetek, események, konfliktusok követik egymást, amelyek ilyen módon szorítanak sarokba bennünket. Hogyha egy közösség, népesség vagy annak a képviselője harcol a jogaiért, és a küzdelem során el akarja kerülni az erőszakot, kénytelen ezt az alapállást érvényesíteni, mert ezen kívül csak egy másik „megoldás” kínálkozik, ez pedig távol áll a mi szándékunktól.

–Az erőszakra gondolsz?

–Igen. A szép szó, a meggyőzés eszközeivel, a megbékélés gesztusaival próbálkozik az ember, ami a nem politizáló, de a politikusoknak szurkoló magyaroknak olybá tűnhet, hogy ez az állandó defenzíva méltatlan hozzánk. Ez az, ami igazában mit sem változtat helyzetünkön, csak a többségnek segít abban, hogy továbbra is fenntartsa jogosultságunkat, sanyarú kisebbségi helyzetünket.

Tegnap egy nagyon hosszú, mély és szép levelet olvastam arról, amiről beszélgetünk, nevezetesen: hogyan viszonyuljon egy átlagértelmiségi, aki nem politizál, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség politikájához. A levél nagyon komoly kritika, mert meggyőzően írja le, hogy amit mi eddig tettünk, valójában a rossz értelemben vett kisebbségi lét meghosszabbítását szolgálta, és nem ennek ellenében hatott.

Azt persze a levélíró sem fejtette ki, hogy végül is milyen taktikát kellett volna alkalmazni. Viszont engem nagyon elgondolkoztatott, hogy ama hetven év alatt a romániai magyarság vezetői megfogalmazták-e valaha pontosan a végső célt, azt, hogy nem akarunk kisebbség lenni. Nem akarunk elnyomott másodrendű állampolgárként élni, hanem igenis meg akarjuk valósítani azt az önkormányzatot, amelyre feltétlen szükségünk van, hogy ne albrétben éljünk ebben az országban.

Számtalanszor igyekeztünk megmagyarázni, hogy az önkormányzat nem jelent feltétlenül kiszakadást az állam keretéből, s hogy a helyi önkormányzat az összes polgári társadalmakban a legtermészetesebb módja a települések öngazgatásának. Így válhatnánk virágzó gazdasági, társadalmi, kulturális közösségekké. Viszont ezt valamiféle agresszív cselekedetnek tüntetik fel.

A kérdésbeli defenzív magatartásra kérdéssel válaszolnék. Milyen más alternatíva létezik: lőjünk, mint a baszkok vagy az írek?

– *Nyilván ez nem megoldás...*

– A kisebbségi jogi önvédelmi küzdelemnek különböző módzatai vannak. Én úgy érzem, nem méltó más eszközökhöz folyamodni. Az

erőszak csak erőszakot szülhet. A lehető legtürelmesebben kell ezt a politikai küzdelmet végigvinni tehát. Az én vágyam ugyanaz, mint a levélíróé: szűnjön meg ez a fogalom: kisebbség. Hiszen ha jól meg-gondoljuk, egész népeket tekinthetünk kisebbségnek az emberiség ha-talmas tömegében. A fehér ember máris kisebbségben van a földön, hisz kevesebben vagyunk, mint a nem-fehérek. A többség-kisebbség szembeállítás mindaddig fenn fog maradni, amíg a demokráciát ebben az elhibázott értelemben használjuk, és nem pluralizmusban gondolko-zunk. Ez az ellentét pár csak akkor fog feloldódni, hogyha a sokszínű-séget, a különbözőséget eredendő, emberi természetünkhöz tartozó adottságnak fogjuk fel, függetlenül attól, hogy ezt a szint harminc, a másikat pedig százezer ember képviseli. Ez olyan része az emberi mi-nőségnek, amit kutyakötelességünk egymásban tisztelni.

–Hetven év után először igazán most nyílt lehetőség arra, hogy po-litikai eszközökkel küzdjünk alapvető jogainkért. Kérdés viszont, lesz-ne-e felkészült „bajnokok” a magunk igazát kivívandó?

Mert most a romániai magyarság képviselőinek nagy többsége jó-akaró, önfeláldozó, a közösségért minden tőlük telhetőt megtevő nagy-szerű értelmiségi. De nem politikus. A profi politikus mondhatni mindig is hiánycikk volt Erdélyben. Ebben az új helyzetben az aktív po-litizálást felvállaló nem szakmabelinek kell szembenéznie egy nálánál nem biztos, hogy felkészültebb, de a magyarság lelkületétől teljesen idegen bizantin magatartású többségi gárdával. Fog ez menni?

–Ezt a minősítést föl lehet fogni a színéről és fonákjáról is. Szerin-tem természetes, hogy politikusaink egyelőre nem profik, mert ugyan, mikor nevelődtek volna ki nekünk profi politikusaink? Ezekre a fel-adatokra valahol fel kellett volna készülni, ám a diktatúra erre semmi esélyt nem adott.

Természetesen jobb lenne, ha nem humán értelmiségiek, írók, szer-kesztők, egyetemi tanárok... politizálnának, hanem többségükben jo-gászok, közgazdászok és technokraták. Ők sem lennének igazán profi politikusok, de legalább a politológia fogalomköréhez szorosabban kapcsolódó szakmákból kerülnének ki a képviselőink. Szerencsésebb lenne egy menedzser-típusú profi politikus gárda, akik legalább ezek-ben a szakmákban felkészültek. Arra viszont nincs semmiféle garan-cia, hogy ezek az emberek erkölcsi tekintetben feddhetetlenek lennének, a magyarság érdekeit hitelesebben képviselnék, mint a két világháború között tevékenykedő Jakabffy Elemér, Balogh Artúr és még sokan mások.

Azok, akik a Romániai Magyar Demokrata Szövetség mai vezetőit a volt magyar Népi Szövetségével azonosítják, és ilyen alapon rájuk húzzák a vizes lepedőt, történelmi előítéletekkel élnek, és a mindig győző pesszimisták álláspontjáról ítélik meg. Pesszimistának könnyű lenni, mondta Teller Ede, mert a pesszimistának mindig igaza van. Úgy tűnik azonban, hogy az idő nekünk dolgozik.

– *A körülmények hatalma folytán szétszóródtunk a világban. Azt mondják, hogy a zsidók és a lengyelek után a harmadik legszétszórtabb nép vagyunk. Ideje lenne, ha fizikailag nem is, lelkiileg, szellemileg egy akolba gyülekeznénk, hogy az anyaországon kívül élő több milliós magyarságnak nagyobb esélyei legyenek magyarságuk megőrzésére...*

– Nagyon sok elitnek nevezhető értelmiségi él nyugaton, aki továbbra is megmaradt a magyar szellemi életben. Elit a szakmában és az emberi magatartásban. Azokban a társadalmakban, ahova elkerültek – itt főleg az ötvenhatosokról beszélek –, nagyon szép és méltó helyet töltenek be. Mert hiszen ők ott nem kisebbségiek, bevándorlók, hanem szakmájuk elismert képviselői. Ugyanakkor, nagy erőfeszítéssel bár, de ragaszkodnak a magyar kultúrához, és anyagilag is támogatják, könyveket, lapokat adnak ki. Büszkéek lehetünk, hogy a világnak ennyi nagyszerű embert adtunk: orvosokat, kutatókat, mérnököket...

Svédországban olyan értelmiségi közösséggel találkoztam, amilyenrel sem itt Erdélyben, sem Magyarországon, sem másutt. Olyan fejlett a vitakultúrájuk, hogy illet magyar emberek közt elképzelhetetlennek tartottam. Ránk inkább az a jellemző, hogy egymás szavába vágunk, ők viszont megtanulták azt a liberális társadalomban érvényesülő toleranciát, amely szerint, ha valaki nem ért velem egyet, nem tekintem személyem elleni merényletnek, hanem figyelmesen végighallgatom, és tapintatosan – ha lehet, humorral fűszerezve – jelzem a gondolatmenet gyenge pontjait. Nem azért, hogy ellene legyek, hanem hogy közösen világra segítsük az igazságot. Ezt a fejlett vitakultúrát Hollandiában is alkalmam volt tapasztalni.

Viszont kétséges, hogy ezeknek a magyar embereknek a leszármazottaik is magyarok lesznek. Hogyha ezek az emberek gyermekeiknek a magyar kultúrához való tartozását, ragaszkodását tudatosan és módszeresen nem ápolják – ami nagyon nagy erőfeszítésbe kerül egy olyan társadalomban, amely szellemiségében annyira elűt a magyar és a közép-európai társadalmaktól –, akkor gyermekeik vagy meg sem tanulnak anyanyelvükön, vagy óvodás koruk után egyetlen nyelven kezdenek el beszélni. Engem például meglepett, hogy az általam na-

gyon nagyra tartott amsterdami kolléga gyermeke egy szót sem tudott magyarul.

– *Vajon mi lenne jobb a világ magyarságának, az-e, ha az anyaország kisugározza a kultúrát a perem felé, erősítve az ott élőket magyarságukban, vagy pedig az, ha a kisebbségben és szórványban élő magyarok igyekeznek nagy erőfeszítéssel mintegy beépülni az anyaország szellemi kultúrájába, gazdagítva, színesebbé téve azt?*

– Most nagy remények gyökereznek meg bennünk, mert úgy néz ki, lehetőség nyílik arra, hogy a maga teljességében áttekinthessük a szellemi hazát. A szóránymagyarság és a kisebbségi sorban élők nagyon sokat tehetnek a szellemi haza összetartásáért. Az anyaország nem sokat tehet, hogyha azok a szálak, amelyek kinyúlnak Argentínába, Dél-Afrikába vagy Ausztráliába, nem önként kapcsolódnak hozzá. Összetartani a részeket csak az önkéntesség alapján lehet, és ebben a kölcsönös kapcsolatban a széleknek van prioritása, és nem a középnek. Az ilyesmi nem centralizálható. A szellemi haza nem ugyanaz, mint a földrajzi.

A szellemi haza épp a szellem természetéből következően megengedheti magának, hogy pluralista legyen. Ezen érdemes elgondolkozni. Én úgy vélem, nem az a fontos a magyarságnak, hogy kultúrájában teljesen homogén legyen, hogy ugyanúgy forogjon a kereke az Amerikában élő tudósnak, a Székelyföldön maradt régésznek és az Ausztráliában élő üzletembernek, hanem az, hogy azt a szellemi értéket, amit csak abban a közegben volt képes létrehozni, beépíthesse a szellemi haza értékei közé. Szükségképpen a maga különbözőségeivel, máságával együtt. Közelebbről ezen azt értem: ne akarjunk mi – kisebbségek, szórványbeliek – hasonlítani az anyaországi kultúrához, mert attól nem leszünk többek. Hanem erkölcsi, szellemi, emberi minőségünket igyekezzünk – igen magas mércét állítva – a magunk lehetőségei szerint megvalósítani, éltetni. Nem az utánzás eszközeivel, nem hasonlással, hanem az egyéni és kollektív önkitemjesedés olyan módszereivel, amelyek nem szakítanak le sajátos hagyományainkról, hanem azokat tovább éltetik az egész szellemi hazában. Így jobban fogunk figyelni egymásra, mint hogyha a Franciaországban élő, a Párizsi Magyar Műhely köréhez tartozó író és a sepsiszentgyörgyi Európai Idő körüli írócsoport csupa közös vonást mutatna. Egyformák lévén, még csak egymás számára sem lennének érdekesek. Az egység nem feltétlenül egyneműség, homogenitás; a különbözőségben is megtalálhatók a mindnyájunkat gazdagító közös értékek.

– Én úgy vélem, hogy mindegyik résznek, régiónak megvan a maga szerepe az összkép kialakításában. Ám ha az anyaország magára hagyja őket, nem sugározza szét a periférián élők felé a magyar szellemi kultúra hiteles értékeit, akkor az idegen hatásoknak erősen kitett kis magyar szigetek, családok meggyengülhetnek magyarságtudatukban, mi több, előbb-utóbb akár el is tűnnek. Hollandiában járva magad is megdöbbszél, hogy a magyar értelmiségi gyermeke nem tud magyarul. Persze annak a magyar tudósnak emberi kötelessége lett volna megtanítani gyermekét magyarul, de az anyaországnak is mindenkor kötelessége – politikai széljárástól függetlenül – állandó figyelemmel kísérni az idegenbe szakadt magyarok sorsának alakulását, és minden segítséget megadni, hogy megőrizték magyarságukat. Ha lehet, sokad ízigen. Mert hiszen belső igény, lelki szükséglet híján minden igyekezet késő és hiábavaló. Hangversenyre is akkor megyünk, ha szükségét érezzük az élő zenének...

– Ötvenhat után az anyaország nem sokat törődött azzal, hogy alakul a sorsuk az emigrációban élőknek. Nem sokat tett azért, hogy érezzék, a haza figyel rájuk, jóllehet a magyar emigrációnak épp az ötvenhatosok teszik ki a legnagyobb hányadát. És mégis a legerősebb emigrációs központok az anyaországra féltő gonddal figyelő ötvenhatos menekültekből alakultak. Nem az otthoni politikusok törődtek velük, ők törődtek az anyaországgal. Ezért mondtam, hogy mindig a perem felől jön a gondoskodás és nem a központból sugárzik kifelé.

–Ez igaz lehet ugyan, de nem tekinthetünk el attól a körülménytől, hogy az ötvenhatos – elitemigráció. Szakmailag kiválóan képzett, erős erkölcsi meggyőződésű intellektuelek. Köztük több kiváló alkotóegénység van, akik vagy azért menekültek nyugatra, mert csak így menthették meg az életüket és a szabadságukat, esetleg más okok miatt. De nem mindenki, aki a kivándorlást választja, ilyen tudatos és erkölcsileg megingathatatlan. Ezért szerintem nekik ugyancsak jól jön az otthonról érkező segítség.

–Talán mégsem fogalmaztál eléggé árnyaltan, amikor azt mondtad, hogy az ötvenhatos emigráció csupa elit. Nem így van, mert nagyon sok munkásgyerek és félig kész ember ment el akkor. A Mikes-kör elég szűk, a Hollandiában és egész nyugaton élő magyarság viszont sokkal számottevőbb réteget alkot, mint ez az elit. Fel is panaszták, hogy a Mikes-kör nem foglalkozik a körön kívül élő magyarsággal.

Tudod, ki foglalkozik velük? Az egyház. Teljesen talajvesztett emberek úgy találták meg a helyüket odaát, hogy mindig velük volt vagy került valahonnan egy lelkipásztor. A szórványban élő magyarságot

nem az irodalmi körök mentették át, sőt azok a legkevésbé, hanem a szórvány-egyház. A szórvány unitáriusok, reformátusok, katolikusok, akik bármennyire betagozódtak is az illető országok egyházi szervezeteibe, nyelvileg megőrizték sajátosságukat. Kezdetben úgy is szerveződtek: a vasárnapi istentiszteleteken vagy más iskolákban az anyanyelvet továbbították a fiatalabb nemzedékeknek. A szórványmagyarország nagy része minden lehetséges módon őrizte hagyományait, magyarságsszellemét, önként ragaszkodott az anyaországhoz. Igazában tehát ők, az emigráns magyarok támogatták az itthoniakat, nem az anyaország segítette a külföldön élőket.

– *Mi a helyzet ma?*

– Óriási dolog, hogy mindaz az anyagi és szellemi érték, ami az évtizedek során felhalmozódott a szórványmagyarországban, ma szabadon visszaáramolhat ebbe a térségbe. Azt sem szabad lekicsinyelni, hogy sok gyermek most látogat első ízben az anyaországba, hogy megnézzék, hogy a szülők honnan jöttek el. Hasonlóképpen nem szabad elsikkadni a felett sem, hogy sok alkotó – honoráriumért vagy ingyen – tanít budapesti egyetemeken, külföldön élő magyar gyermekeket. Ugyanis ez százszorosan megtérül a világ magyarsága és Magyarországnak számára egyaránt.

En messzemenően egyet értek azzal, amit a Mikes-körön Kibédi Varga Áron felvetett: ne gondolkozzunk a minden áron való egységben, hanem gondolkozzunk inkább pluralizmusban.

Visszatérve a kérdésre adott válasz második felére: ha a magyar szellemiség éppenséggel az emigrációban vagy a kisebbségben való élés miatt tagolódtak különböző irányokra, erőterekre, az nem akadály a szellem fejlődésének, sőt az a körülmény, hogy a magyar nemzet öntudata a világ különböző pontjain tovább él, esetleg hagyományozódik, segítheti a magyarság megismertetését a világgal. A magyar nemzettudatnak ebben a szétszórtságban való létezése végső soron javunkra is fordítható, kamatoztatható. A pluralizmus ugyanakkor segítheti a világ értékei közé könnyebben beilleszkedő magyar kulturális, szellemi értékek mozgását, a közlekedést.

– *A Franciaországban élő magyar származású szociológus, d'Elhougne László úgy véli: „Az a nép, amely... újkori területszerzés által jut más állam korábbi területéhez és más nemzetiségű lakosokhoz, nagyon is érthető nyugtalansággal uralkodik a nemzetiségei felett, és azok sanyargatása, üldözése és elpusztítása árán igyekszik kisajátítani, bekebelezni az 'idegen nemzetiség' által lakott területeket, mivel amíg azok ott élnek, a leigázónak folytonosan okkal kell félnie azok*

szembeszegülésétől, függetlenségi, kiválási törekvéseitől. Tehát tisztában vannak azzal, hogy a nemzetiséget – akik nem bevándorlók, mert a „korábbi hazájukban” élnek – nem tudja megtörni, leigázni, ezért csak a területét akarja kisajátítani, bekebelezni, és így érthető félelemmel, gyanakvással kezeli a nemzetiség kapcsolatát az anyaországgal, s azok történelmi nemzeti hagyományaikhoz való ragaszkodását szeparatista, nacionalista törekvésként üldözi.” Ma már kimondható: a nemzeti kisebbség a nemzet része. A magyar kisebbség a sors mostohagyereke, hiszen idegen politikai erők kényük-kedvük szerint húzták meg az országhatárokat, így aztán hol a hazában élt, hol meg kívül rekedt, anélkül, hogy egy tapodtat is tett volna. Ugyanakkor viszont nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy testközelben él egy másik néppel. Az anyanemzethez is kötődik és a szomszéddal is kapcsolatai vannak. Kettős kötődésben él. Ez a tény sok vihart kavart különösen a politikai érdeklődésű értelmiségiek körében. Erdélyben is, másutt is. Te hogy ítéled meg a kettős kötődés elvét?

– Ez elsősorban a kisebbségi sorsban élő magyarság problémája volt és maradt, amely tudomásom szerint nálunk 1968-ban robbant ki, amikor a Magyar Írószövetség határokon túli gondoskodását „illetl” visszautasítani itt, minálunk Erdélyben. Sajnos, néhányan kaphatók is voltak annak kimondására, hogy nincs kettős kötődés: a magyarországi írók ne nagyon foglalkozzanak velünk, ezt kikérjük magunknak, mert mi ide – Romániához – tartozunk. Amikor ez elhangzott, politikai és kulturális kompromisszum volt. Amikor pedig leírták, a kortársak áruháznak fogták fel.

Én akkor még nagyon fiatal voltam, és nem vettem részt benne. Azt természetesen rosszállottam, hogy ezzel a hivatalos állásfoglalással az elszigeteltségünk csak fokozódhat, ami nem annyira politikai értelemben bántott.

Sokkal súlyosabbnak éreztem azt, hogyan fogjuk ezután megmérni a szellemi teljesítményeket. Ennek a feltételei foglalkoztattak, nevezetesen az, hogy milyen mércét fogunk alkalmazni ezután? Felállítunk magunknak bizonyos mércét, amelyhez viszonyítva a mi értékeinket rangsoroljuk? Ha így lesz, nem fog-e azzal járni, hogy a sok kedves érték közül kiemelünk egyet, és azt bálványozzuk? Erre mi hajlamosak vagyunk. Ezt a belterjességet tanárként és a szorosan vett szakma művelőjeként egyaránt elítéltem.

Úgy érzem, most lehetőség nyílt arra, hogy a kettős kötődést a legjobb értelemben kiteljesítsük, kiteljesíthessük. Egy pillanatig sem tagadom, hogy Romániában élve emberi, szellemi fejlődésemben részem

volt a román kultúra értékeinek is. Ha elvonatkoztatok attól, már gyermekkoromban ért hátrány azért, mert magyar vagyok – felnőtt koromban pedig még inkább –, az pusztán adottság, hogy egy másik népszomszédságában élek, javamra válik: megszokom a másságot, ami nem „idegenség”. Nekem a román szomszédom nem „idegen”, hanem más, mint én. Ezzel a másik értékkel kommunikálni – emberi érték. Ő engem nyelvével, kultúrájával gazdagít, hisz benne a másságot ismerem meg. És ha jobban belegondolok, még azzal is, hogy időnként belém rüg, mert rádöbbsent az emberi esendőség különböző színeket öltő változataira.

– *Mi ez, kisebbségi „privilegium”? Mivel mást is tapasztal, a kisebbségi lelke, személyisége ipso facto gazdagabb a többségiénél?*

–Hogyha az emberek egyébként természetesen viszonyulnak egymáshoz, a kisebbségi lét gazdagít. Azzal is, hogy türelmessé tesz.

Hisz a román embert nem szabad, nem lehet gyűlölni azért, mert ő többségi. Én nem a román emberrel állok szemben, hanem bizonyos magatartásokkal és jelenségekkel, a hatalmi gépezetben intézményesülő mentalitásokkal. Ami történetesen románul testesül meg. De ezért a szomszédom nem hibás. Így tehát a kettős kötődés erkölcsi, szellemi tekintetben árnyalt, érzékeny és toleráns magatartásra tanít. Arra tanít, hogy megfelelően disztingváljunk, hogy ne mondjuk azt: „román, de rendes ember”.

Ez egyébként nagyon jellemző megnyilvánulás olyanok részéről, akik nem román közegben élnek, de történetesen megismernek egy román embert, és az előítélet működni kezd. Nem azt mondja: XY rendes ember, hanem azt, hogy román, de rendes ember. Ez ellen tiltakozom.

–*Miközben ezeket az emelkedett szavakat hallgattam, az jutott eszembe, bizony elég régi keletű gondolatok ezek, hisz Szent István királyunk is hasonló eszméket hagyott az Intelmekben örökölni, követendőként, fiára.*

–Hogy egy időben egészen közeli irodalmi példával hozakodjam elő, Kós Károly Erdélyében egyebek közt ezt írta: „Ezer esztendő nagy idő, még népek és kultúrák történetében is. Ezer esztendő alatt Erdély földjén megtörténik az a gyönyörű csuda, hogy három nép és három kultúra éli életét úgy egymás mellett, illetve egymás között, hogy mindhárom megőrzi – mert megőrizheti – a maga külön való egyéniségét, de amellett közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karaktert is vesz fel.”

Nos, ez az, amivel Erdély, a hagyományos tolerancia földjén nem dicsekedhetünk...

Bár engedhetnénk meg magunknak, hogy azt mondhassuk (akár csak Amerika), hogy azért olyan szép és gazdag ez az ország, mert annyiféle nép él benne. A hasonlat sántít ugyan, de nem érvénytelen.

–A Ceausescu barbár diktatúrájának összeomlását megelőző néhány évben nem egy emberben a rettegésig fokozódott a félelem. Egy olyan lehetetlen helyzetben, amikor mindenki mindenki számára potenciális besúgó volt, senki sem mert őszintén publikusan megnyilatkozni, legfennebb a legjobb barátnak vagy a családtagoknak, bár ott sem mindenki. Nos, te éppen akkor vetted a bátorságot, és nyíltan szembeszálltál a molochhal, nemcsak egyetemi tanári állásodat téve kockára ezzel, hanem a szabadságodat, sőt az életedet is. Bár lehet, hogy tiltakozni fogsz, kimondom: amit tettél, példaértékű volt. Mielőtt döntöttél, hogy ekként cselekszel, végiggondoltad a lehetséges következményeket?

–Én nem akartam politizálni. Csak a hivatásomat szerettem volna teljesíteni lelkiismeretem szerint, szakmai és erkölcsi értelemben egyaránt. Tanárnak lenni számomra szent dolog. Ezért minden, ami diákjaimmal, a diákjainkkal történt, nagyon mélyen érintett. Valójában a szellemi igényesség és a belső erkölcsi készítés vezetett oda, hogy kezdtem tiltakozó dokumentumokat küldeni a minisztériumba. Mindaz, ami ezután következett, a radikalizálódásnak minden fokozata, morális indítékú volt. Ezért mondtam már másutt is: én nem akartam politikus lenni, engem belepofoztak a politikába.

Amikor a szekuritátének vagy egyáltalán a hatóságoknak szemet szúr az, ha valaki jól akar dolgozni, az már tünetszerűen a totalitarizmusra vall. Mert a totalitarizmus lényegéhez tartozik, hogy a minőséget képtelen elviselni. Természetéből következik, hogy mindenkit ellenzéknek tart, aki minőségre törekszik.

Így történt, hogy az értelmiség egy része, aki csak a munkáját akarta jól végezni, óhatatlanul ellenzékivé vált. Az opposíció táborába került anélkül, hogy akarta volna. Az embereket belekényszerítették egy szerepbe. Az ellenzékiiség pedig olyan szerep, amely bensővé válik. Amikor az ember ellenzéki lesz, akkor már tudatosan cselekszik. Ennek ez a logikája. Bennem is ilyesmi zajlott le. Ha már üldöznek, ne legyen ártatlan, kiszolgáltatott báránka, hanem tudjam, azért vesznek elő, mert ezt és ezt felelősen tettem. Természetesen tudatában leszek annak, hogy az én oldalamon van az igazság. Az a tudat, hogy nemcsak a magam igazát képviselem, hanem az egész közösségét, ideértve a jó-

zanabbul gondolkozó románokat is, erőt adott a megpróbáltatások elviseléséhez.

– *Nekem úgy tűnik, mintha a szenvedés valamiféle erdélyi magyar sors volna, legalábbis az itteni embereknek nagyon kijutott belőle. A nagyok, a legnagyobbak esete valahogy erre enged következtetni. Hiszen Dávid Ferenc, a hitújító, a dévai várbörtönben végezte, Apáczai, Misztótfalusi Kis Miklós, Mikes Kelemen, Körösi Csoma Sándor... az eszméiket fel nem fogó maradi túlerővel hadakozva mérhetetlenül sokat szenvedtek, a két Bolyai szintúgy, a kortársak közül Sütő Andrásnak, Tőkés Lászlónak és másoknak ugyancsak kijutott a megpróbáltatásokból. Sorsunkba egyaránt beleszótték a sziszüphoszi és a prométheuszi motívumokat. Sziszüphoszként mindig újra kellett kezdeni azt, amit – nagy hittel és nem kisebb erőfeszítéssel építve – a hatalom, a maradiság képviselői dőlyfősen leromboltak, prométheuszként pedig, amint Babits mondta: még a sziklán is fényt szomjaztak. Hát nem fátumszerű ez?*

– Ezzel kapcsolatban két megjegyzésem van. Először is nagyon könnyen nevetségessé válhat az ember, ha így gondolkozik. Nem szükségképpen szenvedésről van itt szó. És nem is az a nagyobb baj, hogy a szekuritate elővesz, nyomoznak, üldöznek, bevisznek és szörnyen bánnak az emberrel. A baj az, hogy a társadalom jobbik részének a szemében nevetségessé válik az ember. Mert bizony ilyesmi is előfordult. Magyar értelmiségiek, a legjobbak között voltak olyanok, akik azt mondták, hogy az, amit én csinálok, don-kihótizmus, szélmalomharc, értelmetlen gyerekség. Eljutottam ahhoz a „bölcs” felismeréshez, hogy a nevetségességet is vállalni kell. A hiteles élettel gyakran velejár, hogy az ember gyakran kockáztatja a nevetségessé válást. Abban a diktatórikus társadalomban, amely már végképp a múlté, egyszerűen nem lehetett eszményekkel azonosulni a nevetségesség kockázata nélkül, hisz az emberek átvették annak az abszurd világnak a törvényeit, és nem az abszurdítások megváltoztatására törekedtek, hanem abszurd módon kezdtek gondolkozni. És nem vették észre, hogy az a világ, az a mentalitás, amit rám kényszerítenek, nem normális, hogy tulajdonképpen az a természetes, ami szemükben nevetségesnek tűnik. Azért nevetséges, mert nem veszi tudomásul az abszurd világ törvényeit.

Igaza volt Konrád Györgynek, amikor azt mondta, hogy az értelmiségi magatartás egyik belső feltétele az, hogy érvénytelennek tekinti a világot és érvényesnek az erkölcsi normákat, amelyek – ez már szemléleti kérdés – örök értékek. Én igenis hiszek az örök értékekben, ezek számomra nem üres szavak.

Másodszor: adott helyzetekben az ember képes hitelesen képviselni bizonyos értékeket, mert képes bensőleg azonosulni velük. Persze ez korántsem jelenti azt, hogy az az egyén minden esetben meg is tud felelni annak a sokféle normának, követelménynek. Ezért nem szeretem az olyanszerű megfogalmazást, hogy „példaértékű”, mert még az is tele van gyarlóságokkal, aki időnként felül tud emelkedni önmaga korlátain. Azokat a csapdákat, amelyekbe a diktatúra idején beleeshettem volna, időnként a csodával határos módon sikerült kikerülnöm.

– *A sokszor kilátástalannak látszó küzdelem a több évtizedes passzív rezisztencia okozott-e valamilyen változást a romániai magyarság, közelebbről az értelmiség habitusában?*

– Hogyha nagyon őszintén és józanul közelítjük meg ezt a kérdést, akkor azt kell mondanom, hogy a következő nehézséggel állunk szemben: Miután felszabadultunk a diktatúra nyomása alól, már egyáltalán nem nevezhetjük magunkat áldozatoknak. Eddig, mint erdélyinek és értelmiséginek rafináltan meg lehetett élni abból, hogy „áldozatok” vagyunk. Ezt a világ is segítette nekünk elhinni. Így állítottak be, és néha talán még igazuk is volt. Viszont ma már nem ez a helyzet. Így erkölcsileg is kényes helyzetben vagyunk. Legfőbb ideje, hogy természetesen éljünk, és komolyan dolgozzunk.

Igaza van Viski Andrásnak, aki *Fohász a cenzúráért* című írásában – a Korunk 1990 egyik első számában jelent meg – kifejtette, hogy a diktatúra feszesebb helyzetet teremtett, énünk legjavát kényszerítette ki belőlünk. Persze a kérdés ennél sokkal bonyolultabb, most is hiányoznak az egzisztenciális feltételek ahhoz, hogy az emberek magas szintű szellemi munkát végezhessenek. Nemcsak az élelmiszerboltok üresek, hanem a könyvesboltok magyar részlegén sincsenek új szellemi termékek. Magyarországi könyvekhez épp úgy nem lehet most sem hozzájutni, mint a 89-es fordulat előtt.

– *Nem kétséges, hogy az új szerep, amiről említést tettél, sok esetben a szolgálatvállalásé. Viszont kíváncsi lennék, mi a véleményed arról, hogy sokan a helyben maradást egyszerűen azonosítják a helytállással.*

– Én úgy érzem, hogy a helyben maradás és egyidejű helytállás legszébb erdélyi példája a Kós Károlyé. De Tamási ment, és Áprily sem maradt. Vagy, hogy világnagyságokat említsek: Bartók és Thomas Mann is elmenekült a pokol szájából.

Ilyen pro és kontra példákra gondolva, néha felhorgad bennem a kérdés, vajon a helyben maradás, a különböző tényezők véletlenszerű játékának tulajdonítható-e, vagy pedig – különösen értelmiségieknél –

bölcs felismerés rejtőzik mögötte? Az, hogy – „másképp nem tehetek?”

Nyilvánvaló, hogy a helytállás és a helyben maradás különböznek egymástól, mert az, aki helyben marad, nem feltétlenül erkölcsi megfontolásból és valamiféle ellenállás jegyében marad, hanem egyszerűen tehetetlenségből, lustaságból.

Én egyáltalán nem idealizálom a helyben maradáást. Soha nem tartottam eszménynek, mert nem biológiai-földrajzi helyben maradásra van szüksége az embernek.

Sajnálatos viszont, hogy még mindig szükség van arra az imperatívuszra, amely hetven év alatt a romániai magyar kisebbség javának belső meggyőződése volt, hogy tudniillik „helyt kell állni”. Rossz, hogy erre szükség van, mert a helytállás imperatívuszával sok mindent el lehet jelentékteleníteni, altatni. És sok esetben kompenzatív szerepe van: amikor az ember úgy véli, hogy ő helytáll és lemond egy sor értékről csak azért, hogy ezt bebizonyítsa, valójában a helytállás erkölcsével kárpótolja magát és társait a jogfosztottságokért és mindenféle frusztrációkért, amiket naponta átél.

Ha a kisebbségi létet a maga kegyetlen mivoltában nézzük, rádöbbenünk, hogy nagyon sok olyan kompenzáló mechanizmust kényszerít ki, amelyek egy szabadabb nyugati világban vagy akár az anyaországban élő értelmiségi számára egyszerűen érthetetlenek. De hát túl kell élni, át kel vészelní. Az átvészelés magával hozza a kompenzálást.

– *A helytállás meddig értelmes, indokolt és célra vezető?*

– Nekünk nem az a végső célunk, hogy helytálljunk. Ezt egyértelműen ki kell mondani, és rombolni kell a mítoszát. Nekünk az a célunk, hogy szabadok legyünk. A helytállás csakis átmeneti állapotként fogható fel és fogadható el. A cél: a teljes szabadság kivívása. Minden taktikát ehhez kell alkalmazni.

– *Azt mondd, az erdélyi magyarság végső célja a szabadság. Mint minden egyéb, a szabadság is több irányból, több úton-módon közelíthető meg. De lesznek-e az itteni magyarságnak fejlődési alternatívái vagy továbbra is a fentről kijelölt egyetlen út kényszerűsége vár rá?*

– Az Isten őrizzen meg attól, hogy a hetven év újabb évtizedekben folytatódjék. A helyzet egyelőre sokunkat eléggé aggaszt. Különösen a külföldön élő kibicek mondják fejcsóválva: no, látjátok, ismét ott vagytok, ahol eddig voltatok, hát érdemes volt otthon maradni? Ők, az elmenők, akik önmaguk ottani létét – kompenzáló módon – próbálják igazolni azáltal, hogy a mi kudarcainkat így ítélik meg. Ez olyan em-

beri gyengeség, amely alól senki sem kivétel, sem az, aki helytáll, sem az, aki eltávozik. Mindenki önmagát kívánja igazolni.

Nem vagyok próféta, hogy megállapíthatnám az eddigi úton haladunk-e tovább, vagy pedig egy másik, valóban radikális változást jelentő út kezdetén vagyunk-e. Jó, ha még mindig azt mondhatjuk, a kezdetén vagyunk, és tőlünk függ, merre tartunk. Én még hiszem, hogy tőlünk sok minden függ. És ha a világ ezután is úgy figyel ránk, ahogy eddig tette, ha sikerül a világ figyelmét méltó tettekkel magunkra vonni, és a világban mozgolódó jogvédő szervezeteket: az ENSZ-et, az Európa Tanácsot, a helsinki folyamatban résztvevő országokat a mi oldalunkra állítani, ezzel kiegészülhetnek a belső politikai küzdelmeink: csak a kettő együtt teszi elképzelhetővé, hogy más út is létezik, mint a kijelölt, a kényszerű.

A kisebbségi kérdés megoldásához a kollektív jogok biztosításán keresztül vezet az út, beleértve a helyi és a közösségi önkormányzatot.

– *Közhely, hogy mindenki az, aminek tudja, érzi, véli magát. Furcsa mód, ebben nem annyira a születésnek, az eredetnek van döntő szava, hanem inkább a neveltetésnek, a kultúrának. Tehát az iskolának (is), amely nemcsak ismereteket nyújt, informál, hanem formálja, alakítja is a személyiséget. Köztudomású, hogy Te a Bolyai Tudományegyetem újrarendezésének egyik fő szorgalmazója vagy. Gondolom, nem ok nélkül...*

– Abban a harcban, amit az RMDSZ Bolyai-bizottsága, illetve később a Bolyai Társaság kezdett el, nem tudtam amúgy istenigazából részt venni, mert az akkori sokkal általánosabb közéleti feladataim nem tették lehetővé, hogy akár a dokumentumok kidolgozásában, akár a gyűléseken részt vegyek. Tehát amikor én most a Bolyai egyetem gondolatáról nyilatkozom, csak úgy teszem, tehetem, mint az egyetem egyik tanára, és nem, mint a Bolyai Társaság valamiféle exponense.

Az csak természetes, nagyon jó volna, ha nem lennénk többé albertben az egyetemen, ahol folyton azt kell éreznünk, hogy megtűnnek, a saját dolgainkról nem magunk intézkedhetünk. Ahol igen nagy küzdelemben kerül kivívni, hogy bizonyos szakokon legyen egy magyar csoport is, s hogy a következő évben ne csak többségi, hanem magyar asszisztenseket vagy gyakornokokat is felvegyenek.

Az, hogy nem tudjuk önállóan kiépíteni a szükségleteinknek megfelelő karokat, nem gondolhatjuk át a szakemberképzés szerteágazó problémáit, hogy a valós igényeknek megfelelően irányítsuk a szakember-utánpótlást, mindezek olyan akadályai a kisebbségi egyenjogúság megvalósulásának, amit a többségi hatóságok talán nem is tudnak fel-

mérni igazán. Félreértések övezik az egész problematikát, folyton szeparatizmussal vádolnak. Erdély önállóságának, mi több, az anyaországhoz való csatlakozásnak a veszélyét látják benne.

Pedig az anyanyelvű oktatás megvalósulása minden szinten elengedhetetlen feltétele a magyar kisebbség teljes értékű megújításának, teljes értékű virágzó megmaradásának.

Ha ezt a többségi nemzet megértené, csak gazdagodna általa az ország kultúrája. Ahogy a svéd kultúra is gazdagítja a finn állam értékeinek a tárházát.

– *Sajnáltam, amikor megtudtam, hogy visszavonultál az aktív politizálástól. Tudod-e, hogy sokaknak Cs. Gyimesi Éva erkölcsi garanciát jelentett? Úgy érezték, hogy ez vagy az az ügy jó kezekben van. Biztosak voltak abban, hogy nemtelen kompromisszumokba nem fogsz belemenni. Úgy érzed, hogy csak pedagógusként többet tudsz nyújtani?*

– Én a politizálást nem ambícióból csináltam, hanem kényszerből. Igazi ambícióm (ha van ilyen) az, hogy még néhány évjáratot segítek útra bocsátani a kolozsvári egyetem magyar tanszékéről. Tanárokat, szerkesztőket, újságírókat, kutatókat. Nagyon szeretek fiatalokkal foglalkozni. És a szakmámat is nagyon szeretem.

Van itt valami, ami titka az egésznek: az irodalom olyan terület, amiben az ember a szabadságát sajátos módon megvalósíthatja. Persze beleszólt ebbe a döntésbe az egészségi állapotom is.

Távol áll tőlem, hogy valamiféle értékítéletet megkockáztassak az erdélyi magyar irodalomról. Ami számomra bizonyosnak tűnik, az az, hogy a század elején két rendkívüli ember érkezett a magyar irodalomba Erdélyből, Ady és Szabó Dezső. Bár az is igaz, hogy ők idő előtt elszakadtak ettől a történelmi tájtól. Hasonlóképpen Tamási is. Bármennyire szerves része a magyar irodalomnak az erdélyi, mindazáltal amannak a differencia specifikája. Van benne valami, ami csak az övé.

– *Most milyen egészségnek örvend az erdélyi magyar irodalom?*

– Nagyon jó, hogy elég sok lapunk van. Hogy léteznek immár nemcsak az elitnek szóló irodalmi folyóiratok, hanem politikai és művelődési lapok is. Naivság lenne azonban azt hinni, hogy ezek a lapok mind örökéletűek lesznek. A verseny, a piacgazdaság törvényei ide is betörnek. Viszont remélem, hogy csak a salakja hull ki, és ami igazán jó, megmarad. Persze az is az igazsághoz tartozik, hogy a piac törvényeivel a nagyon igényesek tudnak a legkevésbé megbirkózni. Én természetesen nekik drukkolok: a Látónak, a Korunknak, a Kelet-Nyugatnak. A He-

likonnak is megvannak az esélyei, bár szerintem rajta nem érezni annyira az újítás szellemét, mint lehetne és kellene.

Végül még csak annyit szeretnék elmondani: olyan sokan eltávoztak, hogy szinte a teljes középnemzedék hiányzik. Az én kortársaim nagyobbreszt mind elmentek. Csíki Lászlótól Vári Attiláig és Ágoston Vilmostól Molnár Gusztávig nagyon sokan. Távozásuk miatt szegényebb lett a romániai magyar kultúra.

De bizakodó vagyok, mert rengeteg a tehetséges fiatal, akik itt maradtak, és a nehéz körülmények közt megpróbálnak szellemi munkát végezni. Mert rájöttek arra, hogy írónak lenni bárhol lehet. Ezekben a fiatalokban van minden reményem, hiszen ha jól meggondoljuk, a mai Nobel-díjasok nem kevésbé tragikus történelmű országokból származnak. Gondoljunk Csingiz Ajtmatovra. Miért ne lehetne Erdély földjéről is nagy alkotóknak kirukkolni a nagyvilágba?...

Holnap, 1992/4.

KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK

Szócs Géza költő, író, esszéíró, műfordító, újságíró, kritikus, szerkesztő és könyvkiadói munkássága fölöttébb gazdag, színes és jelentős. Politikusi, közéleti tevékenysége szerteágazó.

Nevét a világ a Ceausescu-ellenes ellenzéki mozgalmak prominens alakjaként ismerte meg. Mint a legbátrabbak, legkiemelkedőbbek egyikét. Akinek adott pillanatban – személyes szabadságát s életét mentendő – el kellett hagynia a szeretett Erdélyt. Évekig külföldről folytatta kommunistaellenes, nemzetmentő küzdelmeit. A diktátor bukása után visszatért Romániába, ahol a magyarság önépítő mozgalmának élére állt: egy ideig szenátor volt a bukaresti parlamentben, az RMDSZ egyik szervezője és vezetője.

A körülmények hatalma folytán bejárta a fél világot, szövetségeseket keresve újabb és újabb küzdelmekhez.

Kétlakisága ellenére Szócs Géza nem erdélyi gyökerűnek, hanem erdélyinek érzi és vallja magát.

Jelenleg a polgári-kormány tagjaként Magyarországon irányítja a nemzet kulturális ügyeit, de „vigyázó szemét” változatlanul Erdélyen (is) rajta tartja.

Alább ennek a tartalmas, gazdag nyitott életműnek csupán egyetlen szegmensére: a költő politikai és közéleti tevékenységére hívjuk fel a figyelmet:

Előbb azonban szólnunk kell röviden egy nem mindennapi jelenségről. Olyasmit nevezünk a nevének, ami nem erdélyi sajátosság ugyan, de ott valahogy máig erőteljesebb, kifejezettebb, markánsabb jegyeket mutat, mint a maradék Magyarországon. Minek tulajdoníthatóan? Talán a mindenkori mostohább körülményeknek. Erdélyben – a magyar közösség szerényebb ereje, a szűnni nem akaró veszélyeztetettség és az intézményrendszer permanens hiányos volta miatt – az értelmiség legjobbjainak, századokra visszamenően, olyan közösségi gondokkal is foglalkozniuk kellett, amikre képességeik, tehetségük okán nem voltak predestinálva.

A szolgálatra gondolunk.

Olyan szolgálatra viszont, amilyenről a következőkben egy kötetbe fogott izgalmas dokumentumgyűjtemény (Szócs Géza és Farkas

Wellmann Endre: *Amikor fordul az ezred*, Ulpius-Ház Könyvkiadó, Budapest, 2009.) örvén szólni fogunk, nem mindenki képes. Mégpedig azért nem, mert az öntörvényű gondolkodással társuló erkölcsi emelkedettség és az áldozathozatalokhoz szükséges különleges lelkierő, így együtt, csak kevesek sajátja.

Szolgálni sokféleképpen és sok mindent lehet. Legnemesebb formája az „egyedül másokért” (Illyés Gyula). Nos, az ilyen fajta jótett összegeztethetetlen mindennel, ami semmibe veszi, lekicsinyli vagy megalázza az embert, elutasít mindent, ami az emberi méltóság ellen irányul. Igazi célja: a frusztrációktól való mentesítés, a történelmileg-emberileg jogos törekvések felkarolása, az elorzott szabadság és méltóság visszaszerzése vagy megőrzése, a közösség, illetve az egyének kibontakozásának elősegítése.

Mivel a különösen nagy szolgálatokat tevő személyiség kifejezetten másokért harcol, küzdelmeinek következménye messze túlmutat rajta. Nemes eszméinek és a valóság bizonyos elemeinek összevetéséből születő belső elhatározástól indítva a szolgálattelvő maga szab magának feladatot vagy feladatokat, fogalmaz meg messze-néző célokat. Jóllehet eszméi bensőjéből vezérlik, azok az ideák, szándékok stb. nem csupán őt magát fejezik ki, hanem sokkal inkább annak a közösségnek a jobbadán csak érzett, semmint tudatosult jogos igényeit, törekvéseit, amelyekkel ő maga eszmeileg és érzelmileg már azonosult.

Kisebbségi körülmények között mindezek hatványozottan jelentkeznek.

Amikor nagy horderejű, egész tömegeket érintő szolgálatról töprengünk, kötelező módon fel kell tennünk egy kérdést: Létezik-e valamilyen fogódzó a szolgálattelvő személyiség számára a tévedések elkerülésére?

Herder szerint a történelmi-társadalmi haladás a humanizmus, az emberiesülés irányába mutató előrelépés.

Tekintsük ezt a mély értelmű igazságot a szolgálat zsinórmértékének. Eszerint minden olyan igény, törekvés, amely összhangban áll a humánus eszméjével, jogos és kívánatos, mert – közvetlenül vagy közvetve – az emberek javát szolgálja.

A nemes szolgálat, mint önként választott életforma rendszerint a szolgálattelvő személyes sorsává minősül. Hihetően a felismerés alakítja ki benne azt a meggyőződést, hogy annak a közösségnek az ügyét – rendszerint azért, amelyből maga is vétetett –, aminek az élére állt, neki magának kell győzelemre segíteni. Elkötelezvé magát a feladatnak,

a szolgálattevő a közösségi sors részesévé válik, élete pedig, mely exponált élet, így lesz „summája ezrekének.”

Erdélyben az értelmiség legkiválóbbjai – Apáczaitól errefelé (de talán már korábban is) – par excellence szolgálattevők voltak.

Ellentétben az álszolgálatattal, amely rendszerint megáll a szavaknál, a közösségéért kiálló személyiség a tettek embere. Mivel a diktatórikus politikai hatalmak, mint ellenérdekelt felek, a szolgálattevőkkel szemben kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítottak/tanúsítanak, ezért az ügynek elkötelezett mindegyik „magányos farkas” igen veszélyes (néhánykor életveszélyes) terepeken mozog.

Ilyen drámai mozzanatokkal teli életnek érezzük Szőcs Géza több évtizedes politikusi és közéleti küzdelmeit.

A költő vonatkozó gondolatai, a leírt jelenségek, események, szándékok, törekvések stb., amiket mint igen fontosakat (a teljesség igénye nélkül) ismertetni fogunk, a politikum mezejében léteznek, hatnak. De nyomatékosítani kívánjuk, hogy bennük az etikumnak prioritása volt és van, ami mindennél fontosabb, mert csak az etikum alapján álló politikai gyakorlat igazán emberi, csak erre szabad a közösségnek rábólintani. Az alábbi dokumentumokat és szerzőjét épp ez teszi hitelessé, érvényessé és üdvözlendővé.

És most következzenek a tények:

Mikor és hogyan kezdődött a költő Szőcs Géza közéleti-politikai szerepvállalása? Ezt elég nehéz lenne pontos dátumhoz kötni, az viszont bizonyos, hogy már 1982-ben egy szupertitkos szamizdat kiadványnak, az *Ellenpontoknak* a szerkesztője volt. Aminek természetesen megvoltak az előzményei. 1981 őszén például New-Yorkban egy számára rendezett irodalmi est alkalmával Hámos Lászlótól – a Ceausescu-rezsim egyik amerikai ellenfelétől – az iránt érdeklődik, számíthat-e a segítségére, mert az erdélyi magyarok helyzete tűrhetetlenné vált. *„Az erdélyi magyarság megfélemlített vagy néma gyermek. Senki sem segít rajta, ha ő maga nem kér segítséget, vagy legalább el nem mondja, mi történik vele. Mire gondolkod, kérdi Hámos. Egy kiáltványra, amit vállaljon száz – vagy ötven, vagy tíz, vagy három – ismert ember. Vagy egy olyan szamizdatra, amilyen a Beszélő. Vagy egy tüntetésre. Egy rádióadóra. Szóval valamire, amire felkapják a fejüket világszerte... Ezt kell majd fölhangosítani, egészen a Kongresszusig. S ha lehet, megmenteni az akasztófától azokat, akik kiléptek a porondra – sisak, fégyver és bandázs nélkül.”*

Tóth Károly Antal volt nagyváradi tanár – Ara-Kovács Attilával és Szőcs Gézával az *Ellenpontok* szerkesztői voltak – visszaemlékezésé-

ből üldözöttségük szinte tapintható: „A novemberi események után le-
szűkült a mozgásterünk, és akadozott a szerkesztők közötti kapcsolat is.
Szócs Gézáról például hosszú ideig nem tudtunk semmit. Sokáig azt
feltételeztük, hogy a börtönben van, vagy esetleg már végeztek is vele.
Nem hittük el, hogy a szeku valóban keresi őt. Pedig így volt... 1983.
január végén meglátogattam őt egy kolozsvári kórházban, ahol a me-
nekülés során szerzett sérülésből származható tüdőembólia miatt ke-
zelték.” (20)

A titkosszolgálat szüntelen a nyomukban volt. Nem látva tovább ér-
telmét, egy nagyváradai találkozón Tóth Károly Antal működésük be-
szüntetését szorgalmazta. Szócs Géza is hasonló véleményen volt, de
ő újabb lehetőségeket keresett: „Most... egy rádiót szeretne beszerezni
– emlékezik T.K.A –, ezúton kísérelve meg a közvélemény felrázását.
(...) A lebukás veszélyét... még nagyobbnak és azonnalinak láttam, hi-
szen egy rádióadót könnyebb megtalálni, mint egy földalatti folyóirat
szerkesztőségét.”

„... Nekem az volt az elképzelésem – mondja Szócs –, hogy kis ha-
tóságurú adókat kellene működésbe helyezniünk, amelyek sorsukra
hagyva, például egy toronyház tetőteraszán, addig ismételtetnének
egy-egy 10-20 perces adást, amíg a szerkezetet el nem hallgattatnák...
Az első ilyen (adás – szerk.) után a város a rádiókra tapadt fülekkel
várta volna a következő jelentkezést.”

Az Ellenpontok szövege végül eljutott Madridba. Hámos László in-
formációi szerint bizonyíthatóan pozitívan befolyásolta a kisebbségek-
kel szemben igencsak tartózkodó észak-atlanti politikai gondolkodást.
Az Ellenpontok tartalmának ismertté válásához nagymértékben hozzá-
járult a Szabad Európa Rádió is.

A szerkesztők végül lebuktak, de az ügy sikeresnek bizonyult, mert
„... a Ceausescu-diktatúra éveiben is kollektív erőként működött az el-
lenállás támogatásának gondolata. Az ellenállással való, egyáltalán
nem veszélytelen szolidaritás szolgált alapjául az Ellenpontok terjesz-
tésének. E lap azért érhetett meg 8 számot lebukás nélkül, mert az er-
délyi magyar közösségben létezett ez az erő.”)

Az első nagyszabású dolgozat, amivel Szócs Géza a nagy nyilván-
osság elé lépett, egy az ENSZ-hez 1985. februárjában írt javaslata
volt: *Javaslat egy kisebbségi világszervezet létrehozására.* A politikus-
író ajánlatában azt indítványozta, hogy az ENSZ „saját égisze alatt
vesse meg egy olyan intézményrendszer alapjait, melynek célja: a vi-
lág valamennyi nemzeti kisebbsége érdekeinek elvi képviselője...” Az
intézményrendszer szükségessége mellett szólt az az idejétmúlt és fu-

ra helyzet, hogy „...*míg a bélyeggyűjtőktől kezdve a kutyatenyésztőkig minden érdekközösség rendelkezik valamely nemzetközi fórummal, addig a világ népességének mintegy negyedét kitevő nemzeti kisebbségeknek nincs mindannyiukat tömörítő reprezentatív szervezete*”.

Hogyha ma, évtizedekkel később – a költővel szólva – föltesszük a kérdést, ment-e előbbre a világ a kisebbségvédelem dolgában, sajnos, azt kell mondanunk: nem. De ha mozdult is valamicskét előre, legfeljebb egy veréblépésnyit moccanhatott. Mert például az, ami egy ideje Szlovákiában a magyar nyelvtörvény, újabban pedig a felvidéki magyarok küszöbön álló kettős állampolgársága ürügyén történik, enyhén szólva: gyalázat. Pedig azok a nyugati politikai hatalmak, akik mind-egyre a demokrácia zászlajának lobogtatásával ágálnak, tehetnének el-lene. De cselekvés helyett hallgatnak, tehát cinkosok.

Szócs Gézá-t nem riasztották vissza a közömbösségből vagy más emberi gyengeségekből eredő fiaskók, a lebukás veszélye se parancsolt neki megálljt: társakat, szövetségeseket keresett, és – erdélyi magyar létére egyedülként – a román értelmiségiek között talált. Bármennyire vakmerőségnek tűnik, Szócs Géza Dorin Tudoran költővel, ellenzéki harcossal és mások segítségével a Ceausescu-rendszer megdöntésére készült 1990. augusztus 23-án, Románia nemzeti ünnepén, felvonuláskor. Feltételezett szövetségesei: az elégedetlen hadsereg és az elégedetlen „dolgozók”. Az eseményre (a rendszer megdöntésére irányuló kísérletre) azonban nem került sor, mert a diktatúra megdöntésének szándékát nyolc hónappal megelőzték a kirobbant események. „*Azt terveztem, hogy egy kiáltványban, amely röpcédulák és a Szabad Európa Rádió révén vált volna ismertté, megszólítjuk azokat az ifjakat, akik 1989-1990 folyamán kerülnek sorozás alá, és arra biztatjuk őket, hogy 1990. augusztus 23-án fordítsák fegyverüket a diktatúra ellen. Ez lett volna az a pillanat, amikor az ezred fordul, a diktatúra ellen fordul, ellene fordítja a fegyverét...*”

Köztudott, hogy Ceausescuék azokat, akik bírálni merésztették a román kormányt, lehetetlenné tették, fizikailag megsemmisítették vagy kiutasították az országból. Közéjük tartozott Hosszú István is, a félelmetes Zsil-völgyi bányászsztrájk egyik főszervezője. A költő ismeret-ségét keresve, Hosszú István végül egy Szócs Géza segítségével szerkesztett levélben fejtette ki tiltakozását a román elnyomó rendszer ellen a nyugati nyilvánosság előtt: „...*Támogatom Szócs Géza két javaslatát a romániai szakszervezeti mozgalom kiépítésére és egy ENSZ-védnökség alatt működő nemzetközi kisebbségvédelmi szervezet létrehozására, melyet romániai magyarként már csak azért is fontos-*

nak tartok, mivel egyaránt képviselheti a Magyarország határain kívül élő magyarok és a Románián kívül élő románok érdekeit is.”

Chelu Iván fellépéséig Szócs Géza volt az egyetlen, aki szót mert emelni az erdélyi német közösség jogfosztása ellen. E bátor lépés ellenszolgáltatásaként kedves meglepetés érte a költőt: „... 1986-ban, még Kolozsvárott értesítést kaptam arról, hogy politikai menedékjogot ítéltek meg nekem Németországban. Annál furcsább volt ez, mert én ilyet nem kértem. Arra az esetre, ha távoznom kell Erdélyből, Svájcban képzeltem el a további életemet.”

Az erdélyi szászok, a bánsági svábok, a bukaresti német diaszpóra magától értetődő keleti hídfője lehetett volna a német tőkének – érvelt a költő. Ez Románia nyugati integrációja szempontjából is nagy adu lett volna. Nem így történt. Nem így történt azért, mert az erősen nacionalista, mi több, sovén román kommunista politikai hatalom minden más lehetőséget hajlandó volt feláldozni „az egységes román nemzet-állam” oltárán.

Nem kis bátorság kellett ahhoz, hogy valaki a nyolcvanas években (a legvadabb időkben) az RKP KB-hoz írt beadványban: Nemzetiségi Minisztérium visszaállítását, nemzetiségi törvény kidolgozását és garantálását kérje, felvesse a „közigazgatási intézményi és kulturális keretek”, vagyis a Magyar Autonóm Tartomány visszaállítását, a betiltott Erdélyi Múzeum-Egyesület működési engedélyezését, magyar múzeum, levéltár, írószövetség, magyar egyetem, zeneakadémia létrehozását Kolozsváron... Vagyis – kis túlzással – autonómiát sürgessen az erdélyi magyaroknak.

A politikus figyelme szinte mindenre kiterjed. Gloria Steinem aszszonyhoz, a nők egyenjogúságának következetes és világszerte legismertebb szószólójához írt levelében határozottan síkra szállt a romániai nők jogaiért: „...újabbán a román államhatalom kéthavonta kötelező terhesség-ellenőrzésre rendeli be a 15-45 év közötti nőket. Akit pedig egy ilyen ellenőrzés alkalmával gyanúsnak találtak, arról a nőről többet le nem veszi a szemét a hatalom: azontúl állandó orvosi megfigyelés alatt tartják, nehogy megfossa az országot egy állampolgártól. Mi egyéb ez..., ha nem állampolitikává avanszált fallokrácia? (...) A nőkkel, mint valami külön rasszal, népességtermelő-eszközzel vagy tenyészállattal számol az államhatalom. (...) Ebben a helyzetben az anyák – semhogy gyereket szüljenek egy ilyen országban – inkább vállalják, hogy kuruzslók, vajákosok, faluvégi boszorkák házi módszerekkel élő angyalcsinálók kezére adják magukat. És ebből számtalan tragédia adódik...Így hát Románia nemhogy nem fogja néhány év alatt

utolérni népességi szempontból Kínát vagy Indiát – mint Bukarestben ezt elképzelték –, hanem ráadásul drámai mértékben csökken az ország biológiai potenciálja. (...) Különösen érvényes ez a Romániában élő, de más etnikumhoz – nem a románhoz – tartozó nőkre. Ezek a nők, elsősorban a magyarok meg a németek, ily módon (is) tiltakoznak a Románia belső életét meghatározó kisebbségellenes beolvasztási politika ellen. Vagyis: nem akarnak olyan gyereket szülni, akit az állam már óvodás korától nemcsak politikailag, hanem nyelviileg is, az eszközökben nem válogatva, asszimilálni igyekszik. (...) Tiltakozom a Romániában élő nők arcucsapása ellen, a gyakorlat ellen, mely mindenekelőtt az ő méltóságukba vág, az emberi méltóságba általában és a román nemzet méltóságába is...”

Szöcs Géza azzal az elgondolással szánta el erre a lépésre magát, hogy „ezekben a hölgyekben talán lesz annyi bátorság, férfipolitikus társaiktól eltérően, hogy ezt a merényletet a női méltóság nevében ne hagyják szó nélkül. Mert ugye tudjuk, hogy a férfiak dominálta világpolitika milyen túlzóan diplomatikus, taktikus és óvatos volt Romániával szemben. Apelláljunk a nőkhöz – gondoltam.”

A levélből részletek jelentek meg Németországban és Amerikában.

Amint már jeleztük, Romániából, Erdélyből való kényszerű távozása után Szöcs Géza újságíróként a Szabad Európa Rádiónál fejtett ki fontos ellenzéki tevékenységet.

Mint a Szabad Európa Rádió magyarországi főszerkesztője, ő volt a Páneurópai piknik egyik szervezője, részvevője, lelke. Filep Mária, a piknik ötletgazdája szerint Szöcsnek az volt az egyik fő feladata, hogy a világ köztudomására hozza a szenzációs lépést. „Számunkra ezért volt fontos Géza és a Szabad Európa..., aki felvállalta és képviselte ezt az ügyet. Számunkra ő a szabadságnak egy nyomatékos jelképe volt. Akár az útjelző kő, amely ténylegesen az utat jelzi, ha ott van, akkor jó irányba megyünk.”

E bátor tett világraszóló jelentőségét megerősítendő, a piknik 9. évfordulóján Dr. Martonyi János külügyminiszter igen fontos beszédet mondott: „...A Páneurópai piknik jelképe nemcsak a rendszerváltozásnak, nemcsak eredete a német egység megteremtésének, hanem a Páneurópai piknik üzenete és jelképe az egységes Európa megteremtésének is. Helyünk van az egységes Európában. És ezt ugyanolyan tiszta akarattal, elszánással, elhivatottsággal képviseljük, mint azok, akik annak idején ezt a pikniket megszervezték, azok a kevesek, akiknek a cselekvése, a bátorsága később ezrek, tízezrek, milliók, tízmilliók életére hatott ki...”

Nem hat a meglepetés erejével, hogy Románia máig nem tagadta meg bizánci politizálását: az időközbeni változások ellenére folytatja Erdély, a Székelyföld elrománosítását.

Nem kevésbé szomorú az a körülmény, hogy apasztja az összevagyont a kisemberek kiszolgáltatottsága, gyakori meggondolatlanságuk, szellemi rövidlátásuk is: „*A székely kisember portáját, kis erdejét annak adja el, aki többet kínál érte.*” Viszont az igazi felelősök a székelység térvesztéséért a korrupt, megvásárolható magyar politikusok. Közvetve pedig a nép, amely megválasztotta és tisztségekben tartja ahelyett, hogy letaszítaná őket. Szomorú tapasztalni, hogy „*A régió tébolyult ütemű betelepítésével, militarizálásával, apácás-csendőröslaktanyás-pópás gyarmatosításával párhuzamosan beindult egy olyan folyamat, amely ellen nem is lehet tiltakozni, mert a székelyek maguk is felelősök érte. E folyamat és a felelősség egyik pontján a székely tulajdon felvásárlása áll.(...) A felelősséggörbe csúcsain viszont azok a – székely választók által közvetlenül vagy közvetve – megválasztott vagy kinevezett, mindenestre elfogadott, tehát legitimált politikusok és kormánytisztviselők állnak, akiknek cinkosságával a székelység gazdasági erejének, autonómiája háttérének tönkretétele, elherdálása, kilopása zajlik. Hogy csak egyetlen példát említsünk: az erdélyi magyarság vagyonának legjelentősebb darabja nem valamely ingatlan vagy erdő vagy pénzintézet, hanem a borszéki ásványvíz-palackozó. Ennek jövedelméből kényelmesen fenntartható lenne például egy egyetem. No és mi történt ezzel a palackozóval? Egy szép napon arra ébredtünk, hogy a vállalat több mint hetven százaléka bukaresti – a Ceausescu-féle hadsereghez közel álló – mindenféle tábornokok és ezredesek kezébe került. És ez ellen nem is lehet tiltakozni, mert ez saját politikusaink részvételével – mit részvételével, cinkosságával! – történt azalatt, amíg az RMDSZ kormányon volt, amíg a megye élén magyar prefektus állt, és az állami privatizációs hivatalban magyar emberek is ott ültek.*”

Erdélyben, Magyarországon és a többi utódállamban élő magyarság körében változatlan komolysággal merül fel a politikusok erkölcsi tisztaságának kíváncsága, a konjunktúralovagok, kaméleonok eltávolításának követelménye a legfelső politikai körökből. Nem kétséges: csak a morálisan tiszták vehetnének részt a politikai pártok, így az RMDSZ legfelső vezetésében is, hisz csak feddhetetlen erkölcsű emberek képviselhetik igazán az erdélyi magyarság érdekeit. „*Azt, hogy az erdélyi magyarság sorsának irányítása olyanok kezébe kerüljön, akik évtizedeken keresztül idegen, sőt ellenséges, mi több, velünk szemben gyilkol-*

san ellenséges erőket szolgáltak, és szolgálnak ki nyilvánosan, ezt tragédiának tartom. Szót sem emelni ez ellen, ez vajon nem cinkosság?”

Igen, a közömbösség – akaratlanul is – cinkosságot szül: *„A farkas szeretne elvegyülni a nyájban, és a múltjával kapcsolatos kérdéseket egységbontásnak minősíteni. Ami érthetetlen, az a bárányok szervilis, bumfordi, öngyilkos, bámész önfeláldozása, amellyel azt bégetik: Farkas, vezess bennünket. (...) Vagy a nyáj mindig terelhető, manipulálható, átverhető, vágóhíd felé irányítható marad? Soha nem lesz a nyájból csürhe, a csürhéből tömeg, a tömegből közösség, a közösségből társadalom?”*

Gyakran felmerül a kérdés: van-e a tömegnek értékelhető véleménye? Úgy néz ki, hogy amiképpen nem létezik kollektív bűnösség (felelősség), úgy nincs tévedhetetlen közvélemény sem. A tömeg, akár a gyermek, könnyen és ismételten megtéveszthető, manipulálható. Ezt használják ki a rossz ügyek szolgálatában álló politikusok. Van viszont a köznek értékelhető véleménye abban a tekintetben, hogy az önállóan gondolkozó egyéneknek valahogy mégis csak összegeződik a véleményük. Így hát értékelhető közvéleményről, mint a manipulálatlan egyének véleményének összességéről beszélhetünk. Mivelhogy a felelősség egyénhez kötött, a megvezetett tömegek könnyen válhatnak a felelőtlenség melegágyává. (lásd: a 2004. dec. 5.-i kettős állampolgárságról szóló választások adatait). Minél kevésbé tudatos a tömeg, annál inkább rászédhető, megtéveszthető.

A beteg meggyógyításához azonban pontos diagnózisra, tiszta helyzetre van szükség. Csak az adott helyzet tisztázása után következhet a terápia. Ez a megállapítás a makrostruktúrákban, a társadalomban is érvényes: *„Az én kezemet is megkötötte az erdélyi egységmítosz; elhittem, hogy az egység fontosabb, mint a múlt feltárása. Azoktól, akik a volt rezsim lakájaként eljátszották erkölcsi hitelüket, s akiket tapintatból nem számoltattak el, a közösség joggal várhatja el a nyilvános önelszámolást..., ha politikai vezető kíván lenni. Elemi feltétel ez: a vezetettnek joga van tudni, hogy kik vezetik. (...) Ahol a múltat nem tisztázták nyilvánosan, azonnal és egyértelműen, ott felütik fejüket a következő szimptómák: a társadalmi méretű gyanakvás, a manipulálás, a hiábavalóság érzet stb. Tipikus Bizánc...”*

Az át nem világított egység – álegység, megtévesztő látszat csupán. Az RMDSZ belső megtisztulásának imperatívuszát Szócs Géza olyan fontosnak érezte, hogy azt – helyesen – az egység követelménye elé helyezte. A vezetők átvilágítása, megtisztulás nélkül nincs előrelépés, bármennyire szeretnénk is – vallja a politikus.

Közhelyszámba menő igazság, hogy mindenkinek joga van identitása megválasztásához és megőrzéséhez. Az egységesülő Európában – jelek szerint – a nemzeti pluralizmus elve érvényesül. Az Európai Parlament vonatkozó dokumentuma kimondja: „*El kell ismerni az etnikai és nyelvi kisebbségek történelmi identitását.*” Ez ígéretes, reménykeltő a nemzeti, etnikai stb. kisebbségek jövőjét illetően.

Nagy szükség is van rá, mert az első világháborút közvetlenül követő Gyulafehérvári határozatokban foglaltak (1918. december) pusztán ígéret maradt, Románia sohase váltotta be vállalt kötelezettségét: „*Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozói testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számára nyában nyer jogot.*”

A deklarált, de be nem váltott jogok felemlegetését Ceausescu magyarfaló politikai gyakorlata: az etnikai és társadalmi homogenizálásra irányuló belső gyarmatosítás rendkívül súlyos következményei tették égetően időszerűvé. Hisz tudjuk, hogy „*a munkaerő ésszerű és arányos elosztásának*” ürügyével helységeket és egész földrajzi övezeteket kényszerköltöztetésnek vetettek alá. Százezreket arra kényszerítettek, hogy elszakadjanak természetes környezetüktől, közvetlen szülőföldjüktől, hogy lakóhelyüktől messze eső, távoli vidékeken keressenek munkahelyet.

Szócs Géza tág ölelésű történelmi áttekintését nyújtja azoknak a jogi kérdéseknek és előírásoknak, amelyek az Erdélyben kivívandó autonómia alapjául szolgálhatnak.

Az önigazgatás korántsem új találmány. A kollektív jogok gondolata, az autonómia követelése a románoktól sem volt idegen. Már az 1892-ben I. Ferenc József császárhoz Szebenből írt Memorandumban is szerepelt. A román nép az önkormányzatban látta nemzeti létének legteljesebb biztosítékát: „*A románok azt akarják, hogy ne csupán mint egyéneket, hanem mint népet tekintsék őket, melynek megvannak a saját kulturális törekvései.*”

Szócs Géza autonómiatervezetében többször hivatkozik az anno Gyulafehérváron deklaráltakra. Legismertebb politikusi szereplésekor, a román parlament kihelyezett gyűlésén 1990. december elsején Gyulafehérváron tartott beszédében épp az 1918-as jogok megvalósítását követelte. Ha a gyulafehérvári népgyűlés által kinyilvánított szándékokat tekintjük kiinduló alapnak – érvelt –, akkor tudomásul kell venni, hogy abban a határozatban olyan jogokat ígértek az erdélyi népeknek,

amelyeket azóta sem tartott be egyetlen román kormányzat vagy politikai rendszer sem. *„Erre a többes számra alapoztam később azt a javaslatomat is, hogy a magyarokat ne kisebbségnek tekintsük, hanem társnépnek, később esetleg társnemzetnek Romániában.”*

Sajnos, az írónak sem ez az elképzelése, sem egyéb rokongondolatai nem váltak valóra. Nem valósulhattak meg, mert a közös román-magyar és a „színmagyarok” részéről ért támadások idő előtt lehetetlenné tették politikusi munkáját. *„És akkor láttam, hogy nincs kire támaszkodnom, és lemondtam arról, hogy tovább szolgáljam a politikában is azokat az elveket, amelyeket írásaimban is és ezután is szolgáltam... Ez persze a magányos farkas álláspontja, de inkább ezt választottam, mint azt a hordát, amelyben mögöttem rettentő agyarak csattognak.”*

Létezik-e általában vett kollektív önsorsrontás? Nagyon időszerű kérdés ez, hisz *„amennyiben a közösség érdekeit fölismerni vagy képviselni alkalmatlan elit vezetése alatt áll, az illető közösségnek nagy valószínűséggel előbb-utóbb viselnie kell a nevében sorozatosan meghozott rossz döntések következményeit. A 'mindenkinek olyan uralkodója van, amilyent megérdemel' bölcsesség is megfogalmazza azt az összefüggést, hogy a nemzet is felelős azért, hogy kiket választ ki, legitimál és tűr el mint politikai és szellemi vezetőket. Közvetve tehát a nemzet is felelős azért, hogy ki kicsoda abban az országban.”*

Amióta Trianonban szétszaggatták Magyarországot, azóta töprengünk rajta: miképpen valósíthatnánk meg az anyaországban, az utódállamokban és a nagyvilágban szétszórta élő magyarok integrációját. Könnyíthet a feladaton – gondolja az író –, hogy ebbe az irányba tart a világ is. Vagy tartania kell, mert ha lenne is más alternatíva, történelmileg nem egyenértékű vele. Szócs Géza úgy látja, hogy a magyarság nem határrevízió révén fog ismét egy egységgé válni. Ez inkább egy spirituális, szellemi-érzelmi egységesülés lesz vagy lenne, semmint valóságos. A költő elképzelését Tamás Gáspár Miklós filozófus egyszerűen utópikus képzelgésnek tekinti. Szerinte Szócs Géza ezzel *„a trianoni revízió álmát szeretné egy hasonlóan megvalósíthatatlan utópiával, a mindenütt otthonra találó magyar ábrándjával, egy másik irreális illúzióval helyettesíteni...”*

Több sebből is vérzik a nemzet, de a magyar társadalom, a magyarság mai legsúlyosabb gondja: a *katasztrófális demográfiai mutatók*. A nemzet pusztulásának veszélyét s immár valóságát csak a magyar társadalom mentalitásának megváltoztatásával lehetne megállítani. Viszátérni a többgyermekes családmodellhez.

Hogyha a demográfiai mutatók *„nem fognak visszalendülni a vörös vonalon túlról”*, másik megoldás lehet: nagyszámú telepese befogadása Magyarországra. A kérdésre, hogy *„Az-e a javaslatom a népességfogyás megállítására, hogy hozzunk be telepeseket? Nem. Az a javaslatom, hogy a magyarság térjen vissza a többgyermekes családmmodellhez, különben kénytelen lesz telepeseket behívni.”*

Az elképzelhető betelepedések képe riasztó. Szóba jöhet: a szomszédság, a zsidóság, a sokmillió ázsiai, a magyar- és a sokmillió román-cigányság...

Állandó gond a múlt eseményeinek értékelése. Ahogy a más-más háttérű társadalmi csoportok eltérően, mi több, ellentétesen ítélik meg az első világegyeztet követő Tanácsköztársaság szerepét és jellegét, úgy maig nem egyértelmű a nemzetnek '56-hoz való viszonya sem. Ennek a gondnak az igazi oka a különböző szándékú érdekcsoportok eltérő értelmezésében, értékelésében rejlik. Pedig ahhoz nem férhet kétség, hogy az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc a nemzet egyik legdicsőségesebb tette, világraszóló esemény volt.

Gondoltuk volna-e, hogy azt a civilkezdeményezést, hogy állítsunk fel Budapesten egy '56-os emlékművet, Szócs Géza kezdte szervezni, de később – paradox módon – őt magát kihagyták a lebonyolításból. A Medgyessy-kormánynak megtetszett a gondolat – és egyszerűen elkömmunizálta: *„Amit meg lehetne bocsátani, ha egy remekmű, egy csodálatos objektum született volna.”*

Az író-politikus olyan reprezentatív emlékmű felállítására gondolt, *„amely Magyarország egyik szimbóluma lehetne. Ennek az alkotásnak a főváros egyik legjobban látható pontján kellene hirdetni minden itt élő és minden erre járó számára, hogy kis népek is képesek nagy tettekre.(...) Ez a világraszóló, XXI. századi új Szabadságharc-szobor, mint látomás, kihívás és feladat, talán képes lesz egyesíteni a nemzetet.(...)Én nem emlékművet képzeltem el, hanem országszimbólumot. (...) Ami született, az botrány, az egy esztétikai roncs, egy urbanisztikai hajótörés.”*

A dokumentumokat tovább búvárolva, újabb kedves meglepetések érik az érdeklődőket. Hallott már, kedves Olvasó a Duna Virtuális Köztársaságról? Ilyen néven biztosan nem, de hasonló víziók már megfogantak jeles államférfiak fejében. A Szócs Géza által elképzelt államforma egyik igen fontos jellemzője nyitottsága. A virtuális köztársaság polgára lehetne minden tisztességes ember, *„aki a Duna mellett él”*, de nemcsak ők.

Az elképzelt köztársaság alapítóinak egyik célja: „*az eddigi civilizációk kulturális teljesítményeit összegezve, létrehozni egy minden eddiginél átfogóbb új kulturális tér-idő kontinuumot, megóvni az egyes kultúrák személyes értékeit a totális nyomásával szemben...* „

Megvalósítható lenne-e egy ilyen társadalmi képződmény, alakulat? A költő szerint igen. „*Csak jó szándék, tiszta célok és akarat kérdése.*”

Szócs Géza azon csodálkozik, hogy bár sok ember olvasta a tervezetet, „*senki sem érezte meg benne sem a zöld értékek szavát, sem a regionális kultúrdiplomácia nagy esélyét... azt a kohéziós lehetőséget, amely az önérdékűen politizáló kis országokat és kultúrákat egy-azon áramkörbe kapcsolná.*”

Vajon az elképzelésben, vagy inkább a fejekben van a hiba?

Keleti szomszédunknál biztosan ez utóbbiakban. Romániában ugyanis még az olyan nyilvánvalóan pozitív hatású gondolatot is rögvest kiátkozták, mint amit Sabin Gherman román költő a kilencvenes évek második felében írt politikai kiáltványában célul tűzött. Pedig nagy szükség lenne rá. Az *Elegem van Romániából!* (vagy: *Torkig vagyok Romániával!*) című lírai pamflet, kisesszé, kiáltvány pillanatok alatt a leggyűlöltebb emberré tette szerzőjét a hivatalosság és a manipulált közvélemény szemében. „*Énnekem az elmúlt harminc, vagy akárcsak tizenhat-húsz évben százak tették fel azt a kérdést – mondja Szócs Géza –, hogy... mikor ébred rá az erdélyi románság arra, hogy az ő igazi szövetségese nem a korrupció és balkáni bukaresti intézményrendszer és gengszterbanda. Hanem a vele évszázadok óta együtt élő magyarok. Elsősorban... Eszmei értelemben az erdélyi németek is. Erre mindig azt feleltem, hogy az idők méhében érik, érlelődik valami, és ez előbb-utóbb megmutatkozik majd.(...)... az erdélyi románokban meg kell születnie annak a felismerésnek, hogy ez nem magyar érdek, bár magyar érdek is. De elsősorban... erdélyi román érdek. (...) Föderális Románia, gyulafehérvári vagy kolozsvári vagy szebeni erdélyi parlamenttel, tartományi kormánnyal, külpolitikai és honvédelmi hatáskör nélkül, meg persze önálló pénzügyi politika nélkül...*”

Szócs Gézát örökös tenni akarás, önzetlen jobbító szándék, felelősségérzet ösztönzi. Mintha neki magának kéne jóvátenni a történelem baklövéseit.

Olyan ügyekért is síkraszállt, amilyenekhez látszólag semminő érdek nem fűz bennünket. Miért szorgalmazta például Moldáviának Romániához való csatolását? A válasz kézenfekvő: „*Hogy szövetségeseinket szerezzünk magunknak Romániában*”. Mert hiszen Moldáviával nemcsak románokat fog visszakapni Románia, hanem

(főleg, ha Transznisztriát is megszerzi, amire van esélye) nagyszámú orosz és ukrán népességet is. Olyan kisebbségeket, amelyekkel még inkább megkérdőjeleződik Románia nemzetállam mivolta. Márpedig a nemzetállami dogma a kútforrása a legtöbb rossznak, ami Romániában történik. *„Ezért tartom politikai szerepvállalásom... legfőbb értelmének, hogy sikerült meggyőznöm azokat a kollégákat, akik máshogy látták a kérdést; hogy tudniillik nekünk ezt a nemzetállamos alkotmányt nem szabad elfogadnunk. Így is szavaztunk (az RMDSZ-ben – szerk.), egységesen. Végül is ez volt az, amiért távoznom kellett a politikából. Ezt nem bocsátották meg nekem soha.”*

Átfogóan nézve a dolgokat, meglepő összefüggésekre figyelhetünk fel. Arról van szó, hogy a totalitárius kommunista modell természetében volt, hogy megkövetelte a világnézeti-politikai egyneműséget, a nyelvi-nemzetiségi egyformaságot, a kizárólagosságot, vagyis az etnokráciát. Ez a társadalom a sokféleséget, a másságot, a különbséget veszélyként érzekelte, és ezért követelte meg – Romániában éppúgy, mint Bulgáriában – nemcsak *„az ideológiai Kalahárit és a társadalom madáchi-orwelli falanszterét, hanem a homogén nemzetállamot is.”*

Románia vezetői azért vállalták azt, hogy a doktriner kommunizmus fanatikussai legyenek, mert tudták, hogy ez a világon az egyetlen olyan ideológia és társadalmi modell, amely lehetővé teszi, mi több, megköveteli a kisebbségek eltűnését egy ország belső térképéről – következtet az író.

Befejezésül, íme az erdélyi magyarság önmeghatározása Szócs Géza megfogalmazásában: *„A Romániában, elsősorban Erdélyben élő magyar közösség kinyilvánítja: történelmi, nyelvi és kulturális azonosságát tekintve a magyar nép olyan része, amely román állami keretek között él, és saját magát mint testület önálló politikai alanyként, s mint ilyent, egyenrangú társnépnek tekinti. (...) Az erdélyi magyarság csak egy olyan alkotmány alapján tekinti magát a román államot alkotó politikai nemzet részének, társnemzetként, amely alkotmányt őt – mint pl. a finn alkotmány a svédeké – államkonstituáló tényezőként ismeri el.”*

Az *Amikor fordul az ezred* című vaskos kötet szerzőtársaként Farkas Wellmann Endre, mint beszélgetőtárs, okosan tereli, irányítja az eszmecserét a költő-politikussal. Ugyanő így összegezi a könyvről a legfontosabb tudnivalókat: Egy ember életének egyetlen szegmensét tekinti át az ezredfordulót megelőző és követő években, azt, amelyet politikainak vagy közéletinek szokás nevezni. Jelezve egyszersmind a Szócs Géza egész életére oly jellemző gondolkodói felelősséget és a

közösségek sorsa iránt érzékeny gondolkodást. Pompás rajzot kapunk egy korfordulóról s benne egy emberről, aki saját helyét keresi benne meg az értékei helyét. A könyv hú tükre egy sokféle figyelő, felelősen cselekvő alkotói életnek. Benne a költő a korról beszél, meg a kihívásairól és a rájuk adott válaszaikról. Szócs Géza a Ceausescu-rezsim kevés igazi ellenállói közé tartozott. Az egyetlen volt, aki kapcsolatot keresett és talált a román ellenzékiekkel is. Egész nemzedékek neki köszönhetik identitásukat. Részt vett a vasfüggöny lebontásában. Ezerkilencszáznolcvankilenc után visszatért Kolozsvárra és politikus lett. Az RMDSZ főtitkáraként sokféle lelkes emberből, sokféle akarat halmazából kellett strukturálni és felépíteni egy európai értelemben vett működőképes pártot. Kulcsfigurája volt az RMDSZ nemzetközi elismertetésének és külpolitikája megteremtésének. Hajtómotorja volt a restitúciós törvénynek. Szívósan képviselte azt a gondolatot, hogy teljes egészében, in integrum vissza kell, hogy kapja elvesztett vagyonát minden magyar intézmény és család. Része volt a Duna Televízió létrehozásában is...

Kapu, 2010/6-7.

A KEGYELMI IDŐ UTOLSÓ ÓRÁIBAN

– BESZÉLGETÉS TÓKÉS LÁSZLÓVAL –

„25 évvel ezelőtt (utalás az 1989. decemberi temesvári népfelkelés kitörésének 25. évfordulójára – szerk. megj.) Temesváron... egy lámpás gyűlt. Abban a városban, ahol 500 évvel ezelőtt Dózsa György kereszteseinek útja véget ért, ahol 1552-ben a vár eleste egy egész országrészt rántott magával, és ahol 1849-ben úgy tűnt, hogy hosszú időre elveszett a magyar szabadság ügye. 1989-ben Temesváron világosság gyűlt, amelynek fénye nemcsak Erdélybe és egész Romániába, nemcsak Magyarországra jutott el, de beragyogta az akkori Európa házat is. Negyed századdal később azonban ez a világosság, amely akkor a diktatúra sötétjében fénylett, néhol már alig látható. Nem az olaj fogyott el, 25 évvel a decemberi események után tőlünk keletre sokan nem hajlandók elfogadni, hogy a forradalom egy református parókiáról, egy magyar közösségből indult el, hogy elhozza a szabadságot magyaroknak, románoknak, székelyeknek és szászoknak egyaránt. Rosszízú és rosszkedvű viták ezek, de nekünk rossz íz és rosszkedv ide vagy oda, ragaszkodnunk kell az igazsághoz.”

Orbán Viktor

Magyarország miniszterelnöke

(Temesvár Szabadító Karácsonya – 1989; Emlékkönyv a temesvári népfelkelés kitörésének 25 évfordulójára, Nagyvárad, 20015.)

Gál Éva Emese

KÉT SZONETT TÓKÉS LÁSZLÓHOZ

*Most légy erős! A mi erőnket őrzöd,
hiszen nélkülünk értelmetlenül
mérnéd magad az örvénylő időhöz,
ami egyre önmagába merül,*

*hogy a felszínbe mélységet keverjen,
mikor a mélység ragyogást keres.
Most magadhoz kell légy nagyon kegyetlen,
hogy maradj népedhez nagyon kegyes!*

*S üldöztetés és jaj az ára annak,
hogy érvényt szerezhess igaz szavadnak,
bennünket is átérjen hű hited,*

*túlnőve minden zsarnoki sötétben
a sok egyedi fény egymásra nézzen,
s a látható időt teremtse meg!*

1989. december 16.

*Mit érzel most? De piros a szabadság!
DE DRÁGA VÉR, DE DRÁGA FÁJDALOM!
A harangokat nagy szelek zúgatják,
majd végigsimítnak a holtakon,*

*és te sem érted már (de mondd, ki érti?),
miért oly szörnyű a történelem,
hogy önhibáit bűnökkel tetézi
és átgázol a nemzedékeken,*

*de te, ki ígét teremtetted érte,
és fölkészültél bármi szenvedésre,
tudod, úgy értékesebb, igazabb*

*a hit is, hogyha áldozattal méred,
és győzelmén a szabadságot érted,
hiszen papjává szentelted magad.*

1989. december 26.

Ha visszagondolunk az elmúlt néhány évtized eseményeire, óhatatlanul szemünkbe ötlik egy különös és örömdetes jelenség: Ahol ez a már-már halálra üldözött lelkipásztor (a körülmények kényszerítő erejénél fogva) megjelent – Brassóban, Désen, Menyőben, Temesváron, Nagyváradon –, ott menten életre kelt a magyarság kulturális, irodalmi, szellemi élete; az emberek nemes eszmékkel, eszményekkel, egyet akarással és cselekvőkészséggel töltődtek fel.

Ahol ez az igaz ember felbukkan, ott felfénylik a megmaradás, a magyarság jövőjének hite és reménye.

Hiteles személyiség gondolatait meghallgatni és követni őt, nemcsak illendő dolog, hanem erkölcsi-emberi kötelesség.

*

A Partiumi Írótábor 2013-ban ülte Nagyváradon a megalakulásának tízéves jubileumát. Ezt a szellemi fórumot anno Tőkés László királyhágómelléki református püspök, európai parlamenti képviselő álmodta meg. Az 2013-as találkozón részt vevő irodalmárok Németh László balatonszárszói beszédének szellemében folytattak háromnapos elmélyült eszmecserét a magyarság megmaradásáról és jövőjéről.

Ez alkalommal készült ez a beszélgetés Tőkés Lászlóval, a Partiumi Írótábor fővédnökével:

- Nagyvárad a hagyomány, a haladás és a megmaradás tekintetében olyan fontos helyszín, ahonnan egy meghatározó irodalmi irányzat – a Holnaposoké – indult el, melyben, mint cseppben a tenger, úgy tükröződik az a fajta tisztulás, amelynek céljából ezelőtt hetven évvel a Szárszói Konferenciát is összehívták.

- Csak remélnünk lehet, hogy Nagyvárad nem válik a „tegnaposok” városává, hanem lesz ereje holnapjait megújítani.

Konferenciánkat a Partiumi Magyar Művelődési Céh égisze alatt működő Partiumi Írótábor Egyesület szervezte. A PMMC-t a Pro Universitate Partium Alapítvány hozta létre, aminthogy a Partiumi Keresztény Egyetemet is, mely alapítványunk büszkesége – ekként vállalva a magyar kultúra és felsőoktatás főbenjáró ügyeinek a szolgálatát. Az alapítvány a Királyhágómelléki Református Egyházkerület kezdeményezésére született.

Senki se vegye szerénységségnek, hogyha – felsorakoztatva a tényeket – az egyház közéleti szerepvállalását hangsúlyozom. Nem kétséges, hogy a legjobb hagyományokat igyekeztünk folytatni, amikor intézményalapításra vállalkoztunk. Az egyház, az oktatás és a kultúra profán szentháromságában cselekedtünk. Tettük ezt az ateista diktatúrát megbuktató ideológiai-politikai rendszerváltozás kiegészítéseképpen: egy valóságos nemzetpolitikai rendszerváltozás részeként, mert hiszen '89-ben nem csupán politikai, hanem nemzeti rendszerváltozás is kezdődött, amelyben a mi egyházunk is vállalta a reá eső részt. Viszsgagondolhatunk akár Temesvárra is, a város katalizátori szerepére; vagy – távoli párhuzamként – a balatonszárszói rendezvényre, amely

mostoha körülmények között vállalta a háborút követő rendszerváltás szolgálatát. Mindezekben egyházunk meghatározó szerepet játszott. Az aztán persze egészen más kérdés, hogy a bolsevik ellenforradalmi rendszerváltás hova vezetett később.

- *A Soli Deo Gloria Szövetségről már szóltak az előadók, de az egyházi vonatkozásokra – részleteiben – nem tért ki senki, ezért arra kérek, hogy az egyház szerepvállalásának vonalán haladva folytasd a gondolatmenetet.*

- A Soli Deo Gloria diákszövetségként indult 1921-ben. A balatonkiliti teológuskonferencián hozták létre, Töltéssy Zoltán kezdeményezésére. A szövetség létrejötté egy református ébredési mozgalom kezdetét jelentette, mely ekkor még mondhatni partikuláris célokat tűzött ki a református egyházon belül, jelesen a református keresztyén világnézet terjesztését és közérdekű hadrendbe állítását.

1928-ban aztán létrejött a balatonszárszói konferenciatelep. Az első időszakban középiskolások (fiúk és lányok), egyetemisták, főiskolások teológusok részére rendeztek előadásokat. A mintegy kétszáz rendezvényen körülbelül húszezer résztvevő fordult meg.

Továbblépésként a negyvenes évek elején létrejött a Magyar Testvériség Konferencia. Bevonva a körbe a munkás és paraszt fiatalokat, a magyar testvériség jegyében nyitottak kaput a társadalom irányába. 1943-ban ennek a folyamatnak az eredményeképpen a partikuláris egyházi ügy egyetemes magyar üggyé szélesedett. Egyházi nemzedéki feladatból korosztályoktól független nemzeti üggyé vált a balatonszárszói Soli Deo Gloria rendezvénysorozat, amely ilyen formán – háborús körülmények között – még az ellenállásból is kivette a részét, elmenvén egészen az üldözöttek támogatásáig.

A mozgalom a nemzetpolitikai radikalizmus irányába fejlődött. A népi írók bekapcsolódásával komoly érdemeket vívott ki magának a nemzeti útkeresésben. Ebben a gondolati összefüggésben említhetjük a Kabai Márton Kört. (Kabai Márton prédikátor az 1697. évi Tokaj-hegyaljai felkelésnek volt, úgymond, a tábori lelkésze.) A mozgalom 1940-ben jött létre, mondhatni baloldali mozgalomként (érdekes jelenség ezt látni egy egyházi mozgalomban). A Kabai Márton Kör határozottan fellépett Magyarország hadba lépése ellen, ami abban az időben bizony nem volt csekélység. 1942-ben a Kabai Márton Körnek tulajdoníthatóan, annak mintegy folytatásaképpen jött létre a Magyar Élet Konferencia 1943-ban.

- *Akkor már nagyon sokan látták, hogy el fogjuk veszíteni a háborút.*

-A Magyar Élet Konferencia tulajdonképpen az országért, a nemzetért, a jövőért vállalt felelősséget. Hisz a résztvevők egy független Magyarország felépítésének szándékával és tervével gyűltek össze. Hadd említsem meg a konferencia nagy előadói mellett annak a Soós Gézának a nevét, aki, egyházi emberként, az egész Soli Deo Gloria mozgalom lelke volt. Püski Sándorral és a népi írókkal való együttműködésük révén sikerült a konferenciát összehívniuk.

Visszatérve a nemzetpolitikai rendszerváltozás motívumához, nyomatékositani szeretném, hogy abban a reményvesztett helyzetben milyen fontos szerepet játszott a református egyház, s hogy milyen komoly inspirációs forrást jelentett a közös nemzeti gondolkodás létrejötte szempontjából.

Ismert körülmény, hogy az erdélyi ébredés Kós Károlyék *Kiáltó Szó*jával indult. Ugyanitt említhetjük párhuzamként Márton Áron memorandumát és azoknak a szervezkedését, akik az éppen félrecsúszó Magyar Népi Szövetség ellenében igyekeztek kiutat mutatni, és menteni a menthetőt a második világháború végén. A Párizsi Békekonferenciához fordulva 1946-os folyamodványukkal ők valóban megtették minden tőlük telhetőt.

Valamennyi ilyen korszakos jelentőségű vállalkozásnak a közös gondolkodás és az egyidejű közös cselekvés volt a legfőbb üzenete. Ide vág az a Kós Károly-i imperatívusz, hogy „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk. Élni akarunk, tehát dolgozni fogunk”. Az Úr hű sáfárainak módjára, akik nemzetük érdekében kamatoztatják talentumaikat, és a nemzet közösségének a szolgálatába állítják egyházukat és híveiket.

- *Mennyire volt bonyolult a politikum és az egyház, a politikum és a civiltársadalom irodalmi viszonya?*

- Rendkívüli módon. Külön elemzést érdemelne az a gondolat, miként hatott a politikai életre a szellemi élet a szárszói konferencia folyamányaként, milyen viszony áll fenn a mi törekvéseink és a politikai élet között. Sajnálatos, ha a politika kisajátítja a kultúrát. (Erről a jelen lévő dr. Fleisz János igencsak sokat mesélhetne nekünk történészként, de saját tapasztalatai alapján is...) Sajnos, mi magunk is tanúi lehetünk annak, hogy ha a politikum birtokba veszi és eluralja a kultúrát, az óhatatlanul súlyos torzulásokhoz vezethet.

A nemzetpolitikai rendszerváltozás apropóján hadd emlékeztessenek itt arra a nagy budapesti erdélyi tüntetésre is, amelynek éppen júniusban volt 25 esztendeje. Bár – amint említettem – a politika és a civiltársadalom kapcsolatrendszerre nagyon bonyolult, ám azt biztosan mondhatjuk, hogy az erdélyi tüntetés óriási jelentőséggel bírt, igen

nagy hatással volt a '89-es változásokra, és az azt követő, nemzetpolitikáinak nevezett rendszerváltozásra.

Visszatérve Balatonszárszóra: azt mondhatná valaki, hogy a kortársak közvetlen tanúi lehettek egy népi front kialakulásának. De tudjuk, hogy a „népfront” – a szocialisták, kommunisták játékszereként – aztán sehova sem vezetett. Erdei Ferenc és társai balekjai voltak a később berendezkedő kommunizmusnak. Csakúgy, mint Darvas Józsefék. Sőt még Veres Pétert is megpróbálták felhasználni eme baloldali elhajlás igazolására, és az államkommunizmusba áthajolt szocializmus, illetve a bolsevizmus legitímálására. Mindemellett Erdei Ferenc érvelésének tudományosságát és jóhiszeműségét nem való megkérdőjeleznünk, a vele szemben érvelő Németh László polgári, írói ethosza pedig egyenesen példamutató számunkra ma is.

M. Kiss Sándor azt írja egy helyütt, hogy a politikai szférában a népi írók önállóan nem voltak jelen. Ez biztosította szellemi-politikai függetlenségüket.

Ez a mi számunkra is tanulságos, amikor Erdély és Magyarország, valamint a nemzet jövőjéről gondolkozunk. Hogy – a balatonszárszóiak módjára – ilyen értelemben is egy „harmadik utat”, vagy inkább azt mondanám, hogy egy önálló utat keressünk és kövessünk, anélkül, hogy netalán valamely provinciális utópia bűnébe esnénk... Erre az önállóságra nézve bőven van hova nyúlunk, honnan merítenünk. Maga Erdély, az erdélyiség, ideológiai formájában a transzszilvanizmus ilyenfajta önálló gondolkodásmódot jelent(ett). Erdély egész múltja erre az önállóságra vall: a gyuláktól kezdve a vajdákon át a fejedelemség koráig terjedően, amikor Bécs és Sztambul, két malomkő között őrlődünk. Jó, hogyha Bethlen Gábor trónra lépésének négyszázadik évfordulóján ezt a történelmi, szellemi, erkölcsi hagyományt is felelevenítjük. Tulajdonképpen a Kiáltó Szó is erről a fajta erdélyi „külön útról” szól, a Bukarest és Budapest között őrlődő erdélyi magyarság sajátos sorsáról, éles kritikával illetve nem csupán a többségi román hatalmat, hanem hasonlóképpen a levitézlett budapesti szupremációt is.

- Milyen érdekes apropója ez az ügy a mostani magyarországi útkeresésnek is!

- Épp a napokban folytattuk le az Európai Parlamentben Magyarország vitáját. Kísérteties volt ugyanazokat a szavakat hallani, amiket annak idején Németh László az előadásában hallatott: egykor, a szatmári béke nyomán, „idegen gyámság” alá került az ország. Ugyanezt hallhattuk Orbán Viktor szájából: nem kívánunk az Európai Unió

„gyámsága” alá kerülni. Morvai Krisztina pedig, tiltakozásképpen, egy plakátot feszített ki, melyen ez állt: „Nem leszünk gyarmat!” Brüsszel nem Moszkva, hangoztatták többen is, és – mivel tudunk viselkedni – mi is ezt mondtuk. De: csak egyetérteni lehet azzal, hogy a birodalmi, a nemzetállami, a pártpolitikai bekebelező, egyneműsítő politikák ellenében fel kell lépnünk, és meg kell találnunk az önálló magyar utat. Megítélésem szerint az Orbán-kormány ezt jól csinálja. Orbán Viktor nagy államférfihoz méltó módon politizál, annak minden népszerűtlen velejárójával. Az egykori totalitárius rendszerek visszahúzó örökségével és az integrációként tált globalista törekvésekkel szemben mindenképpen az önálló magyar út megtalálására kell igyekeznünk, még ha ez sokszor lehetetlennek tűnik is. Arra, amire, legalábbis elvben, lehetőséget is nyújt a szabad Egyesült Európa. Ám ha az Egyesült Európa ezt mégsem tenné, akkor sem magunkat kellene „belegyőzködnünk” a megszorító, korlátozó európai keretekbe, hanem sokkal inkább az Európa-politikán kellene változtatást elérnünk.

Hogy is szólt Németh László kérdése? Nem lehetne a pápuák lakta Új-Guinea a pápuáké? „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. Ámde feláll valaki, és azt kérdezi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké?” – írta volt a Kisebbségben szerzője.

Nos, nem lehetne Erdély az erdélyieké? Erdély ne legyen a románoké, ne legyen a magyaroké, Erdély legyen az erdélyieké. Annak a hagyományos történelmi transzszilván örökségnek a szellemében, amelyről említést tettem. Sajnos, Erdélyt és az erdélyi magyarságot annyira bedresszírozták, politikailag bekebelezték és „megalázatosították”, olyan fokra jutott a magyarság asszimilációja, hogy...

Párhuzamként elmondhatjuk, hogy Magyarországon is olyan sikeres volt a kádári rendszer amnéziája, hogy a politikai komprádorok hadával a nyakunkon az önálló magyar utat követnünk nagyon nehéz. Noha a mostani válság csak bizonyos értelemben hasonlítható a világháború-korabeli válsághoz, mindazáltal – változott körülmények között – épp olyan katasztrofális helyzetben vagyunk. Mind Erdély, mind kis-Magyarország éppen olyan katasztrofális helyzetben található, mint volt egykor, a különbség csupán annyi, hogy az akkori irdatlan vérvesztéseinkkel szemben mostanság „csak” egy vértelen pusztulásnak vagyunk a szenvedő alanyai.

Itt tartunk most.

- *Merre van a kiút, mit kellene tennünk!?*

- Erről gondolkoztunk együtt a tizedik évfordulóját megért Partiumi Írótáborban is. Úgy kellene az egész Kárpát-medencében együtt gondolkoznunk, mint tették volt egykor Balatonszárszón, vagy 1937-ben a Vásárhelyi Találkozón, amelyet szintén párhuzamba állíthatunk a szárszói konferenciával.

Magyarország állami életét idegenek vezetik, mondta Németh László hetven évvel ezelőtti előadásában. Idegen népek, idegen birtokosok. Mindez fokozottan érvényes az utódállamokba szakadt magyarság vonatkozásában. Enyhe kifejezés az, hogy „gyámság” alatt élünk. Terror alatt élünk! Legfeljebb azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy „finomul a kín” – József Attilával szólva. Nap mint nap egy fájdalmas vértelen pusztulásnak lehetünk tanúi és elszenvedői. A Hymnus költőjének partiumi szülőhazájában szólva hadd idézzem erre nézve Szódemeter szülöttének remekbe szabott miniatűrjét a Szép Erdélyről: „Szép Erdély barna fürtű / Leánya, hú anyám, / Tekints az égi lakból / Még egyszer vissza rám. / Im elhagyott hazádon / Pusztulat átka leng; / Erdély ledőlt, s fölötte / Fiad keserve zeng.”

Nem vagyok érzелgős fajta. De amióta az eszemet tudom, e nélkül a szomorúság nélkül egy napot se tudok eltölteni, és ameddig élek, nem tudok napirendre térni felette. „Hú anyám” nevelte belém...

- *A napokban tették közzé a véglegesnek tekintett népszámlálási adatokat. Mit mondanak a számok?*

- Húsz millióan lennének Románia lakosai, felkerekítve különböző becslések alapján azokkal, akiket nem sikerült azonosítani a népszámláláskor, mert épp külföldön vagy „úton” voltak. Ebből nagyjából 1,3 millió a magyarság hivatalos lélekszáma. Kétszázezerrel volnánk kevesebben, mint 2002-ben. Ami viszont különösképpen érdekes, hogy 1,2 millió lakosnak nincs nemzetisége. Ez valószínűleg az előbb említett becslés következménye, hiszen akivel nem tudnak szóba állni, az nem vallhatja meg nemzeti identitását. Nos, ahogyan Beke György fogalmazott: „egy önkéntes” Trianon is végbemegy a nemzet életében. Az asszimilációs és homogenizációs politikát, az államnacionalizmusok dúlását félretéve önvizsgálatot kell tartanunk, hogy tudniillik mennyire vagyunk mi is részesei Trianonnak, mekkora ebben a mi felelősségünk.

Néhány évvel ezelőtt Für Lajos tette közzé azokat az adatokat, amelyek arra vonatkoznak, hogy mi mindent nevezhetünk „önkéntes” vagy „belső Trianonnak”. Több mint egy millióan vannak az egyszülős családok; több mint egy millióan a gyermektelen házaspárok; és több mint egy millióan az egy gyermekes házaspárok. Ha összeadjuk

ezeket az adatokat, akkor úgy tűnik, hogy Magyarország lakosságának mintegy a fele hiányos társadalmi képlet szerinti családi állapotban él. Társadalmi összetételét tekintve, igazából ezt nevezhetjük: „csonka Magyarországnak”. Ez a nem csupán a mesterségesen megvont határok által, hanem az „önkezével” megcsonkított nemzet. Ezeket a trianoninak nevezhető folyamatokat semminő szavalatokkal és prédikációkkal – itt most pejoratív értelemben használok ezeket a kifejezéseket – nem lehet megállítani. Több kell ennél: ébredés, cselekedet és példa, nemzetpolitikai fordulat! Mindazáltal és ezzel együtt, legfőképpen mégiscsak abba a kegyelembe kell vetnünk bizodalunkat, mely - az özönvíz előtt és után - Noé által megmenekítette a föld népét a végpusztulástól, és kicsinységében megsokasította...

Kányádi Sándor 1973-as versét (Noé bárkája felé) idézem: *„Be kell hordanunk, hajtanunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges. // Zuhoghat akár negyvenezer nap / és negyvenezer éjjel, ha egy / buboréknyi lelkiismeret- / furdalás sem követi a bárkát. // Mert leapad majd a víz. / És fölszárad majd a sár. // És akkor majd a megőrzött, / a meglévő szóból újra- / teremthetjük magát / az első búzaszemet, / ha már igével élünk / tovább nem lehet.”*

Ez a költői kép híven kifejezi helyzetünk lehetetlenségét, szinte kilátástalan voltát. Hogyha ennek az állapotnak a politikai realizmusánál maradnánk, akkor a jelenlegi katasztrofális állapotunkban nem sok jót remélhetnénk. Huszonöt év alatt mintegy milliónyival apadt a magyarság a Kárpát-medencében. Ez azt jelenti, hogy a többnyire békés, demokratikusnak nevezett rendszerváltozást követő körülmények között nagyobb a vérvesztésünk, mint volt az első világháborúban, a magyar zsidók pusztulását is beleértve. Nos, ezt csak azért említettem, nehogy azt higgyék, hogy valami nemzeti borúlátás uralkodott el a lelkemben. Nem. Mindez egy olyan realitás, olyan valóságos állapot, amely valóban a lehetetlenség határát súrolja.

Ebben a helyzetben az isteni szeretet kegyelmi lehetőségeit keresem egyházaink közösségében, a megmaradás reménységével. Ama bizonyos „kegyelmi idő” utolsó óráiban vagyunk. Hallatlanul időszerű az a már-már irracionális himnuszbeli megfogalmazás, amely szerint „megbűnhődte már e nép a... jövődőt” – nem csak a múltat. Hát ebben a helyzetben keressük mi is a kiutat, melyre nézve Szárszó paradigmatisztikus példaként szolgálhat.

- *És az erdélyi történelmi hagyományok?*

- Amiként az erdélyi történelmi hagyományaink is – természetesen.

Ebben a helyzetben a civil szféra és a történelmi egyházak szerepe egyértelműen felértékelődik. Harmadikként említeném a politikai szférát, melyben az a mondás dívik, hogy „merjünk kicsik lenni”. És ez hat, szinte a szó szoros értelmében hat, mert hiszen kisebbségi állapotunk kisebbségi tudata immár genetikailag is annyira belénk ivódott, hogy mi aztán tényleg hajlamosak vagyunk kicsiknek lenni...

Sajnos, az MSZP-típusú RMDSZ és a Magyar Népi Szövetség-típusú RMDSZ-politika opportunizmusa, tájba simulása, illetve a talpak alatt lehajló főnek az eufemisztikus mítosza merő öncsalás és önigazolás. Könnyű belátni, hogy a poszt-trianoni és a poszt-kommunista állapot egyenes folytatása hova fog vezetni, hogyha ebből a kutyaszorítóból nem tudunk kitörni. Ebben a helyzetben prédikátoraink és íróink jelentik számunkra a legfőbb útmutatást, hiszen eleven igéikkel és a „nyelvében élő nemzet” szavaival mentik számunkra Noé bárkájában az „élni akaró életet”...

Kövessük tehát a szárszói példát, mint ahogy azt tesszük mostani együttgondolkodásunk alkalmával is, és keressük meg egy olyan egyházi, politikai, nemzeti öikuméniának az útját-módját, amely kivezet bennünket ebből az áldatlan állapotból, és esélyt teremt a megmaradásra.

Erdély az erdélyieké!

- *A '43-as szárszói konferencia lényege haza- és nemzetföltés volt?*

- Erről szólt a nemzet evangéliuma, örömmüzenete. Ilyenfajta evangéliumot kell nekünk is hirdetnünk. Nem mondunk, nem mondhatunk le a kibontakozás igényéről. Kövessük a szárszói utat alulról szerveződő összefogással, közös gondolkozással és közös cselekvéssel!

Kapu, 2015/8.

AKIBEN NINCS HAZASZERETET, AZ LELKILEG SÉRÜLT

– BESZÉLGETÉS BARTIS FERENCCEL –

*Tetteink halálukkor fájnak
a szavak születésük előtt...
Földed húsom, köved csontom, te
egyetlen, kegyetlen ANYAFÖLD!*

Bartis Ferenc költővel csupa olyan dolgokról beszélgetünk, amelyeket közhellyé koptattak ugyan a hétköznapiak, de mit sem veszítettek időszerűségükből:

– *Neked mit jelent a haza?*

A nagyvilágban tett kóborlásaim során felsajgó hazagondolásaimat s jócskán a nemzetféltést.

– *Hogy értsem ezt?*

– Én ugyebár erdélyi, szárhegyi vagyok, odavaló születésű, ahol Bethlen Gábor fejedelem is nevelkedett rövid ideig. Amikor otthonról elkerültem Marosvásárhelyre, rettenetes honvágyam támadt, vágytam vissza a szülőfalumba. Amikor ifjú koromban onnan Bukarestbe költöztem, szerettem volna visszatérni, mert honvágyat éreztem Marosvásárhely iránt. Amikor 1984 őszén a román hatóságok megfosztottak állampolgárságomtól, és hontalanként végleg eljöttünk Budapestre, döbbenetes honvágyam volt, szerettem volna visszatérni Erdélybe. S mit ad Isten, amikor először kint jártam Amerikában, Magyarország, Budapest iránt éreztem honvágyat. Ott született meg bennem a felismerés: az ember különös erővel kötődik a saját fajtájabeliekhez és azokhoz a helyekhez, ahová bizonyos személyes élmények, szálak fűzik.

Bár Romániában éltem, számomra sohasem Bukarest, hanem Budapest volt hazám fővárosa. Amaz volt az adminisztratív központ, de érzelmileg, eszmeileg mindig ez maradt meg bennem fővárosnak. Jól tudod, hogy mi Erdélyben mindig két szilvesztert ültünk, egyiket a román, másikat a budapesti óra járása szerint. És amikor a Kossuth Rá-

dióban meghallottuk a Himnuszt, bizony a könnyünk kicsordult. Persze belejátszott ebbe a neveltetés is, és néhány gyermekkori élmény. Édesanyám gyönyörű székely balladáit, apám megkapó magyar katonatörténeteit. Márton Áron pedig, a néhai gyulafehérvári hős püspök, aki édesanyám nagybátyja volt, a rokoni szálak révén – s főleg személyiségeivel – meghatározta a család életét.

– *Tamási Áron azt írta: Azért vagyunk a világban, hogy valahol otthon legyünk benne. De mi van akkor, ha a haza és az otthon nem fedik egymást?*

– Baj. Én egyaránt otthon éreztem magam szülőfalumban és Marosvásárhelyen, de Brassó, amit Ceausescuék kényszerlakhelyül jelöltek ki számomra, mindig is idegen maradt, pedig ez is épp úgy Erdély része, mint a többi helység.

– *És az anyaországban?*

– Az anyaországban? Sohasem éreztem magam sem menekültnek, sem áttelepültnek, hisz annak idején nyilvánvaló volt, hogy Ady Zilahról vagy Nagyváradról átjön Budapestre, és itt köt ki, vagy Nagyszalontáról Arany János. Ezek az újfajta sorompók számomra nem léteznek. Annál inkább léteznek viszont a közvéleményben, ami belső konfliktusokat szül. Sajnos, az ország feldarabolása az emberek tudatában szakadékokat hozott létre.

– *Szabó Dezső mondta: minden magyar felelős minden magyarért. Úgy tűnik, közös feladat a magyarság szellemi és érzelmi egységének az újrateremtése, a nemzet egészében való gondolkodás kialakítása. Egyébként ilyen törekvésekkel másutt is – így szomszédainknál is – találkozunk.*

– Ez kéne legyen a természetes. Ahhoz, hogy integrálódhassunk, be kellene hozni az elorzott negyven évet, és túllépni egykori önmagunkon, hogy versenyezhesünk a jelennel. Ehhez viszont az anyaországnak rengeteget kell tennie. Az elcsatolt területek magyarsága például sokkal többet tud az anyaországról, mint az anyaországi lakosság zöme az elcsatolt területek magyarságáról.

– *Eszerint az anyaországi magyarságnak hiányos a magyarságtudata?*

– Olyannyira hiányos, hogy a zöme – mert hála Istennek létezik egy szűk réteg, amely kivételt képez – még csak tudni sem akar a magyarság integrálódásának, az egymásra figyelésnek, az összefogásnak elégtő szükségességéről.

– *Mi síkra szállunk a határainkon kívüli magyarokért, s ez a világ legtermészetesebb dolga. De mit kell tennünk azért, hogy a hazai nem-*

*zetiségek, mint magyar állampolgárok németként, szerbként, szlovák-
ként vagy románként – otthon érezzék magukat Magyarországon?*

– Mindent el kell követnünk azért, hogy jól érezzék magukat. Különben kapóra jött a kérdésed. Most fejeztem be egy tanulmányt. Rövid, de közel húsz esztendő töprengésének az eredménye. Nemzet, nemzetiség, etnikum, kisebbség. Egyik fogalom sincs megnyugtatóan meghatározva. Mindegyik sebezhető. De maradjunk a kisebbségnél. A kisebbség fogalmát a többség találta ki, miután rosszul húzták meg a határokat Európa-szerte. Ez akkor kezdett probléma lenni, amikor a kisebbség fogalmát terminus technikusként átvette a nemzetközi joggyakorlat. Ugyanis a kisebbség fogalma egy helyzetet, állapotot jelöl, nem pedig egy népcsoportot. Másodrendűséget rejt magában, kisebbségi érzést, jogfosztottság érzést szül az emberekben. Romániai, volt szovjetunióbeli, volt jugoszláviai vagy csehszlovák magyar kisebbségről beszélnek, pedig ezek nemzetrészek.

– *És az Amerikában vagy Nyugat-Európában élő magyarság?*

– Az ország testéből kiszakított és más országokhoz került magyarság nemzetrész, az országtól távol eső helyeken élő magyarok pedig nemzetiséget alkotnak. A terminológia megváltoztatása azért is fontos lenne, mert elméletileg sem lehet az emberi jogok biztosításának a kötelezettségét a kisebbségi terminológiával összhangba hozni. Mihelyt azt mondom: kisebbségi, ez nemcsak létszámbeli kisebbséget jelent, hanem a jogaikban való csorbítást/csorbulást is, azt, hogy kevesebbrel is beérjék. Ez a terminus mára már kimondottan pejoratív jelentést kapott. Amerikában például nem szabad azt mondani, hogy néger. A néget ott úgy hívják: fekete ember, mert a néger megnevezés sérti őket.

– *Elkalandoztunk. Térjünk vissza az irodalomhoz. Szolgálja-e az irodalom, a költészet a hazafiságot?*

– Székely János marosvásárhelyi jeles költőnk írta egyszer, hogy a költészet elvesztette funkcióját. Vannak, akik azt hirdetik, hogy a költészet meghalt. Bennem azok a balladák, amelyeket édesanyámtól hallottam, mindétig megmaradnak, azok a történeti legendák pedig, amelyeket apám mesélt, nemcsak az életemet határozták meg, hanem az utamat is. Második elemista lehettem, amikor az iskolában el kellett mondanom egy hazafias verset, és emlékszem, versmondás közben elsírtam magam. Nem azért, mert nem tudtam a verset, hanem azért, mert sejtjeimben éreztem az üzenetét. Nem véletlen, hogy már az ókorban kitalálták a könyvégetést: a szó veszélyesebb a tethnél.

– *A kimondott vagy leírt szó valóban ott volt minden nagy történelmi átalakulás küszöbén...*

– Azzal kezdődött. Minden nagy forradalomnál első számú probléma a szólás- és sajtószabadság volt. Én hiszek a költészet embert, történelmet formáló erejében. Sao Paolóban történt: A nagy utcai zsivajban egyszer csak valaki valami bendzsófélén a Marseilles-t kezdte játszani. Akkor derült ki, hogy az utcán s a téren mennyi a jövő-menő francia. Vigyázállásban hallgatták végig a francia himnusz.

Nem egyszer iskolák hívnak meg évnyitó vagy évzáró ünnepségre, ahol a magyar himnusz magnóról megy, a kölykök rágógumiznak, a szülők hátul zsebre dugott kézzel pletykálnak... Az ilyesmi nevelés kérdése is. Én végtelenül helytelenítem azt, hogy a szalámin, a kolbáson a trikón ott a piros-fehér-zöld szalag. Egy nemzeti szimbólumot nem szabad olcsó pénzre váltani, ezért százazrek, milliók adták az életüket.

– *Mondják, hogy manapság a közéletben kevés a szavahihető, hiteles ember. Szerinted mi a hitelesség ismérve?*

–A hitelesség elengedhetetlen és legfőbb feltétele, hogy az ember szavai és tettei közt ne legyen ellentét. Ki-ki még fiatalon kötelezze el magát egy közösségnek, népnek, nemzetnek. De sohasem egyetlen pártocskának vagy ideológiai vonulatnak. A magunkfajta firkászok közt, sajnos, nem sok az olyan alkotó, akinek akár a jelen, akár a közeli jövő nem tudná megkérdőjelezni egy vagy több munkáját vagy akár egész életművét. Én nem hiszek abban, hogy valaki, egy nép, egy nemzet helyzetét tegnap egyféleképpen ítélte meg, ma pedig merőben másképpen, ugyanis ez egy hosszú gondolkodási folyamat eredménye. Az ilyesmit nem lehet az egyik napról a másikra megváltoztatni. Ha csak nem pénzért adja el magát, vagy félelemből írja, amit ír. De tudommal azért még senkinek nem esett bántódása, ha nem írt.

Az a legveszélyesebb, hogy a pártállam éppen a nemzeti öntudatot, a nemzet iránt való elkötelezettséget, a hazaszeretetet ölte ki leginkább az emberekből. A hazaszeretet szerves része pedig a nemzetföltés. Romániában, Lengyelországban s másutt ebben a tekintetben egészen más a helyzet. A volt szocialista lágerben a nemzeti öntudat szempontjából Magyarországon a legkatasztrofálisabb a helyzet.

– *A rendszerváltás után sem látsz pozitív változást?*

– Látok, de nagyon keveset. A kormány elképzeléseit, egyszerű állampolgárként, sok vonatkozásban helyesnek érzem. De ténykedésében téblábolónak, gyöngének tartom a kormányzatot. Döbbenetes, hogy a szubkultúra, a szórakoztató ipar mennyire kiszorította az igazi irodalmi, művészi értékeket. És ezeknek a fogyasztói – tapasztalatom szerint – javarészt azoknak a soraiból kerülnek ki, akik sem anyagi ja-

vakat, sem szellemieket nem termelnek. Ez irdatlan veszélyeket hordoz magában, különösen, ha arra gondolunk, hogy a gyermekeket és a fiatalokat leszoktatták a munkáról, illetve nem szoktatták rá őket.

–*A hazáját szerető ember igazsága is...*

– Mi magyarok olyanok vagyunk, hogy még az ellenségeinket sem tudjuk gyűlölni. Csak azt nem értem, hogy egyesek szemében miért bűn az, ha egymást próbáljuk szeretni. Fel kellene hagyni végre az idegenmajmolással. Ha egy másik bolygóról idecseppenne valaki Budapestre, a feliratokból bizony nem tudná megállapítani, melyik ország fővárosában jár. Ez erősen aggasztó. Elhatároztam, írni fogok a Parlamentnek, hogy amikor sor kerül az Alkotmány módosítására, külön cikkelyben iktassák be a magyar nyelv törvényes védelmét. Mert oda jutottunk, hogy az anyanyelvünk került veszélybe. Az utca emberének olyan szegényes a szókincse, hogy naponta két-háromszáz szót használ – a sok százezerből. A hazaszeretethez az is hozzátartozik, hogy szépen beszéljük az anyanyelvünket, ismerjük az ország s a nemzet történelmét, hogy ne gúnyolódjunk a rendőrrel az utcasarkon, ne szóljuk meg a katonatisztet, aki elsétál mellettünk, mert az egyik a rendet igyekszik fenntartani, a másik pedig a hazát védi.

Amiért valaki szereti a hazáját, nemzetét, és ragaszkodik hozzá, nem jelenti/jelentheti azt, hogy másokat gyűlöl. Akiben nincs hazaszeretet, nemzeti öntudat, az a lelkében sérült ember, és nincs és nem is lesz lehetősége arra, hogy egyéni élete kiteljesedjen. Én nem hiszek a kozmopoliták hazaszeretetében. Ők gyökértelenek. Ez pedig nagyon lényeges, mert a mi kis hitvány életünk értelme azon fordul meg: mit tudunk adni a közösségnek. A magyarságnak pedig ma éppen erre van a legnagyobb szüksége. Még ha a saját bőrünkön érezzük is netán az adakozás következményét, még akkor is, úgy is adnunk kell. Fogjunk össze végre, hogy boldoguljunk. Ahhoz, hogy a nemzetrészek és a távolabbi országokban élő magyar nemzetiségek életképesek legyenek, egy szűzmáriásan erős anyaországra van szükség. Ezt kell megteremteni.

Magyar Honvéd, 1992. 04. 24.

MÉDIA ÉS MAGYARSÁG

MÉDIA ÉS MAGYARSÁG

Trianon óta az ország határai és a nemzet határai nem esnek egybe. Ezen a gyászos helyzeten valamiképpen változtatni kell(ene). A határon túli magyarságnak az anyaországgal való összekapcsolásában a tömegkommunikációnak meghatározó szerepe van. Elengedhetetlen követelmény, hogy az országhatárokon átsugárzó média ne csak a magyar állam területén élő nézőket és hallgatókat vegye figyelembe, hanem egyképpen az utódállamokban és a nagyvilágban élő többmillió magyarát is. A nemzeti integráció sikere nagymértékben függ attól, mennyire leszünk képesek a megindult és izmosodó párbeszédet hosszú távon fenntartani, és a nemzetépítés cselekvő részeseivé tenni a határon túl élő magyar közösségeket.

A nemzetstratégiában a média – mint a kultúráközvetítés leghatékonyabb eszköze – befelé a nemzeti identitás megőrzésének egyik alapvető eszköze, kifelé országgép-formáló erő. De ahhoz, hogy ezt a szerepét betöltse, a médiát meg kell tisztítani az évtizedek alatt beleévedött szennyfoltoktól, és lankadatlan azon örködni, hogy ártó szándékkal senki ne nyúlhasson hozzá. Ez elsősorban a politika és a szakma felelőssége, de mi, polgárok sem lehetünk közömbösek iránta.

A politikai határok fölött átívelő nemzeteszmet valló milliók számára a kárpát-medencei magyar nyelvű közszolgálati médiának a magyarországi intézmények mellett a szomszédos országokban működő magyar televízió- és rádiószerkesztőségek is szerves részei (kell, hogy legyenek). Egy bölcsen kigondolt médiastratégiának tartalmaznia kell azt a követelményt, hogy az anyaországi közszolgálati intézmények állandó kapcsolatot tartsanak fenn az utódállamokban élő magyarok helyzetét jól ismerő odaáti szerkesztőségekkel és műhelyekkel, azokat támogassák, erősítsék. Sajnos, azonban mindmáig várat magára a határokon átnyúló egységes információs hálózat létrehozása. Az információáramlás jobbadán egyirányú. A műholdas televíziózás az anyaországi híreket eljuttatja a határon túli magyar közösségekhez, de fordított irányban ez alig vagy egyáltalán nem működik. A magyarországi médiában, rádióban, tévében és lapokban alig jelenik meg a határon túli magyarság élete. Ez ellentétes a legalapvetőbb magyar érdekekkel.

Ahhoz, hogy ez a helyzet gyökeresen megváltozzon, a (mostani) polgári kormánynak (első Orbán-kormány – szerk.), mely célul tűzte ki a nemzet integrációját, igénybe kell venni minden lehetőséget. Nemcsak arról van szó, hogy az anyaországi média a nemzeti hagyományokra épülő hír- és dokumentumműsorokkal lássa el a Kárpát-medence és a távolabbi régiók magyarságát, az is legalább annyira fontos, hogy az említett régiók megmutathassák saját arcukat az anyaországnak és egymásnak is. Ismerjük meg minél jobban egymás életét, törekvéseit, nehézségeit, gondjait: a betegség gyógyításának kiinduló pontja és alapfeltétele a pontos diagnózis. A műholdas kommunikáció világában nem lehet álom többé, hogy a székelyföldi, szilágysági, mezősegi, bihari tanító, paraszt, kétkezi dolgozó vagy egyházi ember találkozhaszon felvidéki, délvidéki, kárpátaljai vagy moldvai csángó-magyar testvéreivel.

Rendkívül gyorsan cselekedni kell, hisz az 1996-ban jóváhagyott magyar médiatörvényben a közszolgálati műsorszolgáltatók kötelezettségei között még mindössze „az ország különböző területeinek társadalmi, gazdasági, kulturális életét megjelenítő műsorszámok bemutatása” szerepel.

Az egykori törvényhozók nyilván azt szerették volna, hogy a rádióhullámok hirtelen megálljanak Ártándnál, Záhonynál és Komáromnál. Az ő fejükben határon túli magyarok nincsenek, vagy ha vannak, nem számítanak. Csak ország van, állampolgárok vannak. A nemzet történelmileg elavult fogalom.

Persze a médiatörvényt meg lehet és meg is kell változtatni, de az sem kevésbé fontos, hogy a műsorok összeállításánál maximálisan figyelembe vegyék a nézők és a hallgatók társadalmi összetételét, iskolázottsági tagozódását, ízlését, igényeit.

Nem tekinthetünk el attól, hogy a határon túliak nyolcvan éve az anyaországitól eltérő politikai, gazdasági, kulturális környezetben élnek. És számolni kell az utódállamokban működő többségi televízió- és rádióadók konkurenciájával is. Az „odaáti” fiatalok színes és tartalmas műsorokat várnak tőlünk, különben könnyen átkapcsolnak és átszoknak a román, a szlovák, a szerb... adók valamelyik „vonzóbb” csatornájára, hiszen nyelvi nehézségeik nincsenek.

Magyarországon meglehetősen nagy ellenkezést váltott ki a Román Televízió magyar szerkesztőinek az az egészséges ötlete, hogy valamelyik magyar köztelevízió vegye át – vagy adásidőben, vagy másnap reggel – az odaáti adásokat, foglalja össze a határon túl élők gondjairól, teendőiről szóló elmúlt napi, heti eseményeket. Úgy, ahogy példá-

ul a Román Televízió naponta átveszi a Moldáviai Televízió román adásait. Megértés vagy mérlegelés helyett azonban a javaslatot a honi szakmai konkurencia nyomban elutasította: „nincs hogyan kontrolálni előre a műsorokat”, „nem bízunk a románokban” (ezek a romániai magyarok lennének), „sokba kerül”. Pedig az lenne az igazán bölcs dolog, ha a szakmai irigységen alapuló harcot mihamarabb felváltaná a gyümölcsöző együttműködés. Hisz a magyarságnak ezeket az előretolt állásait, végvárait nem feladni, hanem megtartani és erősíteni kell. Hogy tekintetünket kis körünkön túlra, távolibb horizontokra vethessük.

Ma már így vetődik fel a kérdés: Budapest-centrikusság vagy európai értelemben vett regionális gondolkodás? Nem vitás, hogy a nemzet számára ez utóbbi képviseli a jövőt.

Ha Erdélyt meg a többi elcsatolt területet de facto (most) nem is hozhatjuk vissza az anyaország kebelébe, legalább tudjunk egymásról, ismerjük (meg) egymás gondjait, bajait, örömeit, ne csak eszünkkel fogjuk fel, de egész lényünkkel érezzük át, hogy a politikai határok ellenére együvé tartozunk, együtt lélegzünk, egyazon nemzet tagjai vagyunk.

A kisebbségben élő nemzeti közösségeket az anyanyelv, az anyanyelvi kultúra és a nemzeti identitástudat tartja össze, és különbözteti meg másoktól. A kisebbségek önazonosságukat csak úgy határozhatják meg, ha a közélet szintjén nyilvánosan megvallhatják, hogy ők igenis ahhoz a közösséghez tartoznak. Az anyanyelvű rádió és televízió pedig elsőrendű közösségépítő és identitásmegtartó tényező lehet azáltal, hogy közvetíti az anyanyelvű műveltséget, és nyilvánosságot biztosít számára.

Magától értetődő, hogy a magyar nyelvű rádió és televízió ott a legfontosabb, ahol a nemzeti identitás megélése a legnehezebb. Százerekre rúg a Kárpát-medencében azoknak a magyaroknak a száma, akik a munkahelyükön nem beszélnek magyarul, nincs magyar szomszédjuk, gyermekeik többségi iskolákba járnak, idegen nyelven prédikálnak nekik, az anyanyelvet legfeljebb a családban használják... Ha belátható időn belül nem javulnak érezhetően a nyelvi, kulturális lehetőségeik, a nagyszülők túlnyomó többsége már nem fog szót érteni unokaival magyarul.

Nagyon sokat segítené ezen például a Kossuth Rádió, amely a leghallgatottabb, és mindig is egyféle etalonnak számított a magyarság számára. Csakhogy az elismerések derűs nyugalma időnként nyugtalanító figyelmeztető jelek is belevegyülnek. Ugyanis a kisebbségi magyarság kezd rájönni arra, hogy a „nemzeti főadó” műsoraiban csak annyi szó esik a határon túli magyarságról, amennyi az anyaországi

hallgató ilyen irányú érdeklődésére még számot tarthat. Ez pedig nagyon kevés. Aggasztóan kevés azért, mert Magyarországon a kommunista hatalom negyven évig azon mesterkedett, hogy a nemzeti érzést és a nemzetben-gondolkozást kiirtsa a lelkekből. Olyan rádió- és tévé-műsorokra van szükség, amelyek az összmagyarságról az összmagyarságnak szólnak. Saját gondjainkat csak mi oldhatjuk meg. Ha meg akarunk maradni, nekünk mindenekelőtt a magunk dolgaival kell foglalkozni. Márpedig a magyarországi néző és hallgató ma összehasonlíthatatlanul pontosabb és részletesebb képet kap – napi rendszerességgel – arról, mi történik például a Közel-Keleten, mint arról, hogy milyen a szilágysági vagy a mezősegi szórványmagyarság élete, hogy alakul a székelység jövője, sorsa, a gomba módra szaporodó ortodox templomok és laktanyák, magyarán a Székelyföld „békés” elrománosításának kényszerű körülményei között. A jelen helyzet megváltoztatása: egy kiegyensúlyozott, a való életet és a nemzet alapvető érdekeit hűen tükröző, nem manipulált tájékoztatás elsősorban nem pénz, hanem politikai akarat, döntés függvénye.

És nyilván nemcsak a szomszédban élő magyarok helyzetét jobbítandó tennivaló sok. Nyugaton és a tengeren túl élők közül sokan azt nehezményezik, hogy a magyar médiában kevés a nemzetben gondolkodó szakember. Amíg a felső vezetésben és a munkatársak szintjén jelen van a magyarságtudat, közép szinten régi, megcsontosodott szervezők foglalják el a határozatokat, döntéseket hozó pozíciókat.

Nagyon itt lenne az ideje egy közös stratégiai terv kialakításának a tengeren túli magyar kapcsolatok ápolására és fejlesztésére is, összhangban a kint élők kulturális igényeivel.

A végső cél aligha lehet más, mint a helyi, regionális, kontinentális és interkontinentális adók egymást kiegészítő működése. Gondoljuk meg, hogy egy kiterjesztett dimenziójú létélmény mekkora kohéziós erő, belső katalizátor, az önmagára ébredés katartikus megélése lenne/lehetne az összmagyarság számára. Ezt a célt éppen olyan komolyan kell venni, mint az önálló magyar állami egyetem létrehozását Erdélyben.

A határon túliak, a peremen élők és az erősen elszórványosodott magyarok önbecsülését, megmaradását csakis az anyanyelv felértékelődése, mindennapos használata, illetve a nyelvi közélet kiterjesztése és kiteljesedése hozhatja meg, amit csak egy bölcsen kiépített közszolgálati média valósíthat meg – minden ellenséges politikai manipuláció ellenére.

Nyugati Magyarság, 2001/1.

AZ ERDÉLYI MAGYAR SAJTÓ SZOLGÁLATÁBAN

– BESZÉLGETÉS CSÉP SÁNDORRAL –

Csép Sándor drámaíró, szerkesztő. Kolozsváron a Protestáns Teológiai Akadémia elvégzése után a Babes-Bolyai egyetem filozófia szakán szerzett tanári oklevelet. A nagy fejedelem születésének négyszázadik évfordulóján a Kolozsvári Állami Magyar Színház nagy sikerrel mutatta be *Mi, Bethlen Gábor* című drámáját. Ne félj önmagadtól színpadi alkotásából született a *Mátyás* a vérpadon rockopera, amit a kolozsvári Állami Magyar Opera mutatott be. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének főmunkatársa volt. Évekig a Bukaresti Televízió Magyar Szerkesztőségében dolgozott, ahol az erdélyi magyarság demográfiai térképének elkészítésén fáradozott. Számos szociográfiai kisfilmet készített. Legjelentősebb a kalotaszegi egykézésről szóló *Egyetlenem*, amely a hetvenes években a kisfilmek barcelonai nemzetközi filmfesztiválján díjat kapott. Demográfiai tárgyú filmjeiért a sovén román hatalom menesztette a televízió szerkesztőségéből.

Ceausescu bukása változást hozott életében. 1990-ben a Kolozsvári Rádió és Televízió Magyar Szerkesztőségének főszerkesztője lett; a két intézmény szétválása után nyugdíjazásáig a helyi televízió magyar szerkesztőségét vezette. 1999-2003 között a Romániai Magyar Újságírók Egyesületének elnöki tisztségét töltötte be.

(Csép Sándor: *Két dráma – Mátyás, a vigasságos és „Mi, Bethlen Gábor*, Arad, IJK, 2004. – dedikációját idézem a kedves Olvasó beleegyezésével, mert emberi-baráti kapcsolataink mélyéig hatoló: „Kálmán! Két betiltott darabomból számos olyan gondolat köszön majd vissza, amelyekről sokat beszélgettünk. Így ihlet-adó és társszerző is vagy ezeken a lapokon.

Nagyvárad, 2004, VII., 6.

szeretettel
Csép Sándor

Negyedfél századdal ezelőtt Francis Bacon, a polgárosodó Anglia törekvéseit markánsan kifejező filozófus zseniálisan megérezte a pozitív ismeretek növekvő társadalomformáló erejét: „A tudás: hatalom” – mondta ki lakonikusan a cáfolhatatlan igazságot.

„Egy fontos információ ma többet ér, mint egy kilo arany” – nyilatkozta valaki nemrég a rádióban.

Ha ez a megállapítás helytálló általában, hatványozottan igaz a kisebbségben kiszolgáltatottságban élő nemzetrészek körében. Az erdélyi magyarság hosszabb távon akár létében is veszélyeztetetté válhat, ha anyanyelvén idejében nem jut hozzá a közösségi élet szervezését, olajozott működését segítő hiteles információkhoz, tudáshoz. Ma a leggyorsabb tömegközlési és tájékoztatási eszköz az elektronikus sajtó, az internet, a televízió és a rádió.

Az utódállamokban, ahol az anyanyelv használata elé a rendszerváltozás (1989) után tíz évvel is komoly akadályokat gördítenek a többségi hatalmak, ahol a magyar kultúra értékeit – ideértve az anyanyelvet is – legszívesebben örökre eltüntetnék, ahol a magyar iskolákban és osztályokban a fiatalok nem tanulhatják saját nemzeti történelmüket, ahol a magyarok a közhivatalokban nem szólalhatnak meg anyanyelvükön, ott a központi és a helyi magyar rádiónak és televíziónak kiemelt szerepe van a hiányos ismeretek pótlásában, a lelki épség megőrzésében. Nem véletlen, hogy a többségi hatalom és a kisebbségi érdekvédelem között e tekintetben is kíméletlen ellentét feszül.

Ha átnézzük az eltelt nyolcvan év, különösen a Ceausescu regnálása idején megjelent magyar nyelvű irodalmi és kulturális hetilapokat és folyóiratokat, látni fogjuk, hogy a szerkesztők többsége – ennek a felismerésnek a jegyében – a szellemi kultúra minden fontosabb területét művelte a rendelkezésre álló szűkös keretek között. Erdélyben a rossz emlékéjú nacionalista-sovén diktatúra túlvállalásra kényszerítette a magyar szerkesztőségeket. Az írott sajtó mellett természetesen az elektronikus sajtó művelőit is. Szomorú, hogy egy évtizeddel a rendszerváltozás után mit sem változott a helyzet. Az ellenünk irányított küzdelem változatlanul folytatódik.

Csép Sándort, a Kolozsvári Televízió Magyar Szerkesztőségének vezetőjét azzal a szándékkal kerestük meg, hogy elbeszélgessünk az irányítása alatt álló kisded közösségnek az anyanyelv ápolásában, a magyar kultúra értékeinek terjesztésében vállalt szerepéről, a sokszor sziszifuszinak tűnő napi küzdelmekről és a reménylett jövőről:

– Tíz éve irányítod a Kolozsvári Televízió Magyar Szerkesztőségét. Elszomorító, milyen mostoha körülmények között dolgoztok. De ezzel

nem annyira a műszaki felszereltség hiányosságaira utalok, mint inkább arra a bizalmatlan fagyos légkörre, ami a román és a magyar szerkesztőség feszült viszonyából fakad. Ilyen helyzetben nagyon nehezen lehet egyszerre hitelesen, pontosan tájékoztatni a nézőket és a hallgatókat a napi politikai eseményekről, különös figyelmet fordítva a magyarokat érintő kérdésekre, erősíteni őket megmaradásba vetett hitükben, magyarságtudatukban.

– Pontosítással kezdem: csak a televíziónak vagyok a vezetője. A rádió irányítását ugyanis 1994-ben a bukaresti főnökség elvette tőlem és egy kolleginára bízta, „nehogy túl nagy hatalom összpontosuljon egy ember kezében”.

Hogy mindjárt a legfontosabbal kezdem: az anyanyelvápolás számunkra szent dolog, határozottan el is köteleztük magunkat mellette. Mindazáltal ebből a munkából – a dolgok rendje szerint – az Anyanyelvápolók Egyesületére hárul a legtöbb feladat, még akkor is, ha tömeghatásában a rádió és a televízió áll az első helyen. Meggyőződésünk szerint a nyelvörködésben, a szép magyar beszéd kialakításában és gyakorlásában az elektronikus sajtó legalább olyan fontos szerepet tölt vagy tölthet be, mint az iskola. Örömmel vállaljuk, és jó szívvel tesszük az anyanyelv ápolását és pallérozását. Tisztességgel mást nem is tehetnénk, hisz a többségi hatalom minden ellenkező igyekezete, Funar polgármester magyarellenés kirohanásai és groteszk „akciói” ellenére Kolozsvár változatlanul az erdélyi, sőt a romániai magyar szellemi élet központja. Romániai is mondok, nemcsak erdélyit, mert nem feledkezhetünk meg a csángókról sem, akik még mindig legalább kétszázezren lehetnek. Persze ma már ennél jóval kevesebben beszélnek az anyanyelvüket, de súlyos hiba lenne a magyarság számára elveszettnek tekinteni a csángóságnak azt a részét, amely nyomásra, ördögi taktikázás hatására nyelvet cserélt. Mert ha önhibájukon kívül sokan ma már egyáltalán nem is tudnak magyarul vagy csak nagyon rosszul beszélnek az anyanyelvüket, azért legalább egy részük még a magyarsághoz tartozónak érzi, érezheti magát, ezért súlyos identitászavaruk ellenére is potenciálisan magyaroknak tekinthetők. És ha a honi és nemzetközi körülmények kedvezően alakulnak, még visszatérhetnek a nemzet testébe. Nem egy példa van rá a történelemben. Nem feledkezhetünk meg a bukaresti magyar diaszpóráról és a Kárpátokon túl élő magyar testvéreinkről sem.

Meggyőződésem, hogy a Kolozsvári Magyar Rádió és Televízió mérce kell, hogy legyen a szép magyar beszéd művelésében és terjesztésében. Természetesen ezzel a legkevésbé sem kívánom lebecsülni a

bukaresti televízió és rádió igyekezetét a magyar nyelv művelésében. Más kérdés persze, mennyire tudnak ők eleget tenni ennek a feladatnak, hisz nekik sokkal kisebbek a lehetőségeik egy jó munkatársi gárda összeválogatására, nyelvészek és írók igénybevételére, mint nekünk. Kolozsvárt nagyobb a választék, itt működik a legtöbb magyar intézmény, sokkal több a magyar iskola is...

– *Összehasonlítva a magyar szerkesztőség '89 előtti mozgásterét a mostanival (2000), mire következtetsz?*

– Ha csak a nyelvapolásra gondolsz, úgy azt kell mondanom, hogy szinte ugyanakkora lehetőségeink voltak akkor is, mint amekkorák ma, tíz évvel a rendszerváltozás után. Hisz még Ceausescu idejében is olyan rovatok működtek, mint az Élő nyelvünk és a Nyelvőr. Csupán érdekes adalékként említem, hogy „barátaink” egyszer ki is támadtak az egyik rovatcím miatt.

Bár jó néhány politikusunkban és nem egy volt harcostársunkban csalódtunk, a nemzetközi légkör és a belső erőviszonyok némileg kedvezőbb alakulásának köszönhetően '89 után csak-csak bővültek a lehetőségeink. Bővültek, de távolról sem teljesek, ennél fogva ki ezért, ki azért, de mindenki jogosan elégedetlen.

– *Mi a helyzet a sajtószabadsággal?*

– Romániában ma már nincs cenzúra, a sajtó szabad, sőt helyelközzel szabados, mert mondhat bárki bárhol bármit, rágalmazhat, vádolhat anélkül, hogy számolnia kellene a következményekkel.

– *A hatalom nem hajlandó elismerni a közösségi jogokat. Márpedig nekünk ebbe nem szabad belenyugodni...*

– Ez igaz. Dacára a tilalomnak, mi mégis sok mindent a közösségi jogok szintjén gyakorolunk. A nyelvi közlést is, például. Akár élő szóban, akár írott formában.

– *Egymás közt igen, de a legtöbb fontos intézményben (törvényszéken, önkormányzatokban stb.) egyszerűen megtiltják a használatát.*

– A gáncsoskodások ellenére is van előre mozdulás. Létrejötték olyan civilszerveződések és művelődési szervezetek, mint az Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, amely szoros együttműködésben dolgozik a magyarországi Anyanyelvapolók Szövetségével, újraindult az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az EMKE, amelyek hivatásszerűen foglalkoznak az anyanyelv ápolásával.

– *A legutóbbi tisztújító közgyűlés óta te vagy a Romániai Magyar Újságírók Egyesületének (MURE) az elnöke. Előadásokat is tartasz az újságíró fakultáson. Van-e elég hallgató, milyen az oktatói gárda?*

– A Babes-Bolyai egyetemen négy éves újságírói fakultás működik. Tavaly végzett a második évjárat. Nagyváradon is működik egy újságíró-képző intézet, az Ady Endre Sajtókollégium, ahová érettségi után versenyvizsgával vesszük fel a hallgatókat. Ez egy éves – levelezői tagozaton pedig két éves – intenzív, felsőfokú tanfolyam. Hála Istennek, már van miben válogatni, kialakult a versenyhelyzet. Persze a végzetek közül távolról sem mindenből lesz újságíró, de ez nem is baj, mert – amint Hemingway mondta – az újságíró bármi lehet, ha nem marad újságíró. A frissen végzettek nagy része elhelyezkedik a romániai magyar sajtópiacon, és úgy tűnik, hogy ez még egy-két évig így is marad.

Feltett szándékunk, hogy folyamatosan emeljük az újságíróképzés színvonalát, mind több olyan jelentkezőt akarunk felvenni, akiknek már van egy (tanári, orvosi, lelkészi, mérnöki stb.) diplomájuk, s akik később a szaksajtót óhajtják művelni.

– *Milyen a rádió és a televízió műsorszerkezete?*

– A rádióról nem szólnék, mert onnan már évekkel előbb elkerültem. A televízió magyar szerkesztőségében a híradótól a dokumentumfilmig minden műfajt művelünk. Csak egyet nem, a tévéjátékot.

Természetesen olyan súlyos kérdésekkel is foglalkozunk, mint: a népességfogyás, a kivándorlás, a vidéki élet felértékelődése folytán beállt fordított irányú társadalmi mozgás, vagyis a lakosság elvándorlása városról falura. Mivel városon egyre kevesebb a munkalehetőség, a földek és az erdők visszaadásával remélhetőleg javulni fog a vidéki élet minősége. Ha az emberek visszakapják a földjüket meg az erdőt, megélhetést teremthetnek maguknak.

Alapfeladatnak tekintjük az ifjúság problémáival való foglalkozást. Napirenden tartjuk az önálló Bolyai Tudományegyetem visszaállításának a kérdését. Sokszor és hűvös tárgyilagossággal szólunk a multikulturalitásról, ami egyáltalán nem örvend népszerűségnek az emberek körében, mert azok, akik ránk erőszakolták az önálló magyar egyetem visszaállítása helyett, csak a kisebbségekre kötelezően képzelték el a multikulturalitást. Ez a sanda szándék szülte a Petőfi-Schiller egyetem ötletét, amely csak arra volt jó, hogy kifogja a szelet a Bolyai Tudományegyetem visszaállítására tett kísérletek vitorláiból.

A legtöbbet iskolakérdésekkel foglalkozunk, mert ezt tartjuk a legfontosabbnak. Újabban például a magyar tagozatok létrehozásával a Babes-Bolyai egyetem keretein belül, amely csírája lehetne a teljesen önálló majdani Bolyai Tudományegyetemnek. Természetesen a politikai dolgai is mindig jelen vannak az adásokban.

– *Milyen a kapcsolatotok a Magyar Televízióval?*

– Nagyon jó. Rendszeresen összehívnak bennünket, Kárpát-medencei magyar tévéseket, ahol tapasztalatokat, programokat cserélünk, be-
dolgozunk egymás műsoraiba.

– *Amióta Antall József néhai miniszterelnök kijelentette, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni, a hiteles prominens személyiségek, politikusok sokat tettek azért, hogy nyolcvan évvel a trianoni diktátum, Magyarország feldarabolása után fokozatosan valóra váljon a nemzeti egység újrateremtésének jogos óhaja. A ti találkozóitok, eszmecseréitek is ezt a nemes szándékot szolgálják?*

– Nyolcvankilenc után számos új magyar lap indult az utódállamokban is.

Ha abból a kinyilatkoztatott igazságból indulunk ki, hogy a nemzet egy és oszthatatlan, az elcsatolt területek magyarsága és a bárhol élő magyarok a nemzet részei, akkor ennek érvényt is kell szerezni. Bár a politikai határok miatti szétidarabolságot mi nem szüntethetjük meg, de a nemzeti egységért – gazdasági, tudati, érzelmi, akarati, anyagi, szellemi, lelki stb. síkon – szívósan munkálkodni becsületbeli kötelesség. Valójában ezt szolgálják a regionális televízió- és rádióadók is, csak sokkal kisebb területeken.

– *A román tévés kollégák egyenrangú felként vagy alárendeltként kezelnek-e benneteket?*

– Újra meg újra megpróbálják érvényesíteni fölényüket mondván, hogy mi nemcsak mennyiségileg vagyunk kevesebben, mint ők, hanem értékben is kisebbek, ezért kisebb a beleszólási jogunk is az alapvető kérdésekbe. Tapasztalatom szerint ennek a szüntelen egymásnak feszülésnek a kimenetele mindig attól függ, hogy mennyire kemény, harcias, elszánt a magyar szerkesztőség mindenkori vezetője.

– *Román kollégáitok, hogy értelmezik azt az audiovizuális törvényt, amely szerint ott, ahol kisebbségi szerkesztőség is működik egy stúdió-
n belül, a kisebbségi vezetőknek vagy azok képviselőinek is helyet kell kapniuk az igazgatótanácsban?*

– Ezt román részről úgy próbálják magyarázni, hogy mi magyarok ott vagyunk ugyan az igazgatótanácsban, de csak tanácsadói minőségben, vagyis az igazgatótanácson kívül. Az oldalon kívülről beki-
abálhatom a véleményemet.

– *A hetvenes években nagyszerű szociográfiai filmeket készítettél a népességfogyásról. Valamennyi közül a kalotaszegi egykézésről szóló Egyetlenem volt számomra a legemlékezetesebb. Mert kiméletlen őszinteséggel kimondta a szörnyű igazságot: kiveszünk, elpusztulunk,*

ha nem változtatunk önző magatartásunkon. Emlékszem, a film vetítésének másnapján Beke György az Igazság című kolozsvári napilapban így méltatta bátor és nagyszerű vállalkozásodat:

„(...) Ismert és fájó gond. Csép Sándor nem a felfedezés erejével szólhatott róla. Az ő dolga az maradt ebben a gyötrelmes perben, hogy a film, a képek és hangok ötvöződő erejével döbbsen mindarra, amit Kalotaszeg vérző lelki sebéből annyiszor elmondtak versben, regényben, riportban, szociográfiai felmérésben. Tudatosítsa mindenütt, ahol a képernyő előtt ültek, és főként a kalotaszegi falvakban is tegye közzé végre saját sorsukat. Mert eddig valahogy jobban benne izzott a széles közvéleményben a kalotaszegi egykés önpusztítás jajkiáltása, mint ahogy felhangzott ez otthon, a Kalota és a Nádas partjain, s mindenütt ezen a tájon, ahol a cifraság tobzódásában didereg a lélek, fuldadozik a jövő.(...)”

„Nyugtalanul, szorongva néztem végig Csép Sándor filmjét. Nagyon sokan szorongtunk. S magunkban bizonyára azon töprengtünk, mit tehetünk szerény lehetőségeink közepette – mind, valamennyien! –, hogy Csép Sándor filmballadájának víziója ne teljesezhessék be, soha ne kelljen senkinek úgy kezdenie e táj sorsának igazi balladáját: Volt egyszer egy Kalotaszeg...” (Beke György: *Vállald önmagad*, Bukarest, 1978.)

Rendszerváltoztatás után se ejtetted a témát, Rapsodia demografica címmel újabb filmet készítettél az erdélyi demográfiai helyzetről. Nagy fába vágta a fejszéd. Tizenhat részes filmen szeretnél emléket állítani a tizenhat erdélyi vármegye pusztuló műemlékeinek és történelmi emlékhelyeinek. Melyik vármegyével kezdenéd?

– Araddal, hiszen ebben a vármegyében található a tizenhárom aradi vértanú emlékhelye. Erdély tele van irodalmi és történelmi emlékekkel. Hétezeret tartanak nyilván. Állaguk, sajnos, fokozatosan romlik, néhány már a teljes pusztulás állapotába jutott. A huszonötödik órában vagyunk. Meg kellene menteni, ami még menthető. Először is filmen rögzíteni. Ez akár egy későbbi restaurálás alapjául is szolgálhatna. Balogh Ferenc (Balogh Edgár fia – szerk.), a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke vállalta a szakmai irányítást, ő állítja össze a vármegyék műemlékeinek és történelmi emlékhelyeinek a listáját is.

– A szülőföld szentsége előtti főhajtás nem egészen új keletű. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* és Beke György történelmi peregrinációi, a *Barangolások Erdélyben* című szociográfiai térképe a legkiválóbbak ebben a tárgyban. Most pedig magad szeretnéd egy tizenhat részes filmfolyamon rögzíteni a magyar múlt pusztuló, de még magáról hírt

adó műemlékeit és történelmi emlékhelyeit. Ezek a szép gesztusok a két világháború közötti kolozsvári teológus és filozófus Tavaszy Sándor balladás szavait juttatják eszembe. Ő mondta volt egy helyütt: "A mi sorsunk értelmét az újrakezdés művészete adja meg."

– Szomorú, de ugyanakkor bizakodást keltő gondolat. Szomorú, hogy mi soha nem folytathatunk. Pedig az lenne a természetes. Nekünk mindig mindent előlről kell kezdeni. Reménykeltő viszont, hogy mindig újra is tudjuk kezdeni. Az újrakezdés ereje pedig a jövő ígérete.

Nyelvünk és Kultúránk, 2000, /10-12.

U.i.: Tartozom egy kései (post humus) vallomással:

Sándorom, ki immár az égi mezőkön keresed elárvult népünk sorsa jobbrafordulásának útjait-módjait, e sorokat róva egy kedves epizód tör fel emlékeim mélyrétegeiből. Egykori ifjonti magamat látom, amint újdonsült filozopterként – kijőve az első előadásról – a folyosó ablakmélyedéséből figyeltem az egyetem nyüzsgő udvarát. Egyszer csak a hátam mögött egy zengő bariton hangot hallok: – Te vagy az az Aniszi? – Megfordulok. – Én vagyok – mondom. – Én meg Csép Sándor! – nyújtod kezed. – Szevasz! Kollégák vagyunk.

Így indult örök barátságunk ötven évvel ezelőtt.

Drága barátom, én mondom Neked: Amit înséges időkben – nemes indulattól hajtva – muszáj-Herkulesként népünkért tettél, az rá a bizonyosság, hogy Erdély magyar népe szívébe fogadott, és szolgálattevő nemes személyiségei közé emelt. Ez a legtöbb, amit ember remélhet.

A szeretet – nem felejt.

A TÉNYEK HARANGNYELVÉN

– BESZÉLGETÉS A HETVEN ÉVES CSEKE PÉTERREL –

Messziről indultál, nemcsak földrajzi értelemben. Mostoha körülményekkel dacolva kellett feltornásznod magadat a legigényesebb szellemi elvárások szintjéhez. Az idei Nyolcvanhét jeles hetvenest bemutató Napút-évkönyvben jelzed is, hogy hátrányos helyzetedet miként próbáltad előnyvé változtatni. Eredményeid arról tanúskodnak, hogy erőfeszítéseid nem voltak hiábavalóak.

Újságíróként ismertelek meg, amikor kezdtél bejárogatni a Korunk szerkesztőségébe. Kéziratokat hoztál, a Korunk-délelőttök alkalmával előadásokat tartottál (Nagy Olgáról, Faragó Józsefről, dr. Nagy Miklósról, dr. Kós Károlyról és másokról). A néprajz- és a gazdatudomány iránti érdeklődésed bizonyára összefügg azzal, hogy 1968 és 1990 között a falusiaknak szóló, ámde az erdélyi falvaktól több száz kilométernyi távolságban megjelenő bukaresti hetilap [1945-től Falvak Népe, 1952-től Falvak Dolgozó Népe, 1989 végétől ismét Falvak Népe] kolozsvári szerkesztője, riportere, rovatvezetője voltál. Kezdjük tehát beszélgetésünket azzal: mit jelentett számodra az, hogy közvetlenül az egyetem elvégzése után alkalmas nyílt megismerni az erdélyi falu világát, embereinek mentalitását?

– A falu világát nem újságíróként ismertem meg: beleszülettem abba. Gyermekkorom jó részét édesapám szülőfalujában, Gyepesben töltöttem, ahol 1962-ig nem volt termelőszövetkezet, és ahol – Cseke-, Szász-, Benedek- és Zoltán-ágon – rokonunk volt a fél falu. Télen nagyanyámmal fonókba jártam, nyáron nagyapámmal a havasalji kaszálókra. Egy-egy bárányt, malacot vagy éppen borjút „szolgáltam”, attól függően, hogy felcseperedve mennyire tudtam hasznossá tenni magamat a ház körül és a mezőn. Középiskolás és egyetemista koromban Recsenyéd hét határában kapáltam, kaszáltam, arattam, búzát hordtam és asztagot raktam, csépeltem; hajnalban és este pedig teheneket fejtem a téesz istállójában – édesanyám helyett; ennek is megvolt a maga romantikája, nemcsak a havasalji kaszálásoknak: ilyenkor haza sem mentem – a jó illatú friss szénában aludtam az odorban (az istálló tetőtérében). Csak hálás lehetek a sorsnak, hogy annak idején

mindezt átélhettem. De azért is, mert nehéz években fizikai munkával is a szüleim segítségére lehettem. A gyerekeimet kétéves koruktól minden tavasszal és minden nyáron hazavittem, hogy ismerjék meg ők is azt a világot, amelyiket magam mögött hagytam. Nekik, persze, szórakozást jelentett a szénarendek elrázása, forgatása, buglyázása. Ma már tudom – mindketten betöltötték már a negyvenet –, hogy az ő életükben is maradandó nyomot hagyott a Homoródok vidéke.

Mindebből csak azt a következtetést szeretném levonni: leginkább úgy ismerhetjük meg a világot, ha át is éljük azt. Megtehetjük ezt egy-egy nagyszerű könyv lapjai fölött is, persze. Negyedikes elemista voltam, amikor Dombi Mózes tanító bácsi a kezembe adta a *Rózsa Sándort*. Már az is csoda, hogy az átvonuló szovjet katonák nem tüzeltek el Móricz regényét. (Inkább a magukat vénasszonyosra kormozó, kamrákban rejtőzködő menyecskékre vadásztak.) Hónapokig tartott, amíg az első kötet végére jutottam. Nem is olvasás volt az, hanem valamiféle elbűvölő rituálé, amelynek során megértettem, hogy édesapámat miért szólítják *Pétörnek*, engem meg kicsi *Pétörnek*. A gyenge fokú ö-zés okán, amit a *szögedi* tájszólás tudatosított bennem. Attól kezdve Móricz, a szegedi tanyavilág, 1848/1849, és a Homoródok vidéke egymástól elválaszthatatlan a tudatomban.

Mit sem sejtett ebből édesapám, aki örökké a szememet féltette az olvasástól. Akkor nyugodott meg valamennyire, amikor azt látta, hogy aratáskor jól áll kezemben a gereblyéskasza.

Ma már kevesen értik, hogy mit jelentenek ezek a kifejezések: vízfeje, rendfeje, kévekötés, kalangyázás, asztagrakás. Atosfalvi tőszomszédom, László Dénes bácsi nyolcvanon felül is minden ősszel átéli a szántás-vetés örömét, nyáron meg az aratását, pedig régóta nem kell megfognia az eke szarvát, és a teheneinek sem kell kaszálnia. Az utolsót akkor adta el, amikor szomszédok lettünk. Ajánlottam, hogy kifizetem az árát, csak ne váljon meg a jószágtól. Hétvégeken több mint húsz gyerek zsibong a Malom utcában, nekik is kellene a tej... Nem akar ő megválni – próbált megnyugtadni –, de hát a kaszához erő kell; örül, hogy a kertjét még rendben tudja tartani. Ezt teszem magam is, de hetvenévesen már nem kézi erővel, hanem kaszálógéppel. Hogy a frissen vágott fű illatával hajtsam álomra a fejemet, és a hajnali kakasszóval ébredjek. Így élem bele magam, újra meg újra, szülőföld-szociográfiám megírásába...

– *Ugorjunk visszább az időben. Miként élted meg '56-ot? Milyen hatással volt szellemi-emberi fejlődésedre az '56-os magyar szabadságharc?*

– A történelmi távlat segít helyre rakni a dolgokat. Az efemer törté-
nések is beszédesekké válhatnak, ha meg tudjuk „szóltatni” azokat.
Beszédes szótlanság című „időrobbanásos” esszémben már felvillan-
tottam egy-két epizódot (Időrobbanás. Széphalom Könyvműhely, Bu-
dapest, 2003, 237–240.); ami még megírásra vár, azt
szülőföld-szociográfiámban szeretném kibontani. Akárcsak az 1849-es
szabadságharc kihatását, aminek a bemutatásához szükségem lenne az
egyelőre még nem hozzáférhető egyházi anyakönyvekre. Ám de addig
is akad dolgom bőven. Hiszen még nem faggattam ki a szülőfalumban
kristálydetektoros rádiót építő Bartha István barátomat, az ’56 októbe-
rében Budapesten Molotov-koktélok dobáló Néma Pali szentpáli
osztálytársamat, nem törlesztettem adósságomat az *Unitárius Énekes-
könyvben* szereplő Kozma Miklós tanító bácsival szemben, aki a negy-
venes évek elején Szabó Gyula útját is egyengette Székelykeresztúr és
az írói pálya irányába. És hát arra is emlékszem, hogy 1957 elején mi-
lyen dühösen dobta vissza rajoni „irodalmi versenyre” készített iromá-
nyomat. Miért nem azt írtam meg – dördült rám –, ami velünk történt?!
Miért kellett a fél falut tömörítő közösből 1956 őszén „kiállnunk”?!
Megírtam. Nagy cirkusz támadt belőle a rajonközpontban. Na, de egy
életre megjegyeztem: írni csak a velünk történt dolgokról érdemes, és
azokról is lehetőleg úgy, hogy az igazságot fényre deríthessük.

– *Első generációs értelmiségi vagy, mint annyian, akik a második
világháború idején/végén születtek... Gondoltál-e valaha is arra: mi-
ként alakult volna éleetsorsod, ha 1963 őszén nem jutsz be a kolozsvári
egyetemre?*

– Azt az egyet biztosan tudtam, hogy nem úgy fogom leélni az éle-
temet, mint a szüleim és nagyszüleim. Ők azért vették a nyakukba a
nagyvilágot (nagyapám Chicagóban húzott le öt évet, a szüleim „beér-
ték” Brassóval és Kolozsvárral), hogy otthon házuk és földjük legyen.
Hogy a sajátjukban élhessenek. Amikor én indultam, már nem volt ér-
téke a birtoknak. És a kezdeti években kedvezményezett „kollektivistá
szülők” gyerekei sem kaptak 1960-tól állami ösztöndíjat a
középiskolában. Falusi boltkezelő nagybátyám fél fizetésének és édes-
anyám konok hitének köszönhetően jutottam el az érettségiig. Édes-
anyám ugyanis a fejébe vette, hogy abban a városban legyek „valaki”,
ahol ők a „kicsi magyar világ”-ban „szerencsét próbáltak”. Amire él-
ményélességgel emlékszem: tizenhat éves koromtól magyar és történe-
lem szakos tanárnak készültem. A tehenek tőgyét ritmikusan
megcsordítva arról ábrándoztam, hogy ifjúsági hetilapot fogok szer-
keszteni. Fejés közben jól lehetett álmodozni, a versek pedig ritmiku-

san „csurrantak”. Amit a mezőre indulás előtt papírra vettem, küldtem az *Ifjúmunkásnak*, az *Utunknak*. Olykor biztató sorokat is kaptam (Majtényi Eriktől, Lázár Lászlótól, később Márki Zoltántól). Ennek ellenére sokáig azt hittem, hogy sosem fogom behozni azt a műveltség-beli hátrányt, amit értelmiségi családban született kollégáimhoz viszonyítva az egyetemen, illetve a Gaál Gábor Körben magam körül érzékeltem. Ezért aztán jól fogott az a „huszonkét év” – kísértetiesen visszacseng itt a szociográfus/politikus Mikó Imre emblematikus munkájának címe –, amit a falusiak hetilapjánál töltöttem. Akkor ismertem meg valójában a falu értékvilágát, a népi kultúra értékrendjét. Ott voltam például az újjászülető kóruskultúra eseményein, de mielőtt írtam volna ezekről, Bartókot és Kodályt olvastam, Jagamas Jánossal kijártam Mérába, ahol a Kodály-tanítvány konzervatóriumi tanár zenei írás-olvasásra tanította a kórustagokat. Akkoriban a parajdi bányász-zenenekar is „kottából fújta a rezet”. Így született meg első tanulmányom – a *Korunk* zenetudományi számában jelent meg –: az *Erős várunk, az ének*. És ez már Kosztolányi meg Illyés közelségéig is elvezetett. A szerves építkezések nélkülözhetetlenségét Buday György tudatosította bennem, amikor a Kolozsvárról elszármazott világhírű grafikusművész emlékkönyvét szerkesztettem a *Korunknál*, de az tény, hogy az igény már korábban ott munkált bennem.

– *Mi az, amit végül is faluról, az útnak indító szülőföldről magaddal hoztál a nagyvárosba?*

– Egyértelmű: a munkához való viszonyulás erkölcsét; azt a felismerést, hogy dologidőben, amikor mindenki a mezőn van, székelyen ott-hon ülni, írással foglalkozni... Annál nagyobb mohósággal faltam szeptember derekától a könyveket Kolozsváron. Olyankor rendszerint már nem volt rám váró mezei munka, így két héttel hamarabb mehettam vissza egyetemi városomba. Egy-két udvarhelyi tanárom ezt úgy értelmezte, hogy őszire halasztott vizsgáim miatt igyekszem vissza. Persze, az sem lett volna székelyen, ha ez így történik, de nekem az ösztöndíjat idejekorán és jó erőbeosztással kellett bebiztosítanom. Szüleim házépítésbe kezdtek, otthonról semmiféle támogatásra nem számíthattam.

Falujáró útjaimon ismerkedtem meg Izsák Domokos bácsival, a bencédi parasztköltővel, aki haláláig fájlalta, hogy a kisebbségi sors megfosztotta őt a magaskultúra megismerésétől. Tőle hallottam: akkor is dolgozni kell, ha beborul feletted az ég, és csattognak körülötted a villámok. Ha a mezőn nem lehet, akkor a kerekesszékben. Ez az, ami később „cselekvésképtelen” időközön is átsegített engem. Gy. Szabó

Béla egyszer azt mondta nekem: „Fiatalember, jegyezze meg: jó sorsban elbizakodni, rossz sorsban elcsüggedni sosem szabad.” Nos, akkor sem álltam le, amikor semmi kilátásom nem volt kézirataim megjelenítésére. A Püski Kiadónál 1993-ban napvilágot látott *Hazatérő szavak* című – szociográfiai riportokat tartalmazó – kötetemet például első házkutatásunk után kezdtem el építeni/szerkeszteni. Ki tudhatta 1985 őszén, hogy azok a szavak 1990-től új értelmet nyernek: *hazába kiáltó szavak* lesznek.

– *Az egyetlen miként készültél (készítettek) fel leendő szerkesztői pályádra?*

– Akkoriban ötéves volt a bölcsészképzés. Sok fölösleges vagy annak tűnő tantárggyal, amire egy falusi tanárnak nem nagyon volt szüksége, legfennebb egy tudományos kutatónak. Mert hát mire számíhattunk? Az előttünk végzett évfolyamok végzettjeit jórészt mind falura helyezték, kutatói állások pedig nem voltak. Szerettem tanítani, örömet találtam a tudományos munkában – végül is én nem tekintettem elvesztegetett időnek azt az öt évet, csak a nyelvtanulás tekintetében. De amit egy életen át gyakoroltam, és amiből meg kellett élnem – az újságírói/szerkesztői pályához eléggé esetlegesen kaptam meg az alapismereteket. Balogh Edgárnak, a *Korunk* főszerkesztő-helyettesének volt két választható tantárgya: a sajtótörténet és a sajtó-műfajismeret. Órarendi időpont-ütközések miatt egyikre sem tudtam eljárni. Egyik folyosói találkozásunk alkalmával szóvá is tette ezt *Edgárd* bácsi – ahogy egyik gyepesi tisztelője, aki brassói ismeretségükre hivatkozva nemegyszer így emlegette a Székely Alkalmazottakat megszervező Balogh Edgárt –: számít a közreműködésemre. Jeleztem, hogy mi a gondom. „De hiszen én az óráimat pénteken délután négytől tartom odahaza, a Rákóczi út 48. alatt!” Hetünkéből, akik eljártunk hozzá, *virtuális* szerkesztőséget alakított, és engem, aki addig csaknem minden hónapban közöltem, megtett „főszerkesztőnek”. (Az utóbbi évtizedben *valóságosan* is betöltöttem ezt a tisztséget az általam alapított média- és kommunikáció-tudományi szakfolyóiratnál.) Amikor 1968. július 3-án „kihelyeztek” bukaresti szerkesztőnek, az első dolgom az volt, hogy rendre felkeressem Balogh Edgárt, Kányádi Sándort, Szabó Gyulát, Borbáth Károlyt. Valamennyien bőven elláttak szerkesztői tanácsokkal. Szükségem is volt ezekre, hiszen mind Kányádi, mind Szabó Gyula édesapja olvasta a *Falvak Népét*. Nekem akkor mindenekelőtt ők jelentették azokat az olvasókat, akiknek igény-szintjéhez igazodni próbáltam. „Kár annak a papír – Kányádi apó intelmét örökre megjegyeztem –, aki nem tudja azt megművelni...”

Mindent a szántáshoz, a kaszáláshoz, az erdöléshez viszonyított, Kurta Szabó Mózes pedig a Pireneusokon inneni és túli igazságokhoz... Hogy milyen mélyen megragadtak bennem ezek az intelmek, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2014 augusztusában Torontóban Kányádi apóval indítottam egyik előadásomat.

– *Milyen tapasztalatokat szerezte a magad „huszonkét év”-ében?*

– Lényegében az 1968 és 1978 közötti „terepjárásaimból” nőtték ki első szociográfiai riportjaim, ezekből pedig a riportköteteim (*Víznyugattól vízkeletig, Emberarcok, Látóhegyi töprengések*). Az első kulturális forradalomra (1971) bukaresti román kollégáim még legyintettek, a másodikra (1974) már felszisszentek. Előbb az utóvédharcokra, majd a túlélésre kellett berendezkednünk. Első házkutatásunk (1985. okt. 1.) előtt még „átcsúszott” valahogy egy – háromkötetnyi kéziratból újjászerveztett – kis könyvem, de a következőn már nem. Még nem kaptam vissza szekuritációs dossziéim „preparált” szövegeit, de ami a másokéból eddig nyilvánosságra került, azokból tudom, hogy a nyolcvanas években mindenfelé követtek; mindenhol számon tartották, kikkel álltam szóba. A falusiak hetilapjánál „természetesen” pórázra fogtak, de nem rúgtak ki. „Az agrikultúra is kultúra” – jelentette ki a Központi Bizottságnak a magyar sajtóért felelős (ma is Bukarestben élő) teljhatalmú ura. Terheljenek le úgy – adta ki az utasítást –, hogy ne maradjon időm a művelődéstörténet területén bóklászni. Egyszer hívatott Létay Lajos, az *Utunk* főszerkesztője: szeretné, ha minden második héten leadnék nekik egy-egy portrériportot olyan neves agrárszakemberekről, mint a most kilencvenet töltő Csávossy György, vagy a kilencvenes évek elején akademikusként elhunyt Pap István... Elképedtem: ennyire naiv lenne Lajos bácsi? Ennyire cserben hagyja a valóságérzéke? Ő, az RKP Központi Bizottságának tagja nem tudná, hogy az *Erdélyi Fiatalokról* szóló könyvemet az utócenzára bezúzásra ítélte?! Lajos bácsi, aki nem volt a bátorság és kiállás mintaképe, a kilencvenes évek végén mondta el nekem: „elfelejtették” közölni vele, hogy nem szabad leírni a nevem. Ő pedig nem kérdezte. Minek következtében úgy jelent meg 1991-ben a *Könyv és kenyér* című kötetem, ahogy egyes darabjai 1988-ban és 1989-ben nyomdába kerültek. Még a száműzött magyar helységneveket sem kellett visszaállítani. Irodalmi idézetekkel eleve úgy „kódoltam be” azokat, hogy az olvasó tisztában lehessen, merre járok. Megtehettem, mert a lapszerkesztőként olyan kiemelkedő kolozsvári személyiségek voltak a mentoraim, mint a nagyvilág mezőgazdaságára kitekintő dr. Nagy Miklós vagy Pap István professzor, akik – bárhol is találkoztunk szellemi munkától elbá-

tortalanított gazdamérnökökkel Erdély-szerte – létfilozófiai szinten tudtak beszélni a jobb sorsra érdemes gazdatudományok alapvető kérdéseiről.

– *Rajtuk kívül kik voltak érzékelhető hatással rád pályád első időszakában?*

– Elsőként Ruffy Pétert említeném. Tőle tanultam meg, hogy mi a riport. Ő fedezett fel engem, amikor a *Magyar Nemzet* hasábjain áttekintette a riport erdélyi alakváltozatait. És minthogy Illyés Gyula írt bevezetőt az ő portréinak, riportjainak, esszéinek válogatott gyűjteményéhez (Világaim, 1979), „úttalan útjaimon” Illyéshez érkeztem. Aztán – Sütő „irodalmi bojtárkodása” révén – Tamásihoz, Lőrinczi Lászlónak köszönhetően Németh Lászlóhoz; Balázs Ferenc és Jancsó Béla munkásságát Mikó Imre ajánlotta a figyelmembe; aztán Kós, Kuncz és Cs. Szabó következett; az utóbbi években a szociográfus Szabó Zoltán tágította szellemi látóhatáromat...

– *Miért éppen hozzájuk igazodtál?*

– Mert objektív világlátásra s reális helyzetfelismerésre tanítottak, és mert a közjó érdekében hatékony cselekvésre készítettek... Nekik köszönhetően váltam magam is a tiszta gondolat, az érzékletes stílus szerelmésévé.

– *És Sütő András? És Beke György...?*

– Ezek külön történetek. És személyesebbek is. Sütő András volt a *Falvak Népe* főszerkesztője, amikor felvitték a lapot Bukarestbe, és címebe iktatták az osztályharcos jelzőt. El kell mondanom: 1968 után nehezen lehetett visszaszerezni az 1959-ben szétvert – százezer példányban megjelent – kiadvány hitelét. Az *Anyám könnyű álmot ígér* sikere idején abban reménykedtünk, hogy írói tekintélyét a közügyekben is egyre inkább latba vető Sütő – akkoriban az RKP KB póttagja – segítségével a szerkesztőség újra visszakerülhet Kolozsvárra. Mindössze egy fiókszerkesztőség működését engedélyezték, társbérletben az *Előrével*. Beke Györgyöt „előrés” újságíróként ismertem meg, aki az *Ifjúmunkás* és az *Igaz Szó* hasábjain akkoriban hadakozott a szociográfiai riport rangjának kivívásáért. Nagyobb árat fizetett – és jóval többet is dolgozott – érte, mint én. Pályájáról – akárcsak Sütő műfajmegújításának szemlélet-felszabadító hatásáról – *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* című kötetemben írtam; életművéről a Magyar Örökség díjának átadásakor mondhattam laudációt. Voltak idők, amikor – Bukarestben, Kolozsváron, Budapesten – egymás szomszédságában éltünk. Szokásunkká vált, hogy napi munkánk végeztével éjszakába nyúló sétákra indultunk. '90 után tudtam meg, hogy

Kolozsváron a Borháncs környékén mindig követett valaki. '89 végén már fényes nappal is, amíg a Györgyfalvi úton leballagtunk a Főtérig. Ma is sajnálom, hogy Gyurka akkor költözött át Magyarországra, amikor már itthon is maradhatott volna. Hogy a tizenkét kötetre tervezett mesterművét, a *Barangolások Erdélybent* Kolozsváron fejezhesse be. Az életében megjelent nyolc kötetet mesterképzős hallgatóim gyakran lekérlik a Kolozsvári Kommunikáció- és Médiakutató Intézet szakkönyvtárának polcairól...

– *Az eddigiekből az derül ki számomra, hogy a tény- és a szépirodalom határmezsgyéjén szerveződő szociográfia műfajában találtál először otthonra, ezt érezted leginkább a magadénak. Az ilyesmi alkati kérdés, belső fejlődés eredménye? Esetleg vannak ennek más természetű okai is? Az például, hogy kutatásaid alapján „a tények nyelvén tudsz beszélni” az erdélyi magyarság múltbeli és mai kisebbségi életéről?*

– Ez egyrészt alkati kérdés, másrészt belső fejlődés eredménye is. Ha netán úgy adódik, hogy költőként indulok, Forrás-könyvem címe a *Ledöndült harangok* lehetett volna. Mikrofilológiai megalapozottsággal, a tények „harangnyelvén” szeretném beszéltetni a velünk, ellenünk és érettünk történeteket, merthogy ma alighanem ez a legfelelősségteljesebb „beszédaktus”.

– *Ezt meg hogy érted?*

– Ma egy olyan világban élünk, amikor a tények mellett elsüvít a globalizáció és multikulturalizmus mozdonya. A tények beszéltetése a tényfeltárás mélységén múlik, a mélybe nyúló gyökek roppanásának „meghallásán”, a hajszálgyökerekből kihajtó jövő fényre segítésén. Ez olykor harminc-negyven évet is igénybe vehet. Azt az értékrendet, ami az első világháborúig szülővidékemen kialakult, az első kisebbségi helyzetben még – szűkített formában ugyan – fenn lehetett tartani, a „kicsi magyar világban” volt, amiből építkezni. Ami akkor épült, azt összezúzta a kollektivizálás. A hetvenes években arra ébredtünk, hogy nemcsak demográfiailag, hanem lelkileg is kezd kiüresedni a Nagy-Homoród mente. Barátaimmal próbáltunk ennek ellenszegülni. Egy ideig újból építkeztünk – „megyei jóváhagyás nélkül”. Aztán a szekuritáté kitiltott a szülőföldről. Hogy mi történt a rendszerváltás után? Amikor legutóbb otthon voltam, barátaim arról tájékoztattak: megszűnt a remetei, a gyepesi, a keményfalvi, a bágyi, a recsenyédi iskola... Szóval: az Idő eróziójának nemcsak a mezőségi falvak vannak kitéve, már régóta a székelyföldiek is. A szociográfus akkor válik hitelessé, ha mindezt „egybe látja”, és ugyanazon nézőpontból mutat

ja fel azokat a jelenségeket a maguk Kárpát-medencei vonatkozásaiban.

– *Miben mások ma a szociográfia feladatai, mint a két világháború közötti időszakban?*

– Kérdésedre *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* című kötetben bárki megtalálhatja a választ. Amire viszont most kell felhívnom a figyelmet: az ezredforduló táján „felgyorsult idő” nem nagyon hagyott alkalmat a szűkebb és tágabb világunkban bekövetkezett jelenségek mélyszerkezetét is érzékeltető tényfeltáráásra, az értelmezési lehetőségek felvillantására. A diktatúra alatt felgyűlt indulatok – amelyek jobbra a napilapok hasábjain és újabban az internetes naplók műfajában törtek felszínre – elfedték a reális önismeret és a megbízható jövőkép kialakításának távlatát. Másrészt: a szociográfia művelése köztudomásúan idő- és pénzigényes vállalkozás. Meggyőződésem azonban, hogy előbb-utóbb valamennyiünknek szembesülnünk kell a szociografikus művekkel is felmutatható igazságokkal.

– *Térjünk vissza eszmetörténeti kutatásaidra... Az erdélyi magyarság életében óriási traumát jelentett Trianon. Kós Károlyék mellett Ady, Móricz, Szabó Dezső, Németh László ideológiája minden bizonnyal nagy szerepet játszott az 1920 utáni kisebbségi életkezdésben, különösen a trianoni helyzetben eszmélkedők társadalmi és nemzeti tájékozódásában és feladatvállalásában. Hol tart a kutatómunka ezek feldolgozásában?*

– Az első kisebbségi évtized végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai magyarság önerejéből nem tud változtatni kisebbségi helyzetén, sorsa jobbra fordításához pedig külső segítségre aligha számíthat. A megmaradás egyedüli lehetőségét a belső megújulás kínálta. A mérvadó személyiségek rendre felismerik: kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartálékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit. Kós Károly, Makkai Sándor, Krenner Miklós (Spectator), Márton Áron, Jancsó Béla, László Dezső, Bíró Sándor, Venczel József gondolatmenetében közös vonás: a romániai magyarság anyagi és erkölcsi romlását – amit a világgazdasági válság ugyancsak felgyorsított – nem kizárólag külső okokkal magyarázzák; számolnak azzal is, hogy ez a társadalom önszemléletében és önszerveződésében nem igazodott eléggé a kisebbségi helyzet követelményeihez.

Ezek a folyamatok a húszas évek végén, a harmincas évek elején erősödtek fel annyira, hogy korszakváltó tényezővé váljanak – elsősorban az akkoriban fellépő, értelmiségi pályára készülődő fiatalabb évfázatok európai tájékozódásában, erdélyi társadalom-megismerő és társadalom-szervező gyakorlatában.

Ebben az összefüggésben ugyancsak figyelemre méltó, hogy az európai távlatú erdélyiség jegyében fellépő *Tizenegyek* mozgalma mennyire meghatározónak bizonyult a későbbiek során a kisebbségi lét-szükségletekkel számoló intézményteremtésben. Az antológia terjesztési módszere adta például az ötletet az Erdélyi Szépművészeti Céh megszervezéséhez (1924). Kemény János nevéhez fűződik az Erdélyi Helikon írói munkaközösség megalakítása (1926), amely két évvel később az azonos című irodalmi folyóirat kiadását is felvállalta. És még sok mindent, ami az erdélyi irodalom intézményrendszerének folyamatos működtetéséhez nélkülözhetetlennek bizonyult. Jancsó Béla 1930-ban életre kelti az erdélyi értelmiségnevelés kolozsvári műhelyét, az *Erdélyi Fiatalokat*, Demeter Bélával és Venczel Józseffel beindítja a kisebbségi létviszonyok megismerését célzó (falu)szociológiai kutatásokat, Balázs Ferencsel és Kacsó Sándorral együtt korszerű népművelési programot dolgoz ki, támogatja az általuk fémjelzett szövetkezeti mozgalom kiépítését. Az esszéíróként és irodalom-teoretikusként indult Jancsó Bélát a húszas évek végétől egyre inkább a kisebbségi létkérdések társadalom- és művelődéspolitikai vetületei foglalkoztatják, az erdélyi magyar szellemi élet modellváltásán fáradozik. Az irodalomközpontúsággal való szükségyszerű szakítás felfogásában korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését; ellenkezőleg: az önszervező kisebbségi társadalom valamennyi életfunkcióját „szemmel tartó” szintézisben kapta meg a maga semmi mással nem pótolható, fel nem cserélhető szerepét. Az említettek mind a *Tizenegyek* antológiájának szerzői, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársai, a *Hitel* szerkesztői, munkatársai. Sok más társukkal egyetemben, akik a kisebbségi modus vivendi lehetőségeit keresték, korszerű életforma kialakításán fáradoztak, kisebbségi életstratégiát dolgoztak ki. Ezek az – egymással párhuzamosan futó – törekvések a romániai magyarság első parlamentjének, a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésének időszakában erősödtek fel a leginkább. Főként azt követően, hogy a kisebbségi életprogramot a legpregnansabban megfogalmazó Makkai Sándor 1936-ban véglegesen áttelepszik Debrecenbe, és 1937 februárjában közzéteszi nagy vitát kiváltó *Nem lehet* című írását, amelyben a kisebbségi sors elviselhetetlenségét, emberhez

méltatlan voltát teszi szóvá. A „kisebbségi létparadoxon” feloldására azonban már nem sok időt hagyott a Kárpát-medencei viszonyokat újra összeziláló történelem.

– *Felsorolnád, mi mindent bűvároltál fel eddig? Mi az, aminek az elvégzése még rád vár?*

– Összeállítottam jó néhány könyvészeti munkát, köztük az Újvári Máriával készített *Erdélyi sajtótörténeti bibliográfiát* (1919–2014); szerkesztettem „iker-antológiát” (a *Tizenegyekről*); előkészítettem dokumentumköteteket (az *Erdélyi Fiatalokról*, a *Nem lehet vitáról*); életinterjút adtam közre a Debreczeni Lászlóval folytatott beszélgetéseim alapján (*Vigyázó torony*, 1995); írtam jelenség- és írói monográfiát (a népi irodalomszemlélet kérdéseiről, Horváth Istvánról, 2000), a magyar szociográfia erdélyi műhelyeiről, 2008); szerkesztettem kismonográfia-sorozatot (Közelképek címen a Kritériumnak); sajtó alá rendeztem a László Dezső és a Buday György emlékezetét őrző kiadványokat; összegyűjtöttem Jancsó Béla levelezésének mintegy ezerkétszáz darabját. Eddig csak az első kötet jelent meg, a következő három előkészítése napi munkám... A mikrofilológiai kutatások sok veszéllyel járnak, de végül is ezek készítették elő, érlelték ki irodalom-, sajtó- és esztétörténeti tanulmányaimat, amelyek a *Metaforától az élet felé* (1997), *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* (2003), *Időrobbanás* (2003), *Jöjjön el a mi időnk* (2005), *Legyen eszünk, ha már volt* (2006), *Álom egy kolozsvári Solvejg-házról* (2010), *Fájó sebekből termő ágak* (2010), *Védjegyek* (2011), *Erdélyi értékhorizontok* (2015) című köteteimben jelentek meg. Fontosnak tartom, hogy az 1980 és 2014 között írt sajtótörténeti tanulmányaimból készült (Nap Kiadó) budapesti válogatással egy időben (Borongós *ég alatt*, 2015) a bukaresti Tritonicnál napvilágot látott a *Valori ale presei maghiare din România* (A romániai magyar sajtó értékalakzatai). A terjedelmes kötethez (376 p.) írt előszavát Marian Petcu, a Bukaresti Egyetem professzora így fejezi be: „Cseke Péter nem akar kisebbségi lenni. Ezt gyakran hangoztatja, és mindig méltósággal. Egyébként senki nem akar kisebbségi lenni. A kötetnek ez az egyik nagy tanulsága.”

– *Milyen volt munkád visszhangja román kartársaid körében?*

– A Romániai Írók Kolozsvári Társaságának székhelyén volt a bemutatója, mondhatnám, bensőséges körülmények között. Irina Petra esszéíró, a Társaság elnöke a fentebbi idézettel nyitotta meg a rendezvényt. Két hét múlva aztán nagy volt a megrökönyödésem, amikor sajtótörténettel foglalkozó gyulafehérvári professzortársam – aki hozzászólásában dicsérte „a szerző bátorságát” – előrukkolt kifogásai-

val. Utoljára a szekuritáté emberei írtak ebben a hangnemben rólam. Bizonyára ismered a kolozsvári román szellemi elit lapját, az *Apostrof*ot. Főszerkesztője, az íróként és filozófiatörténészként számon tartott Marta Petreu nemcsak Párizsban, Budapesten is meg lehetőségen ismert. Nem véletlen tehát, hogy Ovidiu Pecican *A kelet-európai államok nyomorúságát* idézi a jelenség kapcsán, és címnek is ezt adja: *Lumea lui Bibó* (Bibó világa). Ez a józan szemléletű, objektív hangvételű, világos vonalvezetésű írás össze sem hasonlítható a másikkal. Vajon e kötet – teszi fel a kérdést Pecican – pusztába kiáltott szó marad, vagy pedig meghallgatásra talál, őszinte számvetésre, objektív vitára ösztönzi a románokat is? A Párizsban élő – Marosvásárhelyről elszármazott – Dan Culcer ebben reménykedik.

– *Miként alakult az erdélyi magyarság sorshelyzete a '89-es változások után?*

– Az 1989-es korforduló lélek-felszabadító légkörében abban reménykedtünk, hogy a hetvenéves történelmi zsákutcából való visszafordulással a kisebbségi kérdés is kikerül végre a többségi országok kizárólagos hatásköréből, és az egységesülő Európa jövőjét meghatározó tényezővé, világproblémává válik. Igen ám, csak hogy maga a Nyugat sem volt felkészülve a kelet-közép-európai változásokra. S így a diktatúrák megszűnése után a kisebbségek még inkább a hirtelen fel lángolt nacionalizmusok kiszolgáltatottjaivá váltak. A vásárhelyi pogrom világossá tette: az agresszív román nacionalizmus bevallottan igyekszik lekötni és távozásra késztetni nemzetrészünk leghatékonyabb erőit. Minek következtében kisebbségi társadalmunk szellemi építkezéseinek módszeres végig gondolása, az analóg történelmi helyzetekből adódó tanulságok levonása, a közösségi létfunkciókat betöltő szervezetek kiépítése sem haladt a szükségleteknek megfelelően.

Ugyancsak a kilencvenes évek elején derült ki: a romániai magyarság zöme lényegében felkészületlenül került a diktatúra összeomlását követő „átmeneti” helyzetbe; újdonsült szellemi/politikai vezetőinek alig volt közéleti tapasztalata, sem a bekövetkezett helyzetben gyakorlatilag érvényesíthető, elméletileg kellőképpen megalapozott érdekérvényesítő alternatívája. Valójában nem is nagyon lehetett, hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerezhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról. Nem szabad megfedkezni arról: jóllehet a kilencvenes évektől több tekintetben kedvezőbbre fordult a romániai magyarság sorsa, maga a *kisebbségi helyzet* továbbra is fennmaradt. Ez az „erdélyi változások

ban” megmutatkozó „változatlanág” – hogy csak Pomogáts Béla és Sütő András legutóbbi helyzet-érzékelésére és helyzet-tudatosítására utaljak – arra figyelmeztet: az egységesülő Európában a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság élethelyzete változatlanul emberhez méltatlan.

– *Miben reménykedhetünk?*

– A nemzeti szétfejlődés már a két világháború között elkezdődött, folytatódott a kommunista diktatúra évtizedei idején, de a rendszerváltás után sem szűnt meg (gondoljunk csak 2004. december 5-re). Az utóbbi évek fejleménye: a) az erdélyi magyar – székelyföldi, partiumi – autonómia-követelések felerősödése, b) Magyarország támogatáspolitikájának a felerősödése: a státustörvény, a magyar igazolvány, egyszerűsített honosítás. (A folyamat, persze, kiteljesítésre vár.)

A magyar–román kapcsolatok még mindig eléggé ingatagok, általában gazdasági vetületben mondhatóak pozitívnak. Meggyőződésem, hogy az erdélyi magyarságnak sokkal többet kellene tennie azért, hogy törekvéseiről a többségi román lakosságot tájékoztassa (nemcsak Erdélyben). Például az autonómia-törekvésekről, a felsőoktatási kérdésekről. Kezdetben az RMDSZ gondoskodott arról, hogy a kolozsvári *Puntea* (Híd) című kiadvánnyal közvetlenül szóljon a románsághoz. Igen jó szolgálatot tett a marosvásárhelyi kétnyelvű *Provincia*. De említhetném a *Korunk* román, német és angol nyelvű antológiáit is, amelyek referencia-értvényűnek bizonyultak az egyetemi oktatásban.

Amiben előbbre jutottunk, az a szimbolikus *térfoglalás*, „a közös tulajdonú terület közös megjelölése” (Markó Béla, 2009). A helyi román vezetők mindenütt nagyon óvatosak, ha ez a téma kerül szóba. Azt mondják, „még nem érett meg rá az idő”, és hogy „ez a nacionalisták malmára hajtaná a vizet”. Emil Boc kolozsvári polgármester az ötnyelvű műemléktábláktól is tartott. Aztán kiderült, hogy ezek semmilyen indulatot nem kavartak. Kétségtelen, hogy jelenleg politikailag is jóval kedvezőbbek a körülmények, mint a tizenkét évig tartó „funariótá-időkben”. Az Európa Kulturális Fővárosa címért folyó versengés kedvezőbb légkört teremtett Kolozsváron a szimbolikus térfoglalás tekintetében is. A Funar-korszak apátiájához viszonyítva – amikor szóba sem jöhetett, hogy magyar embernek emléktáblát, netán szobrot állítsanak – sokat oldódott a légkör. Most éppen azt éljük meg, amikor Európát járt fiatal románok és magyarok mozgalmat indítottak azért, hogy az európai szellemiségű város elnevezése újból Kolozsvár–Klausenburg–Cluj lehessen.

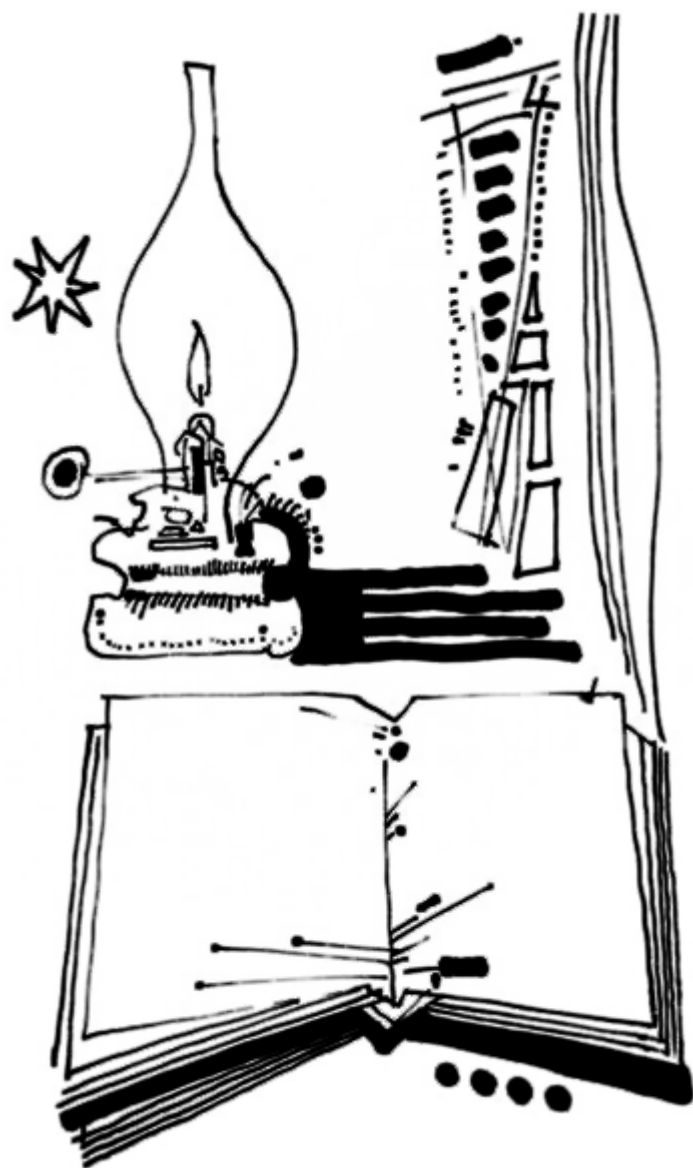
Ki gondolhatott volna az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulóján arra, hogy a kolozsvári gálaműsor fénypontjaként elhangzik Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*a? Hogy a *Kolozsvári Magyar Napok* alkalmával a Főtéren és a Farkas utcában több ezren meghallgathatják Brahms *Magyar táncait*, Liszt *Magyar rapszódiait*, vagy az *István, a király* című rockoperát?

– 1990 májusától a *Korunk szerkesztője* vagy, 1991-től szerkesztőségi főtítkára, 1992-től néhány évig a *Korunk*-háttérú Komp-Press Kiadó alapító-igazgatója is... De már 1993 őszétől megtetézi mindezt egyetemi tevékenységed... Nem gondolod, hogy mindez túlvállalás?

– Hát hogy is ne lett volna az?! De ne feledd, hogy ez nem egyéni ambíció kérdése volt. Az intézményteremtés időszakát éltük. Minden itthon maradt emberünkről rendre kiderült, hogy több helyen nélkülözhetetlen. Amikor versenyvizsgával bekerültem az egyetemre, lemondtam a *Korunknál* betöltött főtítkári állásomról, később a Komp-Press Kiadó vezetését is átadtam másnak. Szerettem tanítani, de az egyetem-építés nem annyira pedagógiai, mint inkább szervezés-technikai jártasságokat kívánt. Amivel persze nem rendelkezttem. Időbe tellett, amíg dékán-helyettesként, majd választott dékánként kiismertem magam ebben a közegben. Ahhoz, hogy a Babes–Bolyain négy szakirányt indíthassak be magyarul. Mindeközben az egyetlen biztos szellemi támpontom/háttértem a *Korunk* maradt. Azóta az én tanítványaim (doktori végzettjeim) is építik azt a szellemi véderődöt, amit ez a kilencvenéves folyóirat a Kárpát-medencében jelent.

Hitel, 2015. október

IRODALOM - ÉLET

TILTÁSOK UTÁN – A HITELESSÉG JEGYÉBEN

– BESZÉLGETÉS TAKARÓ MIHÁLYAL –

A magyar történelemben és irodalomtörténetben mindmáig tabukba ütközünk, feldolgozatlan vagy nem kellőképpen feldolgozott területek vannak. Jelentős magyar írók, költők műveinek oktatását anno betiltották. Azért separték ki őket az iskolai oktatásból, és hallgatták el kemény tiltással a társadalom nagynyilvánossága előtt, mert életművük objektív értékelése helyett – konszenzus hiányában – sztereotípiák irányítottak, ukázok döntöttek a közösségi életben.

De az elhallgatás, a tiltás nem megoldás.

Itt az ideje, hogy az ország, a nemzet igazságot szolgáltasson nekik: műveiket újra beemeljük az oktatási rendszerbe, önazonosságunkat erősítő, a nemzeti művelődés szerves részévé tegyék.

Ám ha arra gondolunk, ami a véglegesülő Nemzeti alaptanterv háza táján mostanság észlelhető, az, hogy milyen indulatok csapnak össze, milyen harcok dúlnak, azt kell mondanunk, nem lesz sima menet...

Ezeokról a gondokról beszélgetünk Takaró Mihály író, irodalomtörténész, egyetemi tanárral, a téma kitűnő ismerőjével és szakértőjével, akinek komoly érdemei vannak abban, hogy újabban több elhallgatott író, költő bekerült a Nemzeti alaptantervbe:

MÚLTAT KELL ÉPÍTENÜNK

Tanterv és tantervi szabályozás mindig is volt, mindenkor létezett. Ennek a mostani új típusú törekvésnek viszont az a lényege, hogy a szakemberek igyekeznek meghatározni a Nemzeti alaptanterv által közvetítendő műveltség-standardot, azt a műveltség-minimumot, amit egy mai magyar fiatalnak, illetve a magyar társadalom elsöprő többségének tudnia illik irodalomból, történelemből, matematikából stb. A Nemzeti alaptanterv vitára bocsátása mindenképpen pozitív jelenség.

A Nemzeti alaptanterv a magyar társadalom emelkedésének szolgálatában áll. Mert hiszen vannak olyan tantárgyak – ilyen a magyar irodalom és a történelem –, amelyek nem egyszerűen csak tantárgyak, hanem elsőrangúan identitásképző erők is. Aki magyar irodalomból vagy történelemből elfogulatlan, a múltat teljes spektrumában, arányában is helyesen mutatja be, az hozzásegíti a mai magyar társadalmat ahhoz, hogy megismerje a maga hiteles múltját. Aki ismeri a múltat, az érti a jelent, és képes építeni egy értelmes jövőt is.

– *A Tormay Cecile szoboravatáson elhangzott beszédedben épp arról szóltál, hogy múltat kell építenünk. Kifejtenéd ezt bővebben?*

– Múltépítés folyik, igen. Amire azért van szükség, mert a magyar történelemben a 20. század második felében – 1990 nem állította meg ezt a folyamatot – a múltat részben átírták, részben letagadták, meghamisították. Ilyenformán az a nemzedék, amely 1948 után járt iskolákba, torz, hamis, a valóságnak nem megfelelő múlt-tudattal bír. A hamis múlt-tudat helytelen jelen-értelmezéshez vezet. A jelen hamis értelmezése pedig azért rendkívül veszélyes, mert arra csak hamis jövőt lehet építeni. Erre gondoltam, amikor azt mondtam, múlt építés.

A szerencsétlen sorsú népeknek most a múltjukat is újra kell építeniük. Nemcsak mi vagyunk így egyébként. Így vannak ezzel a csehek, a szlovákok, a románok stb. is, ahol az 1988 utáni időszak vezetését átvette egy internacionalista szemléletű gárda, az 1990 utánit pedig egy kozmopolita nevelési módszer. Aminek az volt a lényege, hogy mindezt, ami nemzeti, le kell takarni vagy el kell pusztítani. Így ugyanis nem fog tudni kialakulni az ifjúságban a nemzeti önazonosságtudat.

– *Ha górcső alá vesszük az Európai Unió építkezési módját, nemzetetlen se hal, se hús minéműségét, mi több, folyamatos nemzetellenes döntéseit, arra következtethetünk: lehet, hogy ez is (volt) a cél.*

– Persze, hogy ez a cél. A mai magyar társadalomnak nem a gazdasági bajok a legsúlyosabb betegsége, gondja, sem az, hogy politikailag megosztott-e az ország, s ha igen, mennyire. Egyetlen problémája: nincs nemzeti önazonosságtudata. Egy nemzet, amelynek van önazonosságtudata, az minden nehézséget le tud győzni.

Napóleon megkérdezte külügyminiszterét, Talleyrand-t, mit tegyen a magyarokkal. Az államférfi ezt válaszolta az uralkodónak: „Felség! Régi szokásuk a magyaroknak, hogy felnéznek nagyjaikra és büszkék a múltjukra. Vedd el e nép múltját, és azt teszel velük, amit akarsz!”

– *Magyarországnak végre olyan kormánya van, amely a nemzeti egység és a nemzeti felemelkedés kormányaként definiálja magát...*

– Éppen ezért sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy épp a nemzeti műveltségstandardot hagyja érintetlenül, az 1948-as vagy az 1990-es állapotok szerint.

– *Mi hát a teendő?*

– Ha a hazafias nevelés nem a művek révén valósul meg; ha a kormány ezt a célját ugyanazokkal kísérel meg elérni, akikről kiderült, hogy velük lehetetlen hazafias nevelést megvalósítani; ha ugyanazt az urbánus-liberális irodalmi irányzatot viszi tovább, ami egyébként a maga korában másmilyen volt, mint ma, akkor annak az lesz a következménye, hogy semmi sem fog változni. Emlékezzünk csak! Ezerkilencszázkilencvennyolc és kétezer kettő között az akkori Orbán-kormány óriási gazdasági bravúrt hajtott végre: mi lettünk az éltanulói a jelentkezésre váró országoknak, a tíz közül a legelső. Ennek ellenére 2002-ben a nép leváltotta ezt a kormányt.

– *Miért?*

– Mert miközben ragyogó gazdasági és más eredményeket értünk el, aközben nem fordítottunk elég időt, energiát és pénzt a kultúrára, arra, hogy haladéktalanul újjá építsük a múltat, mert csak a hiteles múltjukkanattal tisztában lévő emberekkel lehet olyan jelent építeni, amiből értelmes jövő következik.

Ezért most változatlanul ugyanabban a helyzetben vagyunk. Ha 2012-ben egy ötvenes, negyvenes vagy harmincas éveiben járó polgártól megkérdeznénk, ki volt Herczeg Ferenc vagy Tormay Cecile – és hosszan sorolhatnánk az írókat –, elmosolyodnának és ingatnák a fejüket. Ezek Nobel-díjra jelölt magyar írók voltak. A maguk korában ők dominálták a magyar kultúrát és a magyar irodalmat.

A mai gyermekeknek fogalmuk sincs róla, ki volt Szabó Dezső. Pedig Szabó Dezső nélkül 1920 és 1945 között elképzelhetetlen volt a magyar irodalmi élet, az értelmiségi társalgások.

– *Ma Magyarországon az emberek nagy részének vagy egyáltalán nincs nemzeti identitástudata, vagy ha van, az rendkívül csökkent. Az önazonosságtudat kitörlése az agyakból és a szívekből hihetően már Kádár János előtt elkezdődött, de Kádár naivul elkövette azt a súlyos hibát, hogy mindvégig az internacionalista maszlag híve maradt. Ezzel szemben a szomszédos szocialista országokban a nemzetköziség ideológiája csupán afféle máz volt, álságos bájmosoly, miközben benn az országokban erős nacionalista – Ceausescu Romániájában egyenesen magyarfaló, sovén – szellem uralkodott.*

– Valóban, amíg a szomszédos országokban a szocialista nacionalizmus működött, addig Magyarországon a szocialista internacionalizmus „virágzott”.

De kezdjük az elején. Ezerkilencszáznegyvennyolcban, amikor Magyarországon kezdetét vette az egy párti politikai diktatúra (MSZMP), láthatatlanul, de tökéletesen szervezett formában azonnal fölsorakozik mellé a nézetdiktatúra és az ízlésterror. Ez volt a Révai-korszak.

A Révai-korszakban az iskolai tanítást, benne különösen az irodalomtanítást deklaráltan az osztályharc eszközének tekintették. Ekkor separták ki a tantervből azokat a magyar írókat, akiket nem tudtak az osztályharc eszközeként fölhasználni. Ezekben az írókban volt valami közös: mindannyian valódi magyar sorskérdésekről írtak.

Másik közös jellemzőjük az volt, hogy ezekhez a kérdésekhez nemzeti patrióta szemmel közelítettek. A harmadik pedig, hogy világnézetük a kereszténység/keresztyénség volt. Ez a hármasság igen nagy súllyal esett latba 1948 után, mert ellentmondott az internacionalizmusnak, és annak, hogy a történelmet a kommunista világ szemüvegén keresztül szemléljék és értékeljék. Így aztán azokat az írókat – lehetnek ők akár milyen jelentősek –, akiket ez a hármasság jellemzett, vagy eltávolították az iskolákból, vagy marginalizálták.

Mert ők nagyon is jól tudták, nem azt nehéz végrehajtani, hogy leseperjék a padlást vagy, hogy bezavarják az embereket a tsz-be (csak vasvilla kellett hozzá, pofonok meg munkásőrök), igazában az államosítást volt nehéz végrehajtani.

Sokan azt hiszik, hogy ez volt a nagy átalakítás. Pedig dehogy. Az jelentette a nagy átalakítást, amikor azt a fajta rendszert bontották meg, amelynek az volt a lényege, hogy kinevelje a jövő generációkat.

– *Ezerkilencszáznegyvenötig Magyarországon a nevelésnek több pillére volt...*

– Három centruma, pillére volt. Az első a család, a második az egyház, a harmadik az iskola. Mindhárom helyen ugyanabban az irányban, ugyanazon értékrend mentén neveltek: magyarnak, keresztyénnek, nemzetinek.

– *Ennek vetettek véget 1948-ban?*

– Néhány nap alatt államosították az összes egyházi iskolát. Ezzel a három pólusból egyet kidobtak. Maradt a család és az iskola. Az iskolát a világnézeti nevelés centrumává tették. Ez azonban tökéletesen ellentmondott a szülők nevelési elveinek. Aminek az lett a következménye, ha a szülő azt akarta, hogy a gyermeke elvégezze az iskolát, hallgatott. Ám ha elmondta is az igazat, nyomatékkal felhívta

a gyermek figyelmét: erről senkinek egy szót se, fiam! Az ilyesmi viszont ritkaságszámba ment.

Maradt az iskola. Az iskola azonban világnézeti nevelést folytatott, s mire a gyerekek felnőttek, rájöttek, hogy amit tanultak, nem igaz.

És jött 1990, amikor az iskola deklaráltan lemondott a nevelésről.

–Ki neveli hát az 1990 óta felnövő magyar nemzedékeket?

–A család már rég nem, az egyház kezéből az iskolát kivették, az iskola pedig bevallottan nem nevel. Marad a televízió, a médiumok és a számítógép. Vagyis amikor arról beszélünk, miért olyan a magyar társadalom, amilyen, elkövetjük azt a nagy hibát, hogy folyton a jelenségről szónokolunk ahelyett, hogy a jelenség okait vizsgálánánk, kutatnánk.

Szabadjon itt egy nagyon fontos mondatot közbeszúrnom. Ma már az egyházi iskola se jelent megoldást. Én 38 református iskolát alapítottam és egy évtizeden keresztül voltam ezeknek az iskoláknak a főnöke. Ezért joggal mondhatom, hogy az egyház, amikor elkezdte viszszaadni az iskoláit, egy dilemmát rosszul válaszolt meg. Nagy kérdés volt ugyanis: milyen iskolát csináljunk? Sokan azt hitték, ott lehet folytatni, ahol 1948-ban abbahagytuk. Ez tévedés. Egy szekularizált magyar társadalommal, egy semmiben nem hívó szülői karral, egy liberalizmussal átszátört közgondolkozással nem lehet ott folytatni, ahol 1948-ban abbamaradt. Folytatni, persze, hogy kellett volna, csak hogy nem ott...

John Scott azt mondta: Bele akarsz vinni valamit a társadalmi tudatba? Vidd be az iskolába, és húsz év múlva a társadalmi közgondolkodás része lesz. Az államférfit a politikustól az különbözteti meg, hogy amíg a politikus mindig a következő választásokban gondolkodik, az államférfi az elkövetkező generációkban. Nekünk pedig új generációkat kell nevelni. Amihez persze meg kell tartani a politikai hatalmat legalább nyolc, tíz, tizenhat évig, hogy felnőhessen egy olyan nemzedék, amely ezt már hiszi, tudja és gondolja.

Nekünk olyan Nemzeti alaptantervet kell létrehozni, amely ezeket a törekvéseket segíti, és semmit nem szabad megtartani a Nemzeti alaptantervből, ami ennek ellentmond.

A Nemzeti alaptanterv nem pusztán szakmai kérdés, a Nemzeti alaptanterv a szó legtagább értelmében össztársadalmi kérdés. Meg vagyok győződve róla, hogy amikor ez a kormány elé kerül, kormányrendeletben lesz elfogadva. És nem fognak hiányozni belőle azok az írók, akikről én húsz esztendő óta annyit beszéltem.

– *Partnerek lesznek-e ennek a nehéz feladatnak a végrehajtásában a szülők, hisz ők is az országra erőltetett nemzetietlen szellemben nevelkedtek az iskolákban?*

– Nekem van egy iskola-ideám. Az pedig így szól: neveljünk együtt! Ha én ma oktatási miniszter, helyesebben államtitkár lennék, már rég meghirdettem volna ezt a programot, aminek az a lényege, amit Karácsony Sándor a maga pedagógiai téziseiben így fogalmazott meg: Minden eredményt a szülő, a tanár és a gyerek közös munkájának kell tekinteni. Ehhez azonban együtt kell működni, a nevelési kötelekeket szorosabbra fűzni. Ha kell, és ahol kell, a szülőket is nevelésben részesíteni. Pedagógiai mini-modellekkel lehetne föl hívni a figyelmet a nevelés fontosságára.

Ezerkilencszáznegyvenötig egyformán, egy irányban, azonos értékrend szerint történt a nevelés. Ezt kell megpróbálni visszahozni – természetesen azon a szinten, amilyen szinten ezt 2012-ben lehet és kell. Nagyon fontos tudni, hogy az alapkockát a család jelenti.

Trianon, mint korszakhatár. Az irodalom hárompólusává válik

– *A hagyományos oktatással szakító politika 1948-ra esik. De jóval korábban is ért bennünket egy tragikus csapás: Trianon.*

– A korszakhatárt valóban Trianon jelölte ki. A magyar irodalom akkor vált hárompólusúvá. Az első pólust a magyar népi-nemzeti konzervatív irányzat jelentette, amelyik az akkori magyar irodalom hetven százalékát adta. Hadd mondjak erre egyetlenegy példát. Amikor elérte a legnagyobb példányszámot, a *Nyugatot* mindössze kilencszáz példányban adták ki a királyi Magyarországon. Herczeg Ferenc lapját, az *Új Időket* heti negyvenezerben. A *Napkeletet* több mint tízezer példányban. Így hát valójában a *Napkelet* és az *Új idők* formálta a magyar társadalmi közgondolkozást. A magyar középosztály csak ezt a két lapot ismerte és vette. A *Nyugat* példányszáma 1938-ban 300-ra csökkent. Jelképes mennyiség. Csak a nagy vagy közepes városokban karakteresen meghatározó polgárság vásárolta. Az is inkább hűségből, semmint érdeklődésből. A *Nyugat* semmilyen hatást nem tett a magyar társadalmi közgondolkodásra. Nem is ismerték.

Trianonnal megszületett a magyar irodalom harmadik pólusa: az erdélyi magyar irodalom. Kényszerből születik meg, de általa egy teljesen új élethelyzetben lévő kétmillió magyarországtömbnek kellett meghatároznia önmagát. Kós Károlyék (Zágoni Istvánnal és Paál Árpáddal) megírják a *Kiáltó Szó* című kiáltványt, és ezzel elindul egy új

irodalmi, politikai kulturális irányzat – a transzilvanizmus. Ennek köszönhetjük azt, hogy megmaradtunk Erdélyben.

– *A három pólusú magyar irodalomból jelenleg hányat tanítanak?*

– Egyet. A Nyugatot és a nyugatos írókat. Ez tarthatatlan.

– *Az eddigiekből természetesen következik, hogy a tanár, gyerek, szülő hármasából hiányzik valami.*

– A bizalom. Pedig ez a hatásos nevelés alapja. Nagy gond, hogy a tanárok nem bíznak a szülőkhöz, a szülők se a tanárokkal. A kölcsönös bizalmatlanságnak pedig az a következménye, hogy a szülők nem fogadják el azt a nevelést, amit az iskola nyújt.

Amikor egy test megbetegedik, előbb-utóbb minden része beteg lesz. A magyar tanártársadalom beteg. Szegény tanár nem tehet róla, hisz olyan egyetemen képezték ki, ahol hazugságot tanítottak neki. Képzeld el egy olyan harminc, negyven, ötven vagy akár hatvan éves tanárt, aki harminc éve tanítja azt, amiről meg van győződve, hogy az úgy is van. Ő azért nem tanítja a másik két pólus irodalmát, mert nincs tudomása/tudása róla. És most jön valaki, aki azt mondja, de voltak ám itt nagy írók, akik... Amire ő így reagál: hát hogy lettek volna, hisz egyetememet végeztem Magyarországon, harminc éve tanítok, és nem is hallottam róla, ki az a Herczeg Ferenc?

Olyan ez, mint a keleti gyógyászatban az orvosi szemlélet: a dolgot mindig egységében kell szemlélni és kezelni. Ahhoz, hogy meg tudjunk gyógyítani valami bajt, gyógyítani kell az egészet. Vagyis a gyógyító munkát el kell kezdeni már az egyetemeken. Mert az egyetemek fogják kibocsátani azokat a tanárokat, akik majd a mi gyerekeinket fogják nevelni.

Ugyanakkor foglalkozni kell a családdal is. Amikor nemzeti egyetértésről és egységről döntünk, nem azt kell kérdezni, meg tudjuk-e ezt vagy azt csinálni, hanem, hogy meg akarjuk-e.

Emlékszel a szentlélek kitöltetésére? Azt mondja az Ige: „Mindnyájan egy akarattal együtt valának”. Nem azt mondja, hogy egy véleményrel, sem azt, hogy egy látással. A magyar társadalmat a közösen kijelölt célok együttes akarása mentheti meg.

– *Nincs kétségem a felől, hogy az ilyen felfogású, meggyőződésű, hitű tanár ellenszélben fog dolgozni...*

– Természetesen. Egy olyan világban, ahol nem az igaz akarat érvényesül, az, aki az igazat akarja, ellenszélben küzd. Ezt el kell fogadni. Nem azon kell folyton nyavalyogni, hogy volt a múltban. Azt ismerni kell, és le kell vonni belőle a konzekvenciákat. De csak abból élni, nem szabad. Trianonról csak a tekintetben kell beszélni, hogy ki kell mon-

dani: Trianon igazságtalan volt. Trianon ellen nem beszélni kell, Trianon ellen tenni kell.

– *Nemde Trianon máig velünk élő valóság?*

– Sajnos, igen. Amikor a Magyar Köztársaság elnökét nem engedik át egy hídon, az Trianon folyománya. Amikor 2004. december 5-én a magyar lakosság úgy dönt, ahogy dönt, az is Trianon utóhatása. Amikor a nemzetközi közösség kikiáltotta Koszovó függetlenségét, a szlovákok azért nem ismerték el Koszovót, mert azt gondolták, majd jönnek a magyarok is Trianonnal. Ugyanazért nem ismerik el Koszovót a románok se. Ilyen hétköznapi Trianon a magyar társadalom szétesettsége is...

Azon töprengve, mi módon lehetne a magyar társadalmat megváltoztatni, nem pusztán anyagi kérdést boncolgatunk. Adjunk munkát az embereknek, ez természetes, hisz munka nélkül nem lehet megélni. Szabó Dezső mondta volt: korgó gyomorral nem illik himnuszt énekelteni. És sokáig nem is lehet őszintén énekelni korgó gyomorral a himnuszt. Ez a magyar társadalomnak természetes megoldandó feladata. Viszont ennél sokkal súlyosabb kérdés: a szellemiek problémája.

Műalkotás és katarzis

– *Mit tanítson inkább a tanár, az író, a költő életrajzát vagy a műveit?*

– Nyilvánvalóan a műveit. Mégpedig azért, mert a jó műveken keresztül lehet megismerni az életet.

Egy mű attól jó, hogy működik. Én azért vetem meg a mai modern irodalom egy jelentős ágát, mert nem akar semmit. Az ilyesmi nem irodalom.

Herczeg Ferencz szerint egy mű akkor nevezhető műalkotásnak, ha három kötelező elemet magában hordoz: legyen üzenete, esztétikai és morális értéke.

Nincs irodalmi műalkotás anélkül, hogy ne lenne esztétikuma és moralitása. Amikor egy író szándékosan arról beszél, hogy őt nem érdekli a közönség, mit lehet erre mondani?... Papírra felelőtlenül firkálni sok mindent lehet, ki is nyomtathatják, de az még nem műalkotás. Az ilyen csinálmány magát a szerzőt se éli túl. A műalkotás ott kezdődik, amikor az működni kezd az emberekben. Ha az ember megnézi a Giocondát, vagy ha Petőfit olvas, az eo ipso működik benne.

– *A műalkotásnak, a művészetnek egyetlen célja lehet: megmozdítani a lelkünket, nemesbíteni az embert, hogy emberibbek legyünk általa.*

– Éppen ezért nekünk ki kell állnunk a hiteles értékek mellett. Aki elolvassa Dsida Jenőtől a Psalmus Hungaricust, az meg fogja érteni azt a korszakot, amelyben a költő élt. Tormay Cecile Bujdosó könyvének elolvasása után az illetőnek nem kell tovább bújni a történelemkönyveket a korszakról, tudni fogja, milyen szörnyű embertelenségek történtek benne. Wass Albert Adjátok vissza a hegyeimet c. regényéből ki lehet érezni az erdélyi ember lelkének az összetettséget és bonyolultságát. Az ilyen műveket kell a gyermekek kezébe adni.

Karikás Frigyesekkel, Gelléri Andor Endrékkel meg Tersánszky Józsi Jenővel nem lehet hazafias nevelést végezni. Tersánszky – mint hírlík – most fog bekerülni kötelezően a magyar irodalmi kánonba, miközben – a mostani elképzelés szerint – Herczeg Ferenc vagy Wass Albert kívül reked. Aki épeszű ember, vagy valamennyit ért az irodalomhoz, az tudja, hogy Tersánszky Józsi Jenő egy kedves író, aki tehetséges, és a Kakuk Marci történetét nagyon szeretjük is. De Tersánszky munkássága – értékhordozás szempontjából – összehasonlíthatatlan egy Herczeg Ferenc, Tormay Cecile vagy Wass Albert életművel. Ha nekem kellene döntenem, tudnám, kiket kell tanítanom és kiket nem. Tersánszkyt lehet ajánlani, lehet fölolvasni belőle, de Wass Albertnek és a többi nagynak kéne benn lenni a kánonban.

– *Ezeknek az íróknak a mellőzése, ejtésük a tantervből tudatos döntés volt?*

– Ezeket az írókat eleve be se tették a tanítandó írók közé. Ezerkilencszáznegyvennégyben és negyvennyolcban tudatosan rostálták ki őket. Herczeg Ferenc, Gyóni Géza, Tormay Cecile... az előtt kötelező tananyag volt, negyvennyolcban kipakolták őket. Helyettük Karikás Frigyes meg a Fodor Józsefeket... kellett tanítani. A kommunista irodalmat.

Azokat az írókat, akik már a maguk korában értéket képviseltek, nem tették vissza a tananyagba. Nem mi mondjuk róluk, hogy értékek, hanem a Nobel-díj bizottság. Azok, akik világszerte lefordították a műveiket. Közülük Tormay Cecile is ismerik máig a legjobban a világ-irodalomban. A Francia Akadémia több tagja, a jobboldali D'Annunzio-tól a baloldali Anatole France-ig el voltak ragadtatva tőle, a korabeli kortársirodalom legjavának tartották.

Nekünk, amikor kánont csinálunk, nem az a dolgunk, hogy a saját ízlésünk szerint állítsuk azt össze, hanem, hogy megmutassuk, akkor

mit tartottak irodalomnak. Horváth Jánost idéztem, nem az én gondolatom.

– *Hogy fogják tanítani az annak idején kiostált írókat, műveket, ha maguk a tanárok se tanultak róluk?*

– Erre vannak a továbbképzések. A továbbképzéseken nem avval kell foglalkozni – bár az is nagyon fontos –, hogy tanítsuk meg ezt vagy azt a verset, ez egy módszertani kérdés. Amikor hetven éven keresztül nem tanítottunk egy világhírű magyar író (Herczeg Ferenc), akit először jelölnek irodalmi Nobel-díjra ebből az országból 1925-ben, akkor nyilvánvaló, hogy a következő évek továbbképzésének egyik kötelező anyaga Herczeg Ferenc kell, hogy legyen. Hasonlóképpen hetven éven keresztül nem tanították Tormay Cecile-t, akit kétszer is irodalmi Nobel-díjra jelöltek. Aki – Madame Curie halála után – az ENSZ elődjének, a Népszövetség legfontosabb bizottságának az élén dolgozott, közfelkiáltással megválasztva, francia külügyminiszteri javaslatra. Bizony ezekkel a tanároknak is meg kell ismerkedni. Ugyanide tartozik Babits Mihály, aki már harminckét éves korában Baumgarten-díjas. Wass Albert, aki negyvennyolc éves korában már az irodalmi Nobel-díj várományosa, a Zrínyi irodalmi díj, a Klebelsberg-díj birtokosa, az Akadémia levelező tagja, a kolozsvári Egyetem díszdoktora... Ezeket az írókat, és természetesen több más jelentős magyar író is, tanítani kell. Ha eddig nem tanulták őket az egyetemen, hát most megtanulják. Nem olyan nagy dolog ez.

Redivivus

– Az elhallgatás, a letiltás nem megoldás, mondtuk előbb. Itt az igazságszolgáltatás ideje. Hadd idézzek Szentmártoni János, a Magyar Írószövetség és a Tokaji Írótábor kuratóriuma elnökének 2012 augusztusában elhangzott beszédéből:

„...Azokkal is törődnünk kell, akiket most olyan négy-öt éve fedeztünk fel. Bánffy Miklós, Tormay Cécile, Wass Albert, vagy Nyíró József életműve ugyan most indulatokat vált ki, de ezekkel az életművekkel ettől még foglalkozni kell. Ezt a sokszínűséget nem lehet tagadni, nincs értelme szalámizni, nem lehet válogatni belőle, mindazt elfogulatlanul meg kell vizsgálni, amit betiltottak, és helyére kell tenni az irodalomtörténetben, tanulni kell róla az iskolákban, és az irodalmi köztudatban is helyet kell találni.

A kihívás az, hogy el tudjuk-e választani az írói életmű esztétikai értékeit a közéleti, politikai szerepvállalástól? Magát az életművet kell

nézni, miközben ismerni kell természetesen a művek születésének történelmi körülményeit. Ilyen értelemben nem méricskélni kell, hanem önértékeként kezelni mindazt, ami megszületett.” Az irodalmi érték meghatározása nem lehet egy szűk csoport privilégiuma.

– *A vihar máig nem ült el a Nemzeti alaptanterv körül...*

– Ennek a tudatosan felszínen tartott műbalhénak sajátos koreográfia van. Amikor például a Nyirőre szórt rágalmakat tételesen és dokumentálva cáfolja valaki, azonnal új rágalmak születnek, mintha a régiek nem is léteztek volna. Vagyis mihelyt Nyirő Józsefről kiderül, hogy nem volt a Nyilaskeresztes Pártnak a tagja, akkor nem azt mondják, bocsánat, tévedtünk, hanem azon nyomban elővesznek egy másik vádat.

– *Az egyik napilapban közölt cikk szerzője nemrég azt fejtegette, ha Nyirő nem is volt fasiszta – sem ő, sem nevesített szerzőtársai –, nem jó írók. Azért nincs helyük a magyar irodalomban.*

– Techet Péter Nyirő írói kvalitásait kérdőjelezte meg. Ezzel a személyes véleménnyel szemben áll az a cáfolhatatlan tényigazság, hogy Nyirő a *Haldoklik a székely* című novellájával, rögtön pályája elején, pályázatot nyert. A néhány évvel később megjelent *Jézusfaragó ember* pedig országosan ismertté tette. Áprily Lajos írt róla kritikát az *Ellenzék* 1924. július 30-ki számában: „(...) *Az erdélyi irodalom legmélyebb barázdáit székely ekével ő szántotta. A múlt szóba vermelt titkait legkomolyabb áhitattal itt ő keresi. Nyelvezete maga a zengő magyar népköltészet. Amit ezen a téren hozott művészi magasságba emelve, külön kincs az erdélyi magyar irodalomban.*(...) *Nyirő József regionalista művész, csupa tradíció és csupa modernség, ér is meg óceán is, székely falu meg világhorizont.*”

Áprily már a pályakezdő Nyirőnél észreveszi azokat a sajátosságokat, amelyek a magyar irodalom eladdig nem gondolt magasába emelték. Nyirő nem egyszerűen egy új írója, hanem egy új színe a magyar irodalomnak. Valami olyat csinált, amit előtte senki.

Áprily már 1924-ben tökéletesen állapítja meg, hogy Nyirő József regionalista művész. Valóban, Nyirő – talán a *Néma küzdelem* kivételével – semmi másról nem írt, mint a Székelyföldről. No, de Gabriel Garcia Marquez *Száz év magány* című regénye is egy apró településről, Macondoról és az azt körülvevő babonákról, misztikumról szól, tehát egy mikrovilág ábrázolásáról. Ez az irodalomban egyáltalán nem bűn, sőt...

– *A harmincas években, amikor Nyirő országosan nagyon ismertté vált és az első irodalmi elismeréseket is megkapta, többen is írtak ró-*

la kritikát. Nyirő írói megítéltetése a szakma által töretlenül és minden oldalról elismerő volt, és mind a mai napig az.

– Schöpflin Aladár 1937-ben a *Nyugatban* ír Nyirőről értékelést, amelyben kijelenti, hogy Nyirő József „a székely havasok legjobb írója.” Schöpflinék tökéletesen veszik észre, hogy az, amit Nyirő csinál a székelységgel, tulajdonképpen ugyanaz, mint amit Mikszáth csinált a palócokkal. Nem véletlenül és nem érdemtelenül hívjuk Nyirő Józsefet a székelyek Mikszáthjának, hisz ahogyan Mikszáth Kálmán az egész ország közvéleményébe és irodalmi tudatába bevitte a palócokat, ugyanúgy tette Nyirő a nemzet egészében ismertté a székelyeket, a Székelyföldet.

Amikor pedig megjelenik *A havasok könyve*, Dsida Jenő ragad tolat: „(...) *Az eleven élettel nyüzsgő csodálatos titkokkal telített székely havasról mesél szebbnél szebb, izgalmasnál izgalmasabb történeteket ez az új könyv, amelynek címe Havasok könyve. Megszületett a székely A dzsungel könyve. A mi madaraink énekelnek benne fülünknek ismerős dalokat, a mi állataink beszélnek anyánktól tanult édes nyelven, megértjük a székely ősvadon zúgását, a hulló fenyőtoboz zaját, a bokrok és a fák minden parányi neszt, sírni lehet a gyönyörűségtől. Fontos csak az, hogy olyan írásmű született, amilyen az egész világirodalomban kevés van, és a maga nemében szinte páratlan.(...)*” (Keleti Újság, Kolozsvár, 1937. február 8.)

1924, 1937 – eltelik másfél évtized a pályán. Amit észrevesz Áprily a *Jézusfáragó emberben*, azt bővíti ki Dsida a *Havasok könyvéről* írt kritikájában.

– *A korabeli bírálatok között nem is voltak elmarasztalók?*

– Kivétel nélkül mind pozitív írások. 1935-ben a *Szép Szóban* – a kommunistákkal is szimpatizáló baloldali orgánumban – elismerő kritika jelenik meg Nyirő Józsefről Bóka László tollából. Németh László 1941-ben a *Készülődésben* azt a Nyirő Józsefet említi, aki új szint hozott a magyar irodalomba.

És hogy a maiakról is szóljak: Pomogáts Béla: *Magyar Irodalom Erdélyben (1918 – 1944)* című több kötetes munkájában Nyirőt hasonlóképpen pozitívan értékeli. Lakatos Mihály a *Székelyföld* című folyóiratban megjelent kritikájában – vegytisztán irodalmi szempontból közelítve Nyirő írásművészetéhez – új motívumokat fedez fel benne.

Több kritikus nevét soroltam föl. Megemlítettem egy nyugatost, egy népi-nemzetit, egy transzilvanistát, egy baloldali, egy mai irodalomtörténészt; emlékezetbe idéztem Dsida Jenőt, aki nem tartozott egyik irányzathoz sem. Könnyű, ugyanakkor lehetetlen dolgunk lenne, ha

megpróbálnánk a mai támadó/lejárato bírálatok szellemi színvonalát összehasonlítani az Áprily Lajoséval, a Dsidáéval, a Németh Lászlóéval, a Schöpflin Aladáréval.

– *Kinek higgyünk hát?*

– Én Áprilynak, Dsidának, Schöpflinnek, Német Lászlónak, Pomogáts Bélának hiszek.

– *Feledésre ítélték Herczeg Ferencet és Tormay Cecilet is...*

– Herczeg Ferenc mindenképpen oda kívánczik a magyar irodalmi kánonba. Sokkal inkább, mint Csáth Géza, aki hozzá képest jelentéktelen.

Tormay és Herczeg nevének feltűnése remélhetőleg arra fogja készíteni, mi több, kényszeríteni a magukra adó igényes magyar tanárokat, hogy ezeket a szerzőket semmiképpen se hagyják ki a magyar irodalom tanításából.

Ugyanitt lenne a helye Gyóni Gézának, hiszen *Csak egy éjszakára* című híres versét egy év múlva már franciául és angolul is lehetett olvasni, és 1918-ra, amikor befejeződik a háború, Európa tíz nyelvére fordítják le. Gyóni költészetének a jelentőségét ugyanaz adja, ami a Radnótiét is. Közös bennük, hogy mindkettőjüket a háború és a szenvedés teszi nagy költővé. Az hozza ki belőlük azt a hatalmas kincset, amely bennük van, amit mindkettőjüknek köszönhet a magyar irodalom.

Herczeg Ferenc szinte minden műfajban világszínvonalút alkotott. Amikor nyolcvan éves lett (1943), megjelentettek róla egy emlékkönyvet, amelyben az akkori magyar kultúra legjelesebbjei baltól jobbig, Schöpflin Aladártól Márai Sándorig értékelték őt és az életművét.

Herczeg Ferenc életművének legértékesebb része a történelmi regények. *A fogyó hold*, *Az élet kapuja*, a *Pro libertate* világszínvonalú alkotások.

Ismerjük a drámaíró Herczeg Ferenc működését is. A *Bizáncot* vagy *A két rókát* Európa minden jelentősebb színházában játszották a maguk korában. Herczeg kitűnő novellista, tárcáíró, esszéista is volt, és nagyszerű meséi vannak.

Nagyon tanulságos történet ez az elhúzódó vita az alaptanterv körül, hiszen olyan írókat sem vettek be a Nemzeti alaptantervbe, akik ilyen szempontból probléma nélküliek. Herczeg Ferenczet nem lehet sem antiszemitizmussal, sem semmi egyébbel megvádolni.

Az ő első és nagy „bűne” az volt, hogy az Új Idők a maga irodalmi és kultúraterjesztő magatartásával tevőlegesen részt vett a magyar középosztály megerősítésében. Herczeg Ferenc lapja azért lett olyan vég-

telenül népszerű, mert miközben megjelent benne Mikszáth Kálmántól Márai Sándorig szinte mindenki, aki ebben az irodalmi szegmensben található volt, az író-főszerkesztő nagy gondot fordított rá, hogy jelen legyen benne az úgynevezett polgári irodalom is. A magas irodalom mellett mindig ott voltak azok a folytatásos regények, amelyeket az akkori olvasóközönség nagyon szeretett.

Herczeg Ferenc második „bűne” – az író szempontjából ez meglehetősen elmarasztaló a mai liberálisok szemében – az, hogy 1927-ben, Horthy Miklós kérésére, elvállalja a Magyar Revíziós Liga elnökségét, magáévá téve azt a gondolatot, amelynek lényege: revíziót, de békésen.

Innentől kezdve párhuzamosan fut közéleti és írói pályája. Abban az időben Herczeget nyíltan a kor írófejedelmének nevezik. Nagyjából ugyanaz történik vele, mint az idős Illyés Gyulával, akinek ha megjelent egy drámája vagy könyve, éles kritikákat már nem illet írni róla. Nem azért, minthogyha az tökéletes lett volna, hanem a hatalmas életmű miatt.

A két világháború közötti Herczeg Ferenc helyét úgy kell elképzelni a magyar irodalomban és társadalomban, mint az idős Illyés Gyuláét a hatvanas-hetvenes években. Íróként annyit letett már az asztalra, hogy immár semmilyen bírálat nem érintette a lényegét. Hisz 1925-ben és 1926-ban, egyesek még 1927-ben is őt jelölik irodalmi Nobel-díjra *Az élet kapuja* című regényéért.

Vannak ebben a regényben olyan fejezetek, amelyek félelmetes műveltségi tablót nyújtanak. Herczegnek célja volt azzal, hogy életre hívjon egy magasabb műveltségeszményt a magyar társadalomban. Ez a szándék összecseng a Német Lászlóéval, illetve a két világháború közötti nagyok hasonló törekvéseivel. A Szabó Dezsőével például, aki azt mondja, hogy csakis a parasztsággal lehet kiépíteni egy új Magyarországot. Ehhez azonban emelni kell a műveltség szintjét. Herczeg ugyanazt csinálta a maga nemzeti konzervatív módján, mint amit Szabó Dezső megfogalmazott a húszas években írt legnagyobb műveiben. Amit majd Németh László fog megkoronázni a harmincas években *A minőség forradalmában* és sok-sok tanulmányában.

– *Se Herczeg, se Szabó Dezső nem volt mozaikos látású: mindketten a társadalom, a nemzet egészében gondolkodtak. Azt, hogy Herczeg Ferencet miért tették tiltó listára, immár tudni véljük. De mi (volt) a baj Szabó Dezsővel?*

– Sok minden. Az ő megítélése azért kettős ma is...

De kezdjük az elején. Szabó Dezső a maga korának egyik igencsak vitatott személyisége volt. Azonban kétségtelen tény, hogy a 20. század első felének magyar irodalma értelmezhetetlen nélküle. Elképzelhetetlen, hogy Szabó Dezső mellett bárki is el tudott úgy menni, hogy ne hatott volna rá. Hogy ne váltott volna ki belőle valamilyen művészi reakciót. Még Kosztolányiból is, aki – tudjuk – nem éppen atyafiságos viszonyban volt vele. Gondoljunk csak *Néró, a véres költő* című regényére, amely tulajdonképpen egy gyilkos Szabó Dezső pamflet.

Hanem *Az elsodort falu* – amely a világirodalom egyik legjelentősebb regénye – ma már nagyon nehezen olvasható. Ugyanis Szabó Dezső a modern expresszionista próza legnagyobb magyar alakja. Olyan túlsúfolt képvilága van, hogy nagyon nehezen befogadható. Mégis: *Az elsodort falu* kihagyhatatlan. Mert azt, hogy mi történt velünk, mért az történt velünk, ami történt, Szabó Dezső fogalmazta meg. Tehát Szabó Dezső föltétlenül a XX. század első fele magyar irodalmi kánonjának kötelező részébe kell, hogy tartozzon. Amiképpen a helikoni triász: Reményik Sándor, Tompa László és Áprily Lajos is. És az angali költő, Dsida Jenő.

Szabó Dezső rendszeres cikkszerzője a Nyugatnak, ahol 1916-ig nyolcvanhárom cikket jelentet meg. Sőt, ő az első, aki Magyarországon 1913-ban a futurizmusról ír. Szegény Ady Endre még azt se tudta, mi a futurizmus, meg általában mik ezek a modern irányzatok, amikor Szabó Dezső – ragyogó intellektusával – már tökéletesen tájékozott volt a világirodalom legmodernebb áramlatairól. Az expresszionista próza tekintetében pedig az egész magyar irodalomban nincs hozzá fogható nagyság. Szabó Dezső a maga zsenialitásában mindent ki akart fejezni. Ezért sokáig elfogadott volt a baloldal számára.

Ugyanaz a Szabó Dezső viszont merőben más konklúzióra jut a nyugati kultúrával, Párizssal kapcsolatban, mint Ady Endre. Ő ott döbben rá arra, hogy ezt az utat nem lehet folytatni. Különös, de épp párizsi tartózkodása alatt lesz antiliberális. Ott érti meg, hogy ez egy sehova se vezető „szabadság”.

Szabó Dezső 1918-1919 tragikus következményű eseményeit sajátosan értelmezi, amikor a *Virradatban* írni kezdi a vezércikkeit. Ezek azok az írások, amelyekért Szabó Dezsőt nagyon támadják, mert néhány vezércikke bizony súrolja a mai értelemben vett antiszemitizmus határát. De tudni kell róla, hogy ő nem volt hajlandó, éppen ezért nem is volt képes megfogalmazni véleményét aranypapírba csomagoltan. Szabó Dezső vaskéz volt, de nem bársonykesztyűvel. Ezek azok a vezércikkek, amelyek Szabó Dezső akkori magyar társadalomlátását

megkoronázzák. Bár nagyon nem kedvelték egymást, mégis itt találkozik Tormay Cecile és Szabó Dezső. Itt kapcsolódik össze az ő valóságképe Tormay Cecile valóságábrázolásával. Ha az ember elolvassa a *Bujdosó könyvet*, és mellé teszi Szabó Dezső aktuálpolitikai vezércikkeit a Virradatból, bizony ugyanazt a világot fogja kézhez kapni.

– *Szabó Dezső mindegyik regénye minden jelentősebb szereplőjének megvolt a valóságpárja. Gondolom, sokan ezért se kedvelték őt...*

– Nagyon sok ellenfelet szerzett azzal, hogy mindenki azonosítani tudta ezeket a személyeket a műveiben.

Az író rendíthetetlenségét pontosan mutatja, hogy amikor azt látta, hogy egy társadalom nem jó irányba halad, akkor – a maga értékrendje szerint – hezitálás nélkül szembe fordult vele. Ezért lett a Horthy-korszak legnagyobb kritikusa, például. Legvitriolosabb hangvételű írása: *Feltámadás Makucskán*. Szabó Dezső az az író volt, aki a két világháború között a magyar állampolgári gondolkodásra a legnagyobb hatást tette. Nem véletlenül mondja Illyés Gyula: Szabó Dezső nélkül értelmezhetetlen a korszak magyar irodalma.

Ő sohase akart megfelelni egyetlen politikai iránynak sem. Ezért lehet őt támadni jobbról is meg balról is. Azonban életműve, esztétikai minőségek alapján, nem támadható. Szabó Dezsőnek azért van ott a helye a két világháború közötti magyar irodalomban, mert ezek nélkül a művek nélkül egyszerűen nem értelmezhető a korszak magyar irodalma.

Ne felejtjük el azt sem, hogy Szabó Dezső helyezte termékeny talajba a népi írók mozgalmának gondolati magvait. Féja Géza és a többiek őt tekintik kiindulási pontnak, hisz ő fejt ki, hogyan járhatja le magát a magyar társadalom mindenegyes rétege; mennyire nem lehet már se a dzsentrre, se a magyar arisztokráciára, se a hagyományos polgári osztályra alapozni a magyar társadalmat, amelyről – teljes joggal – lesújtó véleménye volt. Ő mutatja be, hogyan játssza el lehetséges vezető szerepét a magyar munkásosztály a torz vezetés miatt 1919-ben; hogyan lesz idegen eleme a magyar munkásosztály egy nagyon jelentős része a magyar társadalomnak; mi módon záródnak ki azok a politikai erők, akik esetleg a magyarság felemelkedésének a záloga lehettek volna.

– *Ha az író szerint ezekre a társadalmi erőkre lehetetlen jövőt alapozni, akkor mi marad, mi lehet a magyar holnap garanciája?*

– Az őserő az örök falu – mondja Szabó Dezső. Az örök faluból felövő újabb és újabb generációk, az újra és újra megtermelendő magyar őszsenik. Petőfi Sándor egy nádfedeles kunyhóból jött; Arany János

szintén a vidék gyermeke; a négy elemis Sinka István a birkák mellől emelkedik ki. Nem a flaszeren született egy se.

Szabó Dezső felfedezi, hogy a magyar nemzetben egyetlen társadalmi réteg a parasztság (számban ez a legnagyobb), amelyben megőrződött a magyarság szellemi őszereje. Ebből kell kiindulni. Ez a felismerés az ő „megbocsáthatatlan bűne.”

– *Wass Albert is fekete bárány. Miért lett ő is persona non grata bizonyos csoportok, a liberálisok, a globalisták szemében?*

– Wass Albert a magyar irodalom legösszetettebb figurája. Nem szeretem a címkézést, a legeket, Wass Albert esetében ez mégis igaz. Mert ő az a 20. századi nagy magyar író, aki az összes lehetséges magyar léthelyzetet a legnagyobb méltósággal élte meg. Hiszen 1908-ban, amikor megszületik, birodalmi magyarként jön a világra, grófi családba, kastélyba születik. De ez az állapot alig tizenkét évig tart, 1920-ban a trianoni békediktátum következtében megváltozik a társadalmi státusza: akaratán kívül határon kívüli magyar lesz belőle. Még gyermek ekkor. Húsz rettenetes év következik, két évtized – román elnyomás alatt. Ez épp felnövekedésének és szellemi töltekezésének az ideje. 1940-ben, a második bécsi döntés következtében újra megváltozik a helyzete, visszatért magyar lesz. Négy csodálatos év következik annak ellenére, hogy tart a második világháború, és ő az utolsó napjáig végigharcolja az újabb világégés második felét. Ismét magyar útlevét van a zsebében, újra Magyarországhoz tartoznak a birtokai, a szülőföldje, a szülőházaja. De ez az állapot 1945 húsvétjának hajnalán megszűnik, amikor is kényszerből, szándékai szerint ideiglenesen, valójában azonban mindörökre elhagyja Magyarországot.

Elkezdődik életének egy új szakasza: Németországba, Bajorországba kerül, ahol hontalan menekült lesz. Ez az állapot 1951. szeptember 17-ig tart, amikor egy ködös őszi hajnalon egy amerikai katonai hadiszállító hajón megérkezik New-York kikötőjébe, hogy elkezdődjön életének leghosszabb és talán legkeservesebb – haláláig (1998. febr. 17.) tartó – időszaka, amikor megint más lesz a státusza: emigráns. Volt tehát birodalmi vagy anyaországi magyar, határon túli magyar, visszatért magyar, hontalan menekült, és emigráns. Ez a kilenc évtized minden történelmi fordulattal megajándékozta és megátkozta Wass Albert életpályáját, természetesen írói életpályáját is. Ilyen értelemben Wass Albert a 20. századi magyar irodalom legösszetettebb alakja.

– *Gazdag életműve két vékonyka kötettel indul: Virágtemetés (1927) és Fenyő a hegytetőn (1928).*

– Két kis kötet, valóban. De már a *Virágtemetés* előszavában látszik különállása, a saját vélemény. Az akkori erdélyi irodalomban ez szokatlan volt. Ez az a híres történet, mely szerint volt egyszer egy ember, aki az ő háza udvarán oszlopot kezdett építeni az ő istenének, hittel a szívében. De az oszlopot nem kőből építette, nem márványból faragta, hanem ezer meg ezer apró homokszemcséből, s a homokszemeket köddel kötötte össze. Az emberek, akik arra jártak, azt mondták, hogy bolond. De az oszlop csak épült, épült... Az emberek azt gondolták, az első szél úgy is összedönti. Am akárhányszor jött a szél, nem döntötte fel, hanem gondosan kikerülte az oszlopot. Mert az oszlop hittel épült. Az emberek berontottak az udvarára, és ledöntötték az oszlopot. Ekkor a gazda kiment az ő udvarára, nem sírt, nem átkozódott, hanem – hittel a szívében – újra építeni kezdte az oszlopát az ő istenének. Nem kőből, sem nem márványból, hanem ezer meg ezer apró homokszemcséből, és a homokszemeket köddel kötötte össze...

Ezt a parabolát egy alig tizennyolc éves fiatalember írja, aki ez után még 72 évet fog élni, és fogalma sincs róla, hogy az az oszlopépítő ő maga lesz. De már akkor megfogalmaz benne egyfajta morális magatartást és látást a világról, amit 72 évig követni fog.

Ilyen bolond és varázsló oszlopépítő volt a 18. században II. Rákóczi Ferenc, a 19.-ben Széchenyi István, a 20.-ban nagybányai Horthy Miklós... Az ilyen bolondoknak meg varázslóknak nevezett oszlopépítőknek tulajdonítható, hogy Magyarország még létezik, áll.

– *Mi lehet az ilyen „oszlopépítők” közös lelki tulajdonsága?*

– Nem a fizikai törvényszerűségek érdeklik őket, nem a középszerű emberek gondolkodása foglalkoztatja elméjüket, hanem az építés és a hit. Ezek az oszlopok mindig sokmillió homokszemből épülnek. Homokszemekből nem lehet oszlopot építeni, ezt mindenki tudja, a homok szétperreg. De ha valaki mégis abból akar építeni, akkor nagyon erős ragasztóanyagot kell választania ahhoz, hogy az az oszlop megmaradjon – a hitet.

Ezek az emberek mind azért nagyok, mert emberileg lehetetlenre vállalkoztak. A sokmillió apró homokszem mi vagyunk. A köd pedig a mi identitásunkon alapuló hitünk. Így épül Magyarország szent és bolond oszlopépítők által újra és újra – lehetetlen módon. Így épült fel a történelemben ismét és újfent Magyarország, bár százszor és ezerszer halálra ítélték. Mert mindig voltak, vannak és lesznek ilyen szent és bolond oszlopépítői.

Hogy mennyire működik ez az oszlopépítés, azt 2012 valósága mutatja: Wass Albert immár a Nemzeti alaptanterv szerves része. Magyar-

ország talán legolvasottabb írójának értékeit már csak az nem ismeri el, akiben zsigeri gyűlölet él vele és a hozzá hasonló művészekkel szemben.

– *Vannak, akik azt terjesztik róla, hogy – egy-két korai művétől eltekintve – egyszerű lektűr-író.*

– Azzal kezdtük a beszélgetést, hogy amikor megdől az antiszemitizmus, a háborús bűnösség stb. vádja, akkor – mintha azok a vádak soha nem is léteztek volna – arról kezdenek beszélni, hogy Wass Albert nem jó író.

Ha ez igaz lenne, Babits Mihály nem adott volna neki Baumgarten díjat. Azonban Babits a legelső regényéért (*Farkasverem*, 1935) és addigi munkásságáért Baumgarten nagydíjban részesítette őt 1940-ben. Így lett ez a 32 éves fiatalember az év nagydíjasa. Aztán sorban érkeztek az irodalmi elismerések, kitüntetések: a Zrínyi Ilona irodalmi-díj, a Klebelsberg-díj, a Magyar Tudományos Akadémia levelezői tagsága, a kolozsvári Tudományegyetem díszdoktori címe. Alig 36 évesen már birtokosa mindezen elismeréseknek.

Következnek a németországi évek, amikor elkezdti ontani magából legnagyobb műveit. Németországban írja meg *Adjátok vissza a hegyeimet!* Ugyanott keletkeznek remek mesekönyvei. Ekkor születik háromkötetes nagy műve, *A funtineli boszorkány* (1949). Ott írja a *Rézkígyót*, az első vegytiszta parabolaregényt a magyar irodalomban.

De a korai Wass Albert is nagyon jó. Aki elolvasta a *Farkasvermet*, a *Csabát* vagy a *Jönnök!* című riportregényét, az tudja, miről beszélek.

– *Mikorra esik írói fénykora?*

– A negyvenes évek második felére. Ezután jönnek az amerikai évek, amikor szintén ír legalább három világirodalmi szintű művet. A *Tizenhárom almafa* pontosan az a fajta regény, mint Tamási Áron *Ábele* vagy Nyíró József *Uz Bencéje*: az örök székely figuráját teremti meg benne: Tánzos Csuda Mózsit. Ezt a regényt folytatja tizenhárom évvel később, 1965-ben, amikor a kommunistává vált Románia – benne Erdély és Székelyföld – történetét írja meg az *Elvásik a veres csillagban*. Igen értékes regény, ez az első az egész világirodalomban, amely hiteles képet nyújt a román kommunizmus első éveiről, arról az abszurd világról, amelyben cipészinasok vezethetnek termelőszövetkezeteket, ők határozzák meg, hogy melyik földdarabba mit vessenek az emberek. Miközben a legegyszerűbb paraszt is tudja, hogy az, amit az illető mond és csinál, teljes képtelenség.

Ennek a korszaknak legjelentősebb alkotása – Erdély enciklopédiájának is nevezik – a *Kard és kasza I-II.*, amelyben az író egy család éle-

tén keresztül a saját familiáját írja le, csakhogy a családot nem Wassnak, hanem Erősnek hívják. Az író ennek a családnak az életén keresztül mutatja be Erdély történetét a kezdetektől a 20. század első felének végéig. Ennek az enciklopédikus regénynek már a címe tartalmazza az író ars poeticáját. Wass Albert szerint ugyanis egy országot csak karddal (vérrel) lehet megszerezni, de csak kaszával, azaz munkával lehet megtartani. Ebben benne van az a fajta önkritika is, amely Wass Albert egész művészetét jellemzi, az tudniillik, hogy ne másban keressük bukásunk okait, hanem önmagunkban.

Már legelső regényében, a *Farkasveremben* szembenéz evvel, amidőn egy öregasszonynak és fiának a történetét írja le. Az író már a regény legelején elárulja: látni fogjuk, miért pusztul el Magyarország számára Erdély, miért veszítjük el Erdélyt. Ezt fejtegeti *A kastély árnyékában* és sok más regényében is. Hogy mindenekelőtt magunk vagyunk a pusztulás okai.

Herczeg Ferenc 1929-ben, a két forradalom tíz éves évfordulóján írja le, hogy a magyar önpusztító nemzet. Szabó Dezső meg azt mondja, hogy a legnagyobb bűnünk az önfeladás. Wass Albert 1935-ben, 27 éves fiatalemberként rajzolja meg ezt a képet, ugyanezt a világlátást. A *Kard és kasza* ezért nagy magyar családregény, miközben átfogó képet nyújt Erdély kilencszáz évének történetéről.

Wass Albertet sok mindennel vádolják, de aki elolvassa egyetlen művét is, az megérti, hogy egész írásművészetének a vezérelve: *soha nem semlegesen, de mindig elfogulatlanul*. Ami azt jelenti: egy magyar író magyar nyelvi környezetben nő fel, magyar kultúrát szív magába, magyar népmeséket, magyar dalokat hallgat az édesanyjától, ezért nem is lehet semleges a saját nációjával szemben, de kötelessége elfogulatlannak maradni. Soha nem semlegesen, de mindvégig elfogulatlanul.

– *Ez a gondolat, szándék fejeződik ki benne akkor is, amikor elveti a faj mentén való tipizálást?*

– *A Tizenhárom almafában* épp erre mutat példát. Aki a regény első néhány oldalát elolvassa, az látni fogja, hogyan születik a székely, miközben az író bemutatja egész Erdélyt. Íme:

Az Úristen megteremtí a világot, körülnéz és nagyon elégedett. Odalép mellé Szent Péter, s azt mondja neki: Uram, még valami nincs készen. Mi volna az? Szent Péter lemutat Erdélyre, és azt mondja: Ahun ni, ott még nem lakik senki. Az Úr azt mondja, tényleg: jó, hogy szóltál. Megtapogatja, és az egyik zsebében maradék magyarokat talál. Ledobálja őket a völgyekbe. Talál kevés maradék románt is. Őket meg kiszórja a hegyekre, és azt mondja, na, hát akkor ezzel is megvolnánk.

De Szent Péter megint megszólal: jó-jó, de még mindig hibádzik valami. Hát mi az isten haragja hibázhat még? Péter kérdéssel válaszol: De hát ki fog dolgozni? És most jön Wass elfogulatlansága. Ki fog dolgozni? Hát a völgyekben a magyarok és a hegyekben a románok. Erre azt mondja az Úrnak Szent Péter: A magyarok? Hát azok uraskodni fognak. A románok meg csak fekszenek hanyatt a hegyoldalban, és bámulják a tovaszálló fellegeket. Ami maradék idejük pedig az uraskodásból és felhőbámulásból marad, eltöltik azzal, hogy hergelik egymást. Valakinek dolgozni is kell. Az Úr nagybosszúsán benyúl a lájbi zsebébe, és odadobja közéjük a szász. Na, ez majd dolgozni fog helyettük. Azt mondja neki Szent Péter: Uram, ami igaz, igaz, a szász szorgalmas, de szőrös szívű, és a bajban mindig a mellé áll, aki erősebbnek mutatkozik. Kell valaki, akinek esze is legyen, szíve is, értsen valamicskét a munkához is, mert egyébként elviszi az ördög az egészet. Az Úr azt mondja, na, ez már egészen biztosan így van. De, hogy nem talál a zsebeiben már semmit, fogja, a tenyerére fúj, és megteremti a székelty. Hát így kerülnek oda a székeltyek a Feketeügy mellé, és így adódik, hogy Tánczos Csuda Mózsit megfogadják erdőpásztornak.

– *Miért mondtad el ezt a történetet?*

– Hogy lássuk a különbséget a faj mentén való tipizálás és a népkarakter között. Ugyanis nem arról van szó, hogy a magyarok a legjobbak (a magyarok uraskodnak). A felfestett kép tökéletes jellemzése a magyar román ellentétnek is. A szászok bemutatása mesterkép: a szász szorgalmas, de... Aki ismeri Bethlen Gábor és Báthory Gábor küzdelmének körülményeit, az tudja, hogy a szászok, hogy nyitogatták és csukogatták a városkapuikat attól függően, hogy milyenek voltak az erőviszonyok. Wass tökéletes népkaraktereket fest. Nem azt mondja, hogy a magyarok a jók, s a többi nemzet meg szemét. Elveti a faj mentén való tipizálást, karaktereket említ. Wass Albertet fajiséggel vádolni, a legnagyobb ostobaság. Minden művében finom egyensúlyrendszert teremt. Nála nincsenek jó és rossz népek, csak jó és rossz emberek vannak.

Klasszikus eset a *Csaba* vagy az *Adjátok vissza a hegyeimet*, ahol Dombi Jóska, a jó pap mellett ott a rossz is, Kelemen pap. A becsület mintaképeként ott a zsidó boltos, Reich bácsi, és vele szemben Kohn Tóni, aki pont az ellenkezője; a jó román és a rossz román: Trandafir, a tyúktolvaj és Anuta, a nagyszerű román tanárnő. Wassnál nem jó népek és rossz népek vannak, csak jó emberek és rossz emberek. Ezt foglalja össze élete talán legjelentősebb regényében, *Adjátok vissza a hegyeimet!* című művében.

Az író a maga világlátását egy örmény gabonakereskedő szavain keresztül mondja el. A hősök cselekvéseiből, magatartásából kiderül, hogy mindenki maga felelős azért, hogy a világ jobb vagy rosszabb lesz-e. Nem a társadalom- és világjobbító nagy eszmék a dolgok mozgatói, hanem te meg én – következtet az író.

Milyen érdekes, Kosztolányi épp ebben az időben mondja: Könnyű az emberiséget szeretni, a szomszédot nehéz. Ugyanez volt a véleménye Wassnak is. Az egyik – Kosztolányi – egy kozmopolita szabadkőműves gyökerű ember, a másik – Wass Albert – egy keresztyén magyar főúr, azonban a világ igazságának törvényszerűségeit egyformán látják. Ha van két eltérő világlátás a magyar irodalomban, az a Wass Alberté és a Kosztolányié, az alapigazságok tekintetében azonban gyakran ugyanarra a végeredményre jutnak.

Erdély – új helyzet, új megválaszolandó gondok.

– *Erdélynek mindig fontos szerepe volt a magyar történelemben. Ennek ellenére olyan jelentős erdélyi írók, költők, mint Kós Károly, Reményik Sándor, Tompa László, Kuncz Aladár, Dsida Jenő... nincsenek benne az irodalmi kánonban, a Nemzeti alaptantervben.*

– Kós Károlynak kétségkívül ott volna a helye a Nemzeti alaptanterv irodalmi részében. És nemcsak ott. Kós Károly olyan univerzális személyiség volt, aki nagy írói hagyatékot hagyott hátra, hiszen ha semmi mást nem írt volna, csak *Az országépítő-t* és a *Varju-nemzetséget*, már akkor is a magyar klasszikusok között volna a helye. Tevékenysége egy olyan polihisztor tevékenységére hasonlít, aki az építészettől a szobrászaton, a festészeten és az irodalmon keresztül a közélet, a politika..., az élet szinte minden területén otthagya kézjegyét.

Irodalmi életműve nyilván nem akkora, mint Wass Albertté, de ha az oly sürgető hazafias nevelésre és a nemzeti önazonosságtudat erősítésére gondolunk, a *Varju-nemzetséget* kötelezően tanítani kell(ene). Én ezerszer inkább a *Varju-nemzetséget* tanítanám, mint E. T. A. Hoffmannak *Az arany virágcserep* című kisregényét.

– *Ráadásul Kós Károly neve egy korszakot fémjelez Erdély történetében és művelődéstörténetében...*

– Valóban, hisz ő az, aki hosszas vívódás és harc után 1921-ben megfogalmazza a *Kiáltó Szót*, új programot adva ezzel Erdély magyarságának. A transzilvanizmusra gondolok (erdélyiség, erdélyi gondolat), amelynek a lényege: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.” Ennek a szemléletnek a zászlóvivői ekkor tűzik zászlajukra az új jelszót, amely már nem Magyarországra, hanem Erdélyre.

Egy új erdélyi magyar irodalom, képzőművészet, egy új kultúra születik ekkor. Az erdélyi magyarság dilemmája az alatt a húsz év alatt, amíg a két háború között román megszállás alatt élt, mindvégig megmaradt. Sokan zsákutcának érezték a transzilvanizmust. Közéjük tartozott Makkai Sándor püspök-író, aki kifejtette, hogy ha kisebbségiként nem lehet teljes értékű magyar életet élni, akkor nem érdemes ezt az egészet csinálni. Ő és eszmetársai túl nagy kompromisszumnak tartották azt, amit Kósék javasoltak.

– *Nem véletlen, sőt úgy is mondhatnánk: törvényszerű, hogy az első marosvécsi találkozók után az erdélyi magyar írók legjava a magyar múlt, a magyar történelem felé fordult.*

– Ez az az időszak, amikor az összmagyar irodalomban a történelmi regény hangsúlya áttevődik Magyarországról Erdélybe. Az igazi történelmi regények Erdélyben születnek. Makkai Sándor, Kós Károly, Wass Albert, Bánffy Miklós (Kisbán Miklós), Kuncz Aladár neve kívánczik először ide.

Minden oldalról, minden irodalmi stílusirányból születnek ilyen történelmi tárgyú művek. Mert nekik akkor ott valódi kérdésekre kellett válaszokat keresni. Magyarország, akitől elcsatolták Erdélyt, szintén keresi a válaszokat, de más attitűdből. Mert amíg mi mégiscsak maradtunk Magyarország, ők Románia lettek. Új a léthelyzet, a megoldandó, megválaszolandó gondok is újak. Egy kisebbségbe szorult kétmillió magyar új problémákkal kénytelen szembenézni. Ezért az erdélyi magyar történelmi regény teljesen másról szól, mint a magyarországi. Én azért nem kedvelem különösen Móricz Zsigmond *Erdély* trilógiáját, mert bár az író nagyon alapos munkát végzett, mégis valami hiányzik belőle, ez pedig az erdélyi szem. Ha a Bánffy Miklós trilógiájával (*Erdélyi történet*) hasonlítom össze, azért szavazok inkább ez utóbbira, mert ebben megmutatkozik az erdélyi lélek, az erdélyi kulturális beágyazottság. Bánffy megélte, Móricz csak könyvekben találkozhatott az ottani kérdésekkel.

De nem is az erdélyi trilógiák a lényegesek itt, hanem az, hogy vannak komplett műfajok, sőt műnemek, amiknek a súlypontja Magyarországról Erdélybe helyeződött át. Ilyen például a líra megújításának másik vonala: az egyik a nyugatos vonal, amely Magyarországon, Budapesten keletkezik, és jószerével nyugati, elsősorban francia mintákat (szimbolizmus) figyelembe véve alkotja meg a magyar líra új tartalmi és formanyelvét; viszont létezik a magyar líra megújításának egy másik vonala is, ez pedig az Áprily, Reményik, Dsida vonal. Amelyik sokkal inkább folytonosságot mutat a 19. századi magyar lírával, mint

a nyugatos irányultság. Szörnyű, hogy ezt nem tanítjuk! A nyugatos lírai megújítás – minden értéke ellenére – frakturált, törést okozott a magyar lírában. Az erdélyi líra megújuló hangja, különösen az Áprilyé, folyamatosságot, folytonosságot képviselt.

– *Visszatérve az iménti gondolathoz: miben látod Kós Károly igazi jelentőségét?*

– Mindenekelőtt abban, hogy személyiségénél, tekintélyénél, politikai mivoltánál fogva Kós Károly – Reményikkel együtt – képes volt egy olyan integráló munkát végezni az erdélyi magyar irodalomban, amelynek következményeként, politikai nézetektől, pártállástól, irodalmi ízléstől függetlenül az erdélyi magyar irodalom legnagyobbjai össze tudtak fogni. Ez volt Marosvécs, az *Erdélyi Helikon*: az erdélyi magyarság önmagára találása, önszerveződése, önépítkezése – a megmaradás fontos záloga.

SUMMÁZAT

– *Elégedett vagy-e azzal, amit elértél? Mert ha valaki, akkor Te igazán keményen küzdél azért, hogy a kirekesztett jelentős magyar írók bekerüljenek a Nemzeti alaptantervbe, hogy legfontosabb műveiket tanítsák az iskolákban, hogy a tanulóifjúság, általában a magyar olvasóközönség megismerje azokat.*

– Csak részben vagyok elégedett: elindult valami. Viszont attól tartok, nehogy úgy járjunk, mint a magyar reformfolyamatok általában. Elindul valami szép, ígéretes, amit aztán sikeresen megakadályoznak, megállítanak.

Ma baloldali és liberális csatornákból gőzerővel folyik az átfestés, ártértékeltetés, visszavonatás. Óriási nyomás alá helyezik a magyar kultúrpolitikát, oktatásügyet ebben a tekintetben (is). Tudnunk kell viszont: nincs hova hátrálni. A jelen magyar irodalmi kánon gyökereiben az 1948-as kánon vonásait mutatja magán. Nem a szerzők, hanem a szemlélet tekintetében. Ami változás időközben történt, az csak rontott a helyzeten, ugyanis azok közül az írók közül, akiket az 1990 után kiteljesülő pluralizmus nevében bevettek a tantervbe, nagyon sokan jogtalanul és dicstelenül vannak ott. Nekünk semmi más feladatunk nincs, mint az, amit Horváth János, a két világháború közötti korszak nagy irodalomtörténésze mondott: Nekünk nem az a dolgunk, hogy eldöntsük, ki a jó író, hanem azt mutassuk meg, hogy abban a korszakban kit tartottak jó íróknak.

A kánon kérdése elsősorban elméleti tisztázást igényel. Ha ez megtörténik, automatikusan vissza kell állítani a két világháború közötti Magyarország írói társadalmának akkor keletkezett képét úgy, ahogy az valójában hitelesen létrejött és létezett. A hitelességhez hozzátartozik, hogy a három nagy pólus, irányzat – a nemzeti konzervatív, amely a harmincas években a népi írók mozgalmával egészül ki, a nyugatosok, és a transzilvanista irányzat – súlya tiszteletben tartassék. Arányait tekintve ugyanis a magyar irodalom hetven százalékát inkább dominálta az első, öt-tíz százalékát a második, a maradék húsz százalékát pedig a harmadik irányzat. Ezek az arányok értékszemlélet alapján is helyes arányok.

Bizonyos vagyok abban, hogy itt olyan hihetetlen politikai erők húzódnak meg a háttérben, amelyek ezt a harcot igen-igen nehézre fogják tenni.

Én irodalmár vagyok, nem forradalmár. Nekünk nem az a dolgunk, hogy politikai erőkkal küszködjünk, hanem az, hogy értékeket mutassunk föl, és ezeket az értékeket győzelemre vigyük a magyar közgondolkodásban. Nem csupán csak az iskolákban, hanem általában a magyar közgondolkodásban. Mert az a legfontosabb színtér.

Kapu, 2012/5; Kapu, 2012/9-10.

A MÚLT VALLATÁSA A JÖVŐ ZÁLOGA

– BESZÉLGETÉS CSERES TIBORRAL –

Az alkotók világában sajátos helyet foglalnak el azok az írók, akik különös erővel vonzódnak a nemzet múltjához, becserkészik történelmét, hogy az emlékezetre méltó események és a nagy személyiségek felidézésével követendő példaképeket állítsanak a kortársaknak és a kései utókornak egyaránt. A nemzeti történelem nagy pillanatainak újraélése az irodalmi alkotásokban a lélek megannyi örömnépe.

Tragikus tény, hogy a mi népünknek nemigen voltak nyugodt pillanatai ezen a történelmi tájon. Legtöbbször túlerővel kellett szembenéznie, forgandó szerencsével, váltakozó sikerrel. A túlerő faramuci ítéletének, az önkény szeszélyének tulajdonítható az is, hogy ma a nemzet egyharmada az ország határain kívül él, akik nem kis erőfeszítések árán igyekeznek megőrizni magyarságukat. Aminthogy az is a trianoni békediktátum szomorú következménye, hogy a kisebbségi sors mellett, számunkra valóság a kisebbségi magyar irodalom is, ez a keserűdes önvallomás, amely – emberibb időkben reménykedve – sok-sok évtizede igyekszik erőt adni a sorstársaknak – hitet öntve egyénbe és közösségbe –, hogy küzdelmük nem hiábavaló.

– *Vannak írók, akik arra predestináltak, hogy a nemzet küzdelmeinek ihletett krónikásai legyenek. Közéjük tartozik Cseres Tibor is, akit azzal a meggyőződéssel kerestem fel budai lakásán, hogy a legjobb diagnosztához fordulok*.*

– Olvasom a Tokaji Írótábor egy régebbi kiadványában Radnóti Sándornak azt a megjegyzését, hogy az írónak nem népben-nemzetben, hanem alanyban és állítmányban kell gondolkoznia. Ezt először Márai Sándor jelentette ki, tőle vette át Esterházy Péter. Márai ezt emigrációs magányában bizonyosan Illyés Gyulának és Veres Péternek címezte, és nem Németh László ellenében írta, hiszen Németh László, Márai szerint is, egyszerre gondolkozott népben-nemzetben, alanyban-állítmányban.

Így hát ezt a gondolatot először Márai írta le, noha Márainak tudnia kellett, hogy Illyés is ismerte a magyar grammatikát és a magyar stílust, hasonlóképpen azt is, hogy az író saját művének az alanya, az ál-

litémánya pedig a magyar sors. Ám szenvedve attól a magánytól, amely az emigrációban sújtotta, Márai erről megfeledkezett.

Én Márait nagyon kedvelem, de azt meg kell mondanom, hogy az emigrációban írott művei – a *Napló* kivételével – roppant nehezen olvashatók, és eléggé érdektelenek. Ezzel csupán azt akarom jelezni, hogy ő nem tudott népben-nemzetben gondolkozni, mert elszakadt attól a néptől, amelyet nagyon szeretett.

A második világháború utáni közel fél évszázad magyar irodalmát vizsgálva, Radnóti Sándor ugyanott hiányolja az enciklopédikus magyar mű megjelenését. Pedig Veres Péter a *Szegények szerelmében* és néhány kisregényében a magyar parasztság alsó rétegének az életéről és a háború utáni helyzetről enciklopédikusan írt, talán éppen ez az oka annak, hogy ma már kevesen olvassák.

Az írói alkotás, különösen a regény, elsősorban esztétikai igények alapján szenved a olvasó figyelmét, de az esztétikai értékelés nem lehet az egyetlen motívum az értékítéletben. Az esztétikai mellett más tényező is szerepet játszik az irodalom befogadásában. Én a magam írói munkásságában ehhez tartom magam.

– *Azt szokták mondani, hogy a múlt vállalása, az örökség befogadása a nemzet jövőjének záloga. Ez történelmi tapasztalat?*

– Ahhoz, hogy a magyar olvasó megtudja, hogy az ország mostani helyzete, sorsa miért alakult úgy, ahogy alakult, ismernie kell – legalább százötven évre visszamenőleg – a magyar nép történelmét. Én az azonosságunk tudatában észlelhető ilyen hiányosságokat igyekeztem pótolni regényeimben, amelyeket nevezhetünk történelmi regényeknek is, bár én azokat a munkáimat, amelyek a múlt századból a huszadikba hajlanak át, és ebben a században folytatódnak, társadalmi regényeknek szántam.

Igaz viszont, hogy a mondókámat úgy fogalmaztam meg, hogy még a legutóbbi évtizedekről szóló mű is történelmi regénynek is minősüljön.

– *A véletlen hozta úgy, vagy tudatosan fordult a történelem felé?*

– Ez írói cél volt nálam, amit tudatosan alakítottam ki, és egy lehetséges írói pálya megvalósulásaként képzeltem el. Regényeim többnyire Erdély körül forognak, vagy Magyarországot építik be magukba.

– *A történelmi regények írói előszeretettel fordulnak a jelentős események és kiemelkedő személyiségek, nagyságok felé. Miért?*

– Az, hogy az író a kiemelkedő eseményeket, a nagy fordulatokat írja meg, lehet az írói becsvágy része. Én a szabadságharcot és a múlt századot Kossuth személyében érzékelttem és interpretáltam. A *Vízak-*

nai csaták című regényem egyik fő vonulata pedig a Székely Hadosztály küzdelmeit tükrözi Erdélyben a román betörés idején. Az ábrázoltakból az olvasóknak azt kell kiérezniük, hogy voltak emberek, mindössze néhány ezren, akik szembeszálltak egy olyan területfoglalással, amely egy ezeréves múltat igyekezett eltörölni. Azt is érzékeltettem, hogy ha a harcosok több segítséget kaptak volna, a történelem egészen másképpen alakult volna Erdélyben.

– *Szerepet játszott-e székelyföldi származása abban, hogy regényeiben oly meggyőzően ábrázolta az erdélyi magyarság, a székelyek életét, sorsát?*

– Természetesen. A Gyergyóremetéről hozott szülői hagyaték, az ottani hagyományok, a nyelv sajátos íze, mind-mind befolyásolhatta elhatározásaimat.

– *Anyaországi fiatalabb nemzedékbeliekkel beszélgetve nem egyszer tapasztaltam, meglehetősen közömbösek a nemzet sorsa iránt, a közösség iránti felelősségérzetük, enyhén szólva, fejletlen, csökött.*

– Az identitástudatban észlelhető zavarok okait keresve, a negyvenes évek közepéig kell visszanyúlnunk. Ugyanis az akkori és a későbbi évek fiataljainak tanulmányaiból teljességgel hiányoztak azok az ismeretek, amelyek a teljes igazságot közvetítették volna az ifjú nemzedék felé. Tilos volt magyarul gondolkodni, az iskolában a megszálló népek történelmét „dicsőséges” történelemként mutatták be. Az első világháború eseményeit csak érintőlegesen ismertették. A tanulóifjúság semmiféle ismeretet nem szerezhett arról, hogy Erdéllyel mi is történt tulajdonképpen, miért alakultak úgy a dolgok, ahogy végül is alakultak. Arról is hallgattak, hogy Erdélyben magyarok is laknak. Erről szinte semmit sem tanulhattak. Csoda, hogy csonka a helyzettudatuk? Ráadásul a két világháború közti Magyarországot irredenta-fasiszta államnak minősítették az iskolákban. Ily módon igazában csak a hatvan-hetven évesek, a szülők és a nagyszülők, ismerik a magyarsággal összefüggő akkori valós eseményeket.

Ha az író reménykedhet abban, hogy munkájának gyümölcse lesz, úgy bennem az a remény él, hogy azok a regényeim, amelyek húszharmincezer példányban jelentek meg, ha másutt nem, legalább a pedagógusok körében terjesztik azt, hogy mit kell gondolnunk történelmünk utóbbi másfél évszázadáról és az elmúlt évtizedek valóságáról.

– *A médiában gyakran hallható: Magyarországon erősödőben van a nacionalizmus.*

– A nemzeti érzés erősödését sokan igen könnyen minősítik nacionalizmusnak, holott a körülöttünk élő népek tudatában ma a nacionalizmus sokszorosan erősebb, mint nálunk.

– *Illyés Gyula igen szép gondolatára hivatkozom. Ő mondta volt: nemzeti az, aki jogot véd, nacionalista az, aki jogot sért. Miért minősülne nacionalizmusnak, ha én magyarságom mellett teszek hitet, a szlovák pedig a maga szlovákságát vallja, és méltósággal viseli, feltéve, ha ez nem irányul mások ellen. Azt hiszem azonban, hogy az emberek többsége nemigen fogékony a finomabb árnyalatokra.*

– Valóban nem. Egyébiránt a magyarországi részlegesen csökkentett nemzettudattal szemben áll a szomszédos népek erős, valóban nacionalista nemzettudata. Ezért én úgy gondolom, hogy a szomszédos vagy a körülöttünk élő népek fejlettségét, demokratizmusát, végül is, toleranciájuk, vagyis az dönti el, hogy milyen érzülettel vannak a magyarság iránt, hogyan viselkednek velünk szemben. Én azt tapasztalom, hogy – sajnos – nagyon is csekély a demokratikus érzés a magyarság megítélésében. Többek nemzettudata pedig egyenesen fasisztoid.

– *Mint a nemzet és a nemzeti iránt különösen érzékeny írótól kérdezem, hol a helyük a határokon túli magyar irodalmaknak?*

– Én a határainkon kívül rekedt magyarok irodalmát egészében és teljes mértékben a magyar irodalomba tartozónak ismerem el, és így is kezelem. A nehéz körülmények ellenére is jelentős írói alkotások születnek mind Erdélyben, mind a Vajdaságban, mind Szlovákiában és másutt. Ezek az irodalmak a magyar irodalom tört részeként a magyar irodalom teljességébe tartoznak.

– *Ha földrajzilag nem is, szellemileg, érzelmileg mindenképpen együvé tartozunk, közös szellemi hazában kell élnünk. Ezt ugyebár nem elég kinyilatkoztatni, ezért tenni is kell.*

– A huszadik század második felének „zsidósága” a magyarság, amely ideig-óráig szétszórattatásban is fenn tudja tartani magát. Sajnos, a magyar diaszpórából hiányzik az a vallási kovász, amely a zsidóságnál megvan, így mindig lehet tartani attól, hogy a nem magyar közösségben élő magyarok házasság, együttélés révén – a második, harmadik generációban – feladják magyarságukat, és csupán emlékként él majd bennük magyarságuk tudata. Ez a veszély az erdélyi, a vajdasági és a szlovákiai magyarok között is fennáll. A születések számának csökkenése, az asszimiláció, a disszimiláció mind-mind csökkenti a Duna-völgyi magyarság létszámát. Az összetartozás tudatának erősítésében azonban – az írói tevékenységen kívül – nagy segítség lehet az elektronikus sajtó, mely meglehetősen támogatást, gyámolítást je-

lent azoknak, akik már-már elveszítették az anyanyelvükbe, a magyarságukba vetett bizodalmukat, hitüket.

– Erdélyben az elmúlt évtizedekben a magyarság helyzete erősen megváltozott, mert a román politikai hatalom a Magyarország határa mentén élő magyar lakosságot erősen felduzzasztotta román betelepülőkkel.

– Az erdélyi magyar városok és a határszél elrománosításáért a román politikusok rengeteg románt telepítettek a Regátból és Moldvából Erdélybe. A határ menti magyar mezőgazdasági falvakat túlsúfolták románokkal, akik a kollektív gazdaságokban (téesz) sokkal kevesebbet dolgoztak, mint a magyar parasztok, ám a javakból, jövedelemből fele-fele arányban részesültek. És ez csak az egyik része az ottani helyzetnek. A másik az, hogy ezek a lakosok, az ott született gyermekeik révén, már őslakosoknak tekintik magukat, holott mindössze 15-20 éve jöttek a Kárpátokon túlról.

A magyarok helyzete gazdaságilag mindenképpen romlott az utolsó évtizedekben. Különösen azért, mert segédmunkás kategóriába süllyesztették őket. A magyarság helyzetét Erdélyben az is súlyosítja, hogy a disszimiláció és az elporlás folytonos. Azok a lányok, akik románhoz kényszerülnek feleségül – különösen az értelmiség felé torlódó rétegnek a leánygyermekéi –, mihelyt román férjet kapnak, az állam nyelvét veszik át gyermekükben. Az a régi mondás, hogy „cuius regio, eius religio” az ő esetükben így módosul: „cuius regio, eius lingua”, akié a hatalom, azé a nyelv. Ezt a magyar időkben nem gyakorolták ilyen módon. Akkor önkéntes volt a nyelvhez való csatlakozás. A népszámlálásból kitűnik, hogy a román felügyeletnek a szervei és az oda telepített értelmiségiek, munkások révén kifejezetten magyar területeken is erőteljesen növekedik a románság létszáma.

– A betelepítésekkel és a lakosság összekeverésével, vagyis az etnikai viszonyok természetellenes, erőszakos megváltoztatásával az az elképzelés válik, szinte észrevétlenül, valóra, amely szerint: azé az ország, aki benépesíti.

– Tamási Áronnak volt egy obszcén megjegyzése erre vonatkozóan. Ő azt mondta, hogy az országot régebben karddal szokták megvívni, Románia – hüvellyel. Ez a megjegyzés arra utal, hogy Erdély teljes megszállása és elvétele a román vagina diadala.

– A románok beszivárgása Erdélybe alkalmasint a XIII. században kezdődött. A tatárdúlások, törökpusztítások nyomán elnéptelenedett völgyi lakosság helyébe a magyar földbirtokosok főleg románokat telepítettek be.

– Nem gondoltak nemzeti vonatkozásokkal, hozták a kínálkozó olcsó munkaerőt Havasalföldről, akik a nyomorúságos körülmények közül jobb körülmények közé kerülve, jöttek is szívesen. A folyamatos szívtárgás miatt Erdélyben a XVII. század elején már mintegy 28-30 százalékos román arány alakult ki. A havasalföldi udvari kancelláriában az egyik kancellista lejegyezte, hogy 1730 és 1765 között a román lakosságnak mintegy a fele elvándorolt idegen országba. Ez az idegen ország természetesen Erdély volt. Az 1770-es népszámláláskor Erdély lakosságának 68 százaléka már román volt.

A magyarság öntudatra ébredése és az elkövetkező idők békésebb hangulata folytán ez a román túlsúly az első világháború végére 57 százalékra csökkent, a mi javunkra. Az etnikai összetétel részben a magyarság – főleg a katolikus rétegek – szaporodásának, az önkéntes csatlakozásoknak és az Erdélybe való további visszavándorlásoknak köszönhetően javult annyira, hogy 1914-re 35 százalékot tudtunk elérni, a differenciát a szászság, az örménység és a zsidóság adta. Egyetlen félszázad alatt egyharmaddal csökkent a magyarok részaránya Erdélyben. Ezt a folyamatot az elkövetkező időkben – a két háború között – Iuliu Maniu és a többiek szándékosan eszközölték, oly módon, hogy elsősorban a határ menti vidékeket kezdték elrománosítani. Akkor még nem gondoltak arra, hogy a belső erdélyi városokat is megtámadják román betelepítéssel. Ez már Ceausescu korszakának volt a „vívmanya”.

– *Ön szerint létezik-e történelmi jog?*

– A történelmi jog olyan fikció, amely a nemzettudat építéséhez szolgál(t), ahol egyáltalán szolgálhat(ott). Hatalmi vonatkozásokban azonban nem alkalmazható, nem is alkalmazzák.

Dimitrie Cantemir, a jeles moldvai fejedelem, megírta Moldva történetét, és benne a római Dácia történetét is. Egy kis dákoromán szótárt is mellékelte hozzá, hogy „igazolja” a dákorománság történetét a térségben. Ebben a szótárban többek között olyan szavak is vannak, mint helestau, vagyis halastó. A dákorománok szótára körülbelül ilyen értékű Dimitrie Cantemirnél. Nem is tudtak két-három dák eredetű szónál többet megjelölni a románság nyelvében, ami azt jelenti, hogy a románság dák eredete, legalábbis nyelvileg, nagyon negatívan értékelhető. Ha az az igazság a dákoromán elméletben, hogy az Erdélyben maradt veterán római katonák dák leánykákat vettek el feleségül, és ebből származott a román nép, akkor nagyon furcsa helyzettel állunk szemben. Mert eszerint a dák anyák a bölcső fölé hajolva nem dákul beszéltek, hanem az apák nyelvét kezdték el dúdolni a csecsemőknek,

kisgyermeknek. A dákoromán elmélet szerint a román nyelv nem az *anya nyelve*, hanem az *apa nyelve*, ami a világtörténelemben egyedülálló eset lenne.

– *Visszatérve a mához: mit várhatunk Európától és a világtól az erdélyi magyarság helyzetének javulásáért folytatott küzdelemben?*

– Az európai és a világpolitika segítségével nem szabad túlságosan bízni. Amit a világ politikusai egyszer elvégeztek, azokért már soha senki nem felel. Mindenki belátja például, hogy Trianon diktátum volt, és túlságosan nagyokat haraptak Magyarország testéből. Némely harapás – mint például Szlovákia létrehozása – indokolt volt. Vagyis Magyarországnak néhány falatot át kellett engednie, de túlságosan nagyokat harapott a benesi politika. Ugyanúgy túlharapás volt a magyar testből Erdélynek a Partiummal való megnagyobbítása. Noha a politikusok időközben többször beismerték ennek a döntésnek az igazságtalan voltát, ezért ma már senki sem ránt kardot, még csak eszmeit sem.

– *Ezek szerint csak a magunk erejében bízhatunk?*

– Lényegében igen. A magunk erejére kell alapoznunk. Teleki Pál már 1940-ben megmondta, ne gondoljon a magyar közvélemény arra, hogy 1914-es állapotokat fog találni Erdélyben, mert a román politika azóta egy demográfiai tényezőt vetett be harceszközként Erdélyben, amelyet már nem lehet eliminálni. Ezt ő pontosan tudta, és azt is, melyek lehetnek ennek a betelepítésnek a konzekvenciái, és hogyan lehet valamit mégis jóvátenni abból, ami egyébként jóvátehetetlen.

– *Végezetül: miben reménykedhetünk?*

– Egyebek között abban, hogy az öntudatnak az ébredése erőteljesebb a kisebbségek között, mint a nem támadott magyarországi területeken. A megtámadott nép bizonyos vonatkozásokban öntudatosabb, racionálisabb. Csángóföldön járva, 1970-ben azt tapasztaltam, hogy az 1946-os iskolai lehetőségek még negyed századdal később is éreztették hatásukat. A magyar iskoláztatás visszaplántálta a magyar öntudatot a már elrománosodott rétegekbe. Ez abból is kitetszett, hogy amikor az iskolában a gyermekeknek nem volt szabad magyarul még csak megszólalni sem, az a csángó kaszt, amely a negyvenes években élvezte a magyar iskoláztatás áldásait, a hozzá közeledő nadrágos embereknek nem volt hajlandó csak Adjon Isten!-nel köszönni.

Magyar Élet, 1994/1.

**(Akkor nem sejtettem, hogy az lesz az utolsó találkozásunk.)*

AZOK A VILÁGOT JELENTŐ DESZKÁK

TŰNŐDÉS A MAGYAR SZÍNJÁTSZÁS BÖLCSSŐJÉNÉL

A színház a felvilágosodás korában világi szószékké, szónoki emelvénné vált. A kor írói felismerték, hogy a művészi igazság eszméje és a társadalmi igazságosság eszménye között megfelelés van; hogy a művészi igazság értékes fegyver lehet egy elfogadhatóbb, emberibb világegyetértetett küzdelemben.

A mi színházi kultúránk jócskán elmaradt a Nyugaté mögött, aminek több oka is volt, legfontosabb tán az a körülmény, hogy Magyarországon, jelesül Erdélyben abban az időben még hiányzott a városi polgárság, a nemesség életformája (a vidéki élet) pedig nem kedvezett a színháznak, a színjátszásnak.

Súlyosbította a helyzetet a kor színházzal, színművészekkel szembeni morális természetű előítélete. Ezért a magyar színészet, színjátszás megteremtésére irányuló gondolat népszerűsítőinek keményen meg kellett küzdeniük a társadalmi közfelfogás ellenérzéseivel.

A magyar nemzeti színpad felállítására irányuló irodalmi mozgalom Mária Terézia uralkodásának vége felé indult meg.

A nyugati drámairodalom más utat járt be, mint a magyar. Ott a középkori liturgikus, illetve misztériumdrámákon át vezetett a fejlődés útja az újkori világi dráma felé. A mi újkori színjátszásunk viszont az iskolai színjátszás gazdag hagyományaiból nőtt ki.

Ezen az úton haladva, eljutunk a magyar, közelebbről az erdélyi (kolozsvári) színjátszás hőskoráig, melyre az a feladat hárult, hogy sajátos eszközeivel szolgálja az anyanyelvi műveltséget és a polgári átalakulást.

A XVII. századi Erdélyben a dráma iskoladráma formájában élt a nagyenyedi, kolozsvári, marosvásárhelyi kollégiumokban, Csíksomlyón és másutt. Erdélyben valósággal divatozott a protestáns tanulók iskolai és vándorszínjátszása. A bécsi Magyar Kurír ekként tudósítja olvasóit: *„Maros-Vásárhelyen ismét játszodni kezdett az ifjúság, és úgy érttettem, hogy az idei Kollegyomi esztendő végén a nagy emlékeztető Professzor Kovásznai Úr halála után megszólallott s egynéhány esztendei hallgatását félbe szakította. Tordán, Déván nem ujjságok a*

magyar víg és szomorú játékok, melyeknek szerzői N.Enyedi Ifjak. El játszódói pedig azokban a városokban született s nyaralni hazament Tanulók. N. Enyeden, nem hazudok, ha azt mondom, hogy 15 esztendőktől fogva minden Kollegyomi esztendőök egy Theatrális Játékkal rekesztetnek bé.”

Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című méltán híres művében írja, hogy a csíksomlyói diákok által bemutatott darabok között a bibliai-vallásos jellegűek mellett voltak olyan világi témájú darabok is, amelyek jellembeli fogyatékosságokat, illetve a vagyoni egyenlőtlenségből eredő szociális igazságtalanság kérdéseit feszegették.

Tehát a Nagyenyedi Református Kollégium, általában a protestáns deákok mellé felsorakoztak a csíksomlyóiak is. Nem elképzelhetetlen, hogy a tanulókon kívül – példájukon felbuzdulva – néhol a falusi ifjúság is tartott előadásokat.

A XVII. század harmincas éveiiig a színre vitt darabok nyelve csaknem mindig a latin volt. Az az igény, hogy közvetlenebbül és minél erőteljesebben hassanak az iskolán kívül álló, de az iskolai színielőadásokat érdeklődéssel látogató közönségre, előtérbe hozta a nemzeti nyelv kérdését. Az arány fokozatosan az anyanyelv javára dőlt el.

Aranka György már az 1791-es országgyűlésen amellet érvelt, hogy a színjátszás hatékonyan hozzájárul az anyanyelv műveléséhez, fejlődéséhez.

Köteles Sámuel *Erkölcsei antropológiájában* (Marosvásárhely, 1817.) filozófiai mélységgel ragadta meg és összegezte a színház és a színjátszás katartikus, erkölcsnemesítő funkcióját:

„A bölcsen rendelt és intézett Játszó Színek sokat tehetnek az erkölcsöknek nemesítésére és pallérozására, az ízlésnek tisztázására, az érzéseknek szelidülésére, az igazságnak és a józan princípiumoknak terjesztésére...”

A Játék Színek tehát az igazság oskolái. Soholt se lehet az igazságot nyomósabban eléadni, mint a Játék Színen. Itt minden ember igazat hall.

A virtusnak és a vétéknek tükörei. A virtust a maga szépségében, a vétket a maga utálatosságában itt szemmel lehet látni.”

A magyar színjátszás ügyét előmozdítandó, Döbrentei Gábor dráma-versenyt írt ki a kincses városban. A beküldendő darabok elé két alapvető követelményt állított: az első és legfontosabb, hogy tárgyukat a történelemből merítsék, nyelvezetük pedig „választékos, szép zenéjű” legyen. A pályázatra Bolyai Farkas is beküldött három darabot, de

egyik sem nyerte meg a bírák tetszését. Akik – máig érthetetlen módon – elsiklottak Katona József *Bánk Bánja* felett is.

A bölcsőhely:

Kolozsváron az egykori Belszéna utca, nekünk magyaroknak Jókai utca (ma hivatalosan Napoca) befut a Fő-térre. (Ez az utca a XV. század óta létezik.) A saroképület első ismert tulajdonosa 1557-ben a kolozsvári főbíró, Baráth István volt, Dávid Ferenc (1510-1579) unitárius püspök, a nagy reformátor apósa!

A borosjenői Székely László fejedelmi tanácsstag 1676-ban feleségül veszi Preda Bulcescu havasalföldi bojár és Szalánczi Anna lányát, Sárát. Sára asszony férje halála után, 1698-ban a házat átépíti, emeletet húz rá. Ezt egy emléktáblával az utókorral is közli: Bulcesdi Sára építtette, 1698. Címere a ház utca felőli főbejárata fölé került.

Utána egymást követően sok tulajdonosa volt a háznak, aminek itt nincs jelentősége. Annak viszont igen, hogy az 1760-as évek elején az épületet Rhédey János altábornagy vette meg. A Rhédey grófok építtették, szépíttették a házat palotává. Azóta lett ennek a háznak a neve: Rhédey-palota.

Jegyezzük le, mert nem mindennapi tény, hogy Anglia uralkodójának, II. Erzsébet királynőnek ebben a családban született az üknagyanyja, Rhédey Klaudia Zsuzsa (1812-1841).

A fiatalon balesetben elhunyt Rhédey Klaudiát saját kérésére szülőföldjén, Erdélyben, Erdőszentgyörgyön temették el a református templomban.

Nos, a Rhédeyek a házhoz-palotához még csatoltak egy hosszú utcai részt, ahol az emeleten, a bálteremben 1792. dec. 17-én e felvilágosult grófi család jóvoltából megtört a jég. Mert magyar nyelvterületen először, utcára nyíló padlástér helyett, színielőadásra méltó helyen, bemutatták egy helyi szerző, Kövesdi Boér Sándor „Köleséri vagy a titkos ellenkezés” című színdarabját, amely egy, a 18. században élt orvostudorról szól.

Ezzel megindult a hivatásos magyar színjátszás.

A hálás utókor 1892. november 11-én a Rhédey-palotára emléktáblát helyezett, amelyet Kolozsvár főépítésze, Pákey Lajos tervezett. Íme, az emléktábla szövege:

„Ebben a házban kezdte meg előadásait 1792. november 11-én Az Erdélyi Magyar Nemes Színjátszó Társaság.

Nyelvünk dicsőségére és a nemzeti tiszta érzés gyarapítására.”

(Felhívjuk a kedves Olvasó figyelmét arra, hogy a november 11-i dátum téves; a helyes dátum december 17.- szerk.)

A nemzet kultúrájáért tenni akaróknak köszönhetően közadakozásból Kolozsváron a Farkas utcában valamivel később felépült a legrégebbi magyar kőszínház magyar nyelvterületen.

Az első magyar állandó kőszínház alapkövét közadakozásból teszik le Kolozsvárt 1804-ben, de az építkezést a napóleoni háborúk félbeszakítják, s a Farkas-utcai kőszínház csak 1821-ben kerül tető alá.

(A berendezkedő román hatalom az 1930-as évek elején – arra hivatkozva, hogy életveszélyessé vált – lebontatta a színházépületet. He-lyén ma a Filharmóniai Társaság bauchaus stílusú épülete áll. Sajnos, külön magyar nyelvű emléktábla nem hirdeti, hogy itt állt az első magyar kőszínház. – szerk.)

Azt, hogy mit jelentett a kolozsváriaknak évszázadokon át a színház és a színjátszás, kitűnően érzékelteti Szabó Dezső, felidézve személyes élményét, amely a Farkas utcai Református Kollégiumba való beíratásakor érte:

„Kézen fogva, hallgatagon mentünk az új harcok színtere felé. Anyám mély titkú arcán árnyék és mosolygás, büszkeség és sajátos eltűnődés volt. (...) Mikor leértünk a Fő térre, anyám az ő szokott széles kézlendítésével nyitott kaput a lelkén: – Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtse, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz soha szégyent Kolozsvárra, gyermekem.

Átmentünk a Tanácsház átjáró udvarán, beértünk a mindkét oldalán hatalmas gesztenyefákkal szegélyezett kis utcába, mely a régi Nemzeti Színház és az egyetem régi épülete közt volt. Anyám mély, sötét szemei új fénnel sugároztak, fájdalmas, szép széles ajakára kilendült a szárnyait bontó lélek pátosza:

– Ez a magyar nyelv legrégebbi temploma, Dezső, a Nemzeti Színház, Magyarország legelső állandó színháza. Mi már akkor állandó templomot tudtunk állítani a magyar nyelvnek, mikor a fővárosban és máshol még mindig a borzasztó német nyelvvel gyötörték a szegény magyarok füleit. Látnod, fiacskám, hősies férfiak és nők szüntelen serege, vállalva a nyomorúságot, az éhséget, még szüleik átkát is, jött ide, hogy holtig hű szolgálói legyenek a magyar nyelvnek, a magyar művészetnek. És mi, kolozsváriak, méltók tudtunk mindig lenni ezekhez a hősökhez és szentekhez. Mi befogadtuk őket magunk közé, szerettük és tiszteltük őket. Nincs olyan egyszerű ember Kolozsvárt, aki ne hozna szívesen áldozatot ennek a Színháznak. Ugye, rajkó, mindig fogod sze-

retni Kolozsvárt, és szeretni fogod ezt a színházat?” (Szabó Dezső: Életeim, I. köt., II/3. l., Kriterion, Buk. 1982.)

A színház a 18. század második felében és a 19. első negyedében a nemesi ellenállás hazafias küzdelmeinek volt egyik eszköze, ugyanakkor függvénye is. Rendkívül szűkös lehetőségek mellett igyekezett a magyar nyelv ügyét szolgálni, és a polgári irányú átalakulást előmozdítani.

Az anyanyelv szolgálata akkor Magyarországon, Erdélyben, illetve az egész magyar nyelvterületen hangsúlyozottan politikai és erkölcsi tartalmú tett volt az erőszakos németesítéssel szemben. A történelmi témák és jeles férfiak ábrázolásával Thália nagyérdemű szolgálói zsarnokellenes magatartásra buzdítottak, és a hazafias érzelmeket élesztgették és tartották ébren.

E tekintetben mit sem változott a világ: a magyar színjátszásnak, színháznak manapság Erdélyben az erőszakos elrománosítással szemben kell az anyanyelvet és a magyar kultúrát védeni.

Erről egy percig sem szabad megfeledkeznie!

Kapu, 2013/10.

SZOLGÁLATBAN – MINDHALÁLIG

Életének századik évében elhunyt Európa legidősebb aktív színésze, **Senkáluszky Endre** kolozsvári színművész, színigazgató, emlékiró.

Esetében talán lehetséges valamilyen furcsa, szinte misztikus elrendeltségről beszélni. Szüleinek, akik kereskedők voltak, új vállalkozása Kolozsvár központi övezetében, abban az épületben indult, amely a magyar nyelvterület *hivatásos* színjátszásának bölcsője volt, ott, ahol az Erdélyi Nemes Magyar Jászok Társaság tartotta bemutatkozó előadását 1792. dec. 17-én, a Rhédey-házban. Édesanyja ott hozta világra az első világháború kitörésének évében a leendő színészt.

Hogy megélhessenek, a kisgyerek gyakran kényszerült édességet, szülei által készített ázálékféleségeket árulni a piacon. Nyakában tálcával, kiáltozva, suttogva, előzékenyen és meggyőzően ajánlotta áruit. Talán ez a „színészi feladat”, ez az életmód is serkentette a holnapi aktor ébredező szenvedélyét.

Műkedvelő, majd Hetényi Elemér kolozsvári színiiskolájában készül a pályára. Szabadkay József társulatánál kezdett 1937-ben, 1938-tól pedig Jódy Károly együttesében volt szerződéses teátrista.

Vándorszínész lett a román világban. Aradon játszottak. Határszéli csempészkedő város, pezsgő élet, a magyarság igényelte a színházat. *„Telt házakkal játszottunk – emlékezik Senkáluszky Endre –, de a teljes bevétel ráment a kiadásokra. Oda jön hozzám a társulat egyik kiváló jellemszínésze, aki később a holokauszt áldozata lett. Te Endre, jól ment a vendéglátás, lehetetlen, hogy minden jövedelem felemésztődött volna. Valakik tisztességtelenül jártak el. Menj fel a rendőrkvésztorhoz. Ő adta az előadásokhoz az engedélyeket. Csöppnyi román tudásommal valahogy sikerült előadni a kérelmemet. A kvésztor felém bökött, hogy mit akartok!? Megkérdeztem tőle, mennyit fizettek Önnek, hogy játszassunk Aradon? Kirántotta az íróasztal fiókját, és undorral – a következő szavak kíséretében – lábunk elé dobott egy gyufás dobozt. Itt van, ripacsok! Lehajoltam, kinyitottam: ötezer lej lehetett benne. Visszatettem a skatulyát az asztalra, és azt mondtam: Bocsásson meg, kvésztor úr, de önt becsapták. Nekünk azt mondták, hogy harmincegyezer lejt fizettek. Hirtelen megváltozott az arca, becsengette az őrmestert, és uta-*

sította: bilincsben hozd ide azt a három tolvajt. A kvesztor kötelezte a bizottságot, hogy a 31.000 lejt adja vissza, és ossza szét a társulatnak. A társulat szó szerint éhezett. Akkor már magam sem ettem két napja. Szétosztottuk a pénzt...

Senkálscopy Endre 1939-ben került a kolozsvári Thália Színházhoz, s ettől kezdve Kolozsvár volt színészi sikereinek színhelye. Már az első két évadban 22 szerepet játszott, többek között a *Bánk bánban*, a *János vitézben*, *Az ember tragédiájában*, Bánffy Miklós: *A nagyúr*, Kós Károly: *Budai Nagy Antal*, Tamási Áron: *Vitéz lélek*, Zilahy Lajos: *Süt a nap*, Szophoklész: *Antigoné* című darabokban lépett közönség elé.

A társulat az 1940. szeptember 30-ra tervezett előadást próbálta éppen, mikor a próbatáblára ez lett kiírva: szeptember 30-án Erdély egy részének visszatérése és a románok tüntetése miatt az előadások szünetelnek.

„Félelmetes hangzavar szakította meg a próbát. Dorongokkal, vasrudakkal felszerelve monostoriakból és vasúti munkásokból toborozott tömeg, élükön egy revolverrel hadonászó valakivel jelent meg a színház előtt. Leszakították az intézmény keresztgerendával lezárt kétszárnyú kapuját, és beözönlöttek a sétatéri színházba. Mindenki igyekezett elrejtőzni. Én a színpad alatti járatban félelmetlenül lapultam. Mikor észrevettek, megragadtak, a tömeg közé löktek, meg akartak verni. Rossz román tudásommal megkérdeztem, mit akartok tőlem? Azt mondtam a vezérüknek, te tanult ember vagy, diplomás vagy!... Hízelgetett a hiúságának, hogy diplomás embernek neveztem. „Da, da, am diploma!” – mondta, és leintette forrongó társait. Kiderült, dühüknek az volt a kiváltó oka, hogy a színház homlokzatára nem volt kitűzve a román zászló. „Miért nincs kitéve a nemzeti zászló? Ki akarjuk tenni. Hogy lehet eljutni a zászlótartóhoz?” Megmutattam. Kitűzték a román zászlót, és elpucoltak. Én meg elmenekültem.”

Ez az utolsó zászló egy korszakot búcsúztatott. A bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz.

Tegyünk egy kis kitérőt. Kolozsváron az első magyar kőszínház a Farkas utcában állt 1821-től. Belerokkanva a sok évnyi szolgálatba, a román hatóság lebontatta. Az új Nemzeti Színházat a Hunyadi téren adták át 1902-ben, bécsi tervek alapján készült, és Európa legkorszerűbb színházépületei közé tartozott. Ebből az objektumból a magyar társulatot kétszer is kiverte a gyűlölködő csócselék. Először 1919-ben, a románok bevonulását követően; másodszor a második világháború után.

Ugyanis az történt, hogy amikor 1940-ben Észak-Erdély visszatért Magyarországra kebelébe, a kolozsvári román társulat elmenekült Dél-Erdélybe, Temesvárra. A szovjet-román bevonulás után várható volt, hogy visszatérnek. Úgy is lett: ismét kisajátították maguknak a Magyar Nemzeti Színházat. Így került a magyar színtársulat a Szamos menti Nyári Színkörbe, ahol sokkal szerényebb körülmények és lehetőségek között jelenleg is működik.

Senkálsczy Endrét, a fiatal színészt 1944. júliusában behívták katonának, 1945. januárjában a bekerített Budapesten fogságba került, onnan a szerveződő néphadseregbe belépve szabadult.

Senkálsczy Endre 1945. június 1-én érkezett haza Kolozsvárra, ahol a Sétatéri Színkörbe ismét átköltöztetett magyar színház megnyitóján a Janovics Jenő rendezte Bánk Bán címszerepét játszotta.

1947. január 6-tól novemberig a színház igazgatóhelyettese. Erre az időre esett kiemelkedő alakítása Zsigmond császár szerepében Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* című művében.

Egyre silányultak a körülmények, az állapot romlott. Nem csoda: az erdélyi magyarság egyszerre sínylődött szovjet és román nyomás alatt.

A következő évek a „szocialista realista” színjátszás, a szovjet színdarab-dömping és a közvetlen pártirányítás évei. Ez az időszak kevés művészi elégtételt, annál több „pártos kritikát” hozott számára.

Közben 1949 őszétől színész-tanári feladatot is vállalt: a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben tanított témagyakorlatot a főiskola Marosvásárhelyre költöztetéséig. (1954)

Szívesen vállalt feladatokat a kolozsvári rádió magyar szerkesztőségének felkérésére is: 1954-től mintegy 250 rádiós szereplése volt.

1955-től Senkálsczy Endre rendezőként is jelen volt a kolozsvári színpadon. Első rendezése Patkós Györggyel közösen García Lorca *Bernarda Alba háza* című drámája; később a *Légy jó mindhalálig* rendezése fűződik a nevéhez.

„Történt, hogy a kolozsvári társulatnál épp Huszár Sándor író-igazgató (1959-64) utódját keresték – emlékezik a színművész. – A folyosói híradó egyre gyakrabban emlegette Harag György (híres rendező – szerk.) nevét. Rendkívüli meglepetésemre egyik nap felhívatlak a Tartományi Pártbizottságra. Elém tettek egy belépési nyilatkozatot. Töltse ki, mondták, lépjen be a pártba. Miért? – kérdeztem. Hogy Ön legyen az igazgató – replikáltak. – Harag Györgyöt már kijelölték!... – Az apja fakeskedő volt, ő nem lehet igazgató. – Pillanatok alatt kellett döntenem. Eddig minden alkalommal, amikor párttagot akartak csinálni belőlem, sikerült megúsznom. Most más volt a

helyzet. Ha a pártha való belépésemnek az az ára, hogy ne tegyenek az igazgatói székbe konfliktusgerjesztő személyt, akkor belépek, döntöttem el. Így neveztek ki igazgátónak.”

Általában sem mindegy, mostoha, illetve ellenséges körülmények között pedig éppen nem, hogy ki áll egy olyan fontos intézmény élén, mint amilyen a színház. Mit képvisel, milyen a meggyőződése, a hite, küzdőképes-e, van-e kellő diplomáciai érzéke, kitartása, elszántsága.

„Gróf Bánffy Miklós író 1939. jún. 30-án a Helikon 11. találkozásán hangsúlyozta, hogy a Kolozsvári Színháznak át kell vennie a megfogyatkozott vidéki színházak szerepét is. És az óhajnak gyümölcse termett. Ismerve a mai színházak tevékenységét, csak ámuldozni lehet azon, hogy volt évad, amikor a kolozsvári társulat 285 nap alatt 603 előadást tartott. Ötvenöt címet mutattak be, és ellátták az erdélyi nagyvárosok színházi igényeit is. Persze kettéválasztották a társaságot, volt opera és operett részleg is. De így is elképesztő teljesítmény.”

Senkálzsky Endre azok közé a direktorok közé tartozott, akik minden alkalmat, lehetőséget kihasználva küzdöttek a magyar társulat fel-emeléséért, hogy Erdély színházává emeljék/nemesítsék a kolozsvári magyar társulatot. Senkálzsky Endre igazgatása alatt is volt évad, mikor csak a prózai társulat: 329 előadást tartott tíz hónap alatt – 165-öt Kolozsváron, 69-et kiszállásokon és 95-öt országos körutakon.

Erre az időre esik *Az ember tragédiája* nagy vitákat kiváltott Rapapport Ottó rendezte bemutatója, a kolozsvári magyar színjátszás 175 éves évfordulója megünneplésének kiharcolása (1967), valamint a színház budapesti vendégszereplése (1968):

*„Elhatároztuk, hogy műsorra tűzzük *Az ember tragédiáját*. Negyvenhét óta nem engedték műsorra tűzni Madách remekét. Nekem ez a '64-es bukaresti vendéjáték alkalmával sikerült. Az akkori kulturális miniszter meghívott, hogy másnap látogassunk el egy tíztagú küldöttséggel a Scanteia Házba. Beszélgetés közben a miniszter odanyilatkozott: Tetszik, ahogy dolgoztok, milyen kívánságod van? 1947 óta nem játszhattuk *Az ember tragédiáját*, mondtam. Román fordításban is olvasható Octavian Goga fordításában. Bizonyíthatóan nem népellenes, és hiába kértük immár több mint egy éve az engedélyeztetést, a válasz az volt, hogy tanulmányozzuk. Meg vagyok elégedve avval, ahogy dolgoztok, az Arghezi-est (ismert román költő, „ajánlották” a szavalóműsort, és roppant színvonalasan készült el, a „király megkapta a magáét”) is bizonyíték rá. Elkezdhetitek *Az ember tragédiájának* a próbáját.”*

A mai nemzedék és minden elkövetkező generáció számára megszívlelendő gondolat kisebbségi sorsban az, amit Kemény János író, igazgató mondott a társulat feladatairól szólva: Kolozsvár Erdély szellemi fővárosává válhat. A színház nem a kiválasztottak találkozó helye, hanem az egész társadalomé. Senkálscopy életre szóló következtetést vont le belőle: „Ettől kezdve tudatosan követtem pályámon ezt az utat. Számomra akkor egyértelműsödött egyszer és mindenkorra, hogy „a színjátszás szellemi honvédelem.” Ez volt és maradt művészi munkám alfája és ómegája.”

A helyzet egyre romlott. Költségvetési megszorítások, normarendszer, a társulat létszámának rohamos csökkentése, kényszernyugdíjazások, a magyar klasszikus és/vagy kortárművek műsorra tűzésének végletes korlátozása, román klasszikus és kortárművek repertoárba parancsolása...

„Amikor már erősen undorodtam az egésztől, és úgy éreztem, hogy nem bírom tovább, 1968 januárjában beadtam a lemondásomat.”

Lemondását csak később fogadta el a megyei első titkár.

1977-ben beadja nyugdíjkeresét, hogy megmentse az elbocsájtástól egy még nem nyugdíjképes kollegáját. De már a következő évben elkezdte rendezni – ingyen és bérmentve – a tizennégy műből összeállított ókori görög drámaciklusát – oratórikus előadásban. (1978-1981) Nyugdíjasként még évtizedekig fellépett a kolozsvári közönség előtt. A következő évtized is hozott kiemelkedő művészi sikereket számára, többek között Sütő András drámaiban.

Életére és művészpályájára vonatkozó emlékeit 90. életéve küszöbén, még aktív színészként Kötő Józseffel (dramaturg, színháztörténész, igazgató – szerk.) beszélgetve elevenítette fel, ebből született *A színház fanatikusa (Senkálscopy Endre életregénye)* című könyv, amely egy nagy ívű művészpálya számtalan kordokumentummal hitelesített rajza. Ennek záró bekezdésében a művész így fogalmazta meg művészi hitvallását: „*Én hiszek abban a felelősségben, amivel az életnek, a közönségnek tartozom. Én a színházat nem egy kellemes dolognak látom, hanem kemény, éber, fájdalmas keresésnek, a rend, a tisztesség, a világosság, az igazság keresésének.*”

Szolgáló művész volt, népe, nemzete önzetlen szolgálója.

Munkásságát 1957-ben a Román Népköztársaság Erdemes Művésze címmel, 1998-ban, 85. születésnapja alkalmából a kolozsvári Állami Magyar Színház Bánffy Miklós Díjával, a Szentgyörgyi István díjjal, 1999-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztyével,

2003-ban a budapesti Játékszíni Társaság Életműdíjával, az UNITER külön díjával ismerték el.

Senkálzky Endre, mindenki Bandi bácsija, nyolcvanhárom évvel ezelőtt lépett először színpadra...

1992-től a Kolozsvári Állami Magyar Színház Örökös tagja.

*(Források: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon
Kötő József: A színház fanatikusa, Kolozsvár, 2004.)*

Kapu, 2014/1.

ANYANYELV- ÉS NEMZETSZOLGÁLAT

– BESZÉLGETÉS SINKOVITS IMRÉVEL –

Európában közel harmadfél százada a színpad világi szószék és szónoki emelvény lett, és gyakorlatilag lemondott a művészet kanti „érdeknélküliségéről” (A. Hauser). Ez a kor az ész heroizálásának a kora volt, amely a színpadi hősöket leszállította arról az eleven élet fölé emelt hamis piedesztálról, amelyre az abszolút monarchia udvari művészete helyezte őket. A művészettől immár nem a megszépített, hanem a való élet ábrázolását várták el.

Ugyanakkor ismerték fel néhányan az írók és a gondolkodók közül azt is, hogy a művészi igazság olyan fegyver lehet az alkotók kezében, amit sikerrel alkalmazhatnak egy emberibb életért folytatott küzdelemben.

A mi színházi kultúránk az idő tájt igencsak elmaradott volt a fejlett Nyugatéhoz képest, aminek nyilván több oka volt, de legfontosabb az a körülmény, hogy hiányzott a városi polgárság, a nemesek pedig vidéki birtokaikon, egymástól eléggé elszigetelve éltek, így a nemesi életforma nem kedvezett a színház fejlődésének, a színházi életnek. Érdekes módon mégis a főurak, a főnemesség köréből kerültek ki azok a felvilágosult, úttörő személyiségek, akik megteremtették és elterjesztették a színjátszást Magyarországon. Mindenekelőtt a nagyvárosokban.

Az első kolozsvári magyar színtársulat például – hogy most csak az erdélyiről szóljunk – Aranka György ügybuzgalmának és idősebb Wesselényi Miklós pártfogolásának köszönhetően kezdte el működését 1792 vége fele. Aranka már az 1791-es országgyűlésen felvetette egy állandó színház létesítésének a gondolatát. Szándékát ekként indokolta: *„Egy magyar Jádzó Színek fel-állítását talám leg-előbb kell vala tennem azok között az eszközök között, mellyek Anyai nyelvünk gyarapítására és a közönségesítésére szolgálnak. Bizonyos, hogy leg-főbb eszköz. És azért a Társaságnak (az 1790-ben alapított Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaságról van szó – A.K.) egy különös Tárnya...egy Jádzó Színek közönséges kinyitása...”* (Aranka György:

Egy Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság fel-állításáról való rajzolat, a haza felséges rendeihez. Újabb elmélkedés, Kolozsvár, 1791.).

A magyar nyelvű színjátszás megszületésének és izmosodásának az évtizedeiben a színház kifejezetten a hazafias küzdelmeknek volt az egyik igen fontos eszköze. Az anyanyelv tudatos szolgálata akkor Magyarországon hangsúlyozottan az erőszakos németesítéssel szemben védte, csiszolta és izmosította a veszélyeztetett magyar nyelvet. A magyar történelemből merített témák révén, jeles férfiak ábrázolásával zsarnokellenes magatartásra buzdítottak, és a hazafias nemzeti érzelmeket élesztgették és tartották ébren a veszélyeztetett (jobb módú) városi lakosság körében, általuk pedig széles e hazában.

Furcsa dolgokat produkál néha az élet! És itt-ott mintha ismételné önmagát. Mert ha például a Habsburg elnyomás idején a magyar színháznak az elnémetesítő törekvésekkel kellett határozottan szembe szállni a nemzeti eszméje, gazdag hagyományaink, saját(os) értékeink felmutatásával, úgy napjainkban legalább akkora veszélyt jelent a politikai határokkal felszabdalt, magyarságtudatban, hazafias nemzeti érzésben megcsökött, jobbik esetben gyengélkedő magyarságra nézve a mindent szürkévé foncsorozó globalizálás.

Ezért kérdezem Sinkovits Imre színművésztől, a budapesti Nemzeti Színház vezető művésztől:

– *Mit tehet a magyar színjátszás ennek a veszélynek az elhárításáért?*

– A magyar színészet mai feladatait ecsetelve, épp ezekre a teendőkre hívtam fel a figyelmet én is a napokban, amiket itt te is megfogalmaztál. Ha résen lenni, okosan és keményen dolgozni valaha is időszerű volt, akkor napjainkban igazán indokolt a mi berkeinkben is. Az általad jelzett veszély igen komoly, a színház pedig nagyon fontos küzdőtér. Ma megint egy idegen hatalommal, egy idegen nyelv erőszakos térhódításával, idegen gondolkodásmóddal és magatartásformával kell szembenéznünk és megküzdenünk, hogy megőrizhessük a nemzet több mint ezer esztendő egyéniségét, nyelvünket és kultúránkat. Ebben a küzdelemben a színészekre: a színházakban, a televízióban, a rádióban, a filmgyártásban különös feladat hárul. Sajnos, ezt nem mindenki vállalja. De hála Istennek nem kicsi az a csapat, amely hajlandó felkészülni és részt venni ebben a küzdelemben. Legfőbb kötelességünk, hogy ennek az eszmének a jegyében tegyük a dolgunkat, de nem színvonaltalanul, nem silány előadásokkal, hanem magas művészi szinten.

– *A feladatokkal a harcmódor és az eszközök is változni szoktak...*

– A századelőn, a két háború között, sőt még az elmúlt félszázadban is valahogy könnyebb volt a nyelv védelmében kifejtett küzdelem, mivel a gyermekek akkor még úgy jöttek el otthonról, hogy a szüleik és a környezetük magyarul, vagyis magyar hangsúllyal, szórenddel, fogalmazással beszéltek. Ez a gond ma annyival súlyosabb, hogy a gyermekek már otthonról egy fertőzött környezetből – magyartalan szókinccsel, idegen hangsúllyal és mondat szerkesztéssel, gondolatsefényen – érkeznek az élet újabb stációira. Itt kell tehát a legtöbbet segíteni a magyar kultúrát őrizni, gazdagítani kívánóknak, hogy visszaálljon az az áldott állapot, amikor anyanyelvünk még az édesanyánk nyelve volt.

– *Hol kell(ene) elkezdni az orvoslást?*

– Természetesen a családban, folytatva az óvodában és az oktatási intézményekben, minden szinten. Mert a kórokozók itt sem ismernek határt, a betegség egyre súlyosbodik, ha idejekorán nem vetünk gátat a romboló erőnek. Ha a rádióból magyartalan hangsúllyal beszélő bemondót, riportert, idétlenségeket, trágárságokat, pontatlan fogalmazást, hibás szórendet hallunk, és szó nélkül eltűnjük, akkor már a csata felét elveszítettük. Ugyanez érvényes a televízióra, a filmre és a színházra is.

Mint gyakorló színész, én komolyan hiszek abban, hogy az eleven szónak igen nagy a hatása. Meg kell kíséreljük újra megtanítani ifjabb pályatársainkat tisztán, értelmesen, helyesen magyarul beszélni. Aki ezt a küzdelmet vállalja, az megbecsült része a Nemzeti testének, viszont aki erre nem hajlandó, ahhoz nekem személy szerint semmi közöm, s jobb, ha áthelyezi sátorfáját egy „globalizált”, „alternatív” színházba.

– *Beszédközpontú és látványszínház – hallom némelykor a disztinkciót. Nem az én tisztem eldönteni, hogy valóban léteznek-e ilyen vegytiszta alakzatok, de némelykor az az érzésem, hogy a személyiség egészét építő, nemesbítő, katartikus élményt nyújtó színjátszás helyett a rendezők – tisztelet az egyre gyérülő kivételnek – a sokkolásra, a meghökkentésre, a kiábrándításra törekednek. Merthogy ez a korszerű. Számomra azonban változatlanul az a kérdés, hogy tényleg korszerű-e a felháborodást, a különös borzongásokat, az irracionálist előnyben részesíteni a katarzis helyett?*

– Ráadásul Hamletre és Petőfire hivatkozva azt állítják, hogy ők olyannak ábrázolják az ábrázolandót, mint amilyen az az életben. Ez galádság! Úgy „ábrázolni”, mint a híradóban, amely csak rögzíti a tényeket, anélkül, hogy véleményezné is azokat? A tisztelt uraknak tud-

niuk kellene, hogy a tények rögzítése még nem *az élet ábrázolása*. Nem egyéb ez, mint a rossz tudatos terjesztése. Hogy még egy helyről borzolja az emberek idegeit: Látjátok, emberek, milyen mocskos, gonosz, embertelen az élet?

A mi hivatásunkban a baj ott és akkor kezdődik igazán, ahol és amikor az alternatív színjátszás válik megbecsültté és uralkodóvá, háttérbe szorítva a hiteles művészi ábrázolást, ahol – valóságos konfliktusokat bemutatva – egy-egy szerep megformálásakor megpróbálunk behatolni a lélek rejtelseibe. Nem esztelen őrjöngéssel, összezúzva mindent magunk körül, hanem megfelelő kontrollal arra irányítjuk a magunk energiáját, hogy szembesítsük a nézőt az adott helyzettel, sugalljuk neki, választás elé állítsuk: helyes-e, jó-e, szabad-e így (ilyen körülmények között, ilyen normák, törvények, szokások... szerint) élni; nem üdvösebb-e inkább ilyen és ilyen, azaz emberibb ideák jegyében alakítani az életet? Magyarán: katartikus élményben részesítve őket, a mű révén felvillantjuk előttük egy emberségesebb élet lehetőségét, ha úgy tetszik „alternatíváját”. Hogy aztán maguk döntsenek.

Persze ehhez művek is kellene. De hogy állunk ezzel akkor, amikor például a frankfurti könyvvásárra az utolsó pillanatban kellett becsempészni az igazán jelentős magyar íróknak a műveit? Sajnos, úgy állunk, hogy gondban vagyunk. Ameddig itt színházi koncepcióban, játékmódban az „alternatív” meg a „másság” dominál, addig nem lesz sem rend, sem nyugalom.

Sajnos, ugyanez a szemlélet érvényesül a könyvkiadásban is. Nekem ne mondja senki, hogy ma kevesebb tehetséges, elkötelezett magyar író, művész él e hazában, mint korábban. Azt persze még nem tudhatjuk, hogy a fiatalok között kik az Illyés Gyulák, a Németh Lászlók, a Nagy Lászlók, a Csoóri Sándorok, a Sütő Andrások... De eleve feladni a harcot, a reményt? Ez végül nemzethalálhoz vezet.

Ha a történelem egy nemzet emlékezete, akkor a kultúrája a hagyatéka, az öröksége. Elfogadni ezt még nem elég, őrizni, ápolni és gazdagítani is kell. Sajnálatos, hogy sokan megfélemeznek erről, és beérik a pusztító tudomásulvétellel, ami igen veszélyes játék.

– *A túloldal azzal érvel, hogy a hagyományos előadásmód poros, a színészek deklamálnak.*

– Deklamálnak? Azért, mert artikuláltan beszélnek, nem hablatyolnak, mint ők? Hát nem tudnak levegőt venni! Képtelenek úgy beszélni, hogy három méterre tőlük hallani, érteni lehessen, mit mondanak. Nem tudnak értelmesen megfogalmazni egy mondatot, letenni

a pontot, éreztetni a pontosvesszőt, a vesszőt, a gondolatjelet, a kettőspontot... Ezek, kérem, hazugságok.

– *Más érvük is van, az, hogy kísérletezés nélkül nincs fejlődés.*

– Ez igaz. De a hülyeségekkel, az értéktelennel nem is szabad kísérletezni. Ez nem kísérletezés – ez linkség, lustaság, hozzá nem értés.

– *Ha azt mondom, Sinkovits a nyelvvédő színművész, mindenki tudja, hogy a Rád jellemző szép és szabatos magyar beszédre, az anyanyelv alázatos szolgálatára gondolok. Tudatos ez Nálad, vagy arról van szó, hogy ez a természetes?*

– Kezdjük a végén: ez a természetes. Attól természetes, hogy az édesanyám nyelve. Édesanyámé, aki a trianoni békediktátum okán egy idegen ország, Ausztria állampolgára lett. Németújvár (Düssing) mellett, Strém községben, a Strém patak partján volt a nagyapám vízimalma. Amikor én kicsi gyermek voltam (1928-ban születtem), nálunk felé az a mondás járta, „ki hány nyelvet beszél, annyi embert ér”. A remélt felemelkedés reményében, édesanyám elkezdett tanítani németül, mihelyst beszélni kezdtem. Zalai vérrokonságom rögvest rá is támadt: „Ez a Terus megbolondult, svábot nevel a fiából!”. Amire édesanyám ezt válaszolta: „Különb magyar lesz, mint ti, de amit most tanul, azt soha nem felejtí el”.

Miért hoztam fel ezt a példát? Azért, hogy elmondjam, én nem úgy tanultam meg magyarul, hogy arra neveltek: ez az egyetlen üdvözítő nyelv. Csakhogy ez az édesanyám nyelve s az apámé, meg a hazámé, és amilyen szép dunántúli ízes tájszólással ők beszéltek, úgy beszéltem én is gyermekkoromban. Lőrincze Lajos – Isten nyugalomra! – hallva a rádióban, egyszer meg is kérdezte: – Ugye, te dunántúli származású vagy? – Igen – válaszoltam. – Mert csak azok tudják ezt a három féle hangot (csukott, nyitott, még nyitottabb) ilyen szépen kiejteni. – Ő mondta ezt, aki szintén odavalósi volt. Örülök, hogy megőriztem, hogy birtokolom. Megőriztem: e, ő, i, e.

Volt egy időszak az életemben, amikor falusi tanítónak, papnak, majd erdésznek, kertésznek, mezőgazdásznak készültem. Végül a színésznél kötöttem ki. Színészként pedig hittel vallom, amit Illyés Gyula mond Koszorú című versében:

*„(...) Fölmagasodni
Nem bírhatasz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv,...”*

1999. december 11-én Illyésnek ezt a versét elmondtam Temesvárott, ahova Tőkés László püspök úr hívott meg a temesvári forradalom tizedik évfordulójára. Képzeld el, hogy szólt ez a vers azok között, akik az anyanyelvükért az életüket kockáztatták és áldozták. Ugyanerre gondolunk, ha Sütő András *Szemet szóért* című kötetére emlékezünk.

Dehogy tűztem én célul magam elé, hogy a magyar nyelv apostola leszek! Szó sincs ilyesmiről! Hanem amikor eldöntöttem, hogy színészi pályára lépek, tudtam, ezzel magától értetődően együtt jár az a követelmény, hogy magyar színészként ki kell tudnom fejezni magam árnyaltan ezen a nyelven. Árnyaltan pedig csak akkor tudod kifejezni magad, ha a zsigereidben, a véredben hordozod a nyelv írott és íratlan szabályait. Amit persze később is meg lehet tanulni, de legjobb, ha otthonról feltarisznyálva indulsz el, gyermekkorban sajátítod el.

– *A kötelesség-, a mások iránti felelősségérzet fejlett moralitásra vall.*

– Amikor tizennyolc évesen erre a pályára léptem, a színészetet még játéknak véltem. Ma ez vagyok, holnap meg az, ma ennek hiszed magad, holnap meg amannak. Harminc fele közeledtem, amikor 1956-ban rádöbbsentem, hogy a színészet több mint a közönséget és magamat szórakoztató játék. A színészet olyan fegyver, amivel vértelenül küzdhetsz a honfitársaidért, a hazáért, az anyanyelvedért. Lassan érlelődött meg bennem az az életre szóló elhatározás – bár az ilyesmi nem történik ilyen művi úton –, hogy színészként szolgálhatok. Ahogy az én drága vendéglős édesapám mondta a vendégeinek: „Mivel szolgálhatok?” Színészként én természetesen a művészetemmel.

– *Sinkovits Imre népben-nemzetben gondolkozik. Nem korszerűtlen ez ma?*

– Korszerűtlen? Ugyan mitől lenne idejétmúlt? Én ezt szívvel-lélekkel vállalom, még ha engem ezért ma meg is vetnek sokan. De nem foglalkozom velük. Mert vagy lemorzsolódnak, vagy előbb-utóbb belátják, hogy nincs igazuk. Persze az is megeshet, hogy nem adják fel elveiket, és körmük szakadtáig küszködni fognak ellenünk, de az ördögbe is, saját hazánkban azért már lehessünk itthon! Tamási is azt mondta: Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Én itthon akarok otthon lenni.

– *Milyen magatartással áll szemben ez az attitűd?*

– Az idegenszívűséggel. A másság túlharsogásával, azzal a szólammal, hogy tiszteld a másságot. De előbb talán minket kellene elfogadni, akik e honban mégiscsak itthon vagyunk! Mit gondolhatunk

azokról, akiknek legfőbb életelvük: „Jó megélhetési életteret keresni magunknak”. Akiket nem érdekel a honnan, hanem csak a hova, a még tovább, még többet. Hát ez bizony nem így működik!

Ezt én így értelmezem, bár az én nevem is vits-re végződik, nem vagyok turáni magyar. Viszont magyarnak érzem és vallom magam. Ezt Illyés és még sokan mások tisztán, félreérthetetlenül megfogalmazták.

Sajnos, itt annyi baj, tragédia történt az elmúlt évtizedek, félszázad alatt, hogy nagy-nagy türelem kell hozzá, és sok időbe telik, amíg helyrehozzuk.

– *Nem késtünk el vele?*

– Teljesen mindegy, hogy elkéstünk-e vagy sem, az a fontos, hogy minél előbb hozzáfogjunk. Nem búsongani kell, bár mi abban nagyok vagyunk, hanem nekifogni. Bizakodással, hittel. Mi, akik már kifelé megyünk az életből, azt mondjuk, olyan ifjú küzdőtársakat kell találnunk – vannak is, hála a Jóistennek, körülöttem is –, akik ezekről a kérdésekről ugyanúgy vélekednek, ha nem is ilyen hangosan, nyíltan. Az se baj, ha ezek a hitek nincsenek egy kévébe kötve, az azonos szándék úgyis egy irányba visz.

– *A nemzetépítés nem egyszeri aktus, hanem folyamat...*

– Ami nem jelentheti azt, hogy ezután mindenki csak a Hargitáról vagy Kassáról beszéljen. De az is képtelenség, hogy egy gyermek ma úgy nőjön fel Magyarországon, hogy ne legyen tisztában történelmünk jelentős eseményeivel. Főleg az elmúlt másfél század hiteles történetével.

Természetesen ma sem mondhatunk le Széchenyiék szándékáról. Furcsamód épp napjainkban, amikor a világon hatalmas szövetségek születnek, egyes kism nemzetek nemzeti identitásukat igyekeznek megőrizni. Mi is ezek sorába tartozunk. Tőlünk nagyon sokáig ellopták ennek a lehetőségét, rengeteg a pótolni való. Európa nem arra kíváncsi, hogy mi hogyan tudjuk utánozni Amerikát vagy Nyugat-Európát. Európa a mi saját arcunkra kíváncsi. Ezért kell, hogy erőteljesen őrizzük nemzeti arculatunkat, és igyekezzünk beléoltani azt a jövő nemzedékekbe oly módon, hogy nekik is épp olyan természetes legyen, mint amilyen természetes volt az én életemben.

– *Milyen módon segíthet ebben a színház?*

– Elsősorban nemzeti drámairodalmunk, hagyományaink ápolásával, gondozásával. Ösztökélni kell a kortárs szerzőket olyan új darabok írására, amelyek nem pusztán szórakoztatnak, hanem mélyítik önismertünket, erősítik nemzeti önérzetünket, óvják és ápolják anyanyelvünket.

Ezzel összefüggésben külön felhívnom a figyelmet Sütő Andrásra, akinek egész életműve ebből áll. De ebből állt az Illyés Gyuláé, a Nagy Lászlóé és a maga módján Keresztury Dezsőé is.

A mennyiség mellett föltétlen figyelni kell a minőségre is. Mert a nemzeti kultúra nem valami göregáboros, pityókás, mulatós, csárdásos, fokosos Isten tudja micsoda. A nemzeti kultúra nagyon magas rangú értékek univerzuma, amihez viszonyulni csak kellő tisztelettel szabad.

Nemzeti kultúránk korántsem az a valami, amivel a nemzetidegen gondolkodású és érzésvilágú liberálisok, gyökértelen kozmopoliták, a másság apologétái oly gyakran sértegetnek bennünket. Ellenkezőleg. A magyar kultúrának szerves része az emberiség kultúrája, és fordítva, az emberiség szellemi-anyagi kincsesházába a magyar kultúra is beletartozik, miközben természetesen a legsajátabb sajátunk. Ezért kell különös gonddal óvni és gazdagítani.

– *Mit gondolsz az új Nemzeti Színház felépítése körüli hercehurcáról, a rettenetesen hosszú vajúdásról?*

– Nem foglalkozom a felépítendő épülettel. A Blaha Lujza téri épület fölrobbantása után elindult egy mozgalom, és én eleinte erőteljesen részt vettem benne. Önálló estéken léptünk fel a feleségemmel s a fiammal a Nemzeti javára Nyugat-Európában és a tengeren túlön. Örömmel tettük, mert úgy éreztük, hogy valami nemes ügynek vagyunk a részesei. Azt reméltem, meg tudjuk ismételni múlt századi elődeink hőstettét, hogy a nemzet színháza valóban a nemzet közadakozásából épüljön fel. A gondolat szép volt, igaz és hiteles. Valóra válását akkor a pártállam akadályozta meg, később meg kézen-közön elveszett. Azt a szót, hogy nemzet, akkor sem szerették, ma is sokan idegenkednek még a fogalomtól is.

Nagyon olcsó, szemérmetlen pártpolitikai sakkhúzás, nyilvánvaló kampányfogás volt a kormánykoalíció – az MSZP és az SZDSZ – részéről, hogy választások előtt hirtelen kijelölte az Erzsébet téri területet. Aminek az ódiума óhatatlanul a mai tisztességes keresztény polgári kormányra háramlott. Sajnos, ez az egész dolog már messze nem arról szól, mint ami az ötlet megszületésekor volt.

Nem értek egyet azzal sem, ami az épület megtervezése körül zajlik. Mert, hogy van az, hogy amikor van egy Makovecz Imrénk, aki a szevillai világkiállításon olyan épületet álmodott, aminek csodájára járt a világ, egyszerűen „megfeledeztek” róla!? Nem azt mondom, hogy mindenképpen neki kell megépíteni a színházat, de nem lehet megrendelni az új Nemzeti Színház épülettervének elkészítését

Makovecz Imre nélkül. Ő köztudottan népi, nemzeti érzelmű. Számomra nem kétséges, hogy ezért mellőzték.

Tudom én nagyon jól, hogy ma már nem lehet kopjafás színházat építeni. De a magyar építőművészetnek olyan múltja, rangja van – gondoljunk csak Kós Károlyra –, amit bűn figyelmen kívül hagyni. Találhattak volna egy olyan alkotógárdát, amely a nemzet építészeti kultúrájának és hagyományainak a jegyében komponálta volna meg ennek a mégiscsak nemzeti ereklyének számító épületnek a külső arculatát.

A sok keserű tapasztalat kedvemet szegte, és visszavonultam. Mindazáltal én azt kívánom, hogy épüljön fel a színház, de hogy az valóban nemzeti lesz-e, attól függ, milyen lesz a tartalma az ott folyó munkának.

– *Milyennek látod a határon túli színházas helyzetét?*

– A határon túli magyarság épp úgy része a nemzet testének, mint azok, akik a trianoni, majd a párizsi békeszerződés után itthon rekedtek. Lassan már így kell mondani: őket kirekesztették, mi meg itthon rekedtünk. És most nemcsak Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre, Délvidékre, Burgenlandra gondolok; az a többszázezer vagy több millió magyar, akik életteret keresve maguknak, Tamási Áron módjára elindultak a világba, hogy valahol otthon legyenek benne, ők is a nemzet-test része. Münchentől Sydneyig, New-Yorktól Vörösmartig.

Úgy nyolc évvel ezelőtt András fiammal egy hetet töltöttünk Kárpátalján. Beregszászon, Ungváron, Munkácson, Bótrágyon, Etyeden léptünk fel irodalmi estünkkel, a beregszászi Illyés Gyula színház javára. A bevétel összecszerűen persze nem volt sok, de gondoljunk arra, hogy azoknak a szegény embereknek, akik eljöttek minket meglátogatni, a napi betevő falatra nem volt meg a kuponjuk.

Ezzel csupán azt szeretném jelezni, hogy mi, anyaországi színészek nem nézzük tétlenül az ő helyzetüket. Amíg két cikluson át Ablonczy László volt a Nemzeti Színház igazgatója, közel ötven előadást tartottunk az utódállamokban élő magyar testvéreinknek. Kilencvenkettőben két hétig csak Erdélyben turnéztunk. Ilyenre addig a Nemzeti Színház történetében nem volt példa.

– *A Kossuth Rádió Vasárnapi Újság című műsorában s más helyütt mindig te olvasod fel a Sütő-szövegeket. Színdarabjaiban rendszerint főszerepeket alakítasz. Ritka-szép barátság alakult ki köztetek. Hogy indult ez a szellemi összefonódás?*

– Az első Sütő-darab, amiben játszottam a Szúzai mennyegző volt, az ellenállók vezérét alakítottam benne. Magyar sorstragédia ez a javá-

ból, még ha perzsa-görög áthallásból érkezik is hozzánk az üzenet. A bemutatóra készülve ismerkedtünk meg, aminek lassan több mint negyedszázada. De én őt átcsempészett könyvekből, novellistaként, korábban is ismertem már. Személyes találkozásunk meg „rossz hírem” Andris érdeklődését korábban felkeltette, mert bennem afféle ideáti küzdőtársat vélt felismerni, ami később igazolódott is. A nemzetéért élő író, gondolkodót tisztelve személyében, akkor fonódtunk össze, amikor felismertük, hogy közös a feladatunk. És ez igen hamar mély és tiszta barátsággá nemesült. Olyannyira, hogy Andris valamelyik születésnapomra írott köszöntőjét használta fel arra, hogy azt az általa is említett Vasárnapi Újságban velem felolvastassa, így tudva visszaüzenni az erdélyi magyaroknak, hogy barátaim, nem mentem el, nem hagytam el Erdélyt, itt vagyok, élek. Ez volt az a bizonyos híres *Nyílt levél Sinkovits Imréhez*. Attól kezdve sokszor jelentkeztem a nagynyilvánosság előtt Sütő-szövegekkel. Persze közel sem olyan tudatosan, hogysem valaki is azt gondolhatná, ez egy kifundált taktika volt. Nem, ezeknek a megnyilatkozásoknak a hogyanját mindig az éppen időszerű, honfitársaink lelkét erősítő, megvilágosító, legszükségesebb jelzések határozták meg. A nagy összeérlelődés az *Advent a Hargitán* bemutatása előtt és idején történt. Amiben az író jóllehet a hargitai mondavilág (kántálás) körébe tartozó gondolatokkal allegorikusan fogalmazta meg az Erdélyben rekesztett magyarság sorsát, de mindenki tökéletesen értette, miről van szó. Talán kevesen tudják, hogy a darab bemutatása elé a pártállam akadályokat gördített. Mi akkor, életünkben először, sztrájkot hirdettünk. Ha most nem játszhatjuk, mondtuk, bármit tűznek is műsorra, nem lépünk fel benne. Ettől a pártállam is megijedt, csúszttatták, késleltették, de végül is bemutattuk. Azóta úgy hív bennünket Sütő András, hogy mi vagyunk az ő aranycsapata.

Az Adventnek olyan kitörő sikere volt, hogy jó ideig nem mert más témához nyúlni, pedig tele volt az elméje és a szíve olyan gondolatokkal, amiket nagyon szeretett volna színpadra vinni, de attól tartott, hogy nem tudja megismételni az Advent sikerét. Végül sikerült túltennie magát szorongásain, és a *Balkáni gerlében* megtalálta azt a kifejezési formát (tragikomédia), amivel elmondhatta, hogy is éltünk mi magyarok a huszadik század második felében nemcsak Erdélyben, hanem az anyaországban is.

Három unokám közül a tizenhét éves leányka látta az előadást. Nagyon kíváncsi voltam a véleményére. Valamennyi világirodalmi klasszikus, magyar klasszikus és kortárs magyar színpadi szerző alkotása

közül a *Balkáni gerle* tetszett neki a legjobban. És tudod mit mondott előadás után? „Papa, én csak most kezdem érteni ezt az egész erdélyi kérdést”. Egy olyan fiatal vélekedett így, akit az iskolában erre, sajnos, nem tanítanak, s akivel én is ritkán találkozom, tehát nem az én befolyásomra alakította ki a véleményét. Ezt a kis történetet csak azért meséltem el, hogy elmondjam, ennek a darabnak a mondanivalója szerencsére eljutott a fiatalsághoz is.

Színjátszásról, anyanyelvről beszélgetünk. Felelősséggel ki merem jelenteni, amiként Arany János a Partium, Vörösmarty a Dunántúl, Petőfi az Alföld, úgy Sütő András a Mezőség népnyelvét emelte be az irodalomba. Ennyire gazdagon, ilyen tudatosan őrizni a nyelv színeit, ízeit, hangulatait, ritka jelenség a magyar irodalomban. Elfogult vagyok, tudom, de örömmel vállalom. Én ma Sütő Andrást tekintem az anyanyelvért küzdők koronázott uralkodójának. És példamutatójának. Mert az uralkodóknak nem uralkodni kell, hanem példát mutatni.

Egyik kolléganőnk egy francia orvos felesége lett, és kikerült Párizsba. Amikor az *Advent a Hargitán*-nal a Párizsi Magyar Intézetben szerepeltünk, megkérdeztem, min dolgozik most odakinn. – Fordítom franciára Sütő András *Advent a Hargitán* című darabját – felelte. – Ó, Eszterke – álmélkodtam –, hát ez lehetetlen vállalkozás! – Imre bácsi, nem! – replikázott – Miért nem, Eszterke? – Mert találtam egy olyan francia tartományt, amelynek megismerve a tájnyelvét, azoknak a szavaknak, kifejezéseknek az ízét, zamatát, szépségét is sikerült érzékeltetnem franciául, amit egyébként valóban képtelenség lett volna kifejezni. Mint amilyen például ez is: „porka havak”. Aztán Strassbourghban bemutatták az oratóriumszerűen színpadra álmódott művet – óriási sikerrel. Tehát nem igaz az, hogy Sütő András belterjes, a nagyvilágnak éppúgy van mondanivalója, mint nekünk.

– *Térjünk vissza röviden egy már megpendített gondolathoz! Amikor jó tíz évvel ezelőtt egy erdélyi költőnőnek egy beszélgetés kapcsán felvettem a szolgálat gondolatát, megdöbbenésemre ezt felelte: „A költő egyedüli feladata az, hogy esztétikai értékeket alkosson”. Eszményi (laboratóriumi?) körülmények között ezzel a megállapítással egyet is lehetne érteni. Viszont azt tapasztaljuk, hogy Apáczai óta Erdélyben az írók, költők, művészek, az elit (főleg humán) értelmiségiek semmikor nem élhettek csupán „szakmájuknak”, kedvenc foglalkozásuknak, a körülmények hatalma folytán időről-időre a köz gondjainak képviselőre is vállalkozniuk kellett. Hatványozottan jelentkezett ez az igény, szükség azóta, hogy az erdélyi magyarság kisebbségi sorsba süllyedt.*

Mi tagadás, muszáj-herkulesi szerepvállalás volt ez, de majd mindenki vállalta, tette a maga dolgát.

Ha – mondjuk – Sütő Andrásban nem élt volna ez a szolgálat-kényszer, lehet, hogy az Egy lócsiszár virágvasárnapja, a Szuzai mennyegző, a Csillag a máglyán, a Káin és Ábel, az Advent a Hargitán, a Balkáni gerle... meg sem született volna. Vagy ha igen, nem olyannak, mint amilyen.

Te is szolgálász...

– Vállalom is. A napokban Temesvárra menet Csörgits Jóskaival, a Horvátországi Magyarok Szövetségének az elnökével beszélgetve idéztem fel egy régi nagyon kedves odaáti élményemet. Vörösmarton Katikával, feleségemmel egy pici iskolának a könyvtárában léptünk fel. Ha már itt vagyok, gondoltam, megnézem a gyűjteményt is: egy 3000 kötetes falusi könyvtár, ronggyá olvasva! Ez annyira meghatott, hogy elsírtam magam, hisz ott mindössze néhány száz magyar élt. Akkor határoztuk el, hogy titkos csatornákon tovább gazdagítjuk a könyvállományt. És küldtük, küldtük a könyveket.

Amikor '68-ban Kolozsváron Az ember tragédiájában játszottam az Állami Magyar Színházban, titokban találkoztam Jordáky Lajossal (a jóságos Bubival), mert tudtam, hogy figyelik. Közel száz kötetet csempésztem be útjaim során, a jelmezek közé rejtve a „csempészárut”. Ugyanezt tettem Felvidéken is. Mikor mire volt lehetőségem.

Ha magyar családokkal találkozom a világ bármely táján, arra ösztökélem őket, ne úgy neveljék a gyermekeiket, hogy megegye őket az a világ, az az ország, ahol letelepedtek, hanem tudatosítsák bennük, honnan jöttek, és főleg miért.

– Ha, mint vallod, a nemzet egységes, akkor a magyar színjátszásnak is oszthatatlannak kell(ene) lennie, a határon túli magyar színjátszás szerves részét kéne, hogy képezze az egyetemes magyar színjátszásnak, istápolni is eszerint kellene őket. Az együttműködési formákat latolgatva, a vendégrendezéseken túl például átszerződések-re és sokkal gyakoribb kiszállásokra is gondolok.

– Tagadhatatlan, kell a mozgás. Ennek éveken át Kisvárdra volt a színhelye és a fóruma. A Millennium évében is sor került a határon túli színházak találkozójára. Nagyon üdvösek az ilyen összesereglések, jó lenne minél sűrűbben és mennél több színház bevonásával megrendezni.

Emlékszem, Ablonczy László igazgatósága alatt a szatmárnémeti Északi Színház magyar tagozata Örkény István *Kulcskeresők* című darabját adta elő a Nemzetiben, a korábbi anyaországi bemutatókat

messze felülmúló művészi szinten. Azóta is gyakorta látok határon túli magyar társulatoktól olyan rangos előadásokat, hogy örvendezik tőle a lelkem. Ezek a színházak szerencsétlen helyzetükben hasznot húznak abból, hogy ismerik a többségi színházak produkcióit is. Az ő esetükben tehát kettős nemes beporzásról kell beszélni, ami mindenképpen nyereség.

– *Éppen csak megemlítetted ötvenhatot, pedig elég sokat szenvedtél miatta...*

– Ugyan már! Mi volt az én szenvedésem azokéhoz képest, akiket kivégeztek vagy bebörtönöztek!?

– *Ismerve drámai mozzanatoktól sem mentes életpályádat, gondolkodásmódodat és erkölcsi habitusodat, magától kínálkozik a minősítés: Sinkovits Imre a nemzet lelkiismerete. Mi táplálja, élteti benned ezt a ritka-szép hitet, netán valamiféle küldetéstudat?*

– Ez természetes állapot. Tartozom valahova, hovatartozásomat pedig hiszem és vallom. Annak ellenére, hogy – mint említettem –: –vitsre végződik a nevem. Igaznak érzem a régi megállapítást: Magyar az, aki ezt a nyelvet beszéli, és magyarnak vallja magát. Én pedig ezt a nyelvet beszélem, és magyarnak tartom magam. Bár nagyapám meg dédapám foglalkozása után érdeklődve, felkutatva születési helyüket, Illyés Gyula meg Keresztury Dezső segítségével megfejtettem, hogy valójában vízi horvát (vasserkroat, vodakroat) származású vagyok. Zrínyi Péter bánsága idején a Zrínyivel rokonszenvező kézműves, iparos horvátok – a paraszt nem tudja a hátára venni a földjét – a török elől a vizek mentén húzódtak északnyugat felé a mai horvát, osztrák, magyar hármashatárhoz, ami most Szentgotthárdnál van. Ez a múltat idéző felfedezés tökéletesen egybevágtott a magyarságtudatommal. Kérdéssedre tehát így válaszolhatok: nálam nagyon is természetes ez a fajta küldetéstudat. Itt születtem, ez a nyelvem, édesanyám nyelve. Ezért mindent el kell követnem azért, hogy ez a nyelv tiszta maradjon, ne sérüljön, ne hígítsák föl, ne szentségtelenítsék meg.

Én valamikor a színészi hivatást amolyan játékos pályának éreztem: játszom, mókázom vagy könnyet fakasztok a nézőtéren. Tetszett, hogy van valamiféle hatalmam az emberek fölött: meg tudom ríkatni, nevetetni őket. Későn érő típus vagyok, így tulajdonképpen ‘56-ban váltam felnőtté. Akkor döbbsenem rá, hogy ez a hivatás több, mint egyszerű érték, ez egy nemzetet, hazát óvó, védő, összetartozásunkat erősítő puskapor nélküli fegyver. De sokkal veszedelmesebb amannál.

Hogy mennyire veszedelmes fegyver volt ez annak idején az ellenfél szemében, kiderül abból is, hogy ‘57-ben engem meg akartak men-

teni az akkori kommunisták. Mivel nem voltam dzscentri származék, ekként morfondírozhattak: „Hogy van az, hogy ‘népünk egyszerű gyermeke’ átfű a rohadt ellenforradalmárokhhoz!” Ez nekik sehogy sem volt jó reklám. Én pedig akkor már Jászai-díjas voltam, ismert fiatal színész. Mindent elkövettek, hogy visszaszippantsanak az ő oldalukra. Kibúvókat, menekülési lehetőségeket kínáltak fel. Én azonban rendíthetetlen maradtam, mert tudtam, hogy 1956 az volt, ami volt: népfölkelő forradalom.

Visszahódítási igyekezetükben odáig mentek, hogy a párthatalom akkori legfőbb kulturális képviselője, Aczél György elé idéztek. Két, három beszélgetésem volt vele, de nem jutottunk dűlőre, mert nem voltam hajlandó megtagadni semmit. Éreztem, hogy kínálják fel a menekülési övet, de józan paraszti eszemmel csakhamar átláttam a szitán. Aztán jött az utolsó beszélgetés, ahol Aczél „elvtárs” már merőben másképp fogalmazott: „Gondolt már arra, Sinkovits elvtárs, hogy a Petőfi szobortól – ott szavaltam el október 23-án a *Nemzeti dal* – a Köztársaság téri akasztásokig maga kövezte ki az utat?” Képzeld el, mit sejtetett az, ha ’57 őszén ilyet mondanak valakinek a Szalai utcai épületben. Megrettentem, mert nagyon kemény fogalmazás volt. És látod, itt jön az isteni gondviselés, amely megvilágosította az elmémet. Akkor én, a kis taknyos, szemébe néztem a párthatalom legfőbb kulturális hatalmasságának, és azt válaszoltam: „Ezt én nem tudhatom, kérem szépen, de arra még nem tetszett gondolni, hogy az elmúlt évtized politikai irányításával netán önök kövezték ki az utat a Petőfi-szobortól a Köztársaság téri akasztásokig?” Amire ő csak ennyit mondott: „Erről majd még beszélünk!” Soha többé nem találkoztunk. Ő elment, én meg itt vagyok.

– *Naponta hallom a hangod a Környezetvédelmi Minisztérium „Szót kér a természet” című reklámszövegeiben. Ők keresték meg a hiteles embert a jó ügryhöz, vagy a hiteles ember vállalta önként a jó ügyet?*

– A szétcincált televíziónak egy épségben maradt kicsinyke csoportja fundálta ki ezt a műsort. Ők választottak ki engem, mert ismernek. Nagyon szeretem csinálni. Szüleim révén én földközélsből jöttem, és tudom, hogy a természetben nem lehet szélhámoskodni, hazudni. Ha jól szántottál, jól készítetted elő a talajt, ha jókor vetettél, boronáltál, hengereltél, ott termésnek kell lenni. Hacsak a Fennvaló nem csapja agyon villámával. De az természetfeletti erő. A természet viszont természetes.

– *A nemzeti színjátszás "nagy öregjeként" nem restelled elvégezni az apró munkákat sem.*

– Ez nem apró munka! Ez fontos felvilágosító tevékenység. És miután tudom, hogy ismerik a hangomat, remélem, oda is figyelnek rá. Így az ismert színész hangján el tudok juttatni a nézőhöz, a hallgatóhoz egy-két hasznos, szép ismeretet. Ez is része a szolgáltatnak.

– *Mint nagy-nagy élettapasztalattal és művészi gyakorlattal bíró vezető művész, mit üzensz a fiataloknak?*

– Mindenekelőtt azt, hogy szokjanak le a „konzerv” fogyasztásáról, mert az skorbutot okoz. Ne videokazettát, televíziót nézzenek, ne magóról hallgassanak öjröngő „zenéket”, hanem térjenek vissza az élet alapjaihoz, a természeteshez. Olvassanak. Gárdonyit, Mórát, Tömörkényt, Móriczot... Az édesanyák tanuljanak meg újra mesélni elalvás előtt a gyermekeiknek. A szülők érezzék annak a felelősségét, hogy gyermekeikben a jövő Magyarországot építik, és a jövő Magyarország nem lehet az idegen lelkűeké.

Befejezésül még csak annyit, hogy azt az útravalót, ami hozzásegített ahhoz, hogy azzá váljak, amivé lettem, mindenekelőtt a szüleimtől kaptam. Holtukban is köszönöm nekik! De köszönettel tartozom cserkészvezetőimnek is, akik nyolc éves koromtól utamon vezettek, és megtanítottak arra is, hogy a cserkész minden tisztességes pajtását testvérének tekinti. Harmadik batyum az ökumené jegyében fogant keresztény neveltetésem volt, amibe egy fiatal pap, a mártírhalált halt dr. Könyözi Lajos vezetett be.

Szellemi nagyjaink közül pedig Illyés Gyula, Németh László, Keresztury Dezső, Borsos Miklós, Amerigo Toth hatottak rám mindenekfölött. Szellemi fejlődésemben ők voltak a legfontosabbak.

*Nyelvünk és kultúránk, 2000, /1-3.
Kapu, 2001/2.*

THÁLIA PARNŐJE VOLTAM KÁLVÁRIÁS IDŐKBEN

– BESZÉLGETÉS ÁRKOSSY TOSZÓ ILONÁVAL –

Azok a világot jelentő deszkák! Hittel, hűséggel és tehetséggel szolgálni azt a közösséget, amelyből maga is vétetett – van-e ennél szebb hivatás és méltóbb elégtétel?

Színház és élet – ki kit formál, nemesít ebben a kölcsönviszonyban? Ahhoz nem fér kétség, hogy a színház az élet párlata, tükre, de nem a pusztaságé, hanem a kellő, az emberileg-morálisan érvényesítés és kíváncsiságé. A színész estéről-estére egy igazabb, szebb és embersége-sebb lehetséges világ képét tárja elénk, mintegy azt sugallva a nézőknek: kövessetek, ha emberhez méltó életre vágytok.

Ennek a nemes gondolatnak és törekvésnek volt szószólója Árkossy Toszó Ilona színművésznő, aki küzdelmekről és drámai pillanatokról sem mentes művészi életpályájáról vall, megkapó őszinteséggel.

Ízelítőül, íme, néhány cím és (fő)szerep a művésznő gazdag repertoárjából:

J. B. Moliere: Tartuffe; W. Shakespeare: Romeo és Júlia; Molnár Ferenc: Liliom; Euripidész-Sartre: Trójai nők; Örkény István: Tóték; Énekelj, Aranymadár (Irodalmi pódium); Petőfi-emlékműsor (Irodalmi összeállítás); Ady-emlékműsor; D. R. Popescu: Szomorú angyalok; Leonid Zorin: Varsói melódia; Szigligeti, Móricz: A csikós; Bálint Tibor: A sánta angyalok utcája; Szophoklész: Elektra; Euripidész: Iphigénia Auliszban; Arthur Miller: A nép ellensége; Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja; Kemény Zsigmond, Csávossy György: Özvegy és leánya; Csiki László: Öreg ház; Örkény István: Kulcskeresők; Szigligeti Ede: Fenn az ernyő nincsen kas; Sütő András: A szüzai mennyegző, stb.

– Kezdjük a legelején!...

– A második világháború befejezése előtt születtem Marosvásárhelyen, polgári családban. Hárman voltunk testvérek, én a legkisebbik. Szüleink mindent megtettek, hogy gyermekeik tanuljanak és diplomát szerezzenek; bátyám mérnök, nővérem orvos, én színésznő lettem.

Édesanyám révén az irodalom és művészet iránti szeretetet, Édesapámtól első sorban a gyakorlati érzéket örököltem, ami egy színpadi ember életében is sok előnnyel jár. Felmenőim között lelkészek, tanárok voltak, vagyis azt mondhatom, olyan környezetben nőttem fel, ahol a családi szeretet, a tisztesség és a becsületesség volt fontos mindenekelőtt. Már egészen kicsi gyermekként különösen vonzott a színpadi szereplés, a cirkusz színes világa, a tánc, a balett, a művészi torna, valamint a szavalás és a vers, ami egyben irányt is szabott életem további alakulásának. Iskolai ünnepségeken tanáraim igencsak előszere-ttel foglalkoztattak, ami mindig örömet jelentett számomra. Aztán beiratkozhattam a Marosvásárhelyi Balett Iskolába. Életem egyik szép emléke, hogy itt találkoztam Erkel Sarolta nénivel, Erkel Ferenc közeli hozzátartozójával, aki korrepetitorként zongorázott nekünk nap mint nap. Örömmel idézem fel azt az időt is, amikor magántanítványa lehettem báró Kemény János feleségének, Augusztá néninek; ő angolra tanított, így gyakran megfordultam barátságos otthonukban. János bácsival, a nevezetes marosvécsi Helikon írói munkaközösség megalapítójával történt beszélgetéseink számomra máig emlékezetesek.

Marosvásárhely ezekben az években a Magyar Autonóm Tartomány fővárosa volt. Felpezsdülni látszott a kulturális élet, ami számos területen megnyilvánult. A pompás szecessziós épület, a város szimbólumaként számon tartott Kultúrpalota szélesre tárta díszes kapuit a szép magyar szó, a magyar dal, a magyar zene előtt. Létrejött az Új Élet irodalmi folyóirat szerkesztősége, megalakult a Marosvásárhelyi Filharmonia, Kolozsvárról pedig átköltözött városunkba a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet. Az Állami Székely Színház talán legszebb virágkorát élte ekkor. A helyi rádió – mindannyiunk öröme – magyar nyelven is kezdett sugározni. Még a repülőtér is ekkor épült fel.

Alig fejeztem be a harmadik elemi osztályt, megalakult az Állami Székely Népi Együttes, és a több mint száztagú Gyerek Együttes, külön zenekarral, külön ének- és tánckarral. Voltaképpen ez lett a nagy társulat pontos mása. Emlékezetes pillanat számomra az is, amikor bekerülhettem ebbe a sikeres tánckarba. De nemcsak engem, hanem minden vásárhelyi gyereket büszkeség töltött el, ha tagja lehetett a kiváló közösségnek. Persze, ennek feltétele is volt: elsősorban jó tanulónak kellett lenni. Azt mondhatom: profi szinten tanítottak bennünket az olyan kiválóan felkészült szaktanárok, mint Haáz Sándor bácsi, Birtalan József, Székely Dénes. Patronálóink pedig hasonlóképpen ne-

ves személyiségek voltak, például a költő Hajdú Zoltán, a drámaíró Sütő András és mások.

E pillanattól kezdve a színpad elválaszthatatlan kelléke lett az életemnek. A sok gyakorlás, fegyelem és csapatmunka meghozta a máig is emlékezetes sikereket, a forró hangulatú előadások feledhetetlen élményét. Nagy elégtételt jelentett, hogy szóló táncosként és konferansziéként is rendszeresen foglalkoztattak. Így nem volt számomra hiú remény, hogy majdan, az érettségi után én is talán bekerülhetek a felnőttek áhított „nagy csapatába”, táncosnőként. Ám tanárain részéről olyan vélemény is elhangzott, miszerint a táncos pálya rövidségével mindenképpen számolnom kell, ezért azt javasolták: felvételizzek a Színművészetre, és ha az nem sikerül, még mindig tovább táncolhatok. A megmérettetésem pedig sikeres volt. Így első éves lehettem a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolán.

Ezzel új szakasz kezdődött el a színpadi karrieremben. Megjegyzem: épp ekkoriban épült fel a Főiskola Stúdió Színháza is, amely varázslatos pillanatokat szerzett nekünk, diákoknak azzal, ahogyan a felgördülő függönyök előtt tanárok és tanítványaik közös fellépését ünnepelhette a lelkes közönség.

– *Térjünk vissza egy percre a felvételizéshez. Mit kértek a vizsgán?*

Verset, prózát, mesét kellett előadnom, és egy helyzetgyakorlatot improvizálnom. Emlékszem a témára: táviratot kapok, amiben az áll, hogy meghalt édesapám vagy édesanyám. Tekintve, hogy akkor már volt némi színpadi gyakorlatom, tudtam, hogy nem mindent úgy kell a pódiumon leereagálni, ahogy az az életben lenni szokott. Így hát nem sírtam, inkább csak belülről zokogtam, némán meredtem magam elé, és adott pillanatban a papírt kiejtettem a kezemből. A halk döbbenet és a finom arcjáték mindvégig meghatározó elem volt. Ez az egyszerűség a tanárokat, gondolom, megragadhatta. Sikerült is a vizsgám.

– *Kik voltak tanáraid? Milyen emlékeket őrzöl róluk?*

Igen, a legszebb emlékeket őrzöm róluk és a messze tűnt ifjúkor főiskolai éveiről. Örömmel tölt el, hogy engem még rendezhetett az akkor már idős Kőműves Nagy Lajos, és hogy a méltán nagyra tartott Kovács György érdemes művész (vezető professzorom) osztályába járhattam. Aztán Szabó Lajos drámaíró, az intézet rektora; Erdős Irma színésznő, beszédtechnika tanárnő; Oláh Tibor irodalomtörténész; Égi Gissza mozgásművészet oktató és Csorba András színész voltak azok, akik meghatározó személyiségei voltak egykori intézetünknek. A kemény és tisztességes szakmai munkát megkövetelték tőlünk.

Ám az még számomra is meglepetés volt, hogy már első évesen a „nagy” Kovács Györggyel együtt játszhattam Moliere Tartuffe-jében, ahol Mariannt alakítottam. Ezek után felgyorsultak körülöttem az események. Hiszen a rádió is egyre gyakrabban foglalkoztatott – különböző felvételekre jártam –, és az Új Élet szerkesztősége által pódiumra állított *Énekelj, Aranymadár* című irodalmi estek állandó szereplője is lettem Illyés Kingával együtt, hogy csak a legfontosabb eseményeket említsem. Különösen jó érzéssel töltött el, amikor megtudtam, hogy a negyedévesek vizsgaelőadásakor színpadra állított darabban is felléphetek. Ebben megformálhattam életem nagy szerepét, minden színésznő igazi álmát, Shakespeare Júliáját, a negyedéves Héjja Sándor oldalán. Mindezekon felül, másodévesként, főszerepet kaptam még két nagysikerű Szabó Lajos darabban is, az *Otthon szigetében* és a *Családi fészekben*, mindkettőt a nagy színház társulatában. Harmadéven pedig, Erdős Irma főszereplése mellett eljátszhattam Euripidész: *A trójai nők*-jében Kasszandrát. Majd negyedévesen újabb szép lírai szereppel ajándékozott meg a sors: én voltam Julika, Molnár Ferenc: *Liliom* című színművében, ahol mások mellett Miske László és Rajhona Ádám voltak a partnereim. Ezek után természetes, hogy az államvizgát követően (mint Köztársasági-ösztöndíjas), első munkahelyemként a Marosvásárhelyi Állami Székely Színház társulatát választhattam. Ezzel egy időben, az erdélyi színjátszás egyik meghatározó személyisége, Tompa Miklós rendező-igazgató felkért, hogy a Sepsiszentgyörgyi társulatnál bemutatásra kerülő Rómeó és Júliában, vendégszereplőként, vegyek részt. Tehát rövid időn belül másodszor is eljátszhattam Júliát, ezúttal Zsoldos Árpád partnereként. Szerződéselem lejártakor, természetesen ismét visszatértem Marosvásárhelyre, arra a helyre, ahol a társulat mindig is szeretettel vett körül, hiszen már oly régóta ismertek. A nagyszerű művészek társasága lényegében meghatározta művészi fejlődésemet, amire meleg hálával emlékezem. Ők voltak: Borovszky Oszkár, Kőszegi Margit, Kovács György, Erdős Irma, Tanai Bella, Bács Ferenc, Lohinszky Loránd, és mások.

A hatvanas évek, amelyekre ma már többnyire nosztalgiával gondolunk vissza, új fuvallatokat hoztak a kultúra, így a színjátszás világába is. A diktatúra éveit minden tiltás ellenére megteremtettek egy olyan sajátos nyelvezetet, amely alkalmassá vált fontos társadalmi gondolatok közlésére, leleményes mondatok és szavak mélyére ágyazva. Ebbe a vonulatba tartozik egy igen jellemző színmű, Örkény István *Tóték* című tragikomédiája is, ahol estéről estére megcsodálhattam Lohinszky Loránd feledhetetlen őrnagy-alakítását, hiszen mellette, Ágika szere-

pét magam játszhattam el. Jól emlékszem, a bemutatón Örkény is jelen volt. Kovács György parádés rendezése méltó sikert hozott színésznek, szerzőnek egyaránt.

– *Hogy kerültél végül a kolozsvári színházhoz?*

Megsúgom: Örkény darabjának ebben is volt némi szerepe. Ugyanis javában peregetek már az előadások, amikor egyik vendégszereplésünk alkalmával a „Kincses városban” váratlanul megismerkedtem férjemmel, Árkossy István képzőművésszel, akkoriban az Utunk irodalmi-művészeti hetilap grafikai szerkesztőjével. Kialakult kapcsolatokunk hamarosan mindkettőnket döntés elé állított: mármint, hogy közös életünk folytatása melyik városhoz kötődjön? Noha hívták őt az Új Élet folyóirathoz, hozzánk Vásárhelyre, mégis jobbnak láttuk, ha inkább én szerződnék át a nagy múltú kolozsvári színházhoz. Köztudott, hogy Kolozsvár mindig is az erdélyi szellemiség fővárosa volt, így bizonyossá lett, hogy helyes döntést hoztunk. Én akkor úgy éreztem – és az események is ezt igazolták –, hogy bár a pályám csúcsán voltam, egy színész számára mégis csak bizonytalanok az események – mivelhogy kiszolgáltatott művészetről beszélünk –, ami lényegében rendező-függő, igazgató-függő, társulat- és műsorpolitika-függő. Abban az időben a Kolozsvári Színház igazgatója Senkálzsky Endre volt (Bandi bácsi ma 99 évesen, Európa legidősebb aktív színésze!), aki örömmel szerződtetett a társulatához, hiszen már előzőleg is jelezte, hogy szívesen fogadna tagjai sorába. Jól ismerte Istvánt és családját is, férjem már korábban is gyakran készített műsorfüzeteket, plakátokat a színháznak, így az sem volt kizárt, hogy esetleg még díszlettervezői pályára lép. Am mégis az én szerződésem volt Bandi bácsi részéről egyike azoknak, amelyet igazgatóként utoljára írt alá, mert hamarosan Bisztrai Máriát nevezték ki helyébe a társulat élére.

– *Hogy illeszkedtél be megváltozott környezetbe?*

Az új város, az új család, az új színház, az új társulat természetesen lényeges változásokat hozott az életemben. És máris egy újabb próbatétel előtt találtam magam. Horváth Béla rendezésében megkaptam Zorin kétszemélyes színművében, a *Varsói melódiában* Helga szerepét (partnerem Pásztor János volt), amit akkoriban Magyarországon Törőcsik Mari és Sztankay István régóta játszott, nagy sikerrel. Az esemény pikantériája, hogy a darab díszleteinek megtervezésére férjemet, Istvánt kérték fel. Mondanom sem kell, mindkettőnk számára ez nagy megtiszteltetés volt. Megjegyzem, a későbbiekben is gyakran léptem fel a Horváth Béla által rendezett darabokban, aki szép szerepekkel ajándékozott meg. És persze, megszerettem új otthonomat, azt a törté-

nelmi környezetet, amivel a hársfavirágos, nagy múltú Farkas utca képe fogadott. Időközben kollegáimhoz is egyre szorosabb kapcsolat fűzött, barátságok alakultak ki. Bevallom, ma is boldoggá tesz, ha bármelyikükkel találkozhatom. Merthogy örömmel, szeretettel tudunk emlékezni. A jó kapcsolatok kialakításában viszont nem kis szerepe volt Kötő József irodalmi titkárunknak, aki rendszerint a színészek problémáit magáévá tette, igyekezett mindenkit kihúzni a csávából; jó kollegaként bármiben számíthattunk önzetlen segítségére.

Időközben megszületett Zsolt fiunk, aki gyakran volt velem kiszállásainkon, és így a társulat egyik kedvence lett.

A színház épülete, amely a régi Nyári Színkör épületét jelentette, több mint 1500 férőhelyével a szép szó, a szép gondolat fennkölt otthona volt. Többnyire sokszínű előadások kerültek műsorra, így népszínművek, drámák, vígjátékok és változatos irodalmi estek vonzhatták estéről estére a magyar szóra vágyakozó közönséget. Az évek során nagyszerű, elismert rendezőkkel dolgozhattam együtt. Hadd említsem közülük Taub János, Szabó József, Bán Ernő vagy a vendégként rendező Major Tamás, és persze nem utolsó sorban Harag György nevét.

– *Mit jelentett számodra Harag Györggyel dolgozni?*

Harag György személye már önmagában meghatározó jelentőséggel bírt Kolozsvár akkori színjátszásának történetében. Ez volt a pozitív felhangot jelentő, úgynevezett „Harag-korszak”. Ő nemcsak egy kiváló érzékkel megáldott és hallatlanul felkészült rendező volt, hanem széles látókörű vérbeli színész-pedagógus is, aki mindannyiunkat méltányolt és tisztelt. Emberileg megértő, végtelen gyöngédséggel bánt színészeivel, mások véleményét meghallgatta, egyszerűen: kiváló szakmai tekintélynek örvendett körünkben. Ritka ám az ilyen ember. Mindig világos rendezői utasításokat kaptunk tőle; emlékezetes, életre szóló bölcs színész-tanácsokkal ajándékozott meg. Rendezései ünnepet jelentettek, hangos jogos sikereket estéről estére a zsúfolt házak előtt. Nem véletlenül gondolok jó érzéssel azokra a felemelő hangulatú próbákra, amelyek valós alkotói pillanatokot teremtettek még akkor is, ha netán csupán statisztáltunk a készülő darabban. Szívesen idézem fel Antónia nővér szerepét Sütő András: *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című darabjában (a kis Henrik szerepét ebben Zsolti fiam játszotta), vagy Szúzia alakját az ugyancsak tőle való *Szúzai mennyegzőből*. De további emlékezetes szerepek is köszöntöttek rám Csiki László *Öreg ház* című színművében, vagy Tomcsa Sándor *Műtét*-jében. Boldog voltam, ha feladatokkal bízott meg, instrukciói ma is fülemben csengenek.

Harag egyébként rendkívül szemléletesen közölte rendezői utasításait. Például a Tomcsa darabban nekem azt mondta: „Idefigyelj, Ila, szeretnék egy nagyon érdekes figurát betenni, egy szép, szőke és vékony drámai naivát. Próbáld meg. Instrukcióm a következő: Úgy kell járnod a színpadon, mint aki tojáshéjon megy”. Ezek után azon töprengtem, mit is jelent az, hogy „tojáshéjon járni”, miképpen lehet egy efféle karaktert megragadni? Ahhoz, hogy valaki tojáshéjon járjon – véltem –, mindenképpen furcsa mozdulatokat kell tennie. Mintha egy kicsit idegbajos, mintha egy kicsit púpos, deformált vagy némileg akár sánta is lenne. No, igen, és arra is megkért, hogy amikor megszólalok, vékony hangon beszéljek... Végül úgy érzem, karakteres figurát hoztam ki a szerepből, mert a kritika is igen jól fogadta, és a közönség nyílt színi tapssal honorálta játékomat.

Összességében elmondhatom: nagyszerű évek voltak ezek, amelyek részben Harag halálával, sajnos, véget is értek. Úgy tűnt, körülöttünk több minden megváltozott. Mintha még a világot jelentő deszkák is sok tekintetben összeszűkültek volna. Az a csodálatos munkalétkör, ami addig az intézményben uralkodott, egy röpke pillanat alatt szertefoszlani látszott... Ezért személyére örökké tisztelettel tekintek vissza. És azt is érzem, hogy hozzám mindig meleg barátsággal viszonyult. Meg is jegyezte egyszer: Ila, neked egy előnyöd és egy hibád van. Előnyöd az, hogy nagyon szereted a családodat, és színésznői hibád az, hogy nagyon szereted a családodat...

És mivel ide kívánczok, ezért hadd említsem még az irodalmi esteket is, a népszerű Euripidész sorozatot, vagy a szabadtéri előadásokat Senkálscopy Bandi bácsival, Balogh Évával, Török Katalinnal. Persze még sok kedves név ötlík emlékezetembe. De jó viszonyban voltam én másokkal is, így a balettesekkel, akik szívesen vették, ha próbájuk után öltözőjükbe bekukkantok, és persze a színpadon is megnéztem őket. Mert a balett nekem azért mind a mai napig egy szemem előtt lebegő valóságos álmom.

– *A diktatúra éveiben mások mellett ti is készültetek áttelepülni Magyarországra...*

Egy országot elhagyó embernek a lelki állapota nem, hogy nem irigylésre méltó, hanem szerintem egyenesen: szörnyű. Tudtuk, hogy egyféle „nagy úrbe” jövünk. Mert minket ide senki nem hívott. Mi akartunk átjönni. Miután végleg döntöttünk, és feliratkoztunk az ominózus listára, hogy elhagyjuk az országot, felsőbb utasításra máris elkerülhetetlenül mellőzöttek tekintettek. Ezek után színészi munkámban mindinkább szabadabbá váltam. Fájó és nehéz volt annyi év

után egyik napról a másikra színpad nélkül maradni, ezért Salat Lehel kollégámmal és egy kiváló bábszínésszel, Csortán Mártonnal összeállítottuk a Csiribiri című háromszemélyes gyermekműsort, amit délelőttönként, önszántunkból a legkisebb nézőknek adtunk elő. Kezdetben nem túl nagy érdeklődésre számítottunk, ám hamarosan megértük, hogy olykor százötvennél több gyerek szurkolt nekünk a nézőtérén. Az előadás érdekességeként azt azért megemlíteném, hogy – emlékeztető gyanánt – kis üveggolyókat parányi zacskókba kötöttünk, és mindegyik gyerek ajándékként hazavihetett ezekből egy-egy varázslatos gömböcskét. Megtörtént: azzal hívták fel telefonon a színházat később, hogy a gyermek nem akar semmiképpen elaludni, mert valahogyan nem jutott neki a sejtelmes üveggolyóból. Ez persze azért történhetett így, mert még ezt a csöppnyi, bagatell ajándékot is igen körülményes volt a színháznak azokban az inséges időkben beszerezni. Közben napról napra azt figyeltem: meddig látható még a Csiribiri kifüggesztett plakátja, mert ez azt jelentette: még lehet játszani, még mindig nincs útlevel. Aztán egy nap eltűnt a hirdető tábláról. Tudtam, most már eljött az idő: mennünk kell...

– *Azt szokták mondani: színház az egész világ... Te hogy élted meg ezt itt, Magyarországon, mi számodra ennek a gondolatnak a valóságtartalma?*

A beilleszkedés nehézségei ellenére, forogni látszott a mókuserék. Máris szerepet ígértek Páskándi Géza *A költő visszatér* című rockoperájában, olyannyira, hogy a Teleki Blanka alakját Géza a darabban egyenesen nekem írta. Am mire szerződéskötésre került volna a sor, a szerző bosszúságára a rendező ezt a szerepet váratlanul másnak adta, engem pedig kevésbé jelentős feladattal bízott meg.

Az induló események sorában hadd mondjam el azt is, hogy közben a színész- szakszervezet ajánlatot tett a Népszínházhoz kezdetként két előadásra, mivel az a színésznő, akire a szerepet elsőre kiosztották, váratlanul megbetegedett. Tehát máris be kellett „ugranom” Csukás István *Ágacska* című zenés darabjába. Ám nem kis meglepetésemre, ott egy olyan világ várt, ami előttem eladdig ismeretlen volt. Rendező sehol, a nézőtérén többnyire csak a technikai munkások és asszisztensek fontoskodtak. Szövegkönyvet nem kaptam, senki nem tájékoztatott semmiről, hogy egyáltalán mit is kell tennem. A barátságtalan fogadtatás – bevallom – rosszul esett, elgondolkodtatott. Végre az egyik kolléga – jóérzésű ember –, látva lehetetlen helyzetemet, így szólt: „Gyere, megmutatom az előadás videofelvételét, nézd meg, hogy legalább hozzávetőleges képet alkothass róla”, majd megszerezte nekem

a szövegkönyvet is. Köztudott, ilyenkor a „beugrónak” se éjjele, se nappala nincs, egyetlen cél: megmenteni az előadást. Másnap bementem a megtanult szöveggel. És persze, gond nélkül nemcsak a két előadást játszottam végig, hanem az egész hosszú turnét is.

Ezek után kecsegtető ajánlatot kaptam Tímár Béla rendezőtől, hogy a Madách Színházhoz szerződtesse. A „nagy lehetőség”, bevallom, nem egy álmatlan éjszakát okozott: ismét döntenem kellett. Hiszen tudtam, itt többnyire egy éves szerződéseket kötnek a színészekkel, aminek megújítása kérdéses, és ha netán megy a rendező, akár mehetnek vele a kiválasztottjai is. Valójában nem egyéb ez, mint délibábos vándorút, színházak és városok között. Egykor Kolozsváron, ahol Thália papnője voltam ínséges időkben, mégis olyan otthont teremthettünk, ahol engem kerestek meg a megbízások, ámde most úgy tűnt, itt nekem kellene futnom az újabb és újabb feladatok után. Így talán érthető: erős bizonytalanság és kiszolgáltatottság-érzés kerített hatalmába; egy igencsak kiszámíthatatlan jövő árnya vetült eléem. Az érvényesülésért vívott küzdelem pedig, úgy véltem, igen sok energiámat felőrölte volna, s mindezt szerettem, családom rovására. Egyébként közismert, hogy akár még egy parádés színészpálya sem kizárólag a zeniten tündököl évtizedeken át, hiszen ebben a különleges világban sem mindig zsákkal mérik a sikereket; van, akiknek előbb, másoknak később hozza el a fátum az oly áhított, megérdemelt elismerést. Én akkor úgy éreztem, megnyugvással és elégtétellel tekinthetek vissza az egykori szép esztendőkre, az egykor megformált emlékezetes szerepeimre. S ha ma erre a válaszut előtti pillanatra gondolok, visszacseng fülemben, hogy igen, talán mégiscsak Harag Györgynek volt igaza... Hisz nekem valóban a család az, ami mindenekfölött áll. Új otthont kellett alapítanunk, miközben azt éreztem, igen nehezen tudnék beilleszkedni ebbe a számomra szokatlanul hűvös művészvilágba. Nos, emiatt vállaltam, hogy végleg elköszönök a színpad annyi éven át örömet jelentő, bűvös rivalda fényétől. Hisz végül is: miért ne érezhetném jól magam ebben az általam választott, új szerepkörben is? Hiszen épp te magad idézted, hogy: „színház az egész világ...”

Kapu, 2012/11-12.

AZ IHLETTŐL A LÁTVÁNYIG

ERDÉLY SZELLEMI SUGÁRÚTJÁN

– BESZÉLGETÉS ÁRKOSSY ISTVÁNNAL –

„...Árkossy István a kolozsvári grafikai iskola egyik legsokoldalúbb egyénisége, valamennyi műfaj és eljárás... birtokbavétele után és közben rendezte be művészi képzeletének műhelyét... Grafikai kompozíciókban kiérlelt motívumok, jelek, utalások asszociatív rendszere festményeiben a nagy művészeti korok, a reneszánsz és a barokk mestereinek az érzékletes, meglelevenítő tárgy- és látványhúságába ágyazva újul meg, minősül át romantikus látomásokká. S e fantasztikus látomások, helyszínek egyszerre konkrét és sejtelmes voltak, sajátos kettősségének a hatását felfokozza az a festőgrafikai eljárás, amelynek eredményeképpen manapság ritkán tapasztalható, fölényes rajztudása már a felület lakkozása előtt a végtelen árnyalatokban felragyogó színek belülről fakadó sugárzásaként érvényesül...” (Banner Zoltán művészettörténész)

„...Árkossy világteremtő művész, a valóságos élmények mélyen elraktározódnak benne, és alkotás közben minden újraértelmeződik, egy újfajta szintézisbe, újfajta kapcsolatrendszerbe ágyazódik. Egy teljes, újragondolt, mélyen elvont univerzum tárul fel képein, rajzain és rézkarcain egyaránt; a kozmikus szemlélet az univerzális érdeklődésből fakadó élménykomplexummal társul...” (Horváth Hilda művészettörténész)

– *Bizonyos életkoron túl a visszapillantás, a számvetés és az összegzés természetes dolog. Idén töltöttem be 70. életévedet. Ez a körülmény egyszerre jelöli ki beszélgetésünk irányát és szabja meg keretét.*

Mondják: nem mindegy mikor és hova születünk. Te az (erdélyi) magyar történelem egyik szakrális helyén, Kolozsvárott a Farkas utcai hatalmas gótikus református templom tözsomszédságában láttad meg a napvilágot, ott töltöttem gyermek- és ifjú éveidet is. Történelmi levegőt szívtál. Megérintett?

– Hetven esztendőre visszatekinteni nem egyéb, mint amiről egy kis túlzással az is elmondható: pillantás a történelembe. S ha ráadásul ennek az időnek jelentős része olyan helyen telt el, amely századokon át jelentős szerepet töltött be a nemzet, majd a fátum szertelen, felelőtlen

játékai során egy “nemzeti kisebbség” kultúrtörténetében, akkor különösen az. Gyermekkoromban, a kolozsvári Farkas utca számomra még csupán egy néhány száz méter hosszúságú, közlekedésre kijelölt gyalogterületnek számított öreg és még öregebb épületek sorai között, ahol a legendás hársfasor júniusi virágillata mindegyre elbódította az arra haladó járókelőt. De az Idő különös perspektívába helyezi utóbb az eseményeket. Hiszen mára a hársfaillatnál is jóval mélyebb nyomot hagyott lelkemben a „valóságos történelem illata”, a „genius loci” megkapó varázsa, amely azóta is velem van, és elkísért mind a mai napig. Sokan és nagyon sokat írtak már erről az utcáról. Hiszen olyan diákok, tanárok, professzorok koptatták az ódon Református Kollégium előtti járda kövezetét, mint Áprily Lajos, Kós Károly, Szabó Dezső, Cs. Szabó László, Székely Bertalan, de a távolabbi múlt szemtanúi közül akár Apáczai Csere János és más ragyogó szellemiségek neve is említhető, akik már pusztá jelenlétükkel is méltó emléket állítottak ennek a különös aurával felruházott helynek: Erdély szellemi sugárútjának.

– *A kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskola festészeti szakán kezdted tanulmányaidat, ám két év múlva átmentél a grafikára. Miért?*

– Lehet, hogy a fent említett, ihlettel megáldott történelmi látványkörnyezetem is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a szépművészetek nemes birodalma felé fordítottam kutakodó tekintetemet. Már korán eldöntöttem, hogy Fortuna akarátának eleget téve, a művészetek tágas birodalma felé veszem az irányt. Bár bevallom, voltak gimnazista koromban olyan szárnybontogató pillanataim, amikor a penna és az ecset nyújtotta örömek között nemigen tudtam különbséget tenni; de a kocka gyorsan el lett vetve: az ábrázoló művészet varázsa kerített véglegesen hatalmába. Így erre a pályára jelentkeztem, és első próbálkozásomra, ezerkilencszázhatvanban a Kolozsvári Képzőművészeti Főiskola növendéke lehettem.

Úgy hiszem, sokak számára a „művész” fogalma mindenekelőtt a festő szimbolikus alakjával párosul, így kezdetben magam is ekként láttam megtestesülni jövőző szakmai elkötelezettségemet: festészeti szakon kezdtem el tanulmányaimat. Ám a főiskolai év kezdetén hamar világossá vált, hogy a művészetek birodalma sokrétűbb és gazdagabb annál, semhogy kizárólagosan a „piktor” alakjában kellene jövőbeli önmagamot elképzelnem. Így történt, hogy a grafika világának újszerűsége – amely a hatvanas években friss nyugat-európai fuvallatok áramait eresztette be vérkeringésébe – magával ragadott. Átiratkoztam

erre a szakra. És azóta nemcsak, hogy nem bántam meg azt a pillanatot, de egyenesen áldásosnak érzem akkori döntésemet, mivel kétségtelen, hogy minden képzőművészetek alfája és omegája a Rajz, márpedig ezt a nélkülözhetetlen tudást elsősorban ezen a szakon lehet igazán elsajátítani. Grafikusként államvizsgáztam. Az már más kérdés – mint ahogy a bor sem válik vízzé –, hogy idővel visszaköszöttek az egykori festői látomások és a nyolcvanas évek elejétől kezdve a piktúra ismételten besomfordált alkotói világomba.

– *A főiskola elvégzése után a kolozsvári Utunk irodalmi-művészeti hetilap szerkesztőségébe kerültem, ahol kerek húsz évig a lap grafikai szerkesztője voltam. Az írókkal, költőkkel, alkotó emberekkel folytatott napi eszmecserék hatással voltak-e művészi szemléletedre, hozzájárultak-e irodalmi műveltséged, világlátásod mélyítéséhez, gazdagodásához?*

– Határozottan mondhatom: igen. Ez minden szempontból roppant jelentőséggel bíró szakasz volt az életemben. Tudniillik a szerkesztőségi „világ” különösen sajátos hely, ahol szinte észrevétlen formálódik a világkép, gazdagodik és töltődik fel sokszínű ismeretekkel a személyiség. Még inkább igaz ez olyan munkaközösségre nézve, ahol valóságos szellemi nagyságok ülnek az íróasztalok mögött, vagy adják át egymásnak időről időre a fényesre sikált ajtókilincset. Jóllehet a szerkesztőségi munka nem tartott többet napi néhány óránál, ám azt a pár órát együtt eltölteni Lászlóffy Aladárral, Király Lászlóval, Csiki Lászlóval, Szilágyi Istvánnal, Páskándi Gézával, Panek Zoltánnal, Banner Zoltánnal, Kocsis Istvánnal, Kenéz Ferencsel, Bágyoni Szabó Istvánnal, Köntös-Szabó Zoltánnal –, mondhatom agyformáló pillanatokkal ért fel. De ott volt köztünk olykor-olykor Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Bartalis János, Horváth István, Kós Károly, Szemlér Ferenc, Palocsay Zsigmond és sokan mások az erdélyi próza és líra nagyjai közül, hogy a jeles képzőművészekről, színművészekről, zenészekről, rendezőkről és a távoli vidékekről betoppanó illusztris alkotókról már ne is beszéljek. Tömény szivarfüst-felhők között csak úgy szálltak, röpködtek a sziporkázó gondolatok.

– *A színháztól és a kiadóktól egyre több megbízást kaptál színpadképek, könyvborítók, illusztrációk, ex librisek... készítésére. Banner Zoltán, a jeles művészettörténész szerint „Árkossy István a kolozsvári grafikai iskola egyik legsokoldalúbb egyénisége”. Ez a sokoldalúság, gondolom, túlmutat a felkínált műfaji lehetőségeken...*

– A grafika egyik sajátossága éppen abban rejlik, hogy kifejezési lehetőségeit tekintve igen sokrétű. Hosszú lenne felsorolni mindazokat a

technikai variációkat, amelyek az alkotó rendelkezésére állnak, kivált akkor, ha az kutakodó természetű, szeret változatos, olykor kevésbé járatos ösvényeken barangolni. Ilyenképpen a művésszé formálódás számtalan lehetősége hamar kibontakozik minden kalandvágó kezdő előtt. Ám a változatosság némelykor zavarba ejtő is lehet: nem könnyű a sok „fazon” közül kiválasztani a leginkább személyre illő ruhát. Utak és zsákutca között lavíroz sokszor az alkotó mindaddig, amíg felviláglik előtte az önkifejezés legmegfelelőbb útja. És emellett még a különböző jellegű megrendelések is fel-feltűnnek, ami gyors szemléletbeli váltásokat követel meg mind a tervezésben, mind a kivitelezésben. Sokban hasonlít ez egy színész munkájához, aki igazi profiként estéről estére más-más szerepben kell, hogy ígéreteset nyújtson.

– Grafikai lapjaidra egyértelműen a gondolatgazdagság jellemző. Ez elsősorban alkati kérdés?

– Több tényező befolyásolhatja azt, hogy milyen univerzumot teremtünk a papíron. Mert ha az absztrakt művészetről azt állítom, hogy az maga a legsterilebb ábrázoló művészet, miután kizárólagosan látvány alapú, akkor azt is mondhatom, hogy a hiperrealizmus a képi történetek, a képi epika világának valós megtestesítője. És a kettő között nagyon széles spektrumon tűnnek fel az egyéb stílusirányzatok. Egy kiadói környezet pedig – ahogy már szó esett róla –, a líra és próza sajátosságai révén, a gondolati művészet igazi táptalaja. Az Utunk szerkesztőségében eltöltött húsz esztendő remek iskola volt, hogy saját képi világomat a „mondanivaló és az eszmei értékek” szolgálatába állítsam, így történt, hogy soha nem kísértett a jelenség: körök és háromszögek hűvös geometriai világában megrekedni. De egyébként is: Erdélyben akkoriban (most is!) oly sok érzem, vágy, reménység, indulat és feszültség szorul a lelkekbe, hogy azt – megítélésem szerint – vétek lett volna pusztán formai játékokat megidéző, buborékok eregetésére felhasználni.

– A grafika puritán fekete-fehér világa korlátokat szab az érzelmek szabad áramlásának. A festészet kaput nyitott számodra egy új univerzumra, a színek világára. Ez volt az oka a részleges váltásnak?

– Nem minden művészt egyazon fából faragott a rendeltetés. Vannak érzelmektől fűtött (túlfűtött) vagy racionálisabb alkatok. Ez minden esetben világosan átsugárzik a művek ablakán. Persze az is nyilvánvaló, hogy a színek a szivárvány megkapó ívében jóval változatosabb hangulatok megteremtésére alkalmasak, mint a pusztán fekete-fehér, amelynek jelentése – sarkított megfogalmazásban –: az emelkedés és zuhanás függőleges vektorán nyer valódi jelentést. Ro-

mantikus alkatnak érzem magam. Olyannak, akiben a lüktetés emellett mindegyre helyet követel magának a racionalizmus, a „Nagy Rend” utáni vágy is; így aztán nem igazán könnyű a helyzetem, amikor ket-tős énem mindegyike kiköveteli magának azt, amiről úgy véli, hogy jár neki. Ám állítom: a tussal meghúzott egyetlen vonal is lehet érzelmek-től gazdagon átítatva, miközben a színek jelentései is könnyen silá-nyulhatnak semmitmondóvá. Ám a művészetek története tanúsítja, hogy nagymesterek életművében a technikai műfajok időről időre tör-ténő változtatása is csupán egyfajta eszköz volt, amely másodlagos je-lentőséggel bírt a tartalom, a személyes megnyilatkozás és a gondolatosság megteremtésében.

– *Megfogalmazásod szerint nálad „a rajz és a festészet szimbiózis-ban van”. Mindazáltal megkérdezem, hogy a festészet alkalmasabb-e egyetemesebb kérdések felvetésére, megválaszolására, mint a grafika, amely racionálisabb és rigorózusabb?*

– Nehéz lenne erre a kérdésre egyértelmű válasszal szolgálni. Mert-hogy ilyenképpen akár azt is kérdezhetnénk: Mi értékesebb, melyik a feljebbvaló? A grafika-e avagy a festészet? Ám ennél talán fontosabb a minőség kérdése, hiszen az képviseli a mű valós szellemi értékét, az dönti el, hogy alkalmassá vált-e a szóban forgó kész alkotás arra a ne-mes feladatra, amelyre a művészi képzelőerő megteremtette. Mert a grafika és a festészet nem két távoli világot jelent. Mondhatnám úgy is: a grafika maga a szerkezet, a festészet pedig a forma. Minden for-ma alatt ott kell lennie a tartó szerkezetnek, a szerkezet viszont a már föl-éje feszülő forma letéteményese. Barcsay Jenő egykori akadémiai sorstársa, Zsögödi Nagy Imre, a Székelyföld kiváló festőművésze, egyszer beszélgetés közben ezt mondta: „A grafika maga az Út a Fes-tészet felé”.

– *Munkáid előtt állva, az ember képtelen csak úgy feloldódni a bol-dog harmóniában, gond nélkül belefeledkezni a művészi alkotások szépségébe. Képeiden majdnem mindig ott bujkál a sejtetem, nem egy-szer valami nyugtalanító baljóslatúság, ami arra kényszeríti a befoga-dót, hogy kérdéseket tegyen fel maga is az élettel, a létezéssel, a világmindenséggel... összefüggésben.*

– A műalkotások nem a szórakoztatás szándékával látnak napvilá-got. Erre a célra ott a cirkusz és számtalan más lehetőség, amellyel bő-ségesen él is az emberi találékonyság. Hanem rendszerint a lélek hangulatainak képi megfogalmazását jelentik a művek, az „én” láttatá-sát, egyfajta szemérmetlen „művészi kitárulkozást”, és ilyenképpen ahány féle a lélek, annyi féle lesz a kép is. Mivelhogy annyi féle uta-

lás, evidencia és rejtély kerül megörökítésre. Közhelyes megfogalmazásban azt mondjuk: „az élet szép”; ám ha paradoxonokban is gondolkozunk, akkor már jóval tarkábbá válik a látvány. Az ismeretlen bizonytalansága mindennapjaink része volt és lesz ezután is, mert a végtelenség fogalma a végtelen számú kérdés felvetésének jogosultságát is jelenti. Az „ars longa, vita brevis” klasszikus utalás pedig magában rejt egy különös lehetőséget minden művész életében: a „véges”-ben alkotva megteremteni valamit a „végtelen” számára. Konkrétan vagy szimbolikus értelemben.

– *Nálad a képi információk megfejtéséhez nem elég a puszta érzelmi beleélés, egyszerre értelmi és érzelmi erőfeszítés szükséges hozzá. Ez az alkotói szemlélet meditáló, filozofikus alkatodból fakad?*

– Amint már említettem, engem soha nem elégitett ki a képi formák puszta játéka, a felület „fakturális megdolgozása”; ennél mindig többre vágytam. Ezért igényelem önmagammal szemben, hogy valamiről „szóljon” is az az alkotás, amin éppen dolgozom. Valami valóságtartalommal mindenképpen kell, hogy rendelkezzen, de akár illúzióról is szó lehet, a lényeg csak az, hogy elhintsen a nézőben valami olyasféle gondolatcsírákat, amely ha – akár egy pillanatra – még meg is zavarja, de lehetőleg állásfoglalásra kényszerítse, miután érzi: ott valami történt, történik, vagy történni fog. Szeretném a nézőt akarata ellenére becsitálni a kép világába, hogy ott „körülnézzon”, hogy egyfajta médiumként, néhány pillanat erejéig maga is a kép cselekményének részévé váljon. Ahogyan a zenét is „át kell eresztenünk” önmagunkon, zsigereinken és nem úgy hallgatni, mint egy autódudát.

– *Alkotói szemléletedben központi szerepet játszik az Idő. Amely örök-múlhatatlan és folyamat is egyszerre. Ez egyaránt lehetővé teszi számodra a lét értelmezését és értékelését: a kritikai viszonyulást. Talán ezért is töprengünk, szorongunk, ritkábban ujjongunk lelkünk mélyén, miközben a képek varázsos szépségén gyönyörködünk.*

– Egy személyiség művészete akkor igazán karakteres és körülhatárolható, ha művei rendelkeznek olyan gondolati maggal, amely tisztán megkülönbözteti őt mások alkotásaitól. Ezt a saját esetemben szimbolikusan úgy képzelem el, mint egy tölcsért, amelynek felső, tágas nyílása az induló évek határtalan kutakodásaira utal, de ahogy lennebb haladunk, a kör átmérője folyvást csökken, a folyamat viszont felgyorsul, miközben egyre célirányosabbá is válik. Az eredmény pedig az, hogy a folyamat a legszűkebb ponton gyűjti össze a felgyülemlett energiát. Felidézem: mennyi keresgéléssel jártak azok az esztendők, ahhoz, hogy megtaláljam a mindennapok olyan szegmensét, amelyet

úgy jelölhetek ki magam számára, mint végleges „művészeti vadászterületet”. Ám gyakran úgy éreztem: mindig van valami, ami még ennél is fontosabb, lényegesebb. Majd a tölcser végső pontján már csak tisztán filozofikus gondolatok jelentek meg, és azok között is egyetlen fogalom kapott igazán hangsúlyt: az Idő.

– *Munkáid előtt meditálva, a befogadónak nem ritkán az az érzése támad, mintha egy hatalmas kéz beledobta volna az univerzumba az élet rekvizitumait, ám a dolgok sokszor valamiért nem kapcsolódnak egymáshoz: nem izülnek a maguk természetességével, holott a fizika törvényei szerint a folyamatoknak révbe kellene jutniuk...*

– Madách falansztere megdöbben a nézőt, miközben szánja, sajnálja önmagát, látva a lélektelen gépvilág megállíthatatlan morzsolásában. És a számtalan példa közül hadd említsük Bábel tornyát, amely szimbolikus utalás a lét össze nem egyeztethető folyamatainak kálváriájára. Hisz amit az ember eddig megteremtett – és amit ezután teremteni fog –, annak csak egy része a siker, a másik része: bukás. Igaz, a legnagyobb tanulságok rendszerint a kudarcokban fogalmazódnak meg. De az ember formálta-igazgatta folyamatok gyakorta menetelnek szembe a természet nagy Törvénykönyvével. Ezért is nyikorog oly fájdalmasan a monstruózus gépezet, amelynek csillapítására immár a Föld olaja sem elég.

– *Szemlélődés közben máskor azt észleljük, hogy a világ dolgai örök mozgásban vannak ugyan, ámde a mozgás maga nem célirányos. Történnnek események, de nincs haladás, finis, a képek világa vég nélküli mozgásról tanúskodik. Itt is, amott is látni a fejlődés bizonyos jeleit, de ez nem több műszaki előrelépésnél. A kényelmesebbé vált élet, sajnos, nem emberibb is egyszersmind.*

– Szerintem egy lencse törési mutatójától függ, hogy mit látunk meg benne. A társadalmi haladás sem más, végső soron, mint maga: a mozduló Idő. Kis felbontásban kis jelenségek észlelhetők csupán, noha azok is igen mélyen megérinthesnek bennünket; mi több: olykor végzetessé is válhatnak. Tudjuk, ezekből a példákból, sajnos, nincs hiány. Nagy felbontásban viszont – akár a Hubble-teleszkóp csodaszemével kémelve – lényegesen más a helyzet: minden az Ősrend szigorú szabályait követi, ahol nincs „baki”, nincs „pardon”, csak önmagukból születő tiszta és visszafordíthatatlan folyamatok vannak, miként az az anyag curriculum vitae-jében már meg van írva. Az emberiség fejlődéstörténetében pedig folyamatosak a változások, ám e folyamat során a lépcsőket nem lehet kettesével-hármasával venni. És az előttünk tornyosuló lépcsősornak – ma még úgy tűnik (szerencsére) – nem látszik

a vége. Ezért van, hogy minden momentum csupán egy köztes, átmeneti állapotot jelez másik két, térben és időben nehezen elhelyezhető, múlandó pillanat között. A technikai és társadalmi fejlődés vonulata sem egy arányosan kiporciózott folyamat része, mivel olykor lassabban zajlanak az események, máskor viszont meglódulnak. A tehetőség, netán a tehetetlenség forgatja ezt az óriáskereket? Tény: nem láthatunk magunk előtt egyebet, csupán apró, emberi mércével arányított célokat, amelyek elérésében bizonyára soha nem leszünk önmagunkkal kellőképpen elégedettek.

– *Az a sugallat árad felénk sok-sok képedről, hogy az ember valahol mértéket veszített: teremtményeink, a dolgok eluralkodtak rajtunk, egyre inkább a fogságukban vergődünk, élünk. Az ember szíve vacog a „gyönyörű képi világban”. Mert – Tamási szép gondolatával – nem talál haza, nem érzi otthon magát benne. Korunk, az emberiség ebbe az irányba, egy folyamatosan elidegenedő világállapot felé tart?*

– Egy műalkotás – lett légyen szó irodalomról vagy képzőművészetről – olyan, mint egy tükör. Jóllehet a „tükröződés” folyamata itt nem a szó szoros értelmében megy végbe, hanem eltérő formában: szavak, színek építőköveinek személyre szabott párosításával. Ámde az elkészült kép, mégiscsak valós környezetünknek, egzakt és spirituális világunknak művészi eszközökkel megteremtett sajátos szinonimáját jelenti. Közben sokunknak úgy dereng fel, mintha Tamási estéli harangszóval hívogató, szelíd „otthon képét” mára a lüktető hétköznapiok kavarta porfelhő egyre vastagodó fátyla borítaná el. És ez ahelyett, hogy idővel felszállna, érzékelhető módon inkább csak sűrűsödik. Talán azért van és lesz ez a jövőben is már így, mivel a harmónia keresése helyett sokkal inkább a képzeletvilágunk magunk eszkábálta digitális toposzait ostromoljuk. És azt, hogy merre tart az emberiség, képtelenség megválaszolni, főleg akkor, ha még azt sem tudjuk, globalizálódó világunkban mi vár a nemzetiségekre és a nemzetekre.

– *Mondják, hogy Árkossy István munkái csodaszépek, de hiányzik róluk az ember. Főleg a régebbiekről. Az első benyomás lehet, hogy ez, de elmélyülve azok világában, azt vesszük észre, hogy noha a hús-vér ember valóban hiányzik a képekről, annak nyoma – utalásokban, szimbólumokban – mégis csak ott van. Olyanokban, mint amilyenek: a mindent látó szem, a soha össze nem érő hatalmas hídemelek, az úrkomp, a feszültséget gerjesztő szikla, sorompó, a különböző akadályok, az óra, az égen tündöklő kerek Hold, avagy Mammon, a pénzisten szimbóluma, az elidegenítő effektusokat hordozó fétisek, melyek mélyén igenis ott van, jelen van az ember. Mely szimbólumok, effektusok gyak-*

ran a groteszk, az abszurdoid, sőt az abszurd világába kalauzolják a műélvezőt. Mindez egyféle jobbító szándékú kritikaként is felfogható az alkotó művész részéről? Felhívás a fenyegető veszélyekre, a feltétlenül megoldásra váró nagy-nagy gondokra a harmadik évezred elején?

– Amikor valaki egy parkban sétál, majd megpihenni vágyik, több pad közül valószínű azt választja, amelyiken éppen nem ül senki. Ez a szabad tér iránti autonóm birtoklás vágyából fakadó természetes jelenség, ami a festmény értelmezésének viszonylatában is fennáll. Egy perspektivikus teret megelevenítő mű esetében – megfigyeltem – többnyire jobban szereti a szemlélő, ha egymaga veheti „birtokba” a kies látvány nyújtotta teljes körképet, mintsem, hogy osztozkodnia kellene azzal az alakkal vagy figurával, akit már öölötte „beengedett” a művész a maga teremtette birodalmába. Ezért jelent meg egy időszakban képeimen többnyire csak az ember jelenlétének valamiféle nyoma, a képtérben „felejtett” tárgyak, jelzések megfestése által, de nem az alak, vagy az alakok megidézésével. A kép efféle attribútumai viszont jó lehetőséget biztosítanak paralel idézetek megteremtésére, hiszen az ilyen elemek szimbolikus tartalommal vannak felruházva; jelentéseit rendszerint meg is érti a néző. A szimbolizmus jelei, jó szemmel úgy „olvashatók”, akár a piktogramok. És a felületen elrejtett „titokzatosságokban” fogalmazódhatnak meg a kép rejtélyei is, amelyek megfejtése a néző képkultúrájának függvényében lehet sikeres vagy kevésbé az.

– *Mindezekből következik a kérdés: szabad-e ma problémamentesen ábrázolni az életet, úgy, mint például a romantika korában? Bár az igazsághoz tartozik, hogy az elvagyódás a romlatlan világba (Gauguin) a romantika korában a fennálló rend egyféle kritikája volt, menekülés a civilizáció álságaiból, szennyáradatából. Nekünk azonban ma már nincs hova menekülni, hátrálni. Mert lassan romlatlan világ sincs. Ezért a figyelmeztetés: ki-ki tegye a maga dolgát teljes felelősséggel?*

– A romantika festészete csak látszatra melankolikus, mélységeit tekintve egyenesen drámai. Azt is mondhatnánk: a romantika művészete maga a bizonytalanság művészete. Hiszen ez a korstílus éppen abból a felismerésből fakadt, hogy nincs nagyobb hatalom és nincs félelmetesebb erő a Természetnél, amelynek az ember csupán parányi része; jelentéktelen tényező a mindenség határtalan birodalmában. Ez minden ember lényének belső kamráiban folyamatosan létező felismerés ma is, mivelhogy elvitathatatlan, tiszta evidencia. A „carpe diem”, azaz: „élj a mának!” római-kori szállóige különösen kedvelt volt a ro-

mantika idejében is, amely a gondokkal és bajokkal szembeni tehetetlenség és beletörődés szintiszta kifejezője lett. Márpedig a természet mérhetetlen haragjáról, manapság igencsak meggyőződhetünk. És mintha az „élj a mának!” élvhajász felkiáltás is ismét reneszánszát élné, talán annyiban módosított formában, hogy „Ott élj a mának, ahol éppen vagy”, hisz tudhatod: amúgy sincs hova menekülni.

– *Fentebb jeleztük, hogy némelyek szerint képeidről hiányzik a hűs-
vér ember. Újabban viszont sorozatban fested a nagy alkotók, különö-
sen a reneszánsz és a barokk nagymesterek portréit. Afféle főhajtság
gyanánt? Ők a nagy példaképeid?*

– Említettem: a kolozsvári Farkas utcában érintett meg először a múlt iránti vonzalmat kiváltó „függőség” történelmi levegője. Ennek a mikrovilágnak az aurája a művészetek egyre mélyülő szeretetével párosulva, a klasszikus korok virtuális múzeumainak páratlan kincseit ajándékozta nekem. Így elsősorban a reneszánsz és a barokk művésze-
te keltette fel érdeklődésemet. Ma úgy érzem, a régi varázs egyféle hangsúlyt is kapott munkásságomban. Hiszen az említett jelentős, szá-
zadokon és emberöltőkön átívelő „tartós” stíluskorszakok sokszorosan kiállták az idők próbáját, szemben korunk zaklatott stíluskereséseivel, amely a „bármit, csak mást” elvére épülve próbál valamiféle önazono-
sulásra jutni.

2010-ben elhatároztam, hogy elkészítem azoknak a nagymesterek-
nek, festőknek az arcképeit, akik példaértékű életművet hagytak az
utókorra, és alkotásaik előtt bámulattal időzünk el a világ legnevezete-
sebb képtáraiban. Ez a sorozat ötven darabból áll, jobbára olaszokról
van szó, de a jelentős flamandok, németalföldiek is feltűnnek közöttük.
A megfestett portrék saját önarcképeik „idézetei”, amelyek esetenként
kiegészülnek a mester életművéből kiragadott jellemző képrészletek-
kel is. A sorozat így egyszerre mutatja be azokat az arcmásokat, ame-
lyek eredetijei elszórtan, a világ különböző részeinek távoli
múzeumaiban érhetők el csupán.

– *A főiskolán volt olyan tekintélyes oktatód, tanítómestered, akire
maig feltekintesz?*

– A kolozsvári Képzőművészeti Főiskola – mint az oktatási intéz-
mények általában – főként az alapképzés sokirányú felkészítését igye-
kezett növendékeinek hat esztendő alatt átadni. Erre minden időben
neves csapat állt rendelkezésre; olyan tekintélyek, akiket azóta is az er-
délyi művészvilág jeleseként tartunk számon. Nem kérdéses, hogy a
mesterségbeli tudás elsajátítása ezen az úton haladva, nélkülözhetet-
len, éppen úgy, mint sok más gyakorlati szakterületen, márpedig a ma-

gam választotta grafika világában ez még hatványozottabban érvényre jut. A manualitás képessége és a művészi látás kialakulása párhuzamosan formálódik az évek során, ám a mester jelenléte, művészetének, személyiségének varázsa és hitele is igen jelentős befolyással lehet a tanítványra. Ha pedig név szerint kellene említenem valakit, akkor mindenekelőtt Feszt Lászlóra gondolok, aki a technikai tökély nagymestere volt, és akivel személyes kapcsolatom a főiskola keretein túl is igen közeli barátsággá forrt. De Kádár Tibor neve is ide kívánczik, aki mindenekelőtt az alkotás szellemi pályáinak meredélyein, zegzugain kalauzolta igen sikeresen a művészpálántákat.

– *Mindegyik nagy történelmi kornak megvolt a maga (kor)stílusa. A mienknek viszont épp az a sajátossága, hogy ennek hiányában szenved. Mit gondolsz, miért?*

– Hadd közelítsem meg a kérdést a könyvek világa felől. Ha a reneszánsz szót leírjuk, máris megjelenik lelki szemeink előtt egy Mátyás-korabeli kódex ezüst csatokkal ellátott színpompás látványa, mint a valaha létező „kézmű” egyik legragyogóbb termése. Ha a barokkot idézzük, akkor Galilei századának sárguló, bőrkötésű darabjai tűnnek fel az időillatú tékák féltő üvegszekrényeinek magasában. Később, a felvilágosodás korában, finom metszésű réznyomatok és kőrajzok díszítik Csokonai, Széchenyi, Kazinczy és mások apró betűs, fátyolos nyomtatású példányait. A magyar szecesszió pedig Kós Károly vérbő rajzaival, Mucha hajladozó virág-indáival eleveníti meg a karakteres korízlést tükröző műveket. Csak ha jelen időnk eredeti tipográfiai ismerveit szeretnénk meghatározni, akkor állunk némileg tanácstalanul, és bizonyára más-más kép bontakozik ki szemünk előtt – már ha egyáltalán ilyen megtörténik. Merthogy: bizony hiányolható a mai időkre jellemző, sajátos tipográfiai-arculat. És mivel egy kor szellemi és tudatállapotának nincs tisztább hírnöke, mint a napvilágot látott kiadványainak üzenete, így el kell ismernünk: napjaink kakofon zajai közepette tarka-barka eklektika éli virágzó pillanatait.

– *Részben már jeleztük, hogy több műfajban is kipróbáltad a tehetséged. Kellemes meglepetés, hogy íróként is magasra állítottad a mércét: irodalmi szinten írsz, fejezed ki magad. Ez csak kiruccanás egy másik világba, vagy az önkifejezésnek egy újabb formája, dimenziója Nálad?*

– Egy magamfajta ember számára két fogalom létezik: a Művészet és a Világ. A művészet tárgykörébe viszont mindaz belefér, ami az önkifejezés lehetőségét nyújtja, legyen szó ezúttal konkrétan a festészetről vagy az irodalomról. Hiszen jellegüket illetően hihetetlen sok

közös vonást fedezhetünk fel egyikben is, másikban is. Hogy ez mennyire így van, hadd szemléltessem egy példával: Olykor, ha fehér papírlap kerül eléem ceruzával a kezemben, egy pillanatig zavarban vagyok, merthogy még nem döntöttem el: inkább rajzolni, vagy írni szeretnék? Aztán azt se feledjük, vannak olyan jelenségek, hangulatok, állapotok, amelyek kikövetelik önmaguknak a leginkább megfelelő képi formát, azt, amelyben éppenséggel testet óhajtanak ölteni. Vagyis: egyes ötletek pennát, mások ecsetet kívánnak meg. Így aztán megfér háborítatlan békében műtermem csendes világában egymás mellett a kép is és a könyv is.

– *Erdélyben, Kolozsváron születtem, ott éltem és alkottam negyven éves korodig. A nyolcvanas évek második felében – sokadmagaddal – áttelepültél az anyaországba. Felmerül ezzel kapcsolatban két kérdés. Az egyik lelki: hogy élted meg ezt a traumát? A másik kifejezetten morális aspektusú: szabad-e nyúlciptőt kötni és cserbenhagyni azt a nemzeti közösséget, amelyből magunk is vétettünk. Amelynek lehet, hogy épp akkor volt vagy lett volna legnagyobb szüksége a segítségünkre. Ez a kérdés különösen az alkotó értelmiség vonatkozásában merül fel ennyire élesen. Ez pedig a szolgálat gondolata.*

Ugyanakkor ennek az ellentettje is joggal vethető fel. Vajon jobban szolgálja-e a helyben maradó a közösséget, mint az, aki kénytelen-kelletlen eltávozott ugyan, de új hazájában inkább szolgálatára lehet annak a közösségnek, amelyet fizikailag elhagyott ugyan, de tetteivel, cselekedeteivel eredményesebb lehet itt, mint amott lett volna. Te hogy látod ezt a dilemmát?

– A kérdésben kevés híján már helyet kapott a válasz is. Ámde azt hiszem, amiről szó van, az nem más, mint a „Nagy Magyar Dilemma”, merthogy kifogásolhatatlan válasz ezzel kapcsolatosan eddig talán még nem született. Egyik oka lehet az is, hogy ezúttal a téralkotásban használatos perspektíva és látószög kérdése is felmerül, miután pont a személy térbeli helyzetétől függ, hogy mi körvonalazódik ki retináján tisztábban és lesz kiemelt fontosságú, és mi az, ami fokozatosan távolodva a helyszínről, jelentőségét veszti. Látható módon a világ folyamatai a globalizálódás és a diffúzió irányába mozdulnak el. Relatívák lettek a távolságok; nincsenek kommunikációs akadályok. Úgy tűnik, még a múltó Idő is magasabb sebességre váltott, miközben észre sem vesszük, hogy immár negyed százada – a világot járva – a helyhez kötöttség abszolutizálása viszonylatában még mindig ugyanazzal a kérdéssel bajlódunk.

Önérzet, önuralom, akaraterő, düh, megalkuvás, önfeladás, kitartás, megbékélés, következetesség és még bőven sorolhatnánk a jelzőket, amelyek ezzel a témával kapcsolatosan gyakorta szóba jönnek. Személyiség kérdése, hogy mire mi illik rá, mit fogad el a világból, közvetlen környezetéből, saját sorsából, és hogyan viszonyul a helyzetek megoldásához, hogyan éli meg – ha eltávozik – az elszakadást. Számomra ez nem jelentett traumát, hisz pár napon belül Budapesten ott folytattam a munkám, ahol azelőtt Kolozsváron abbahagytam: kiadókkal léptem kapcsolatba és egyre csak születtek a képek. És ma is úgy jelennek meg egykori kollegáim köteteihez készített címlapjaim Erdélyben, akárcsak hajdanán. Ámde a múltó évtizedeknek azért van valamiféle különösen jótékony hatása is a személyiségre. A lélek fényszórói már csak azokat a jelenségeket és emlékeket fogják fénykörükbe, ami megtartásra érdemes. És a honi föld vonzása, a magára maradt utca pótolhatatlan szeretete a távolból válik igazán mérhetővé, hisz sokkal hosszabb és mélyebb gyökereket kell eresztetni ahhoz, hogy újra abból a tájból merítsünk tápláló erőt. Megjelent írásaim, amelyek nagyrészt a legszebb szülőföldi évekre reflektálnak, bizonyosan nem születtek volna meg, ha nem citál el onnan a sors. Úgy érzem, az egykori táj mesevilágáról lehet a legszínesebb álmokat szőni, ezek pedig a képteremtés áldásos pillanatai lehetnek és lesznek is, végtére kimeríthetetlen gazdagsággal ajándékozzák meg azt, aki valóban igényt tart rá. A szellemi munka pedig még a spirituális határookra is fittyet hány, sosem veszi azokat figyelembe, arra száll, amerre jó kedve tartja.

– *Azt, hogy nem szakadtál el Erdélytől, Kolozsvártól, mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy az eltelt húsz valahány év alatt több kiállításod is volt odahaza. Legutóbb ez év márciusában a Kolozsvári Szépművészeti Múzeumban, a Bánffy palotában. Mik a tapasztalataid?*

– Az, hogy ha otthon vagyok, megáll az idő. Sőt nemhogy megáll, de inkább visszafelé pereg. És ennek az illúzióknak hódolni a legjobb érzés. Nincs a megszokás, nincsenek kérdőjelek, nincs semmi nyomasztó, csak önfeledt kutakodás az emlékek soha nem fakuló tárházában. Megható érzés, ha annyi esztendő után rám köszönnek az ismerősök, felém integetnek a fák, csendben fixírozva figyelnek a kövek. Ilyenkor az egész város csak az enyém, érzem, hogy nem osztozom senkivel, és hogy ez az egymásra találás a végtelennek is szól.

Eközben felemelő érzés olyan utcába visszatérni, ahonnan valaha az első út indult el az ismeretlen felé, hisz szinte látom, ma is ott feszül láthatatlanul az én Greenwich-i kezdő délköröm a Farkas-utca gótikus tetplomának tövében, ahol egykor elemistaként elvesztettem az isko-

latáskám, majd később a legszebb diákkori éveket. De a kép, az összkép, az megmaradt. És ma is velem van.

A kiállításokról pedig mit is mondhatnék; inkább semmit, hisz erről a kérdésről elsősorban a mások véleménye a fontos. De azt nem titkolom, hogy Bánffy György gubernátor barokk termeiben kiállítani, ahol valaha első képtári belépő jegyemet vásároltam meg a festészet bővületében lubickolva, nem mindennapi érzéseket váltott ki bennem. Azokról a múzeumi termekről van szó, ahonnan egykor első művészi ábrándképeim felröppentek.

– *Hogyan tovább?*

– Erre a kérdésre pillanatnyilag nem tudnék válaszolni. De holnap reggel, amikor lemegyek a műterembe, hamarosan kiderül majd.

– *Én egyszer már leírtam Rólad egy értékítéletet. Engedd meg, hogy záróakkordként megismételjem: „Egy összhangját veszített világ harmóniára vágyó európai rangú művész-gyermeke: Árkossy István létünk alaphangulatát ragadja meg mesteri képein.”*

Kapu, 2013/6-7.

ÜZENET VÁRADRA

Cseppben a tenger: egy kiteljesedett nyitott életműből kaptunk ízelítőt **Kristófi János** nagyváradi festőművész télbe hajló késő-őszi budapesti kiállításának megnyitóján a Gellért szállóban.

Két vonatkozásban is rendkívüli volt ez a verniszsázs. Mindenekelőtt azért, mert a rangos szálló nagytermét zsúfolásig megtöltő művészetkedvelő közönség – nagyrabecsülését kifejezendő – tisztelettel fejet hajthatott a máig aktív idős Mester előtt; de ünnepi volt ez a szellemi együttlét azért is, mert olyan kimagasló személyiségek tisztelték meg jelenlétükkel a rendezvényt, mint a kiállítást megnyitó Tőkés László püspök, Európa Parlament-i képviselő, alelnök, Kocsis Zoltán, a világhírű zongoraművész és karmester, aki gyönyörű Bartók-interpretációjával emelte az ünnepi esemény fényét, és Banner Zoltán művészeti író, aki nagy hozzáértéssel méltatta a nyolcvanöt esztendő művész munkásságát, külön felhívva a figyelmet az életmű mélyebb összefüggéseire.

Több mint kuriózum, hogy Kristófi János alkotói tehetségét nemcsak a festészet terén bontakoztatta ki, templomi orgonajátékával a zene világában is kamatoztatta képességeit. A piktornak a zene iránti életre szóló illetén szerelmét nem pusztán figyelemfelkeltő különlegességgként említjük, hanem főleg azért, mert a muzsika szelleme, éteri hatása implicite benne foglaltatik hosszú és igen termékeny festőművészi munkásságában. A Bach és a többi halhatatlan művek égi akkordjait a képiro – akaratlanul is – belekomponálta, beleszótta festményeibe, mélyítve azok gondolati tartalmát és érzelmi töltetét, emelve művészségüket. A festészet és a zene, e két művészi kifejezési forma ilyenszerű találkozása ugyanis szinergikusan támogatja egymást, erősíti a művek költői üzenetét, emeli művészi értéküket.

Kristófi János magántanárként sok-sok művészpálántát okított évtizedeken át, segítve őket eligazodni a művészi alkotás rejtelmeiben. Tanítványai között olyan kiemelkedő művészegyéniséget is találunk, mint az Genfben élő Szalai József festőművész, az Európai Művészeti Akadémia tagja. Tanítványai voltak még sokan mások. Így a Budapesten élő, de váradi gyökerű Kerékgyártó László festőművész és Urszinyi Mária, a nagyváradi pályatárs.

Kristófi János a szó nemes értelmében hagyománytisztelő. Mindig is a szerves fejlődés híve volt, a se szeri, se száma „forradalmi” újítások hidegen hagyták. Mint minden magára valamit is adó alkotó, természetesen ő is kutató, bűvárkodott, időnként új eljárásokkal, technikákkal, kifejező-formát adó modalitásokkal kísérletezett. Amikre persze szüksége is van az alkotóművésznek, mivel az új és még újabb lehetőségek felismerése a fejlődés szükségképpen velejárói, a tiszavirág életű izmusok azonban nem érintették meg művész-lelkét.

Realista festészetében hihetően két nagy szakasz különböztethető meg: egy korábbi erőteljesen figuratív, már-már dokumentarista erejű; amit egy fokozatos közeledés követett az impresszionisztikus szemlélet- és ábrázolásmód felé.

Az első etapban keletkezett alkotások gondolati középpontjában a kor rajza és a korabeli emberek életvitelének ábrázolása áll. Az egy vagy több alakos kompozíciókon olyan régmúlt emlékek is fel-feltűnedeznek, mint a bájos gyermeki örömek, a sokszínű és ezerbogu kenyerkereső munka, a vásárok színes forgataga vagy az ünnepek rítusa, emelkedettsége.

A cezúrával élesen nem elkülöníthető szakaszok egyszersmind Kristófi János művészi tevékenységének metamorfózisát, személyiségének belső fejlődését is tükrözik; egész korszakokról vallanak, bennük közösségi és egyéni drámákkal, melyeknek a Mester egyszerre volt személyes tanúja, szenvedő alanya és krónikása. Ebben a hosszú folyamatban jól kivehető az alkotóművész szemléletének árnyalódása, gazdagodása, közelebről a saját értékvilágában menet közben beállt lehetetfinom változások, nemkülönben közeledése ama látásmód felé, amely az élet pillanatonként változó hangulatainak a megörökítését tartja elsősorban a művész(et) feladatának. Akár ha futó filmkockákat néznénk. Nos, ez az, amit igen nehéz festői eszközökkel megragadni. Éppen ezért ilyen teljesítményekre csak kiforrott, kiteljesedett alkotók képesek, akik kifejező eszközeiknek teljes mértékben birtokában vannak.

Mellékesen, de nem jelentőség nélkülként jegyezzük meg, hogy amikor a művész egykor-volt életek történéseit idézi fel – krónikásként hírt hozva a kései utódoknak az idő árába alámerült vagy letűnőfélben lévő világokról, életmegnyilvánulásokról és tevékenységformákról –, nem történeteket mesél, hanem élményeket rögzít. A valóság iránti hűség, az élet mimetikus ábrázolása az autentikus művésznél sohasem je-

lent szolgálai utánzást, a valóságosnak egyszerű lemásolását. Kristófi János – aki bár a valóság talaján áll – műveiben élményszerűen tükrözi a vánt és a legyent, a létezőt és a kellőt, az elvetendőt és a kívánatosat, az erkölcsileg érvényeset, finoman beleszöve azokat a képek szövetébe.

Szinte elérzékenyülünk képzeletben, hallván a tenyérnyi dombocskáról lesikló, szánkázó gyermekek rivalgását, zshivaját, az önfeledt kacajok gyöngyözését; magunk elé képzeljük a becserkészett tágas mezőket, csalitokat, mentaillatú patakartokat, a láthatárt lezáró aligdombokat, a szundikáló behavazott apró parasztházakat – az egész eliramlott, varázslatos gyermekkort.

A tájképeken nem lehet nem észrevenni a magukkal ragadó különleges hangulati elemeket: az irizáló fény-árnyék párbeszédet, a szüntelen változó atmoszférikus hatásokat, állapotokat.

Kristófi János a maga mélységében ismeri az életet. Tudva tudja, hogy mindnyájan a Föld fiai vagyunk, hogy általa vagyunk, és azt is, hogy a belőle fakadó Életnek mindnyájan – képességeink szerinti – szolgálói kell, hogy legyünk; és, hogy ki-ki azzá válik, amivé önmagát küszködései árán teszi. Hogy a vágyak nem egyebek, mint a lelkekben keletkezett ürök kitöltésére irányuló értékeremtő óhajok. Az élet mélységes tiszteletéből, no meg az alkotóművész bölcsességéből következik Kristófi János életművének kiegyensúlyozottsága, a mindenhol jelenlévő visszafogottság, mértéktartás.

Impresszionisztikus hatású képein Kristófi tudatosan háttérbe szorítja a rajzot, helyébe a fény és az árnyék örök párharca és a színeknek érzelmeinkre gyakorolt hatása lép. Noha a téli tájképeken a mindent beborító fehérek – hol a kékkel kacérkodva, hol meg a lilába vegyülten – a téli hideg hatását keltik, mégis a látvány ereje ellenállhatatlanul vonzza a kíváncsi-mohó tekintetet. Gruzda János, Nagy Albert, Mohi Sándor... havas képei jutnak eszünkbe.

Kristófi életművében a falusi életet ábrázoló munkák mellett főlényesen jelen van az urbanisztikai táj képtípusa. Középpontban az egykor oly kedves és vidám szecessziós Nagyvárad áll. De felbukkan itt az erdélyi és az európai nagyvárosok számos építészeti nevezetessége is. Szemünk előtt elevenedik meg a történelem, nagy királyaink építő kezének sok-sok képi lenyomata: hatalmas katedrálisok, paloták, középületek...

Végezetül szólunk kell az életmű egészében rejlő szakrális vonulatról is. Amely sem nem harsány, sem nem tolakodó, ám annál na-

gyobb meggyőző erővel hat. Egyféle profán szakralitás sugárzik ezekből a munkákból. Templomok tornyai emelkednek imponálóan a kisebb-nagyobb települések horizontja fölé, fúródnak ellenállhatatlanul az isteni nagyság végtelen magasába.

Várad, 2011/1-2.

LURKÓ A BUDAPESTI SZÉKELY HÁZBAN

Kettős öröm volt számomra önálló kiállításán találkozni az Erdélyből német honba települt **Lurkó**, alias **György János** szobrász- és kerámiaművésszel. Jó volt visszaemlékezni azokra az évekre, amikor a kolozsvári Mátyás-házban, ahol az idő tájt a Képzőművészeti Egyetem működött, (tanár és diák) együtt töprengtünk fontosnak és időszerűnek érzett művészetelméleti kérdéseken. Ám ennél is nagyobb öröm tölti el a tanárembert, ha azt látja, hogy egykori hallgatója időközben igazi művészegyeniséggé fejlődött, érett.

Ez alkalommal is bebizonyosodott a „súly alatt a pálma” igazsága: kihívásokra van szükség ahhoz, hogy az ember valamivé váljon. Nemmes kompetíciókra, amelyek egyben azt is jelzik, ki hova jutott a művészet keskeny és rögzös ösvényén felfelé kapaszkodva. Élete delelőjére érve, Lurkónak nincs miért röstelkednie.

Ízelítőt kaptunk ezen a kiállításon abból is, hogyan látja és láttatja e század- és ezredforduló gondjait egy olyan művész, akinek nemcsak egy-két futó alkalom adatott népek és fajok kultúrájával megismerkedni. Amin természetesen nem a tovatűnő jelenségeket értjük, hanem a lélek kimeríthetetlen univerzumát.

Egyébiránt: ha gondolatban végigfutunk az emberiség művészi önkifejezésének fejlődéstörténetén, látni fogjuk, hogy a századok alatt a nagy alkotó egyéniségek hogyan összpontosítottak a „fecsegő felszín” ábrázolása mellett (néhánykor helyett) mind határozottabban a belső univerzum, lelki történések kifejezésére.

Az irodalomban ezen a törekvésen a lélektani regény megjelenése lendített nagyot. A zenében: Mozartnál a szépség a központi kategória, Beethovennél már a szabadság eszméje tölti be ezt a szerepet. Mozart égi harmóniáinak szépsége elzsongít, hallván a csodás zenét, mennyei béke tölti el szívünket, lelkünket. Beethoven felemel és lesújt, s miközben bejárja velünk az ég tündérkertjeit és a poklok bugyrait, elementárisan dübörgi, hogy a szabadságot, mely legfőbb érték, bármi áron ki kell vívnia a szenvedő emberiségnek. Mert csak a szabad élet méltó hozzánk.

Hasonló törekvéseknek és teljesítményeknek a képzőművészetben is tanúi lehetünk.

A történelmi tapasztalatok, az elszenvedett fiasok okán – mint tudjuk – idővel mind gyakrabban fészkelte be magát a lelkekbe a kétely: van-e értelme a tudósi, írói, művészi gyötrődéseknek? („Ment-é / A könyvek által a világ elébb?”)

Lurkót is hasonló gondolatok, gondok nyugtalanítják. Néhány szobrán például azt kérdezi tőlünk: mi lehet a fajon, bőrszínen, hiedelmeken, hiteken, ideológiákon és meggyőződéseken alapuló gyűlölködések indítéka, hogyan, miként tudnánk közösen úrrá lenni a pusztító indulatokon, amelyek, sajnos, napjaink emberét minden eddiginél erőteljesebben érintik, jellemzik?...

A bemutatott anyagot figurális és félig-figurális, kvázi absztrakt alkotásokra oszthatjuk. Az elvont felé hajló művek nehezebben hozzáférhetők, az elvontabb tartalmak kihüvelykezése – már pusztán újszerűségüknél fogva is – komolyabb erőfeszítést kíván. Ismerve a befogadói nehézségeket, a művész segítségünkre siet. Az egyik terem falán függő rajzon – párba állítva – két markáns vonal indázik. Ez az a forrás, amelyből Lurkó elvontabb szobrai megkomponálásához „ihletett” merített. A vonalszakaszok egymáshoz való viszonyából, igazodásából születtek a kompozíciók egyes szimbólumai. Amíg az egyik vonal nyugodtan, békésen kanyarog, a másik ideges, hektikus. Bár-hogy szeretnének „egymásra találni”, ez csak nagyon ritkán, s csupán pillanatokra sikerül. Jóllehet az emberi tulajdonságokat jelképező vonalakra azonos vagy hasonló erők, impulzusok hatnak, a reakciók mégis eltérőek. Mert merőben más a természetük a gömbölyded, sima, lágy nőies domborulatoknak és homorulatoknak, és megint más a kemény, szögletes, határozott férfias alakváltozatoknak. De így, feszültségektől terhesen is, sőt csakis így alkotnak egységet. A kerekded duzzadó formák és az éles, szúrós, hegyes, ékszerű alakváltozatok addig-addig keresik természetes helyüket, mígnem szoborrá szerveződnek.

Hát nem épp ilyenek vagyunk mi, emberek is? Férfiak és nők, békések és békétlenek, gyűlölködők és megbocsátók, heroikusak és gyarlók, alávalók..., egymás ellentétei és kiegészítői, akik világba dobott magányos páriaként sóvárogjuk a Teljességet és a Harmóniát, amitől rúttul megfosztattunk.

*„Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség ködén
termékeny tested lankás tájait?” – ámul a költő.*

(József Attila: Óda)

Ugyanezt a gondolatot sugallja Platón is abban az ősi görög mítoszban, amely szerint az addig egynemű embert, mivel engedetlenkedésével kihívta maga ellen a sorsot, az istenek arra kárhoztatták, hogy – hosszmentén kettévágva – ki-ki fél lábon ugrálva, bolyongva keresse a másik felét, s csak azok a ritka kivételek legyenek igazán boldogok, akik megtalálják tökéletes másukat. De nagyon kevesen vannak ám olyan kitartók, akik képesek végigmenni a lehetőségek ösvényein, a többség beéri a hasonlókkal, a kompromisszumokkal. Ezért olyan sok a boldogtalan ember a világon, következtet a filozófus.

Tulajdonságaink – legfőbb jellemzőink. Éppúgy hozzánk tartoznak, mint az anyajegyek. Mivel az egyének és közösségek céljai, törekvései, a világszemléletek és életérzések igencsak eltérnek egymástól, az életben sokkal több a súrlódás, ütközés, konfliktus, mint az egyetértés és a békés nyugalom.

Tisztesség ne essék szólván, a művészember, természetéből fakadóan, exhibicionista. Mindenképp szeretné megmutatni magát. Szentül hiszi, hogy őneki feltétlen ki kell mondani, megrajzolni, megfesteni, agyagba, kőbe, fémbe, fába álmódni a maga örömeit, fájdalmai, bánatait, gondolatait, vágyait. És azáltal, hogy megteszi, közösségivé avansálja belső énjét, az egyetemes szintjére emeli azt, ami partikuláris. Ilyen „vegykonyhában” keletkeztek Lurkó mesteri munkái is.

Az élet visszásságait és beletörődéseinket sűrítik egyetlen groteszk egységbe szürrealista szobrai és szoborkompozíciói. A figurális szobrok közül a *Gorgófej*től, az erotika milljomnyi konzekvenciáját sejtető *Skorpió* szobor-kompozíciótól, illetve a *Néma kiáltás* fájdalmas látványától valósággal megborzongunk. A mélységes szenvedést árasztó gondozatlan fogazatú nyitott száj egy agyongyötört, földbe döngölt, végtelenül kiszolgáltatott, ám a túlérővel a szenvedések ellenére is farkasszemet néző egyén vagy közösség – talán az erdélyi magyarság!? – szimbóluma. Kétségbeesett jajszó és hittel elegy remény abban, hogy a világ meghallja a segélykiáltást, és ha egy emberként összefogunk,

véget vethetünk a szűnni nem akaró megalázásoknak, méltóságunk sárba tiprásának.

Lurkó intellektuális alkat. Nem áltat sem minket, sem magát. Tudja és kimondja, hogy az élet harc, küzdés. Szobrai ennek az örök küzdelemnek a művészi stációi.

Kapu, 2000/8.

VISSZA A GYÖKEREKHEZ

Korábban Botár Edit festőművész egy százhusz képből álló sorozatot állított ki Budapesten a Magyarok Házában, *A történelmi Kolozsvár* címmel. Most, íme, egy, a végekről érkezett alkotó képeivel találkozunk, mely munkák szintúgy magukban hordozzák a múlthoz, zaklatott történelmünkhöz való feltétlen ragaszkodás ethoszát. A kései utód főhajtása ez a kiállítás eleink nagysága előtt. Ameddig él bennünk ez a lelki igény, belső szükséglet, addig a kilétünkről alkotott mi-tudat – elsekélyesedettsége ellenére – nem szenved végzetes kórban. Mert amíg szükségét érezzük az időnkénti önmeghatározásnak, addig a felemelkedés és a kiteljesülés reménye, hite is él bennünk, hogy „másképpen lesz holnap”.

Jó, ha eszünkbe vessük Illyés Gyula szavait, hogy tudniillik csak a múltunkkal együtt vagyunk egész. Múlt nélkül nincs jövő, gyökerek nélkül nem nőnek fák. Aki nem ismeri a múltját, nem látja a folyamatot, annak bizonytalan a jelene és kérdéses a jövője. Az, hogy az elorzott területeken élő nemzettestvéreinktől időről-időre ilyen jelzések érkeznek a körbenyesegetett anyaországba, nem véletlenszerű. Hisz abban az egyénben, abban a közösségben, aki, illetve amely úgymond az akolon kívül, idegen nyelvi környezetben kénytelen megélni kilétét, nemzeti mivoltát, sokkal mélyebb, erőteljesebb és elevenebb a saját történelme (történelmünk) és az eleink iránti vonzódás, ragaszkodás. Mert az anyanyelv bátyája mellett, számukra ez az egyetlen belső archimédeszi pont, biztos kapaszkodó, amit megragadva ki-ki úgy érezheti, megmaradhat annak, ami, embernek és magyarnak.

Jó tehát, ha időnként ilyen mementókkal, művészi jelzésekkel szembesülünk, már csak azért is, hogy figyelmeztessenek: a mai felemás honi légkörben tartsuk szemmel történelmünk forrásvidékét is, hogy ellenérdekelt erők ne boríthassák rá(nk) a feled(tet)és sötét leplét. Hisz a jelen és a jövő szerves része a múlt. Az a közösség, amely nem menti át és nem becsüli meg a századok alatt kigyöngyözött saját értékeket, folyamatosan erodálódik, észrevétlenül elsatnyul és eltűnik a történelem süllyesztőjében.

Darabán János Rahón, a Tisza forrásvidékén, a Tatár-hágó aljában, az ezerszáz éves határ közelében született, eszmélkedett és bontakoz-

tatta ki Isten-adta tehetségét. A hely szelleme és az a látvány, amely Árpád fejedelem és vezérei előtt akkor tárult fel, amikor a Kárpát-medence kapujában, a Vereckei hágón megállva széttekintettek és megpillantották a magyarok történelmi hazáját, mintegy arra ítélte a művész, hogy ettől a víziótól ne szabadulhasson addig, amíg ecsetével meg nem örökíti ezt a látványt/látomást. Így keletkezett *A Honfoglalók hajnala* című nagyméretű táblakép, amit 1996 februárjában állítottak ki a Nemzeti Galériában, a millicentenárium jegyében. A tárlaton az Árpád fejedelemé mellett vezéreinek portréit is láthatta az érdeklődő közönség.

Darabán János művészi pályája nem volt töretlen. Lembergben tanult a Testnevelési Főiskolán, majd pedagógusként dolgozott. Másfél évtizedig az ukrán fiatalok válogatott sí-csapatának edzője. Ennek a közbevetésnek mindössze annyi köze van a művész hivatásához, hogy a szovjet állampolgár Darabán Jánosnak ez a körülmény nyitott kaput a világra. Lehetőséget adva neki arra, hogy bejárja az Alpokat, a Magas-Tátrát, a Pamír és Tien-san hegységeket, Kamcsatkát, a Szahalin szigetet, a Cola félszigetet. Minden utazásra magával vitte festőeszközeit, és minden szabadidejét a festésnek szentelte. Külföldi útjai során ismerkedett meg a magyar és ruszin emigráns körökkel, így képei e diaszpórák gyűjteményeibe is bekerültek.

A művészeti egyetemet csak idősebb korban végezhetette el.

Darabán János rahói műterme az Északkeleti-Kárpátok, a Tatár-hágó és a Kőrösmező tájegységében, lenyűgöző szépségű fenyvesek, erdőrengetegek ölelésében található. Ott búvik meg szerényen, ahol a csúcsokat nyáron is hó födi, ahol az éppen csak felszínre bukkanó Tiszát lennebb gyorsfutású hegyi patakok duzzasztják egyre tekintélyesebb folyóvá.

Darabán János jó ideig az akvarellnek hódolt, későbbi alkotásai olajképek. A művek két nagy tematikai csoportra oszthatók: historizáló alkotásokra és tájképekre. Nyilván az örök titok marad, hogy a hét vezér hogy nézett ki a valóságban, az életben. De nem is ez az igazán fontos, hisz az alkotónak nem az a dolga, hogy lekopírozza a valóság dolgait, hanem, hogy az érzéki konkrétban (a láthatóban) hihetően, meggyőző erővel érzékeltesse az ábrázolt jelenség lényeges elemeit, összefüggéseit. A portrék esetében azok karakterét. Azt a mélyen rejlő valamit, amit köztudottan igen-igen nehéz tetten érni, kifejezni, ábrázolni. Darabán vélhetően sikerrel vette ezt az akadályt.

A honfoglalás kori vezérek portréit, általában historizáló műveit méltatva, nem feledkezhetünk meg a tájképfestő Darabán Jánosról. Tömértelen mennyiségű ilyenén munkája alapján joggal nevezhetnők

őt akár a Kárpátok festőjének is. Tájfestményein a hósapkás hegykúpok épp oly zordonok, mint amilyen titokzatosak az érintetlen rengetegek az évszakok színeváltozásában. A nyitott életmű eme része természetközpontú és természetelvű.

Ezek a természeti tüneményekre való színpompás festői rácsodálkozások, Darabán János tájképei bizonyára azért is váltanak ki bennünk nosztalgikus érzéseket, mert megrögzött városlakókként, környezetekben téblábolókként oly fájdalmasan elszakadtunk éltető elemünktől, az őstermésztől.

*Reformátusok Lapja, 2004. 04. 18.
Nyugati Magyarság, 2005. február*

IDEGENBŐL – HAZAFELÉ NÉZVE

*Erdély, tied minden kis vonásunk
Tied, ha nagyot mertünk, ha hibáztunk.
S te is a mienk –: a föld kerekén sem
Lelnénk mást, aki minket így megértsem...
Légy hát csendesen, megnyugodva, hogy mi
Soha nem fogunk téged megtagadni.*

(Tompai László: Vallomás)

Tóth Dezső grafikus, festő- és faszobrász-művész az erdélyi Bethlen városában született 1940-ben. 1965-ben a kolozsvári Tanárképző Főiskola Képzőművészeti szakán szerzett tanári diplomát. Az asszimiláló román politikai hatalom Nagyilvára helyezte, színromán környezetbe. Később Tordán, majd Kolozsváron tanárkodott.

Több erdélyi városban csoportos kiállításon vett részt: Dés, Beszterce, Aranyosgyéres, Torda.

1978-ban egyéni grafikai tárlata nyílt Kolozsvárt a Képzőművészeti Alap Galériájában, 1984-ben pedig egyéni tárlaton mutatkozott be a Tordaszentlászló-i Művelődési Otthonban, és 2010-ben Budapesten a Magyarok Háza nagy Bartók-termében.

1986-ban a kommunista diktatúra kilátástalanságai szülőföldje elhagyására kényszerítették. Családostól Ausztriába (Mödlingbe) menekült, ahol jelen volt a Disszidens Erdélyi Művészek csoportkiállításán. Tevékenyen részt vett az Erdélyi Magyarok Ausztriai Egyesületének megalapításában. Később közösen szerveztek kiállítást Svédországban, Stockholmban.

A művész és családja az Egyesült Államokban talált új hazára 1988-ban, ahol késelem nélkül bekapcsolódott a Dél-Florida-i magyarság kulturális életébe.

1989-ben mutatkozott be az Erdélyi Művészetért Alapítvány Washington D.C.-ben erdélyi művészeknek rendezett kiállításon. Anyagi hozzájárulással is támogatta az alapítványt. Rendszeresen kiállított a Miami Kossuth-klub Polgári körében. Az Art-suplay Stúdió keretében a Delary Beache-en John Abraham iparművész beavatja az ólombera-

kásos vitrail titkaiba. Nyolc nagy méretű templomablakot készít ezzel a technológiával a Miami-i Krisztus Első Magyar Egyesült Egyháza fennállásának ötvenedik évfordulójára. A vitrailok a magyar történelemből és a keresztény örökségből vették tárgyukat. 2006-ban megtervezte a helyi '56-os emlékművet, és egyéni tárlattal emelte az esemény ünnepi jellegét.

Tóth Dezső grafikái és szobrai amerikai és európai gyűjtőknél találhatók.

*

Szétszórattunk. Hányszor és hány felé hányatott történelmünk során? Akár a körülmények kényszerítő hatalma folytán, akár önszántunkból távoztunk néma jajokkal szívünkben, bárhol éljünk is a nagyvilágban, mi, erdélyiek, a máshonnan érkezettek keserédes ízével szánkban éljük, muszáj-Herkulesként, mindennapjainkat. Ez a sorsunk. Az otthon maradottakéval közös sors ez. Mert nem tudunk – a földrajzi távolságok ellenére sem tudunk – mást tenni, mint a magunk módján tovább szolgálni azt a nemzeti közösséget, amelyet a magunkénak érzünk, amelyből vétettünk. Gyökerek nélkül lehetetlen élni. Őrizzük, ápoljuk hát gyökereinket, hogy életerős maradjon az erdélyi s a mindenhoni magyarság törzse. Ez a legtöbb és legbölcsebb, amit tehetünk.

Tóth Dezső is ezt cselekszi ott, a messze Floridában. Haza-haza zarándokol gondolatban, hogy újraálmodja az itthoni tájakat, életet. Minden rezdülésében kitörölhetetlenül benne rejlik azoknak a helyeknek a szelleme, ahol észrevétlenül azzá formálódott, ami. Erdélyi festővé, magyar művésszé. Mert bár a nemzet nagy egységében egyek vagyunk, de azért a gesztusokban, szellemi habitusokban, az alkotásokban s egyebekben tagadhatatlanul benne rejlik az a bizonyos *couleure locale*, a másokkal össze nem téveszthető helyi sajátosság.

A művész közszemlére kitett üde munkái is ezt sugallják. Bennük mély, de mégse háborítatlan csend, lelki tisztaság és szépség honol!

Tóth Dezső művészetének igazi ihletője Erdély, a maga lenyűgöző tájaival és embereinek sajátos életvitelével. A művész meggyőző erővel ábrázolja az erdélyi és az anyaországi táj változatosságát. Szinte magunk előtt látjuk a zordon hegyek lábánál megbúvó falvak hangyaszorgalmú lakóit, akik úgy gyökereznek az ősi tájba, mint ahogy a viharokkal dacoló fenyők kapaszkodnak a sziklák szegényes humuszába. Nehéz életű emberek természetközelsége, ember és termé-

szet ősi egysége sejlik fel a képeken. Ezeket a munkákat az örök élet fensége ragyogja be.

Grafikai lapjain a művész az embert és az őt körülvevő dologi világot megszokott közegükben ábrázolja. Gyakran csak szimbólumokkal, jelképes utalásokkal, nem egy munkáján balladai hangvétellel, hangszerezéssel. Ezeket az alkotásokat nem a tunya megelégedettség és a világ dolgaival végleg megbékélő megállapodottság uralja, belső feszültség vibrál bennük. A lélek bizonyosságai mögött titkon ott bujkál a teremtő ember cselekvő nyugtalansága, jövőfürkészése.

Tóth Dezső művészi pályáját a természetfestészet dominálja, de az emberábrázolástól sem idegenkedik, noha – Szophoklész parafrázálva – sok minden bonyolult van a világban, de az embernél nincs semmi bonyolultabb.

A jó emberábrázoláshoz, a lélek örvényléseinek és legapróbb rezdüléseinek láttatásához ugyanis a szokványos ábrázolói képességeken túl jó emberismerőnek is kell lenni. Hisz a képen épp azt kell érzékelhetővé tenni, ami az életben közvetlenül nem látható, nem tapintható, legfeljebb sejtéseink lehetnek róla.

Üzenetet kapunk ezekből a munkákból arról is, hogy e zaklatott történelmi tájék kemény élethez edződött embereinek hagyományörző igyekezete, a szellemi kiválóságok iránti feltétlen tisztelete és önépítő ereje kellő garanciája lehet e nemzetrész folytonosságának, megmaradásának, mi több, felemelkedésének, még a vészterhes időkben is.

Mi a záloga ennek a meggyőző erőnek és hitelességnek? A gyökerek életerejé: művész és közösség sorsazonossága. Aki mindenhova tartozik, az sehova se tartozik. Nem lehet jó világpolgár valaki, mielőtt jó honpolgár, odaadó hazafi ne lett volna. Aki örök kozmopolitaként népek, nemzetek fölött gyökértelenül lebeg, az nem alkothat se hiteleset, se nagyot. Ám ha a gyökerek egészségesek, a letarolt erdők helyén is üde sarjerdők nőnek.

Hinni és szolgálni! – művészi kvalitásain túl, ezt üzeni nekünk képeivel Tóth Dezső, ami akár közös hitvallás is lehet, elvégre mindannyian, akik ősrégi nyelvünk szépségeiben és hallatlan gazdagságában merítkezünk naponta, egy azon szellemi égbolt alatt élünk.

Elhangzott Budapesten 2010. szeptember 13-án a Magyarok Házában, a Bartók Béla kiállító teremben Tóth Dezső festő-, grafikus- és faszobrász-művész egyéni kiállításának megnyitóján.

Kapu, 2010/11-12.

**AMIT SZAVAKBAN NEM LEHET
KIFEJEZNI**

FŐHAJTÁS

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT ERKEL FERENC

– BESZÉLGETÉS DEHEL GÁBORRAL –

„Erkel Ferenc: magyar zeneszerző és karmester (1810-1893). Kolozsvárt lépett fel először (1827), s karnagyként is ott kezdte pályafutását. A kolozsvári évek (1827-1834) után, 1834-ben mutatkozott be a pesti közönségnek. 1835-től a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színháznál karnagyként, 1838-1874 között főigazgatóként tevékenykedett. A magyar operakultúra megeremtését tűzte ki célul. Kora jelentős szerzőinek előadója volt. 1844-ben Kölcsey versére megírta a Himnusz zenéjét. Magyar történelmi tárgyú operái ünnepelt zeneszerzővé avatták: Báthori Mária, 1840; Hunyadi László, 1844; Bánk bán, 1861; Sarolta, 1862; Dózsa György, 1867; Brankovics György, 1874; Névtelen hősök, 1880; István király, 1885. Zenéjében a romantikus operastílus (Verdi), a nemzeti hagyományok és a népies törekvések ötvöződnek...” (Larousse I.)

Erkel Ferenc átélte a modern magyar nemzet kialakulásának korszakát, ifjan a reformkor, majd a nemzeti függetlenség eszméinek szolgálatában állt. „A Himnusz, Hunyadi László, Bánk bán szerzőjénél akadhat idővel még nagyobb zeneköltő, de nagyobb érdemű nem.” Alaposan ismerte az opera műfaját, amit „magyarosított”. Dalok, kantáták, kórus és hangszeres művek szerzője, a nemzeti kórusmozgalom szervezője, országos főkarmestere. A Zeneakadémia létrehozója, igazgatója, Liszt Ferenc harcostársa. Az Operaház felépítésének kezdeményezője, szaktanácsadója, majd örökös főzeneigazgatója. Európa-hírű sakkmeister, egy-egy megoldását német, angol szaklapok is közlik. A nyelvújítókhoz, Kazinczyhoz hasonlítják, de Erkel működése szerencsésebb. „Ő mindent összefoglal, fölbuzdítja a közérzületet a nemzeti művészettel szemközt..., a művészet nemzeti sajátságaival összefoglalja a történelem nemzeti sajátságait, és politikai impulzust is gyakorol”.

*

A Kolozsvári Állami Magyar Opera nemcsak a világ egyetlen kisebbségi dalszínháza, de a budapesti Opera mellett az egyetlen önálló

magyar operaház, nem egy színház mellett működő tagozat. Léte, megmaradása színháztörténeti csoda.

Dehel Gábor (1940-2014) (író, nyugalmazott színész, rendező nevéhez fűződik – sok egyéb mellett – az „Erkel-sorozat”, vagyis Erkel Ferenc összes operájának megrendezése és színrevitele a Kolozsvári Állami Magyar Operában és a Gyulai Várszínházban. Szinte egyedülálló teljesítmény volt ez az operajátszás történetében. Kolozsvárott, a Szamos-parti téatrumban beszélgetünk az Erkel-év alkalmából:

– *Gyakran játszották annak idején Erkel operáit?*

– Az európai operajátszás újdonságaira figyelő, azt követő magas színvonalú budapesti operaéletben Erkel egész életén át jelen volt. Gyűjtő zenéje végigkísérte korát. Szabadságharcosok énekelték dalait, operáinak részletei, jelenetei, kóruszámait számtalanszor felhangzottak koncerteken, ünnepélyes alkalmakkor. Választott témáinak politikai kisugárzása is páratlan (volt). Bánk és Tiborc kettőseivel a Bach korszak elnyomása, az *István király*ban a nemzeti széthúzás ellen tiltakozott. A kiegyezés illúziójára Dózsa alakjának a felidézésével, a *Névtelen hősökben* pedig honvédsírató dalával figyelmeztetett. A politikai hitszegést a Hunyadi László és a Brankovics György tragédiájával ábrázolta. Nem véletlen tehát sem a közönség lelkesedése, sem a mindenkori hatalom és kiszolgálóinak ellenszenve. Már életében megpróbálták mellőzni, érdemeit elfelejtetni. Lényegében ma is ez a helyzet. Ám a közönség változatlanul igényli. Művei már-már misztikus erővel hatnak. Tapasztaltam: nemcsak a magyar nézőkre. Operáinknak becsületbeli, sőt hazafias kötelessége (lenne) alkotásait állandóan műsoron tartani.

– *Már első művében teljes operaszerzői fegyverzetben jelentkezett.*

– Nagyszerűen komponált: áriák, kettősök, tercettek, kóruszámok, táncbetétek..., s mindezt magyarosan. Első operája, a *Báthori Mária* (1840) Kálmán király korában játszódó fiktív romantikus történet.

– *Milyen volt a fogadtatása?*

– „Magyaros”: vagyis a magyar széthúzás jegyében állt. A közönség lelkesedett érte, a kritikusok igen is, meg nem is. Egyesek fanyalogtak: „... ügyesen szőtt bele magyar melódiákat is, de melyek itt-ott elmaradhattak volna.” „Soha nem fog a közönség vérévé válni az ilyen operazene.” Mások „teremtőerő”-ről, magával ragadó „zenezuhatag”-ról írtak. Ismét mások figyelmeztettek: „Bár itt-ott kirí a nemzeti karakter, de a magyar zene megalapításához ez még kevés.” Elismertően írt viszont róla a pesti német sajtó: „Talán egyetlen nép sem olyan

gazdag ősi dallamokban, mint a magyar, és Erkel összefogja azokat, eredeti művet teremti.”

A magyar-kontra elképesztő volt: „A nemzet nagyjait senki nem gyalázza úgy, mint a magyar opera. Ha megengednék, hogy Nagy Lajos király vagy Hunyadi kornyikáljon a színpadon, az a színház megérdemelné, hogy összeroskadjon.” A kontra-kontrája ellenben derekas munkának minősíti a művet, eredeti részletekkel. Olasz és francia hatást fedez fel benne, de uralkodónak érzi a magyaros, népi zenét, „ami igen illik a tárgyhoz”. Azok, akik értették, mennyire fontos Erkel zenéjében a nemzeti jelleg és szövegében az ellenzéki magatartás, lelkesen üdvözölték. Azok viszont, akik szintén értették, de valamilyen veszélyt sejtettek a „magyar hang” felbukkanásában, erősen hezitáltak.

– *A Báthori Máriában már hangsúlyosan jelen vannak azok a motívumok, amelyek később a Hunyadi Lászlót, a Bánk bánt – cselekményükkel és zenéjükkel – határozottan nemzetivé formálták.*

– Mégis 150 évig „kényszerpihenőn” tartották. Hisz a mű csak egy-két részletében élt folyamatosan: *Mária románca* és egy-egy kórusrész koncerteken, később rádióműsorokban. Elképzelhető, hogy a soron következő operák sikere, ahol már teljes pompájában kibontakozik az „erkeli nyelvezet”, feledtette volna el Erkel első operáját? Nem tudom. Egyebek mellett ez is közrejátszhatott benne.

– *Néhány éve a kolozsvári társulat otthon és Gyulán újra eljátszotta a Báthori Máriát. Hogy vélekedett a szakma? Hogy fogadta a közönség?*

– „...Förlélmúlja a szerző több későbbi alkotását, és megállja az összehasonlítást a korabeli olasz operákkal.” – írta róla egy kritikus.

– *Mi lett a soron következő művek sorsa?*

– A *Hunyadi László* bemutatóját (1844) nemcsak a közönség, hanem a kritikusok is szinte egybehangzó lelkesedéssel fogadták. Erkel „európai rangra emelte a magyar nemzeti operát.”- lelkesedtek a saját munkatársai. Ábrányi Kornél szemtanú szerint: „Mikor az első felvonás végén elhangzott a *Meghalt a cselszövő...*, kendők lobogtak, kalpagok lendültek a levegőbe, éljenezve követelték az ismétlést.” A szerző életében ezt a munkát közel háromszázszor játszották Budapesten. Napjainkban már túl lehet az ezredik előadáson. Berlioz lelkesedett érte, Liszt Bécsben bemutatta az opera nyitányát, amely szimfonikus remekmű. Hadd mondjam el itt azt is, hogy a kolozsvári társulat volt az első, amely külföldön is bemutatta a *teljes* operát. Ez 1860-ban történt Bukarestben, amely akkor külföldnek számított. „A legjobb európai színházak teljesítményét juttatja eszünkbe (...)” – írta

az előadásról Nicolae Filimon román író. „A zenedráma legszebb részeit az énekkar szólaltatta meg. A bukaresti közönség először hallhattott ilyen szervezett, fegyelmezett kórust a színpadon.”

– *Erkel időközben közéleti személyiséggé vált. Hívei türelmetlenül várták, követelték az újabb és újabb alkotásokat. Hogy lehet, hogy Ő mégis hosszú ideig hallgatott?...*

– Az osztrák abszolutizmus dühöngése nem kedvezett a nemzeti opera ügyének, de 17 év után a zeneköltő – robbanásszerűen – két új operával is jelentkezett. A *Bánk bán* (1861) „operairodalmunk máig utolérhetetlenül népszerű alkotása”. Benne először jelenik meg az operaszínpadon az elnyomott magyar paraszt. Zenéjének varázsa annak ellenére ismét magával ragadta a német kritikusokat, hogy a bemutató felért egy politikai demonstrációval.

A *Sarolta* (1862), üde színfolt a súlyos mondanivalókat hordozó zenedrámák között. Cselekménye közismert, már-már közhely: a falu szépe után vágyakozó álsruhas királyt sorozatosan „kicszelezi” a szerelméhez hű leány. Erkel zenéje itt is színes, fordulatos. Erkel a *Saroltával* mai napig egyedülálló magyar vígoperát alkotott, verbunkos stílusban.

– *Ritkán játszott Erkel-opera a Dózsa György. Miért?*

– Ez az opera újabb kísérlet a magyar zene elismertetésére az egyetemes operakultúrában. Erkel itt megmutatta, hogy újszerűen alkalmazott énekbeszéddel, hangszereléssel is lehet nemzeti operát írni.

– *Zárójelben jegyzem meg, hogy a zeneköltő állítólag sokáig ellenzte a Wagner művek honi bemutatását. Féltette a nemzeti vonalat?*

– Erkel állítólag azt mondta Wagnernek : ”Ne épüljön Budapesten új Bayreuth, míg nem épült fel a Magyar Opera.” Később mégis kortársa művészetének vonzásába került.

– *Térjünk vissza a parasztháború hőiséhez...*

–A kiegyezést megerősítő koronázási ünnepek esztendejében ugyancsak merész vállalkozás volt a *Dózsa György* (1867)! Részletei, hatalmas kóruszámái éltek, s ma is élnek a zenei köztudatban.

Közel másfélszáz évvel később a kolozsvári és a gyulai bemutatón a színen szétszórt díszletelemből jelenetről jelenetre épült, alakult a hatalmas Dózsa-szobor, amely csak az utolsó pillanatokban vált felismerhetővé, akkor, amikor a lángok izzón magába zárták a tüzes trónon szoborszerűen ülő Dózsát, hatalmassá növelve alakját. A székely Dózsa színpadi szobra hétszeres nagyítása a kolozsvári Vencel Árpád művének, amit a Székelykeresztúri Múzeumban őriznek.

– *A Brankovics György-nek (1874) is mostoha volt a sorsa.*

– Nem véletlenül. A mű a hitszegés, a hintapolitika következményeinek művészi ábrázolása. Az Erkel-pártiak a nagy zeneszerző munkássága csúcsteljesítményeként értékelték a művet, és ma is megegyeznek abban, hogy ezzel az operájával Erkel a magyar operajátszás egyik „legszínesebb, leggazdagabb, legértékesebb alkotását hagyta ránk örökül.” Gyulai bemutatónk (1993) – egyetlen kivétellel – „bravúros” társulati, énekesi, karmesteri, rendezői teljesítményként” értékelték a kritikusok. Az idei bicentenárium alkalmából a Kolozsvári Magyar Opera új rendezésben mutatta be.

– *Az 1848-1849-es szabadságharcnak emléket állító Névtelen hősök (1875) is a Mester ritkán színpadra kerülő művei közé tartozik. Népi-es műdalból fakadó zenéje ma is vérpezsdítő, és ha ritkán hangzik is el a rádióban, a "Kilenc óra, kilenc óra, / Eredj honvéd nyugovóra!" kóruszám megható.*

– Kassai István zongoraművész, Erkel-kutató, a zeneszerző műveinek avatott tolmácsolója „ős-operettnek” nevezi a *Névtelen hősöket*, és azt feltételezi: „Ha Erkel alkotókorszaka hosszabb lett volna, épp oly fontos szerepe lett volna a magyar operett kialakításában, mint volt a nemzeti történelmi opera megteremtésében.” A párbeszéd-szöveg laza ugyan, de a dalok zenevilágáról az az érzésünk: „néha mintha magyar népdalt hallanánk”. Interpretálásuk operahangokat, operaénekesi technikát követel. A *Névtelen hősök* operettnek sok, operának kevés. A mű 1913-ban került színpadra utoljára oroszellenes, durva szövegváltoztatásokkal. Mi nyolcvan év után mutattuk be ismét élő előadásban az 1881-es kolozsvári bemutató szöveggönyve és zenei anyaga alapján. Gyulán és székelyföldi turnénkon igazi „operett-siker” lett. Tévéfilm is készült az „ős-operettből”, akárcsak a *Bánk bánból* és az *István királyból*. Erkel igazán a színpadról hat.

– *Erkel utolsó operája, az István király (1884) a felépült Operaház megnyitására készült, felkérésre.*

–A felkérés az idős Mestert övező megbecsülésnek volt a jele. Pedig Erkel már évekkel azelőtt lemondott operaigazgatói állásáról Richter János, a nagy Wagner rajongó javára. Bár viszonyuk nem volt mindig felhőtlen, de Erkel úgy érezte, hogy már szilárdan lefektette a világvárossá alakuló Budapesten a magyar operajátszás alapjait, így aztán a karmesteri pálcát is átadta neki. Az egymással vetélkedő, vitatkozó, de egymás művészetét becsülő, fontos célok érdekében együttműködésre mindig kész művészi magatartás ritka példája ez. Az operaházból távozva, az osztrák származású Richter visszaadta a pálcát Erkel fiának, Sándornak, akiről nemzetközi pályafutása során min-

denütt azt terjesztette: „A világ legnagyobb karmestere!” Richter őrizte, ápolta magyar kötődéseit. Például ő mutatta be Manchesterben Bartók *Kossuth szimfóniáját* 1904-ben. Az Erkel-Mahler évforduló kapcsán itt jegyzem meg, hogy Erkel Sándor nyugdíjba vonulása után rövid ideig a 28 éves Gustav Mahler lett a Budapesti Magyar Opera igazgatója. Figyelemre méltó, hogy Mahler becsülte Erkel művészetét, felújította az akkor nyolcvan éves Mester három operáját: a *Bánk bánt*, a *Hunyadi Lászlót* és a *Brankovics Györgyöt*. Mahler három évig tartózkodott a magyar fővárosban. A budapesti Operából dobbantva indult karmesteri, zeneszerzői világkarrierje felé: a Metropolitan karnagya, a Philharmonic Society vezetője lett.

– *Az István király nem készült el időre, annak ellenére, hogy Gyula fia keményen bedolgozott a megírásában.*

– A nyitóünnepségen mégis Erkel volt az ünnepelt művész. Ahol Ferenc József, Ausztria császára és Magyarország királya, főhercegek, hercegnők, az osztrák miniszterelnök, a pesti kormány jelenlétében előadták a *Bánk bán* első felvonását és a *Hunyadi László* nyitányt – mindkettőt Erkel vezényelte. A *Lohengrin* első felvonását pedig fia, Erkel Sándor dirigálta. Az ünnepségsorozat folyamán még műsorra került a teljes *Bánk bán*, a *Hunyadi László*, a *Brankovics György*, és természetesen az *István király*, melynek bemutatója „Liszt Ferencet lázba hozta”. 1930-ban az Opera ismét eljátszotta a művet. Rövidített változatban húsz előadást ért meg. A nyolcvanas években színes tévéfilm is készült belőle. Operánk Erkel-sorozata ötvenhat év után visszahozta a színpadra, de másként, rövidített változatban.

– *Miért kerültek le bizonyos Erkel-operák olyan hosszú időre a repertoárról?*

– Erkel Ferenc művei a magyar történelem válságos, vészterhes helyzeteit idézik. Az éppen regnáló hatalom gyakorlói csak annyiban különböztek Erkel „hőseitől”, hogy más jelmezeket viseltek, más díszletben mozogtak: „Az ez időszertinti korviszonyok szerint a köznyugalom és rend tekinteteit sértené, nemzetiségek, társadalmi osztályok és hitfelekezetek közötti gyűlölségre, vagy az előadás alatt zajongásokra és tilos demonstrációkra adhatna alkalmat”. Ugye milyen ismerősen cseng fülünkben ma is az évszázados szöveg! (Az egyik *Brankovics György* felújítás ellen a Szerb Követség tiltakozott így.) De Erkel a közönség igényelte. Hiánya is feszültségeket okozott. A *Bánk bán* és a *Hunyadi László* újra és újra műsorra került, csakhogy lefaragták az éleit, átmosták a jeleneteit, kilúgozták a szövegeket. Hary Béla, a kolozs-

vári Erkel-sorozat karmestere és zenei dramaturgja azt állítja, hogy a mi előadásaink anyaga az „eredeti *lehető legközelebbi változata*.”

Abból gazdálkodtam magam is. A „változat-változata” rendezői kéresemre készült. Filmszerűen pergő előadásokat terveztünk. Esetleg elhagytunk jeleneteket. Előfordult, hogy megismételtünk zenei részeket, *de sem más szöveget, sem új zenét nem írtunk hozzá.*

Hihetően nemcsak politikai okok játszottak/játszanak itt közre – azokra akár büszkék is lehetnénk –, hanem szakmaiak is. A zeneköltő újra és újra feltámadó népszerűsége is kényelmetlen lehet ma is bizonyos köröknek. Ezért ők Erkel zenéjét maradinak, túlhaladottnak, mondanivalóját elavultnak minősítik. A támadások, amelyek már életében elkezdődtek, lám, máig tartanak. A szakma oldaláról érkező fitymálás, s az ennél veszélyesebb ignorálás mögött is felsejlik a politikai háttér.

– *Az évfordulón túl mi indokolta az „elfelejtett”, agyonhallgatott művek újrafelvételét?*

– Erkel kissé kolozsvári is. Tizenegy évesen szerepelt először koncerten, majd fiatal virtuóz zongoraművészként évekig városunk zenei életének jeles részvevője volt. Nem véletlenül választhatta ő pályája elején Kolozsvárt. Amikor Kolozsvárra érkezett, akkor itt már negyven éve állandó társulat létezett, fölépült a magyar nyelvterület első kőszínháza, Zenekonzervatórium működött. Erkel láthatta az első magyar nyelvű operát, Ruzitska József *Béla futása* című művét, akinek „kísérleteit magas művészi fokon fejlesztette tovább.” Életre szóló barátsága a polihisztor Brassai Sámuellel óhatatlanul alakította művészi eszményeit és politikai elveit. Az ő biztatására írta *Magyar ábránd* című zongoraművét – évekkel Liszt magyar rapszódiai előtt. Kolozsváron vette kezébe először koncerten a karmesteri pálcát, első alkalommal operaelőadást is itt vezényelt. „Ami vagyok, mindent Kolozsvárott töltött éveimnek köszönhetem. Ott tanultam a legtöbbet, ott lelkesítettek s ott kötötték szívemre a magyar zene elhanyagolt ügyét, s ott telt meg a szívem a szebbnél szebb magyar népdalok árával, melyektől nem is tudtam többé szabadulni, és nem is nyugodtam meg addig, míg csak ki nem öntöttem lelkemből mindazt, amit már akkor éreztem, hogy kiöntenem kell...” – vallotta később.

– *A szellemi és a fizikai mozgásszabadság végletes korlátozásának évtizedeiben – ez a szocializmus korszaka volt – Romániában nemzedékek nőttek fel úgy, hogy történelmünket már csak szájról-szájra terjesztve ismerhették meg.*

– Még a könyveket is elkobozták a határon. Az *István, a király* rock-opera felvételeit is üldözték. Egymást követték a házkutatások, a megfélemlítő kihallgatások... A szörnyű bezártságban sorvadó itteni magyarság a szétesés veszélyét hordozta magában. A változás után úgy éreztük, hogy Erkel (addig) kinnal-bajjal műsoron tartott, megcsonkított két operájának új rendezésű feltámasztása hasznos lehet. Az erke-li hősökkel való ilyenén találkozások táplálhatják az emberekben a megtartó hitet. Úgy gondoltuk, hogy akár egyetlen előadás is képes újraépíteni a lelkekben azt, amit a hatalom ördögi rafinériával folyamatosan rombolt, a magyar azonosságtudatot.

–*Hogy keletkezett a sorozat ötlete?*

Eleinte nem gondolkoztunk sorozatban. Ezerkilencszázkilencvenben a Kolozsvári Állami Magyar Opera szakmai kapcsolatra lépett a Gyulai Várszínházzal. Havasi István igazgató úr meghívta *Hunyadi László* előadásunkat. Ez volt operánk bemutatkozása Erkel szülővárosában, amikor is a gyulaiak képet alkothattak a társulat színvonaláról. A következő évadra a *Bánk bánt* tervezték, és az új rendezést rám bíz-ták. A bemutató után a két igazgató és Sík Ferenc, a Nemzeti Színház főrendezője, a Várszínház művészeti vezetője szövetséget kötött mondván, érdemes százötven évben legalább egyszer megpróbálkozni Erkel nyolc operájának „gyűjteményes kiadásával”, azaz színpadra vitelével. Sík Ferenc pedig mellettem kardoskodott, hogy tudniillik engem kérjenek fel ezek rendezésére. Igényes figyelme haláláig kísérte munkámat. Egy év múlva (1993-ban) újrajátszottuk a *Bánk bánt*, bemutattuk a *Brankovics Györgyöt*, 1996-ban az *István királyt*, majd a *Hunyadi László* következett. Így jöttek sorba az újabb és újabb produkciók: a *Névtelen hősök* 2000-ben, a *Báthori Mária* 2002-ben. A tizenkét éves munkát a *Dózsa György* bemutatója zárta 2004-ben. Egy-egy előadás előkészítése, a kottaanyag beszerzése (Hary Béla karmesterünk állította össze), a díszlet, a kosztümök kivitelezése néha két évig is elhúzódott. Előfordult, hogy százötven jelmezt gyártottunk le.

–*Mit mondanak ezek a százados művek a ma emberének?*

A *Bánk bán* műsorfüzetébe írtam, amikor a „forradalom” mámorába itt már belopakodott a következő évek csalódása, máig tartó zűrzavara: „Számos operát ma már megmosolyogtató története feledésre ítélt, de átmentett zenéjének időtálló fénye. Erkel zenéje ragyog, eszmeisége változatlanul időszerű: Ma, amikor megtévelyült az emberi szabadság, s magába mar az emberi erő... (Székely János *Caligula helytartója*) *Bánk*, *Petur*, *Melinda*, *Tiborc* szólamai lelkünk mélyéig hatolnak, mert még mindig „dombéroznak” körülöttünk ájtatos-kép-

mutató Gertrúdok, hatalmat őrző apparátusok fürkészhetik gondolatainkat. Lankadatlanul ügyködnek a politikai cselszövők, akik ellenálló képességük határán túlra csábítják áldozataikat, majd kaján elégtétellel szemlélik bukásukat. Mi értjük és igazán átérezzük a meggyalázott Melinda örületét, hisz még sajognak bennünk a közelmúlt tébolyító szörnyűségei. Küszöbön a végzetes veszély, de porkolábjaink nyájas arccal elállják a menekülés útját. Fegyverek ropognak körülöttünk, gyilkos dorongok sújtanak le, és saját fegyverével támadnak arra, aki leteszi azt! Tiborcok bolyonganak a végső kétségbeesés határán, és a jogos lázadás egyetlen eredménye még mindig a bilincs. De azzal legalább egymáshoz láncolnak bennünket...”

A *Brankovics György* műsorfüzetében pedig ekként kísérleteztem a válasszal: ”Sorsunkat még mindig kíséri egy tehetségtelen, gyakran kifejezetten bűnöző hajlamú vezetőgárda hatalomra törése, önzése. Tragikus következményű döntéseknek ujjongnak a tömegek – a későbbi lehetséges áldozatok.”

Anno a Temesvári Román Opera mini-fesztivált szervezett. Öt híres operát (Verdi, Puccini stb.) tűztek műsorra romániai operák előadásában. Ion Iancu igazgató felhívott: „Hallottam, hogy ismeretlen Erkel művet rendeztél. Hozzátok azt! Szerezzünk örömet a magyar nézőknek is.” Az operaház előtti téren, a forradalom napjaiban híressé vált erkély alatt egy olyan emeletes plakáttal fogadtak bennünket, amelyen ez állt: „a közönség találkozhat Szent István királlyal”. Iancu igazgató úr évekig Kolozsváron volt karmester a Román Állami Operánál, és látta nálunk a Bánkot is és a Hunyadit is. A temesvári előadáson román nézők is voltak és negyven német turista. A csoportból néhányan már látták Gyulán az előadást. Állva tapsoltak, brávóztak. A következő fesztiválra a Bánk bánt hívták Temesvárra. Mit súghatott Erkel Iancu igazgatónak?...

Esztergomban az *István király* a millenniumi ünnepségsorozat nyitóelőadása volt. Az előadás végén, a tapsrend után, elénekeltük a *Himnusz*t. A bevezető ütemek alatt a társulat addig láthatatlan tagjai is megjelentek a színpadon. Amikor befejeztük, a nézőtérben kigyúltak a fények. Indultunk az öltözőkbe. A közönség is ilyenkor szokott. De ők nem mozdultak. Nem is tapsoltak. Csak álltak mozdulatlanul. Vissza fordultunk. Feszült csendben néztük egymást. Aztán valaki a nézők közül elkezdte énekelni a *Székel Himnusz*t. Pillanatok alatt ezer torokból zengték a szomorú, mégis felemelő éneket – nekünk, az erdélyi társulatnak! Milyen paraszat lobbantott lángra Erkel az esztergomi nézők lelkében?...

Közel harminc alkalommal mutattuk be a különböző műveket ünnepi rendezvénysorozatok nyitó vagy záró előadásaként Magyarország szabadtéri színpadain, néhányszor oratórikus formában, templomokban is és a magyar operajátszás katedrálisában, a budapesti Operaházban. Ha valahol eljátszottuk valamelyik művet, oda ismét visszahívtak. Erkel zsenialitása a magyar operajátszás történetében egyedülálló teljesítményekre sarkallta a kolozsvári társulatot: a zenekar, a kórus nyolc mű szólamait tudja, Hary Béla karmester nyolc címet vezényelt színpadi előadásban, Marton Melinda nyolc opera női főszerepét énekelte el, és megírta Erkel operáiból az első román nyelvű doktori disszertációt. Molnár János öt címszerepet énekelt...

– *Kolozsváron milyen volt a közönség érdeklődése?*

– Néhány évig az Erkel bemutatóknak ünnepi hangulatuk volt. Később háromnegyed ház előtt is tartottunk bemutató előadást. Valami történt az egykor híresen igényes, színházat, operát századokon át megtartó értő kolozsvári közönséggel. Régebb a színházlátogatás szervesen hozzátartozott az emberek mindennapjaihoz, akár csak a vásárnapi templomba járás. A mélyből „titokzatos” romboló erő sejlik, és az operai közönségszervezés is egyre tehetetlenebb. Kolozsváron még mindig hatvanezer magyar él! Turnékon zsúfolt házak fogadtak. A Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta az Erkel-operák erdélyi utaztatását. Sajnos, az igazgató a pénz egy részét, tiltakozásom ellenére, más előadások futtatására használta. Az „átszivárgott” ellendrukerek lankadatlanul ügyködnek Kolozsváron is. Céljuk: fokozatosan kitörölni Erkel életművét a nemzeti köztudatból. Isten és a nemzet ellen való bűn, amit tesznek, hisz a Kodály és Bartók életmű kezdetén valahol ott csillog Erkel Ferenc. „Kár, hogy nem folytatta!” – sajnálkozott Kodály.

„A kolozsvári előadások kapcsán nem hagyható figyelmen kívül az a szerep, melyet ez a társulat betölt Romániában. A társulat feladata nem csupán jó előadások létrehozása, hanem a magyarságtudat erősítése, a nemzeti hagyományok őrzése” – jegyezte meg az egyik magyarországi lap. Dr. Bónis Ferenc Erkel-kutató, az Erkel Társaság elnöke pedig az Új Magyarországon egy Bánk bán előadás kapcsán a következőket írta: „... Még kifejezőbb, lenyűgözőbb volt a záró kép jelképisége. A láncra fűzött ’békétlen’ magyarok, ahogy bilincsbe vert kezeiket az égre emelték, tiltakozásul a súlyos igazságtalanságok ellen. Ez a jelenet, ott és azoktól az előadóktól, tragikus szépséggel és felejthetetlen erővel mélyítette el Erkel mondanivalóját.” A továbbiakban

ugyanaz a szerző kiemelte Marton Melinda „gyengéd líraiságát, kolo-ratúrájának virtuozitását Melinda szerepében.”

A Muzica Hungarica lemezkiadó CD lemezt forgalmaz: *Báthori Mária, Brankovics György, István király* – három Erkel opera: magyar, angol, német, francia, olasz, orosz, japán szövegkönyv melléklettel. A felvétel Kolozsváron készült.

– *Európa nemzeti operaszerzői meg-megjelennek a világ operaházainak repertoárjában. Erkel nem. Mi az oka annak, hogy a magyarság sorskérdései más nemzetek számára hozzáférhetetlenek?*

„Kit érdekel a magyar történelmi opera határainkon túl?” – érvelt a magyar zenei élet egyik jeles képviselője.

Kis nemzet, kis történelem, kis zene! – ugyan kit érdekel ez!? Amilyen káros ez a szemlélet, legalább annyira szívós természetű. Valahol valakik kitartóan táplálják a sanda gyűlölködést, a bűzlő „televényt”. De az Erkel operákban egyaránt benne van az egyedi és az egyetemes mondanivaló lehetősége. A „kicsi nemzet” zenéje Liszt, Brahms, Berlioz, Kodály, Bartók révén világhírű, vonzó és népszerű. Fűzzük hozzá merészen Kálmán és Lehár munkásságát is, akik magyar vért ömlesztettek a bécsi operettbe.

Plácido Domingo egyik budapesti koncertjén elénekelte a Bánkból a *Hazám-hazám* áriát – magyarul. A világhírű tenorista akkor a Washingtoni Operaház igazgatója volt, és azt tervezte, hogy évadonként másorra tűz egy-egy európai nemzeti operát. Csábította Bánk szerepe. Felvillant a nagy lehetőség. Aztán... nem történt semmi.

A Duna tévé 12+1 részes, egyenként negyven perces sorozatot készített *Kolozsvári operamesék* címmel. A műsorba csak néhány percre fért bele Erkel...

Az *István király* bemutatója után néhány nappal a Kulturális Örökség Minisztériumának akkori minisztere Kolozsvárra látogatott. Érdeklődésünkre, hogy melyik előadásunkat óhajtaná megtekinteni, Strauss operát választott. Nem érdekelte a kolozsvári közönség „találkozása István királlyal”... Ha megszólalna a kultúrdiplomácia lelkiismerete, évszázados adósságot törleszthetnének.

Egy alkalommal egy román lap kritikusa azt kérdezte tőlem: – Nevezhetem cikkemben Erkelt a magyarok Verdijének? – Megtisztelő – válaszoltam, és arra gondoltam: De mennyire másként hangzana, ha egész Európa Erkeljének nevezhetnének...

Kapu, 2010/11-12.

A HŰSÉG JEGYÉBEN

– BESZÉLGETÉS MARTON MELINDÁVAL –

Nagy érdeklődéssel forgattam Dehel Gábor kolozsvári színész, rendező beszélgetőkönyvét Marton Melindával, a Kolozsvári Magyar Opera kiváló magánénekesnőjével rendkívüli művészi teljesítményeiről, példaadó patriotizmusáról. (Marton Melinda, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.) Igen, patriotizmusáról. Mert Erdélyben, szerencsére, a hazafiság fogalmát nem járatták le, nem üresítették ki annyira, mint az anyaországban. Hadd álljon itt hát egyféle emlékeztetőül és figyelmeztetésként azoknak, akik, önhittségükben, felelőtlenül fittyet hánynak saját hagyományaink, történelmi értékeink ápolására, továbbvitelére. Holott tudniuk kellene, hogy ebben a mindent egynemű szűrkévé foncsorozó globalizálódó világban csak azok a népek, nemzetek, közösségek maradhatnak fenn, akik tiszteletben tartják és ápolják saját történelmüket, múltjukat, az eleink által ránk hagyományozott hiteles értékeket, beépítve azokat a nemzet közösségének érzelm- és tudatvilágába, mai és jövőbeni életébe.

Ilyenszerű gondolatok ösztönöztek erre a közelmúlttal ütköztető beszélgetésre a Magyar Rádió budapesti épületében, ahol a művésznő – kihasználva a media kínálta lehetőségeket – énekművészetet oktat:

Marton Melinda a Kolozsvári Magyar Opera szoprán énekesnője eddigi pályáján 28 operában játszotta a női főszerepet: Mozart, Verdi, Donizetti, Puccini, Erkel Ferenc...sorolhatnám az alkotókat. Ezt az igen gazdag repertoárt tette még teljesebbé 26 primadonna szerep híres, népszerű operettekben. Sok operaénekesnek már fele is elegendő volt a nemzetközi karrierhez:

– *Gyakori a két műfaj ilyenszerű találkozása egy szoprán repertoárjában?*

– Inkább ritka, mint gyakori, mert nagyon megterhelő, és érthető módon mindenki kiméli, védi hangi adottságait. De nálunk Kolozsváron előfordul, sőt már-már hagyomány. Én ezt a sajátos körülményeink teremtette helyzetet a sors ajándékaként fogadom el. Sok kihívást, fárasztó gyakorlást jelent és állandó készenlétre kényszerít a sokszínű feladatok elé állító sajátos helyzet. Operánk csak ilyen muszáj-herku-

lesi vállalatok mellett tudja meg- és fenntartani gazdag repertoárját, melyen több mint negyven cím – opera, operett, daljáték, balettelőadás – szerepel.

Én pályám első szakaszában álmodni sem mertem külföldi fellépésekről, hisz a határok mondhatni hermetikusan le voltak zárva. Nem ábrándoztam, inkább dolgoztam, így védve testi-lelki épségemet.

– Azt olvasom könyvbeli vallomásában, hogy azért kitartóan próbálkozott kitörni abból a szigorúan zárt világból. És néha sikerült is. Utalok ezzel azokra a nemzetközi énekversenyekre, amelyeken részt vett, és gyakran díjakat is szerzett a vasfüggönyön túli Hollandiában, Görögországban, Ausztriában, Olaszországban..., igen erős mezőnyben.

– Az álságos kirakatpolitikának rám nézve előnyös következménye volt. Országos elsőként végeztem a Zeneakadémia énekszakát. Diákként minden évben országos versenyeken vettem részt, ahol mindig pódiumra kerültem. A hivatal besorolt a fiatal énekesek országos elit-jébe. A kommunista hatalomnak szüksége volt a nemzetközi hírverésre, ezért engedtek el ezekre a versenyekre. A mezőny, amelyben minden hangfaj képviselve volt, fantasztikus volt. Előfordult, hogy közel hatvan – a világ minden részéből összesereglett – szoprán versengett. Szinte minden alkalommal helyezést értem el. Ezért az illetékesek otthon megdicsérték, de azokra a koncertsorozatokra már nem engedtek ki, amelyekre a verseny legjobbjait szerződtették és bemutatták a közönségnek és a szakmának Európa nagyvárosaiban vagy Japánban, illetve Dél-Koreában. Nem engedtek el vendégszerepelni Magyarországra és Bécsbe sem. Igaz, megtehettem volna hogy disszidálok, de mindig hazatértem, mert már zeneóvodás koromban elhatároztam, hogy annak az intézménynek leszek hasznos tagja, ahol édesapám is énekel. Amelynek később, amikor gyermekkori álmom teljesült, örök hűséget fogadtam.

– Jól ismerem azokat a zord időket, amikor már csak a színházban, az operában, a templomokban meg az erősen gyérülő anyanyelvű iskolákban hallhattunk magyar szót. Csodáltuk a művészeket kitartásukért, küzdelmeikért, amiket a közönség érdekében naponta vívtak. Rengeteget tájoltak akkoriban a művészek a környék magyarlakta falvaiban, ahol a kulturházak öltözőjében befagyott a víz az ott felejtett pohárban, a nézőtéren bundában ültek a nézők. De a színpadon “tombolt” a nyár, és lenge öltözékben, jókedvvel pergett az operett vagy hömpölygött az operaelőadás.

Aztán több órás zötykölődés a hideg autóbuszon, otthon a fűtetetlen lakás, áramszünet, az élelmiszer-fejadagok kiváltásának gondja várta az énekest. De másnap este a kolozsvári színpadon ezeknek a gondoknak nyomát se láttuk a többnyire zsúfolt nézőtérről....

–Én inkább arra a közönségre emlékezem, amely a legnehezebb években szinte tüntetően töltötte meg estéről-estére a nézőteret, pedig általában gyalog kellett hazamenniük a kivilágítatlan utcákon. A véget nem érő nyíltszíni tapsokra, a színpadra hulló szerény ibolya- és pompás rózsacsokrokra... És az átadott csokrokba rejtett élelmiszerekre (szalámi, kolbász...). Az évadonként többször ismétlődő, hetekig tartó székelyföldi, partiumi, bánsági turnékra, arra, hogy milyen büszke voltam magamra, amikor sikerült helytállnom a kihíváson, hisz a Marica grófnőt, a markáns drámai hangvétellű operett szerepét énekeltem felváltva a Lammermoori Luciával, amely az operairodalom egyik elit-koloratúr szerepe. Ez csak egy példa a sok közül, de jó lehetőség arra, hogy az énekes végigjárja a hangkarbantartás magasiskolájának fokozatait. A hálás tekintetek csillogását, a kézfogások melegét őrzöm emlékeimben. Azt a szeretetet, amivel mindenütt igyekeztek elhalmozni. Olyankor érzi igazán az ember, hogy hasznos és pótolhatatlan munkát végez. Hogyne tértem volna vissza a világ bármely tájáról abba a közösségbe, ahol “éhe a szónak, éhe a szépnek”, a zene volt tán a legnagyobb hiánycikk. Sajnos, ezek a turnék szinte eltűntek operánk életéből, ma már csak néhány napra utaztatunk egy vagy két előadást, kétevente egyszer. Akkor a Kolozsvári Állami Magyar Opera a magyarlakta területek operája is volt, manapság mondhatni csak Kolozsvaré. Mert nagyon nehéz előteremteni a turné költségeit: több mint száz ember utaztatása, a díszlet szállítása, szállás, napidíj... Pedig az igény is és a lelkesedés is óriási.

Akkor is mindig visszatértem, amikor a rendszer bukása után megnyíltak a határok. Amikor Erkel, Verdi, Donizetti operákban léphettem fel a budapesti Operaházban, mint állandó vendég. Hazatértem az USA-ból, Kanadából is, ahová többször is visszahívtak primadonnaként, Olaszországból is, ahol több mint negyvenszer játszottam a Víg özvegyet, majd a Csárdáskirálynőt és végül Magyarországról is, ahol operett szerepek mellett a Kolozsvári Magyar Opera Erkel-sorozatának női-főszerepeit játszhattam Gyula, Esztergom, Nyiregyháza, Zsámbék nyári-színpadain. Nekem szülőföldemen a helyem, a dolgom. Várnak szüleim, a nézők, akik szeretnek, a szerepeim, a tanítványaim, akiknek át kell adnom a stafétát a hivatástudatnak már-már küldetéstudattá nemesedett feladataival úgy, ahogy nekem adták át

egykori nagyszerű kollégáim. Én itt, szülőföldemen érzem igazán hasznosnak magam... “Átkozottul hűséges természeted van...” – mondta évekkel ezelőtt valaki. Nem dicséretnek szánta...

– Említette a Kolozsvári Magyar Opera Erkel-sorozatát. Dehel Gábor, a sorozat rendezője erről az interneten egyebek közt ezt írta: *Feltételezem, hogy a közönség, a szakma és a “világ” kíváncsi arra, hogyan játsza a Kolozsvári Magyar Opera (a világ egyetlen kisebbségi operája – szerk.) a nagysikerű “sláger-operákat”, de azt is gondolom, hogy még ennél is nagyobb érdeklődést vált ki belőlük az, hogy miként próbáljuk gazdagítani sajátosságunkkal az egyetemes operajátszás kincsesládáját; mit mondunk, mit üzenünk magunkról a világnak. Természetes, hogy az ezen a történelmi tájon élő – annyi történelmi konvulziót túlélt – alkotóközösség művészi célkitűzései, taktikája, stratégiája sok tekintetben különbözik más operákétól, beleértve az anyaországi intézményeket is. Úgy gondolom, hasonló okokból született a Kolozsvári Magyar Opera Erkel-sorozata is, a nagy zeneszerző minden felkutatható, valamikor játszott operájának bemutatása. Ez minden kétséget kizáróan példa nélküli vállalkozás. Mit jelentettek azok a főszerepek, melyek eljátszásával Ön egyedülálló rekord birtokosává vált a magyar operajátszás történetében?*

– Ez valóban “rekord”, de nem azért, mert erre más énekesnő nem lett volna képes, hanem, mert így alakultak a lehetőségek, és én vállaltam a sok munkát jelentő nagyon megterhelő szerepeket, amikor a Kolozsvári Magyar Opera a Gyulai Várszínházzal elhatározták, hogy bemutatják a magyar történelmi opera létrehozójának egész életművét Gyulán, Erkel szülővárosában, illetve Kolozsváron, ahol a nagy zeneszerző művei a mai napig is szerepelnek a nagyrepertoáron. Erkel szerepeimet eddigi pályám legfontosabb feladat-sorozatának tartom. Tizenhárom évnyi munka van benne. A több mint hetven sajtóértékelés és a közönség reagálásának tükrében úgy tűnik, mi több, kiderült, hogy nemcsak azok az Erkel operák játszhatók, melyeket az átlagnéző ismer. Például a Báthori Máriát, Erkel első operáját közel 150 éve nem játszották, pedig a zeneszerző itt már teljes operaszerzői fegyverzettel jelentkezett. Azt is leírták a műről, hogy sok tekintetben jobb, mint az ismert Erkel-operák. Arról pedig, hogy ezekbe a zenés drámákba, hogy sikerült beleszólni helyenként erdélyi létünk tapasztalatait, leginkább a rendező tudna beszélni. Az Erkel-művek női főszerepei és általában az Erkel-szerepek a nehéz feladatok kategóriájába tartoznak. Ezek nem “bőröndös” szerepek, azaz nem lehet “utaztatni” az előadásokat. A beljük fektetett munkát csak a magyar nyelvterületen lehet kamatoztat-

ni. Ezzel szemben például a Traviata vagy Tosca betanulásával az énekesnő bárhol a világon felléphet. Csak menedzselés és színvonal kérdése. Mi, a sorozat résztvevői – voltak olyanok, akik különböző kifogásokkal visszadták a szerepeket – csak Erdélyben és Magyarországon tarthattunk előadásokat. Ugyanakkor ezek a fellépések felejthetetlen élményt jelentettek. Temesvár főterén, a forradalom óta híres operaházi erkély alatt hatméteres plakát fogadott bennünket ékes magyar nyelven: “István király”! Ilyesmi Kolozsváron ma is elképzelhetetlen. Ezt az előadást Esztergomban, István király egykori palotája mellett is hosszas ünnepléssel fogadta a közönség. A végén elénekelték a Székely-himnuszt. Ők – nekünk. Erkel szelleme a mai napig is hat. Ahol még szunnyad a mélyben az identitástudat szikrája, menten lánggra lobbantja. Akadtak olyanok is persze, akik bár nem tapsoltak a sorozatnak, az előadások színvonala ellen mégsem sziszeghettek, mert a szakkritikák szinte kivétel nélkül elismerően nyilatkoztak róla. Sokat lehetne erről beszélni. Értelmes, hasznos munkát végeztünk...

– *Doktori dolgozatát az Erkel-operák női főszerepeinek zenei, énektechnikai, valamint a színészi lehetőségek elemzéséből írta. Disszertációját a Kolozsvári Zeneakadémián védte meg, “Summa cum laudae”. A Kolozsvári Zeneakadémia annak az Akadémiának az utódintézménye, amelynek disztermében a fiatal Erkel 1828-1834 között Magyarországon egyik legjelesebb zongoraművészeként, állandó jelleggel koncerteket tartott. Miért írta és védte meg román nyelven a dolgozatát? Nem jelentett ez nyelvi nehézséget, többletmunkát? Nem írhatta volna magyarul?*

– Írhattam volna magyarul is... Én Kolozsváron, abban a városban akartam doktorálni, ahol 217 éve él az állandó magyar színjátszás; ahol először mutattak be magyar nyelven operát; ahol zenei tanulmányaimat végeztem. Abban a városban, amelynek Magyar Operájában dolgozom, Zeneakadémiáján tanítok, ahol bár hivatalosan nincs magyar nyelvű oktatás, senki sem kifogásolja, hogy diákjaimat anyanyelvükön (románul, magyarul) oktassam.

Disszertációmát én akartam román nyelven írni, azon egyszerű oknál fogva, mert jóllehet a magyar nyelvű Erkel-irodalom rendkívül gazdag, román nyelven alig található róla valami. Arra gondoltam, hogy így a magam módján hozzájárulhatok Erkel hihetetlenül gazdag, sokoldalú tevékenységének a népszerűsítéséhez. Eleve az átlagosnál terjedelmesebbre terveztem a dolgozatot, hogy az operaszerző mellett bemutathassam Erkelt, a zongoraművészt, a karmestert, dalok és hangszeres zongoraművek, –átíratok, kórusművek szerzőjét, az Operaház

építésének kezdeményezőjét, a Filharmóniai Társaság, a Zeneakadémia létrehozóját (ez utóbbiban kitartó társa volt Liszt Ferenc), de Erkelt, a nemzetközi híré sakkozót is, akinek játszmáit a külföldi szaklapok is közölték... Ilyen módon indokoltan írhattam arról a szenzációsan gazdag, sokszínű európai színvonalú zenei életről is, amely az akkori Budapesten pezsgett. A bukaresti Zeneakadémia egyik professzora azt írta, hogy sikeres kísérletet tettem azért, hogy betöltsék **“egy hatalmas és sajnálatos űrt, amely Erkel Ferenc munkásságáról a román muzikológiában tátong.”** A doktori bizottság tagjai is hasonló véleményeket hangoztattak. Ajánlatot is kaptam két román nyelvű könyv megírására Erkel operáiról, zenei stílusáról, koráról és tevékenységéről. Úgy döntöttem, vállalom az ezzel járó többletmunkát, tartozom ennyivel zenetörténetünk egyik óriásának és a magyar operajátszásnak.

Kapu, 2009/3.

ZORD IDŐK TANÚJA

– BESZÉLGETÉS SZABÓ CSABÁVAL –

Egy életmű értékét nyilván nem az szabja meg, hogy töretlen (volt) – e az az alkotói pályáiv vagy sem, hisz a durva erőszak okozta traumák könnyen ketté törhetik a legszebb ígéreteket is.

Szabó Csaba zeneszerzőnek, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola docensének kálváriája jól példázza, milyen védtelen a mégoly tehetséges ember is a durva önkénnyel szemben:

– *Amióta Magyarországon él, nem írt le egyetlenegy hangjegyet se?*

– Azért valamicskét mégis. Részben átírtam a Requiem egy kislányért című munkámat, amit itt, Szombathelyen mutattak be először Magyarországon. Ezenkívül még egy-két apró kompozícióra is tellett.

Marosvásárhelyről történő áttelepülésem kálváriája 1986-ban kezdődött, házkutatásokkal, állandó rendőri megfigyeléssel. A Ceausescu-diktatúra bevált eszköze volt: üsd a gyermeket, hadd fájjon a szülőnek. A nagyobbik fiamat, aki országos elsőként végzett a gordonka szakon, Iasiba (Jászvásár – szerk.), Moldvába helyezték, ahol, míg ott tartózkodott, se fizetést, se szállást, se kosztot nem kapott. Vendéglőben étkezett és szállodában lakott. Így hát nekem, a szülőnek kellett fizetnem a Iasi-i filharmonia gordonkását. Ezt néhány hónapig bírtam zsebbel, aztán valahogy átkerült a szatmári filharmonikusokhoz, ahol szintén nem volt hol laknia, végül visszahoztam Marosvásárhelyre. Ott is hónapszámra késett a fizetés. Működési területe lényegében Marosvásárhelyre korlátozódott, mert ha máshol koncertezett, azt csak román karmesterrel engedélyezték.

Apropó Kolozsvár: a Zeneművészeti Főiskola akkori rektora, Pop Rodica tanárnő minden tőle telhetőt elkövetett, hogy Péter fiamat az ottani filharmoniahoz szerződtesse, de igyekezete kudarcba fulladt, mivel felsőbb utasításra a kolozsvári filharmonianál magyar művész nem alkalmazhattak.

A kisebbik fiamat, aki hegedű szakra készült, miután Kolozsvárt a felvételi vizsgán visszautasították, bányamunkára akarták elvinni. A milicista hetente járt nálunk különböző fenyegetésekkel.

Nagyon nehezen sikerült útlevelet szereznem neki, és az édesanyja áthozta Magyarországra. Akkor már a kezemben volt a rektor úr meg-

hívása. Mind a két fiamat hívták továbbtanulni Budapestre. Igen ám, de a magyar hatóságok azt mondták, a román szervek engedélye nélkül nem iratkozhatnak be a Zeneakadémiára.

– *A lehetetlent kérték...*

– Akkor azon kezdtünk töprengni, ne szöktessük-e ki őket Amerikába, ahol Sebők György tanár úr nagylelkű támogatásával beiratkozhattak volna arra a főiskolára, ahol a professzor úr tanít(ott). Mégis úgy döntöttünk, nincs jogunk készakarva szétszakítani a családot, és az áttelepülést választottuk.

– *Óriási dilemmának a végére kellett pontot tenni.*

– Ez maga volt a pokol. Mihelyt feliratkoztunk az áttelepülésre – mint minden hasonló sorsú tanárembert –, nyomban eltávolítottak az állásomból, a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészet Főiskoláról, ahol 23 évig tanítottam. Így aztán reggeltől estig dolgozhattam azon a csángó-magyar népdalgyűjteményen, amit még Seres András sepsiszentgyörgyi néprajzos kezdett el gyűjteni. Később magam egészítettem ki, jegyeztem le és hoztam kiadásra kész állapotba. Több mint 10.000 sort tartalmaz. Mivel a lejegyzés fonématis, csak a szedés több mint 800.000 forintba került.

– *Viszont az eszmei értéke felbecsülhetetlen. A 800.000 forint bagatell ahhoz képest, milyen nemzeti-művelődési értéket mentettek meg az utolsó órában.*

– A kötet az 1972 és 1988 között gyűjtött anyagot tartalmazza, sőt az appendixben 89-es és 90-es adatok is szerepelnek, kezdve a neves napokkal, népszokásokkal, el egészen a régi, új és vegyes stílusú népdalokig, hangszeres zenéig és egyházi népénekekig igyekeztünk átfogó képet adni a csángó-magyar zenekultúráról. Ezekből az évekből nagyon kevés lejegyzett anyag látott napvilágot. Persze partizán munkával többen is gyűjtöttek, de ezek, tudomásom szerint, egy-két napos nem-csoportos gyűjtések voltak, mert mihelyt a hatóságok tudomást szereztek róla, hogy a csángók közt jár valaki, azon nyomban kitétek a szűrét, és örülhetett, ha megúsza verés nélkül.

– *Azt hihetnénk, hogy a zene körül inkább csend volt, mint a kultúrának a politikához/politikumhoz közelebb eső területein.*

– A zene mindenkor erősen kötődött a politikumhoz, akár tudatos volt ez az alkotók részéről, akár nem. Magam erős politikai érdeklődésű vagyok.

A hetvenes évek elején rövid ideig tartó „nyitás” volt Romániában, amikor is megcsillant a remény, hogy újraszervezhetjük az évtizedek alatt tönkretett magyar zenei intézmények egyikét másikat Erdélyben.

Mi a nyárádmenti kórusmozgalmat szeretttük volna ismét feléleszteni. Hat-hét találkozót tartottunk, aztán szétverték az egészet. (Örömmel olvastam a marosvásárhelyi napilapban, hogy a diktatúra után a találkozókat újra megszervezték.)

Ugyancsak ekkor fogalmaztuk meg a zenei anyanyelv oktatásának szükségességét a zeneművészeti főiskolán. Hisz akkoriban a népzene is román nyelven kellett tanítani, a magyar oktató a magyar hallgatónak magyar népzenet csak annyit taníthatott, amennyit sikerült belopnia a tananyagba. (Ha nem félt a feljelentéstől.) Nos, én részt vállaltam ebből a munkából. A Művelődés folyóirat – később megszüntették – szerkesztőbizottságának tagjaként megszerveztük a Művelődés zenebarátainak a találkozóját, ami valójában a magyar énektanárok továbbképzésének a fedőneve volt.

A nyolcvanas években már napirenden volt, hogy a zeneszerzőket Ceausescu dicsőítésére kéri fel. Én is számos felkérést kaptam, hol busás honoráriumot ígértek, hol meg fenyegetőztek. Ceausescukantátát kértek tőlem. Miután a legkülönbözőbb indokokkal elutasítottam a „megtisztelést”, és megírtam a Requiem egy kislányért című munkámat, egy évig kellett kilincselnem a különböző fórumoknál, míg végül megengedték, hogy Kantáta címmel bemutassam magyarul.

– *Megtalálta nyugalmaát Szombathelyen?*

– Bár szeretettel fogadtak, és mind a főiskolán, mind a helyi szervezetek mindent megtettek, hogy otthonra találjak, lelki egyensúlyomat még nem nyertem vissza. Rengeteg gonddal járt a beilleszkedés. Nagy öröömömre szolgál, hogy nemrég Budapesten tagjává választottak a Magyar Zeneszerzők Egyesületének. Kezdem érezni, nagyon itt az ideje, hogy asztalhoz üljek, és írjam tovább a hangjegyeimet.

Szeretném, ha a pápa látogatásáig megjelenhetne említett gyűjteményünk, hogy ezzel is felhívjuk őszentsége figyelmét a moldvai katolikus csángó-magyarok sorsára.

– *Hogy érzi, a csángó-magyarok magyarságtudata különbözik az anyaországiakétól?*

– Részben több, részben kevesebb emennél. Azokkal értek egyet, akik szerint sok anyaországi magyar magyarságtudata homályosabb, mint a kinti magyaroké. Ismertem olyan csángókat, akikben erőteljesebb magyarságtudat élt. Persze nagyon sok olyant is, akik félelmükben nem vállalták magyarságukat. Nem ok nélkül...

Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem írta a XVIII. század elején: „... törököt, szkitát, zsidót megölni, kifosztani nem bűn...” (Dimitrie Cantenir: Moldva leírása, Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1973.) Egy

olyan országban, ahol a fejedelem vallott így népéről, könnyű elképzelni, hogy az idegengyűlölet még századok múlva sem veszett ki.

– *Mivelhogy a csángó-magyarok nem anyanyelvükön művelték/művelhetik vallásukat, hitéletükben és zenéjükben is megőriztek számos archaikus elemet. Be lehet-e építeni ezeket a XX. század-végi zenei művekbe?*

– A XX. század épp ezzel kezdődött, ha Sztravinszkij (Tavaszi áldozat, Képek a pogány Oroszországból) című darabjának 1913-as bemutatásától számítjuk a századot, mely műalkotás azzal hozott újat, hogy a zseniális orosz zeneszerző az archaikus orosz melodikát használta fel zenéjében.

– *Milyen alkotói terv foglalkoztatja?*

– A debreceni kantus felkért egy orgonakiséretes kórusmű megírására. Szeretnék továbbá gordonkaversenyt írni. A Magyar Rádiónál több darabom vár felvételre... Úgy érzem, kezdek túljutni a válságon.

– *Élete nagy részében az erdélyi magyar kultúra közegében élt. Szándékában áll-e műveibe beépíteni ennek a magyar, de mégis csak sajátos színezetű magyar kultúrának az elemeit?*

– Nem tudnék kibújni a bőrrömből, vállalom az erdélyi magyar művelődés örökségét, és természetesen igyekszem terjeszteni is.

– *Érzek valamiféle missziószerűséget abban, hogy igenis terjeszteni kell a határon túli magyar kultúrát az anyaországiak között, hisz a fiatalabb nemzedékbeliek vajmi keveset vagy semmit nem tudnak róla.*

– Igen szomorú tapasztalataim vannak. Talán említettem, hogy a főiskolán népzenét tanítok, amibe beletartozik a településtörténet is. A hallgatók közül viszonylag kevesen tudják, hol van Csallóköz vagy Kézdivásárhely. A kuruc költészetről, énekekről beszélve, elkerülhetetlen a Rákóczi-féle szabadságharcról szólni, de azt csak kevesen tudják, hol van Szatmár, és mikor volt a szatmári béke. Kivétel nélkül minden évfolyamon magyaráznom kell, hol van a Bánság. Ha Zilah neve szóba jön, megkérdezik, ugye, tanár úr, ez egy román város, román helységnév. Hát kérem, Ady városát nem ismerni!?... Ezeket az ismereteket csak kitartó munkával lehet megszerettetni.

– *A határon kívül élő magyar fiatalok – sajátos helyzetükből adódóan – valósággal csüggték az anyaországon. Minden mélyen és őszintén érdekelte őket, ami magyar...*

– Ezt határozottan megerősíthetem. De ezt igazán csak mi érthetjük meg és érezhetjük át, akik onnan jöttünk.

HÍD, MELY NÉPEKET KÖT ÖSSZE

– BESZÉLGETÉS LÁSZLÓ FERENCCEL –

László Ferenc zenetörténész, kutató, zenei szakíró Kolozsvárt él. Ott végzett a „Gheorghe Dima” Zeneművészeti Főiskolán, Jagamas János népzene-kutató és Jodál Gábor zeneszerző tanítványaként. Bukarestben a George Enescu Zeneművészeti Főiskolán tanít, tanszékvezető egyetemi tanár. Számos zenetörténeti könyv és tanulmány szerzője. 1989 decemberétől a Kolozsvári Magyar Zenetársaság vezetője, a fiatal zenebarátokat tömörítő párizsi Jeunesses Musicales világszervezet romániai társaságának – Junimea Musicala din Romania – elnöke, az Enescu Társaság alapító tagja.

Kolozsvári lakásán beszélgetünk:

– *Ön a bartóki és kodályi hagyaték legjobb erdélyi ismerője. Kutatói tevékenységének ez képezi legfőbb területét. A még ismeretlen tények feltárása, a különböző kapcsolatok kimutatása a románság és a magyarság számára egyaránt jelentőséggel bír, és messze túlmutat a „kölsönös jobb megismerés” bevett formuláján...*

– Bartók hazai hagyatékával sokszorosan többet foglalkoztam, mint a Kodályéval. Harmadikként pedig Enescu nevét is szeretném megemlíteni, hisz az ő élete és művei, közelebbről az ő Bartókhoz és Kodályhoz fűződő emberi kapcsolatai is zenetörténeti érdeklődésem középpontjában állnak. A közelebbi múltban mintegy másfél évig Liszt Ferenc volt számomra a legégetőbben aktuális zeneszerző, akinek egy bő életrajzi epizódja és alkotásának egy bizonyos része a magyar és a román zenetörténeti kutatás közös tárgya. Öröm volt tapasztalnom, hogy bár Liszt jellegzetesen múlt századi romantikus alkotó volt, bizonyos vonatkozásokban előlegezte azt, amit Bartóknál látunk a legrégebben, és amit Kodály és Enescu életében és művében is kimutathatunk: a kölcsönhatás és a kölcsönös megbecsülés gondolatát.

– *Az a bizonyos híd-szerep, melyről a nemzetiségek kapcsán a politikusok az utóbbi években mind többet és egyre nyíltabban beszélnek, igazolódni látszik. Ön ebben a tekintetben megelőzte a politikusokat, hisz évtizedek óta épp ennek a hídnak az építésén és megszilárdításán fáradozik, amikor azt kutatja, hogy Bartóknak és Kodálynak milyen*

kapcsolatai voltak egy olyan zeneszerzővel, mint Enescu vagy egy olyan zenetudóssal, mint Brailoiu.

– Ennek a kutatásnak elég nagy részét teszi ki az, amit nyomolvasásnak nevezhetünk. Különösen Bartókkal kapcsolatban sikerült több olyan dokumentumot közölnöm, amelyek bizony nem közömbösek az összkép szempontjából sem. Lappanghatnak még jelentékenyebb tárgyi bizonyítékok, akár Liszt 1846-1847-es romániai koncertútjával kapcsolatban is, nem beszélve arról, hogy hány közvetett idevágó dokumentumra – kortársi tanúságtételre – lelhet még a kitartó zenetörténész.

Ami azt a bizonyos híd szerepet illeti, e tekintetben természetesen Bartók élete és műve a leghálásabb zenekutatói téma. A „bartóki modell” messze túlmutat zenéje immanenciáján, a népzene kutatás és a zenetörténet tényein: létünk sarkalatos kérdéseire ad választ. És nem is csak a más ajkúakkal és más fajúakkal, hanem a világmindenséggel való együttélésünk kérdéseire is.

– Ama híd építgetésében csak a kimagasló alkotóegyéniségek játszanak számottevő, mi több, meghatározó szerepet, vagy pedig benne magában is vannak olyan erők, amelyek hatékonyan működhetnek?

– Percig sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy e híd legfontosabb tartópillérei – Bartók világméretű példaadásán, Kodály, Liszt vagy Enescu magatartásán túl – mégiscsak a két nép zenéje. Sehol sem virágozik olyan tobzódó gazdagságban mind a magyar, mind a román népzene, mint épp Erdélyben, ahol a két nemzet elég nagy területen keveredve él. A két nemzet közös népzene kincse olyan egyetemes művészi érték, melynek tudományos feldolgozásával nemzedékeknek kell még foglalkozniuk.

– Ön nemcsak ismert és elismert kutató, hanem pedagógus is. Szeretném, ha kifejtene véleményét a magyar zenei szakemberképzés terén uralkodó erdélyi állapotokról.

– Ami a zenei szakemberképzést illeti, ezt a kérdést a régi rezsim aránylag egyszerűen és áttekinthetően igyekezett „megoldani”. Ahogy a teológiára is mindig sokkal kevesebb jelöltet vettek föl, mint ahány papra az egyházaknak szükségük volt, épp úgy vigyáztak arra is, hogy lényegesen kevesebb zenei szakembert képezzenek ki, mint ahányat a zenei élet igényelt. A beiskolázási számnak ez a fokozatos és állandó csökkentése odavezetett, hogyha nem áll be a 89-es decemberi fordulat, öt-hat éven belül a még működő zenei intézményeknek legalább a felét be lehetett volna zárni. Pillanatnyilag nincs zenekar az országban, amely ne küzdene káderhiánnyal, nincs operaház, amelynek ne volná-

nak üres, elfoglalásra váró állásai, nem is beszélve arról, hogy a hajdani 22 zeneiskola közül ma mindössze öt tengődik. Megszüntették a pedagógiai főiskolákat, tehát a zenetanár-képzőket is, melyek olyan városokban működtek, ahol nincsen zeneművészeti főiskola. Szeretnénk megháromszorozni a beiskolázási számot. És nagy elégtételünkre máris jelentkezett két olyan város, ahol további főiskolákat akarnak létesíteni.

– *Melyek ezek a városok?*

– Brassó és Temesvár. Temesváron a polgári rezsimben nagyon eredményes városi konzervatórium működött. Brassóban pedig az egyetemnek volt egy kiváló zenetanárképző kara. Ezt igyekeznek most a kollégák újraindítani. Én nagyon remélem, hogy az öt zenei líceum – Bukarest, Kolozsvár, Temesvár, Iasi (Jászvásár), Craiova – köre is tovább fog bővülni, hisz hajdan Szatmáron, Nagybányán, Nagyváradon és Aradon és szinte minden nagyobb városban, ahol magasabb szakmai szintű zenei élet folyik, volt egy-egy olyan zenei középiskola, amely fölthajtotta a megye zenei tehetségeit, fölnevelte és a főiskola felé irányította őket. A hiányok olyan nagyok, hogy tíz-tizenkét év múlva fogunk ismét normális helyzetbe jutni.

– *Amit eddig felvázolt, az jószerével országos helyzetkép. Mi a helyzet a magyar zenetanár-képzés terén?*

– Nemzetiségi vonatkozásban a zeneoktatás módszeres leépítése még „sikeresebb” volt, mint országos viszonylatban. Ez a kérdés szerintem közelebbről nem fog megoldódni, hisz a zenetanár-igény olyan nagy, hogy tíz, tizenkét esztendő múlva lesz ismét zenetanár minden olyan magyar iskolában, ahol zenei élet lehetne, ahol nemcsak zenetanításnak, hanem zenei körnek, kórusnak, zenehallgatásnak is lennie kellene. Ha a dolgok úgy történnek, ahogy én szeretném, az újraalakuló Bolyai Tudományegyetemnek lenne egy zenetanár-képző kara, amely nagy számban képezné ki azokat a tanerőket, akik a romániai magyar középiskolai zeneoktatást meg tudják újítani.

– *Múlt nyáron a kolozsvári Állami Magyar Opera igazgatójától arról értesültem, hogy ez az erdélyi magyarság számára olyan fontos zenei intézmény, mint az opera, még legalább öt évig nem fog kapni egyetlen énekest sem, mert a kolozsvári Zeneakadémián nem folyik magyar nyelvű énekes képzés...*

– Az igaz, hogy kifejezetten magyar nyelvű énekes-képzés nincsen, a kolozsvári Zeneművészeti Főiskola azonban kitűnő magyar énekeseket is bocsátott ki az utóbbi években, akik bizton helytállnak az intézmény színpadán. Hogy a jövő mit hoz e tekintetben, nem tudom

előrelátni. De legfontosabbnak azt tartom, hogy az egyetemen legyen egy magyar zenetanár-képző tagozat. Amennyiben lesz Bolyai Tudományegyetem, annak kebelében. Ameddig nem lesz egy erős magyar zeneművészeti főiskola Kolozsvárt, a hangszeres és énekművészeknek a képzését a jelenlegi keretben a George Dima nevű kolozsvári zeneakadémia is kielégítően meg tudja oldani. Persze kíváncsok, hogy a zeneelméleti tárgyakat a magyaroknak anyanyelvükön adják elő, hogy magyar zenetörténetre is tanítsák őket úgy, mint annak idején, amikor én voltam a főiskola hallgatója.

ÚJ TÉR-KÉP, 1991. február 27.

LEXIKÁLIS ADATOK

Árkossy István (1943–): A Kolozsvári Képzőművészeti Egyetem grafikai szakán diplomázott 1966-ban, majd húsz esztendeig a szülővárosában megjelenő UTUNK (ma HELIKON) című irodalmi-művészeti hetilap grafikai szerkesztője volt. Az idők során különböző erdélyi lapokban és folyóiratokban jelentek meg rajzai, mindemellett a hazai, valamint a világirodalom jeles képviselőinek verseihez, novelláihoz, regényeihez és drámáihoz készített több száz könyvborítót, közülük igen sok kötetet illusztrált is. Éveken át sajtókiadványok arculatát formálta. A nyolcvanas évek kezdete óta a grafika mellett a festészet ugyancsak kiemelt szerepet játszik munkásságában. Több egyéni tárlatot rendezett itthon és külföldön; résztvevője a hazai és nemzetközi csoportos kiállításoknak, Országos Biennáléknak. 1987 óta családjával Budapesten él. Művészeti vonatkozású írásait, esszéit közölte a Magyar Napló, Hitel, Kortárs, Korunk, Erdélyi Művészet, Szabadság. Megjelent kötetei: Világ árnya, világ fénye, Beszélgető könyv (Bágyoni Szabó Istvánnal) Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009; Képirás. A csend ösvényein (Árkossy Zsolt fotográfiáival), Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2010; Nagymesterek (Reneszánsz és barokk festőművészek arcképcsarnoka), Magyar Napló Kiadó - Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2015.

A Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, a Magyar Grafikusművészek Szövetsége, a Magyar Festők Társasága, valamint a Magyar Írószövetség tagja.

Árkossy Toszó Ilona (1944–): Színművész. Kezdetben a Marosvásárhelyi Székely Népi Együttes tagja, majd a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola elvégzése után a Marosvásárhelyi Állami Magyar Színház alkalmazottja, ahol Shakespeare, Molière, Molnár Ferenc, Örkény István és más jeles szerzők műveinek főbb szerepeiben lép fel. Emellett irodalmi és szavaló műsorok állandó résztvevője is. 1968-ban átszerződik a Kolozsvári Állami Magyar Színház társulatához, ahol főként drámai naiva szerepkörben több emlékezetes alakításban láthatta a közönség, így Leonid Zorin, Szigligeti Ede, Móricz

Zsigmond, Szophoklész, Euripidész, Arthur Miller, Kemény Zsigmond, Bálint Tibor, Csiki László, Sütő András és más hazai és külföldi szerzők darabjaiban. Csiribiri című játékos-mesés gyermekműsora varázslatos világba röpítette magával a legfiatalabb nemzedéket. A nyolcvanas évek második felében családjával együtt Magyarországra költözött. Kezdetben a Magyar Nemzeti Színház társulatának volt tagja, majd a Népszínház művészgárdájával lépett rivaldafénybe. 1990-ben, gyors elhatározással végleg szakított a színpad világával.

Bartis Ferenc (1936-2006): költő, író, újságíró, szerkesztő. A kolozsvári egyetem magyar-történelem szakán tanult, de 1957-ben az '56-os forradalom utóregzéseinek áldozataként bebörtönözték. 1964-ben szabadult. 1968-ban magyar-román-francia szakos tanári oklevelet szerzett a marosvásárhelyi pedagógiai főiskolán. Több szerkesztőségben is dolgozott. A politikai zaklatások miatt 1984-ben áttelepült Magyarországra. 1990-től A Céh c. folyóirat alapító főszerkesztője, az Összmagyar Testület elnöke. Számos önálló vers- és prózakötete jelent meg. Román költőtársak verseiből, franciából és németből fordított.

Cseke Péter (1945-): író, szociográfus, irodalom- és esztétikatanár, a filológiai tudományok doktora, egyetemi tanár. Kutatási területe: a romániai magyar irodalom és sajtó története, sajtóelmélet, szociográfia. A kolozsvári Babes-Bolyai egyetemen végzett magyar nyelv és irodalom szakot 1968-ban; ezt követően falujáró újságíró, 1990-től Korunk-szerkesztő és egyetemi oktató, 1993-tól több magyar nyelvű szakirány beindítója, 2003-tól doktori témavezető. Pályáját szociográfiai riportokkal kezdte, művelődés- és irodalomtörténeti tanulmányokkal folytatta. Eddig harminckét önálló kötete, illetve esztétikatanári kiadványa látott napvilágot. Pro Literatura (2004), Szabó Zoltán (2005). Aranytoll-díjas (2010), a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjének kitüntetettje (2014).

Csép Sándor (1938-2013): újságíró, drámaíró, szerkesztő. A Protestáns Teológiai Akadémia elvégzése után a Babes-Bolyai egyetem filozófia szakán szerzett tanári oklevelet. Irodalmi riportfilmeket készített Mikó Imrével és Dávid Gyulával. 1968-tól a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének főmunkatársa volt. 1972-től a Bukaresti Televízió Magyar Szerkesztőségében dolgozott, ahol az erdélyi magyarság demográfiai térképének elkészítésén fáradozott. Számos szociográfiai kisfilmet készített. Legjelentősebb a kalotaszegi egyké-

zésről szóló *Egyetlenem*, amely a hetvenes években a kisfilmek barcelonai nemzetközi filmfesztiválján díjat kapott. Demográfiai tárgyú filmjeiért a sovén román hatalom menesztette a televízió szerkesztőségéből.

A kolozsvári Állami Magyar Színház nagy sikerrel mutatta be *Mi, Bethlen Gábor* című drámáját. *Mátyás a vérpadon* rockoperáját a kolozsvári Állami Magyar Opera mutatta be.

Ceausescu bukása változást hozott az életében. 1990-ben a Kolozsvári Rádió és Televízió Magyar Szerkesztőségének főszerkesztője lett; a két intézmény szétválása után nyugdíjazásáig a helyi televízió magyar szerkesztőségét vezette. 1999-2003 között a Romániai Magyar Újságírók Egyesületének elnöki tisztségét töltötte be.

Cseres Tibor (1915 – 1993): író, újságíró. Budapesten a jogi, az állatorvosi és a bölcsészkaron hallgatott előadásokat, közgazdasági diplomát szerzett Kolozsvárott. Több lap szerkesztője, munkatársa volt. 1986-1989 között az Írószövetség elnöke. Kossuth-díjas (1975) író. Költőként indult. Szokatlan sikerű regénye, a *Hideg napok* (1964) a nemzeti önismeret, a magyarság történelmi felelősségének kérdésével foglalkozik. A *Vízaknai csaták* (1988) egy kilencvenéves ember sorsába sűríti Erdély kilencven esztendejének a románok, a szászok és a magyarok számára egyaránt sorsdöntő eseményét. A múlt kérdéseit feszegető alkotásaiban az egymás mellett élő népek sorskérdései állnak a középpontban. Történelmi regényei és tényfeltáró írásai kulcsfontosságúak voltak a magyar nép történelmi lelkiismeretének és büszkeségének ápolásában a 20. század második felében.

Darabán János festőművész Rahón, a Tisza forrásvidékén, a Tatárhágó aljában, az ezerszáz éves határ közelében született, eszmélkedett és bontakoztatta ki tehetségét. A hely szelleme és az a látvány, amely Árpád fejedelem és vezérei előtt akkor tárulhatott fel, amikor a Kárpát-medence kapujában, a Vereckei hágón megállva széttekintettek és megpillantották a magyarok történelmi hazáját, arra ítélte a művészt, hogy ettől a víziótól ne szabadulhasson addig, amíg ecsetével meg nem örökíti ezt a látványt/látomást. Lembergben tanult a Testnevelési Főiskolán, majd pedagógusként dolgozott. Másfél évtizedig az ukrán fiatalok válogatott sí-csapatának edzője. Ami lehetőséget adott neki arra, hogy bejárja az Alpokat, a Magas-Tátrát, a Pamír és Tien-san hegységet, Kamcsatkát, a Szahalin szigetet, a Cola félszigetet

A művészeti egyetemet csak idősebb korban végezhetette el.

Darabán János jó ideig az akvarellnek hódolt, későbbi alkotásai főleg olajképek. Művei két nagy tematikai csoportra oszthatók: historizáló alkotásokra és tájképekre.

Dávid Gyula (1928-): irodalom- és sajtótörténész, szerkesztő, könyvkiadó. A Bolyai Tudományegyetem magyar szakán végzett (1951). A Móricz Zsigmond Kollégium tagja volt. 1956-57-ben tanársegéd a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalom szakán. Az '56-os forradalom idején a kolozsvári Házsongárdi temetői tüntetés értelmi szerzőjeként 1957-ben hét évi börtönre ítélték. 1964-ben szabadult. Évekig fizikai munkás volt. 1969-ben rehabilitálták. 1970-től a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári fiókjának felelős szerkesztője. 1992-től az akkor létesült kolozsvári Polis Könyvkiadó vezetője. A századforduló (főképpen erdélyi) magyar irodalmát tanulmányozta. Több jelentős, főképp a 19. század magyar irodalma és az erdélyi magyar irodalom tárgykörébe tartozó mű szerzője. További kutatási területei: a román-magyar irodalmi kapcsolatok, irodalmi komparatiztika, könyvkiadás- és sajtótörténet. Számos román prózakötetet fordított magyar nyelvre. A Romániai Magyar Írók c. sorozat szerkesztője, több magyar irodalmi tankönyv társszerzője. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztőbizottsági tagja, a 3. kötettől főszerkesztője. Az újjáalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke.

Dehel Gábor (1940-2014): író, színművész, rendező.

A marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola tanítványa. 1961-től a Kolozsvári Állami Magyar Színház tagja. Az 1970-es években a Diák Művelődési Ház, majd a Stúdiószínpad műkedvelőinek játékait irányította. Az 1980-as években elvégezte Bukarestben a rendezői szakot. 1991 óta a Kolozsvári Állami Magyar Opera rendezőjeként sikerre vitt számos darabot: Schiller: Ármány és szerelem; Machiavelli: Mandragóra; Molnár Ferenc: Játék a kastélyban; Erkel Ferenc: Bánk bán...

Először 1965-ben jelent meg írása az Ifjú Munkásban. Számos karcolata, novellája, színészportréja, riportja, színházi kérdésekkel foglalkozó írása új nemzedékének tárgyilagos elemzőkészségét tükrözte. Drámával is kísérletezett. *Hasonmások* c. groteszk játékában az elszemélytelenedett hatalom mechanizmusának képét bontotta ki. Márton Jánossal közösen dramatizálta Jókiai Mór: *A kőszívű ember fiai* és *Az arany ember* c. regényeit. 1991-től a Kolozsvári Magyar Opera rendezője is. Színpadra állította Erkel Ferenc összes operáját.

Cs. Gyimesi Éva (1945 – 2011): nyelvész, irodalomtörténész. A magyar nyelv- és irodalomtudományi szakon szerzett diplomát 1968-ban. A Babes-Bolyai Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Tanszékének volt tanszékvezetője, az egyetem professzor emeritusza. *Nyelvművelő és stílusvizsgáló tanulmányait, jegyzeteit a Nyírk, a Korunk, A Hét, az Utunk... közölték, antológiákban szerepelt.*

Első önálló kötetével (Mindennapi *nyelvünk*, 1975) még a nyelvművelés kérdéskörében jelentkezett, de már akkor közölt olyan kritikát, amelyben líránk legújabb változásainak avatott elemzőjeként mutatkozott be. Cs. Gyimesi Éva ún. index-könyvei csak 1989, a rendszerváltozás után kerülhettek az olvasók elé.

Különösen fontos munkái közé számítanak – a *Teremtett világ* című, paradigmatisztikus jelentőségű irodalomelméletén kívül – a transzilvánizmusról szóló tanulmányai.

Saját tanári hitvallását így fogalmazta meg: „*Ha minden egyes iskola abban a hitben nevelne fel, hogy Te is „imago Dei” vagy, hogy a Te legfontosabb feladatod személyes talentumaid kibontakoztatása ott, ahova Isten rendelt, s azok javára, akik között élsz, biztosítva látnám nem csupán az egyes emberek, de egész közösségünk jövőjét is...*”

György János (Lurkó): Kettős öröm volt számomra önálló kiállításán Budapesten újratalálkozni az Erdélyből német honba települt Lurkó, alias György János szobrász- és kerámiaművésszel. Jó volt visszaemlékezni azokra az évekre, amikor a kolozsvári Mátyás-házban, ahol az idő tájt a Képzőművészeti Egyetem működött (tanár és diák), együtt töprengtünk fontosnak és időszerűnek érzett művészetelméleti kérdéseken. Ám ennél is nagyobb öröm tölti el az oktatót, ha azt látja, hogy egykori hallgatója időközben igazi művészegyeniséggé fejlődött, érett.

Ez alkalommal is bebizonyosodott a „súly alatt a pálma” igazsága: kihívásokra van szükség ahhoz, hogy az ember valamivé, igazi alkotóművésszé váljon.

Kiss András (1922 - 2013): jogtörténész, történész, levéltáros. Jogtudományi oklevelet a Bolyai Tudományegyetemen szerzett (1946). A Móricz Zsigmond Kollégium alapító tagja. Szövetkezeti tisztviselő, ügyvédjelölt, egyetemi tanársegéd, 1949-től a Kolozsvári Állami Levéltár munkatársa nyugdíjazásáig (1983). 1990-től az újjalakult EME főtárháza, majd alelnöke.

Önálló kötetei: Varga Katalin pere, 1979.; Dino Compagni Krónikája korának eseményeiről, 1989. ; Források és értelmezések, 1994.;

Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák, *Buk–Kv*, 1998.; *Kv*, 2004.; Kölcsy Ferenc nótáriusi fogalmazványai Szatmár vármegye levéltárában. Összegyűjtötte Kiss András. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Csorba Sándor. *Fehérgyarmat*, 2003.

(*Posztumusz*) Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743., *Bp.*, 2015.

Szakmai elismerései: 2001: Pauler-díj; 2008: a Magyar Néprajzi Társaság külföldi levelező tagja, 2012: Magyar Örökség Díj; 2012: Széchényi Ferenc-díj; 2013: Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje.

Kristófi János (1925 – 2014): partiumi magyar festőművész. A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti főiskolán szerzett rajztanári oklevelet (1954). A Népi Művészeti Iskola tanára nyugalmába vonulásáig (1955-88). Feleségével, Hoványi Judit szobrász-keramikus művésznővel rendezett első közös kiállítása (1958) óta tevékenyen részt vett a város művészeti életében. Elkészítette Bartók Béla, a nagyváradi Bihari Sándor zeneszerző, s a közművelődés mecénásaként ismert Nicolae Jiga arcképét. Feleségével közös „családi kiállítása” volt Bécsben és Leidenben (1988), Miskolcon (1990), Győrben, Budapesten (1991) és Szolnokon (1995). Kristófi János harminc éven át a nagyváradi Művészeti Népiskolában nemzedékeket oktatott a szakma titkaira. Igazi nagyváradi festő lett; a klasszikus váradi festők - Baráth Móric, Balogh István, Tibor Ernő, Leon Alex, Mottl Román, Miklóssy Gábor, Tompa Mihály stb. - kortársa, illetve utóda, a város hűséges polgára és krónikása egy személyben - írta róla Banner Zoltán művészettörténész.

László Ferenc (1937-2010): zenei szakíró, zenekritikus, előadóművész. A kolozsvári Gh. Dima Konzervatórium fuvola tanszakán szerzett diplomát (1959). Előbb a nagyszebeni Állami Filharmónia fuvolása (1959-65), a kolozsvári Zenei Líceum kamarazene-tanára (1966-70), majd a bukaresti Ciprian Porumbescu Konzervatórium kamarazene tanszékének lektora. 1991-től a kolozsvári Gh. Dima Zeneakadémia tanára volt. Előadóművészként az országban és külföldön hangversenyezett. A Hét zenepublicisztikai rovatának szerzője, a zenei oldal szerkesztője (1970-73), a Román Rádió és Televízió magyar adásainak állandó munkatársa volt. Jelentős szerepe volt az Electrecord magyar nyelvű lemezkiadásának fejlesztésében. Az 1989 decemberé-

ben létrejött Romániai Magyar Zene Társaság egyik megalapítója, majd elnöke. 1990 óta a Junimea Muzicală din România, 1991-től a Societatea Mozart alapító elnöke, 1992-től a Páneurópai Unió Román Tagozatának alelnöke.

Kutatásai romániai és egyetemes zenei témákat ölelnek fel, a zene-kultúra és népzene-kultúra viszonya foglalkoztatták, sokoldalú Bartók-kutató volt. Szakcikkei rangos romániai és magyarországi lapokban jelentek meg. A budapesti Magyar Zene munkatársa volt. *A romániai magyar nemzetiség* c. tanulmánygyűjteményben átfogó képet adott a romániai magyar zenei életről (1981). Kiemelkedők Bartókról és Kodályról szóló közlései. Szerkesztésében több Bartók-kötet jelent meg.

Marton Melinda (1956 -): A zenetudományok doktora. 1982-től a kolozsvári Magyar Opera magánénekese. 1977-1982 között a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia ének szakos hallgatója. Akadémiai hallgatóként főszerepekre hívják meg a Kolozsvári Operaházba, ahol Erkel, Verdi, Mozart, Strauss műveiben mutatkozik be. 1975-1977 között korrepetitor a Kolozsvári Magyar Operában. 2008-tól a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületének tagja. 1997-től tanít a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémián, illetve mesterkurzusokat tart Budapesten. 1992-2004 között a kolozsvári Erkel-sorozatban a női főszerepeket alakítja. 1990-1994: a Budapesti Operaház állandó vendége a Hunyadi László, a Bánk bán, a Rigoletto, a Don Pasquale női főszerepeiben. Operettprimadonnaként számos külföldi turnén lép fel címszerepekben és koncerteken. Számos rangos szakmai díj tulajdonosa.

Péter Miklós dr. (1939 – 2008): egyháztörténész, költő. A Székely Mikó Kollégiumban kezdte, s a nagyváradi Klasszikus Magyar Vegyes Líceumban végezte középiskolai tanulmányait (1954). A kolozsvári Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben tette le lelkészképesítő vizsgáit (1958, 1965). Biharvajdára frissen kinevezett lelkész-ként 1958-ban letartóztatták, és a magyar forradalom idején teológus-ként tanúsított magatartásáért 14 évi börtönre ítélték. 1964-ben szabadult, utána több helyen segédlelkész, illetve lelkész. 1991-től az egyháztörténet tanára a kolozsvári Református Kollégiumban és a teológia református diakóniai és pedagógiai fakultásán; a Kollégium 1993-as Évkönyvének egyik szerkesztője. A teológiai tudományok doktora (1991).

Kutatási területe: Kálvin irodalmi munkássága. Első írása a *Református Szemlében* jelent meg 1978-ban. Prédikáció-vázlatai, kommentárjai, fordításai románból és franciából, könyvismertetései a *Református Szemlében*, vallásos versei, publicisztikai írásai a *Harangszó* és az *Üzenet* hasábjain jelennek meg. A Kolozsvári Rádió magyar adásának műsorában havonta egyháztörténeti előadással szerepelt. Gondozásában jelent meg A. A. van Ruler *Hiszek* című munkájának magyar kiadása (Kolozsvár, 1989), Péntek Árpád fordításában. Munkatársa a Kozma Zsolt szerkesztette *Bibliai fogalmi szókönyvnek* (Kolozsvár, 1992), az *Egyháztörténet* című tankönyvnek és tanári kézikönyvnek (Budapest 1997, 1998).

Börtöneveire való visszaemlékezéseiből *Megtartott becsület* címmel az *Akik imádkoztak üldözőikért* (Kolozsvár, 1996) című kötet közzölt részleteket.

Önálló kötetei: Kálvin igehirdetése (Kolozsvár, 1994); *Szemle Füzetek*); Kálvin prédikációi Jób könyvéről (Kolozsvár, 1998); A keresztyén egyház története (Kolozsvár, 2000)

Senkálzsky Endre (1914-2014): *színész, rendező, pedagógus, színházigazgató.* Pályája amatőr színjátszással kezdődött. 1937-től Szabadkay József társulatánál játszott Aradon. 1938 augusztusától Jódy Károly társulatánál vándorszínészkedett, 1939-ben a kolozsvári Thália színházhoz szerződött. 1944 júliusában katonai behívót kapott, ennek ellenére tovább játszott a Budapestre menekített társulatban. 1945 januárjában Budapesten fogságba került. 1945. június 1-jén hazaérkezett Kolozsvárra. Ő játszotta a Sétatéri Színkörbe átköltöztetett Magyar Színház megnyitóján a *Bánk bán* címszerepét (a rendező Janovics Jenő volt).

1949–1954 között a kolozsvári Magyar Művészeti Intézet tanáraként témagyakorlatot tanított. 1964–1969 között az igazgatója volt. 1977-ben, saját kérésére, nyugdíjba vonult, de ezt követően is folytatta a színészi és a rendezői munkát 2010-ig, kilencvenhat éves koráig megszakítás nélkül játszott. Főbb szerepei: Ádám (Madách Imre: Az ember tragédiája); Bánk bán; Petruchio (Shakespeare: A makrancos hölgy); Ephraim Cabot (Eugene O'Neill: Vágy a szilfák alatt); Polgár (Shakespeare: III. Richárd)... Számos rangos szakmai díj birtokosa.

Sinkovits Imre (1928-2001): *a Nemzet Színésze. Kossuth és kétszeres Jászai Mari-díjas színművész, érdemes és kiváló művész.* 1951-ben szerzett diplomát a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. A Nemzeti

Színházban játszott 1956-ig. A Nemzetiben Háy Gyula: Az élet hídja című drámájában kapta első szerepét. Az áttörést Madách Imre *Mózes* c. darabjának főszerepe jelentette számára. Mózeset olyan drámai erővel játszotta el, hogy a bemutatótól számítva 22 éven keresztül 700-nál is több alkalommal lépett fel ebben a szerepben.

1956. október 23-án tízezres tömeg előtt szavalta el a Nemzeti dalt a Petőfi-szobornál, az esemény az 1956-os megmozdulás jelképe lett. Mivel Sinkovits túlságosan is a középpontba került ekkor szerepvállalása miatt, a Nemzeti Színház törvényszéke rendszerellenes magatartás vádjával ítélte el, és fél évre eltiltották a színpadtól. A politikai vezetés azonban a Nemzeti Színház tagságának megszüntetését szorgalmazta, így került 1958-tól a József Attila Színházhoz. 1963-ban visszatért a Nemzeti Színház társulatához, amelynek évtizedeken át meghatározó tagja volt. Egyik legismertebb szerepe A tizedes meg a többiek felejthetetlen alakítása. Munkahelyét, a Nemzeti Színházat 2000-től kormányzati döntéssel Pesti Magyar Színházra nevezték át. Itt játszott haláláig.

Ars poeticája: „... az én *életem a színház*. S a hitvallásom: *hiszek a színházban, a művészetben, az érzelemben és az emberi értelemben*. Én az érzelmekre ható színházat vélem igazán modernnek... Abban hiszek, hogy a színház segít az embereknek *jobbá, szebbé tenni az életüket*. Azért lettem színész, mert úgy éreztem, a hogyanról van mondanivalóm.“ Az óbudai Körösi Csoma Sándor Gimnáziumban elhangzott beszédéből: „... *Ez a mai harsogó-csápoló-idegrángásos, lélektelen „fogyasztói társadalom“, diszkóival, hamburgerjeivel, drogos-alkoholos tömeghisztériájával, mint a hínár, húz le a tartalmatlan, csenevész élet mocsarába! Az így elsatnyult testben, milyen lélek lakozhat? Márpedig Magyarországnak testben és lélekben is erős, egészséges, keresztény Ifjúságra és Családokra van szüksége, ha fenn akarunk maradni a jövő századokban, évezredekben! De feladat vár rátok (ti. az ifjúságra – szerk. megj.) a nyelv terén is: Édesanyátok nyelvének tisztán tartása, megőrzése, hogy szeplőtlen gazdagságában adhassátok tovább gyermekeiteknek, unokáitoknak! Mert ez az egyik, tán legerősebb kapocs, mely összeköt. Valamennyiünket, élő és holt magyarokat!...”*

Szabó Csaba (1936 - 2003): zeneszerző, zenetudós, főiskolai tanár. Zeneszerzői diplomáját a kolozsvári G. Dima Zeneakadémián szerezte. Pályáját a Marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttes karmestereként kezdte. Zeneszerzőként közreműködött az együttes

repertoárjának kialakításában (1957-1967). 1963-1987-ig a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet tanára volt. 1987-ig a romániai zenei élet több területén dolgozott. Rendszeresen foglalkoztatták a népzene, zenetörténet, prozódia, zenetanítás kérdései. Közíróként zenekritikát, recenziókat, népszerűsítő zenetudományi cikkeket közölt romániai és magyarországi folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben. 1986-88-as években a Csángómagyar népzene-gyűjtemény lejegyzésén dolgozott, amely 1990-ben *Csángómagyar Daloskönyv* címen jelent meg. 1988-ban Magyarországra költözött, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola tanára, igen termékeny zeneszerző és szakíró volt.

Székelyhidi Ágoston (1935-2010) újságíró, kritikus, politikus, az 1956-os Kárpát-medencei Emlékbizottság Elnöke. 1953-1958-ban KLTE művészettörténet szakos hallgatója. 1956-ban a forradalom alatti tevékenysége miatt letartóztatták. 1958-1977 között a tanári diploma megszerzése után Hajdúböszörményben tanított, uo. a Hajdúsági Nemzetközi Művésztelep vezetője. 1977-től népművelő volt Debrecenben 1984-től szabadfoglalkozású, a Művészeti Alap munkatársa. 1989-től az Erdélyi Tükör szerkesztője. 1990-től politikai szerepet vállalt. Első írásait az Alföld közölte. Különböző antológiákban szerepelt.

Szőcs Géza (1953–): *Kossuth-díjas és József Attila-díjas erdélyi magyar költő, politikus. A kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen végzett magyar-orosz szakon (1978). 1974-1977 között az Echinox című háromnyelvű diáklapot szerkesztette. 1979–1980 között Herder-ösztöndíjas volt Bécsben.*

1981–1982 között Tóth Károly Antallal és Ara-Kovács Attilával szerkesztette az *Ellenpontok* című szamizdat kiadványt. Emiatt a román államvédelmi hatóság (*securitate*) többször is letartóztatta és bántalmazta. 1985–1986 között a Kolozsvári Irodalomtörténeti és Nyelvészeti Intézet kutatója volt. 1986–1989-ben Genfben újságíró. 1989–1990: a Szabad-Európa Rádió budapesti irodavezetője. 1989-től a *Magyar Napló* munkatársa lett. A romániai rendszerváltás után 1990-ben visszatelepült Kolozsvárra. 1990–1991 között az RMDSZ főtitkára, 1991–1993-ban politikai alelnöke volt. 1990–1992 között szenátor. 1992: az *Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó Kft.* elnöke. 1992 óta a Magyar Szemle szerkesztőbizottsági tagja. 1994-1996 között az Orient Express felelős kiadója volt. 1996–1998-ban a Magyar Pol-

gári Együttműködés Egyesületének elnökségi, 1996–2000 között a Duna TV-t felügyelő Hungária Televízió Közalapítvány (HTVKA) ellenőrző testületének tagja volt.

2007-től az Irodalmi Jelen főmunkatársa. 2008-tól a HTVKA kuratóriumának Fidesz delegálta elnökségi tagja. 2010-től 2012-ig a második Orbán-kormány Nemzeti Erőforrás Minisztériumának kultúráért felelős államtitkára. 2011-től a Magyar PEN Club elnöke. 2012-től a miniszterelnök kulturális főtanácsadója.

Takaró Mihály (1954-): író, költő, irodalomtörténész, a Nemzet Irodalomtanára. Már gyermekkorától két terület vonzotta: az irodalom és a zene. Első diplomáját Pécsen szerezte a Tanárképző Főiskola ének szakán. Középiskolai tanári diplomát a debreceni egyetem magyar szakán szerzett. Az OKSZI főmunkatársaként a magyar nyelv és irodalom országos tantárgygondozója volt. 1993 óta a magyar irodalom OKTV bizottság ügyvezetői elnöki teendőit is ellátta. A kilencvenes évek közepén, elsőként Magyarországon, elkészítette az érettségi útmutatót magyar nyelv és irodalomból. Több helyen, így a Fasori Gimnáziumban is tanított. A Károli Gáspár Református Egyetemen 2005-ig egyetemi adjunktusként tanított esztétikát és irodalmat. 2005-ben szerezte harmadik diplomáját a budapesti Műszaki Egyetem Közoktatás-vezető és menedzser szakán. Ez után a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktatott. A Trianoni Szemle alapítószerkesztőinek egyike. A Magyar Írószövetség tagja, vezetőségi tag.

Elsőként kapta meg az Erdélyi Magyar Örökség díjat. A Kárpát-medencei Magyar Tanárok Kulturális Egyesületének elnöke lett.

Iskolaalapító, iskolaépítő ember. 38 iskola alapításában és elindításában vitt döntő szerepet. A Károli Gáspár Református Egyetem létrehozásában meghatározó szerepe volt. Tudósi, irodalomtörténész tevékenysége meghatározó.

Csendes szavú lírai költő.

Tóth Dezső (1940-): grafikus és faszobrász-művész. 1965-ben a kolozsvári Tanárképző Főiskola képzőművészeti szakán szerzett tanári diplomát. Az asszimiláló román politikai hatalom Nagyilvára, színromán környezetbe helyezte. Később Tordán, majd Kolozsváron tanárkodott. Több erdélyi városban - Dés, Beszterce, Aranyosgyéres, Torda - csoportos kiállításokon vett részt. 1978-ban egyéni grafikai tárlata nyílt Kolozsvárt a Képzőművészeti Alap Galériájában, 1984-ben egyéni tárlaton mutatkozott be a tordaszentlászlói Művelődési otthon-

ban, 2010-ben pedig Budapesten, a Magyarok Házának Bartók-termében. 1986-ban a kommunista diktatúra kilátástalanságai szülőföldje elhagyására kényszerítették. Ausztriában (Mödling) jelen volt a Disszidens Erdélyi Művészek csoportkiállításán, és tevékenyen részt vett az Erdélyi Magyarok Ausztriai Egyesületének megalapításában. Később közösen szerveztek kiállítást Svédországban, Stockholmban.

A művész és családja az Egyesült Államokban talált új otthonra 1988-ban, ahol késedelem nélkül bekapcsolódott a Dél-Florida-i magyarság kulturális életébe.

1989-ben mutatkozott be az Erdélyi Művészetért Alapítvány Washington D.C.-ben erdélyi művészeknek rendezett kiállításán. Rendszeresen kiállított a Miami Kossuth-klub Polgári körében. Az Art-suplay Stúdió keretében a Delary Beache-en John Abraham iparművész beavatja az ólomberakásos vitrail titkaiba. Nyolc nagy méretű templomablakot készít ezzel a technológiával a Miami-i Krisztus Első Magyar Egyesült Egyháza fennállásának ötvenedik évfordulójára. A vitrailok a magyar történelemből és a keresztény örökségből vették tárgyukat. 2006-ban megtervezte a helyi '56-os emlékművet, és egyéni tárlattal emelte az esemény ünnepi jellegét.

Tótkés László (1952 -): lelkész, politikus. *Tanulmányok*: Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 1971-1975. *Életútja*:

1975-1984 Brassóban, majd Désen református segédlelkész, állami és egyházi hatóságaival szembeni ellenállása, egyházi és kisebbségi természetű kritikai munkássága miatt törvénytelenül kizárják a papság köréből.

1984-1986 között 25 hónapig munkanélküli.

1986 – temesvári segédlelkész, majd rendes lelkész.

1988-1989 között az egyházi állapotokat és a romániai falurombolást bíráló megnyilatkozásaiért folyamatosan zaklatják.

1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítanak ellene, megfosztják szónokétól, a szilágysági Menyő községbe száműzik, az erőszakos kilakoltatás ellenében védelmére kelt hívek és a hozzájuk csatlakozó temesváriak megmozdulása robbantja ki a romániai forradalmat.

1990 – A Forradalom után rövid ideig a Nemzeti Megmentési Front tagja.

1990 – Megválasztják a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspökévé.

1990 – A Romániai Református Egyház Zsinatának társelnöke.

1990-2004 – A Romániai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke.

1996 – A Magyarok Világszövetsége tiszteletbeli elnöke.

1999 – Megalapítja a Partiumi Keresztény Egyetemet, ennek elnöki tisztségét viseli.

2003 – Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke.

2007 – európai parlamenti képviselő (független, a Zöldek-Európai Szabad Szövetség frakciójának tagja).

2009 – az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és az RMDSZ közös jelöltjeként listavezetőként ismét európai parlamenti képviselő, az Európai Néppárt tagja, a Magyar Néppárti Delegáció tiszteletbeli elnöke.

2010 júniusától – az Európai Parlament alelnöke.

2012 februárjától újból európai parlamenti képviselő.

Hallatlanul gazdag politikai tevékenysége itthon és külföldön egyaránt ismert és elismert.

Művei:

Ahol az Úrnak lelke, ott a szabadság (1990)

Temesvár ostroma '89 (1990)

With God, for the People (1990) – magyar, holland, norvég, finn fordításban is

Ideje van a szólásnak (1993)

Egy kifejezés, és ami mögötte van (1993) – magyar és angol nyelven

Temesvár szellemében – Ökuménia és megbékélés (1996) – magyar, román és angol nyelven

Temesvári mementó (1999)

Asediul Timisoarei (A Temesvár ostroma c. kötet román változata Gelu Pățenu fordításában – 1999)

Rádióba mondom – a Kossuth Rádió Vasárnapi Újság c. műsorában elhangzott beszédek gyűjteménye (2003)

Remény és valóság (2004)

Közel harminc rangos magyar és nemzetközi díj birtokosa.

Aniszi Kálmán: író, publicista, szerkesztő, nyugalmazott egyetemi oktató. 1939. október 14-én született a Bihar megyei Magyarakucson (Románia). Nagyváradon érettségizett, esti tagozaton. 1962-1964 között a kolozsvári Zenepedagógiai Főiskola hallgatója volt. A Babes-Bolyai Egyetem filozófia szakán szerzett tanári oklevelet 1969-ben. 1970-1972 között újságíró a kolozsvári Igazságnál. 1971-től 1985-ig előbb tanársegéd, majd adjunktus a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Egyetemen, ahol filozófiát, filozófiatörténetet, esztétikát és etikát tanít. 1985-1990 között a Korunk folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője. Több mint húsz évig a Kolozsvári Rádió Magyar Szerkesztőségének állandó külső munkatársa, önálló rovatokkal. 1982-ben egyetemi doktori címet szerzett filozófiából (A felvilágosodás kori erdélyi magyar értelmiség ethosza), Gáll Ernő professzor, akadémikus irányításával.

1990-ben visszahonosodott Magyarországra. 1990-1991 között a szombathelyi Vas Népénél újságíró. Ugyanebben az évben Budapesten rövid ideig a Magyar Honvéd c. hetilap szerkesztője. 1991-1994 között a budapesti Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője, egyidejűleg a miskolci Bölcsész Egyesületnél filozófiatörténetet tanít. 2000-től a Kapu c. folyóirat főmunkatársa, olvasó- és könyvszerkesztője.

A Zrínyi Kiadónál számos szépirodalmi és társadalomtudományi művet gondozott.

Írásaiban főleg etikai, esztétikai, eszmetörténeti és kisebbségi kérdésekkel foglalkozik.

A Magyar Írószövetség tagja.

Az újraalakult Erdélyi Szépmíves Céh egyik alapító tagja.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pártoló tagja (1990-2008)

Az Erdélyi Szövetség vezetőségi tagja (1992-2010).

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának tagja.

A skandináviai Ághegy-Liget Baráti Társaság magyarországi elnöke – 2013-ig.

A Magyar Kultúra Lovagja.

A SZERZŐ EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

A filozófia műhelyében (Kriterion Könyvkiadó, 1978.)

Forgószerűben (Intermix Kiadó, 1994.)

Tanúságtevők (Nis Kiadó, 1995.)

Mintha már virradna (Közdok Kiadó, 2000.)

Magyar sorskérdések Erdélyben (Kairosz Kiadó, 2001.)

Maradj önmagad (Közdok Kiadó, 2001.)

Gyertyagyújtók (Közdok Kiadó, 2001.)

Oldott kéve (Közdok Kiadó, 2003.)

Mélységiszony (Közdok Kiadó, 2006.)

Zimankó (Közdok Kiadó, 2008.)

A visszatérő Nyirő (Közdok Kiadó, 2009.)

Látvány és ihlet (Közdok Kiadó, 2010.)

Légszomj (Székely Ház Alapítvány, 2011.)

Magyar színész vagyok Erdélyben (Nagyvárad, 2014.)

Színe és visszája (esszék) – (Székely Ház Alapítvány, 2014.)

Több kötet társszerzője

TARTALOM

Előszó helyett.....	5
---------------------	---

ÚTKÖZBEN

Visszapillantó, avagy önvizsgálat – holnapért (Kiss András).....	9
'56 és a nemzet (Székelyhídi Ágoston)	24
Ötvenhat hullámverése Erdélyben, Romániában (Dávid Gyula)	37
Nehéz időkre emlékezve (Dr. Péter Miklós).....	46
Én csak a hivatásomnak szerettem volna élni (Cs. Gyimesi Éva).....	55
Kihívások és válaszok (Szócs Géza)	73
A kegyelmi idő utolsó óráiban (Tőkés László).....	88
Akiben nincs hazaszeretet, az lelkileg sérült (Bartis Ferenc).....	98

MÉDIA ÉS MAGYARSÁG

Média és magyarság	105
A tények harangyelvén (Cseke Péter)	117

IRODALOM - ÉLET

Tiltások után - a hitelesség jegyében (Takaró Mihály).....	133
A múlt vallatása a jövő záloga (Cseres Tibor).....	158

AZOK A VILÁGOT JELENTŐ DESZKÁK

Tűnődés a magyar színjátszás bölcsőjénél.....	167
Szolgálatban – mindhalálíg (Senkálscopy Endre)	172
Anyanyelv- és nemzetszolgálat (Sinkovits Imre)	178
Thália papnője voltam kálváriás időkben (Árkossy Toszó Ilona) ...	193

AZ IHLETTŐL A LÁTVÁNYIG

Erdély szellemi sugárútján (Árkossy István)	205
Üzenet Váradra (Kristófi János)	219
Lurkó a budapesti Székely Házban (György János).....	223
Vissza a gyökerekhez (Darabán János).....	227

Idegenből – hazafelé nézve (Tóth Dezső)	230
---	-----

AMIT SZAVAKBAN NEM LEHET KIFEJEZNI

Főhajtás... (Dehel Gábor)	235
A hűség jegyében (Marton Melinda)	246
Zord idők tanúja (Szabó Csaba).....	252
Híd, mely népeket köt össze... (László Ferenc).....	256
LEXIKÁLIS ADATOK.....	260

A szerző eddig megjelent kötetei:

A filozófia műhelyében (Kriterion
Könyvkiadó, 1978.)

Forgószélben (Intermix Kiadó, 1994.)

Tanúságtevők (Nis Kiadó, 1995.)

Mintha már virradna (Közdok Kiadó, 2000.)

Magyar sorskérdések Erdélyben (Kairosz
Kiadó, 2001.)

Maradj önmagad (Közdok Kiadó, 2001.)

Gyertyagyújtók (Közdok Kiadó, 2001.)

Oldott kéve (Közdok Kiadó, 2003.)

Mélységiszony (Közdok Kiadó, 2006.)

Zimankó (Közdok Kiadó, 2008.)

A visszatérő Nyirő (Közdok Kiadó, 2009.)

Látvány és ihlet (Közdok Kiadó, 2010.)

Légszomj (Székely Ház Alapítvány, 2011.)

Magyar színész vagyok Erdélyben
(Nagyvárad, 2014.)

Színe és visszája (esszék) – (Székely Ház
Alapítvány, 2014.)

Több kötet társszerzője

A szájhagyomány a falu nevének eredetére érdekes magyarázatot tud. Amikor ugyanis Szent László holttestét Váradra szállították, a templomban álló halottas szekér kerekei maguktól megindultak Várad felé.

kapkodva átveti könyvedet
 az uterjút halálra kö-
 trösztöm. Rohanó életemben
 mégis feldühödtem róla!
 Nagy öröpműt merészel, kiti-
 möm feldolgozott bűnölge-
 tésünkkel! Azt ki nem emelt
 magvasabb, még nem kívánt
 velem! Környözöm népem!
 Basáti öleléssel

Szilvia

© 1997 Magyar Posta: A Nagykereki Református templom - karc

Bp. 2000. 04. 8.

ESZTERGOMI BAKOCC KAPUJÁNA KÉPTJE

MAGYARORSZAG

DR. AVISZI KÁLMÁN

ÚRNAK

BUDAPEST

NAGYDIOFA u. 22.

1073

